

В. Б. Євтух

**Етнічність:
енциклопедичний
довідник**

**Київ
«Фенікс»
2012**

УДК 316.347(031)
ББК 60.545я20
Є 27

Є 27   **Євтух В. Б.**
                    Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Єв-
тух ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр
етноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.

У довіднику автором на основі широкої джерельної бази запропоновано інтерпретації такого багатоаспектного феномену, як “етнічність”, формулюється уявлення про явище етнічності, показано його роль у сучасному світі взагалі і його вплив на розвиток життєдіяльності конкретної людини та людських спільнот.

Видання стане у нагоді як фахівцям, так і читачам, хто цікавиться етнічною проблематикою.

УДК 316/347(031)
ББК 60.545я20

© Євтух В. Б., 2012
© Видавництво «Фенікс», 2012

Щоби досягнути значущість глобального феномена...

“Етнічність (від грецьк. *ethnos* – народ, плем’я) – термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов’язані з їх етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці, й в цілому, у ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших. Часто-густо термін вживається також для означення етнічної спільноти, мовної й культурної самобутності групи людей”. Таке визначення етнічності (як явища, як поняття, як терміна) я подаю у цьому “Енциклопедичному довіднику”. Звичайно, воно може бути більш широким, більш деталізованим. До нього можна додавати епітети, його можна розкласти на компоненти, натяками у дужках розгортати навколо запропонованого визначення дискусію. Та я спробую уникнути цього, завважуючи на те, що: а) формат видання такої не передбачає; б) як я у своїх попередніх публікаціях неодноразово нагадував вислів мудрих стосовно того, що про терміни не дискутують, а домовляються. Власне, йдеться не про прийняття чи неприйняття трактування того чи того терміну, а віднайдення способу його найбільш ефективного, а отже і адекватного, застосування для з’ясування сутності феномена. Фахівцям, зокрема соціологам, з котрими я себе певною мірою ідентифікую (завважу, моя особиста ідентифікація дотична також і до етнології, і до етнополітології, і до етнопсихології), зрозуміло, що мова йде про операціоналізацію терміна – його робоче вживання у конкретній ситуації. Щоправда, ті, у кого виникає непереборна сверблячка подискутувати, чи, то пак, висловити свої коментарі, можуть собі це дозволити. Однак я, користуючись висловом блискучого українського етнополітолога Олексія Картунова, “гречно” просив би опанувати кількома мовами, щоби втямити собі шлях до проникнення у зміст термінів, лєвова частка яких увійшла у наш науковий обіг завдяки зусиллям неперевершених дослідників етнічності,

різномовних Фредеріка Барта, Юліана Бромлея, Георга Бруннера, Домініка Буше, Натана Глейзера, Фрідріха Геккмана, Леокадії Дробіжевої, Лешека Корпоровіча, Фреда Ріггса, Пітера Роуза, Ентоні Сміта, Валерія Тішкова, Джошуа Фішмана, Річарда Шермерхорна тощо.

Для тих дослідників, котрі побажають розглядати феномен етнічності з своєї власної точки зору, нібито прагнутимуть відкривати нові, ще незвідані, змісти етнічності, завважу, що це можуть бути лише вправи з окремими її аспектами, або з тим чи тим її виявом у тому чи тому соціокультурному чи політико-правовому контекстах. Зважаючи на цей момент, у довіднику під парасольковим терміном “Етнічність” я подаю 33 її різновиди. Саме стільки на сьогоднішній день мені вдалося віднайти їх у англомовній, грецькомовній, італомовній, німецькомовній, польськомовній, російськомовній, українськомовній, французькомовній фаховій етнологічній, політологічній, психологічній, соціологічній літературі. Володіння цими мовами на рівні, котрий забезпечує сприйняття, розуміння й певною мірою проникнення у сутність феномена та його нюанси, дає мені право пропонувати дослідникам, та й просто читачам (тим, хто цікавиться, або, можливо, у майбутньому зацікавиться проблемами етнічних аспектів буття сучасної людини), інтерпретації етнічності, як поняття, як терміна.

Основною метою цього видання, за моїм задумом, є реалізація ще одного кроку на шляху до здійснення мого великого проекту “Етнічність у сучасному світі”, котрий на те, щоби осягнути значущість глобального феномена. Нагадаю, що у попередні роки мною були підготовлені й побачили світ кілька публікацій у цьому контексті, зокрема під моїм керівництвом – “Етнічний довідник. У трьох частинах” (1997 р.), “Етнічні спільноти України: Довідник” (2001 р.), авторські – “Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти” (2001 р.), “Етносуспільні процеси в Україні: Можливості наукових інтерпретацій” (2004 р.) “Етнічність: Глосарій” (2009 р.), “Концептуальні конструкти етносоціального реалій: Досвід трьохлітніх досліджень” (2010 р.), “Етносоціологія: Довідник” (2011 р.), “Соціально-економічні чинники розвитку регіонів в етнополітичних контекстах” (2011 р.).

Вважаю, що кілька зауважень стосовно ідеї, мети, змісту, структурування видання стануть у нагоді як фахівцям, так і тим, хто побажає вдовольнити свою зацікавленість тим чи тим терміном, сюжетом, даними та інформацією з царини етнічності. *Ідея* – проста і очевидна: сформуванню адекватну уяву про явище етнічності й відтворити його роль у сучасному світі узагалі й його вплив на розвиток життєдіяльності конкретної людини і людських спільнот. *Мета* – сприяння розумінню й опануванню (принаймні частково) сутністю такого складного соціального і у той же час етнокультурного феномена, яким є “етнічність”. І, покликаючись на таке розуміння, обрати свою позицію у ставленні до нього та визначитися з манерою поводження з ним. Завдання *змісту* полягає у розкритті значень (загального й конкретного) термінів, у дещо розлогій характеристиці насичених інформацією деяких явищ та процесів з тим, щоб увести читача в етнічну проблематику, зацікавити його нею, показати безмежну етнокультурну диверсифікованість сучасного світу й спонукати до того, щоб він замислився над нагальною потребою віднаходити шляхи і засоби утримувати цей світ вкупі.

Структурування самого довідника, матеріалу та постатейне ранжування потребують дещо детальніших пояснень. Використана схема структурування визначається кількома обставинами: 1) використанням набутого досвіду у процесі підготовки двох попередніх довідкових видань, які стали послідовними кроками до нинішнього – більш загального “Етнічність: Глосарій”, який містить 906 термінів, та спеціалізованого “Етносоціологія: довідник”, де подається інтерпретація 739 понять і термінів, дотичних до етносоціологічної галузі соціогуманітарного знання. Теперішній довідник, який я пропоную назвати енциклопедичним (принаймні він таким може іменуватися), оскільки у ньому подається, на мій погляд сконцентровано поглиблене тлумачення понад **1300** термінів, персоналій та понять, пов’язаних із чітко окресленим предметом “етнічність”. Завважу, що цією цифрою з огляду на досить швидке зростання дослідницького інтересу до етнічної проблематики не вичерпується їх кількість. У ближчому часі можуть з’явитися нові термінологічні знахідки, що допомагатимуть збагнути й пізнати чи не найскладніше явище у сучасному суспільному розвитку людства; 2) прагненням виявити усі доступні на

сьогодні терміни з етнічності й спроба деякою мірою їх операціоналізувати, подати царину їх застосування; 3) спробою відтворення зв'язку між поняттями та термінами.

Отже, усі терміни і поняття подаються у абетковому порядку; при цьому складні, багатогранні явища етнічного світу узагальнюються одним терміном, який я називаю парасольковим, а його багатогранність у свою чергу розкривається через низку конкретних термінів, які акцентують увагу на тому чи тому його аспектові чи значенні. Це зокрема стосується таких термінів, як “етнічність”, “етнічні процеси”, “ідентичність”, “міжетнічний конфлікт”, “націоналізм”, “спільнота”, “стереотип” тощо. Емоційно забарвлені, чи ті, котрі поки що не усталені, чи не набули широкого вжитку в етнологічній, етносоціологічній, етнополітичній науках, чи то їх значення поки що недостатньо з'ясоване, взяті у лапки. Глобальні феномени (у рамках оголошеного предмету), явища з могутнім силовим полем, теоретично насичені терміни мають розлоге пояснення й час від часу супроводжуються прикладами, скажімо, “етнос”, “етнополітичний менеджмент”, “нація”, “поліетнічна країна”.

У довіднику вміщено список літератури, який, з одного боку, дає можливість уявити рівень наукової зацікавленості й ступінь вивчення феномену етнічності, а з другого, показує фундамент (безумовно, частково), на якому базуються авторські зусилля представити читачеві і досліднику місце етнічності у життєдіяльності людини, людських спільнот та у розвитку різноманітних суспільств.

Покажчики, котрі є у довіднику, несуть очевидне практичне утилітарне навантаження – допомогти читачам зорієнтуватися в етнокультурно диверсифікованому світі, віднайти той чи той термін, який зустрівся йому на шляху до опанування теоретичними й практичними знаннями з етнічної проблематики.

Об'єктом моїх прикінцевих розмірковувань стосовно презентованої праці є, як на мене, дуже важливий компонент самого процесу її підготовки. Безумовно, такі видання потребують копійки праці не лише його автора й головного актора-мобілізатора, але й тих, хто зголошується допомагати йому, або спонукає його на таку працю. Мені у цьому відношенні пощастило впродовж певного терміну співпрацювати дійсно з вправними у своїй професії і я би сказав

“заскоченими” (захопленими) можливістю реалізовувати свою високу фаховість та очевидну креативність у тому чи тому проєкті фахівцями. Я радий скористатися нагодою, щоби висловити щирі вдячності керівникам вагомих структурних підрозділів нашого Драгомановського університету – директорів наукової бібліотеки доценту Людмилі Савенковій та начальнику редакційного відділу доценту Олесі Макаренко, котрі доклали чимало зусиль до появи цього енциклопедичного довідника. Для мене, безумовно, багато важить віднайдення можливостей продискутувати свої наміри щодо обґрунтування появи чи потрактування того чи того поняття, терміну з колегами, котрі працюють у тій же чи у близькій до моїх наукових інтересів дослідницькій царині. У цьому конкретному випадку таким дискутантом став молодий дослідник етнічності кандидат соціологічних наук доцент кафедри соціології Інституту соціології, психології та управління Володимир Крячко. Звичайно ж, маю приємність сказати слова вдячності за допомогу викладачеві цієї ж кафедри Ірині Заїнчківській та студентові-соціологові Олександрі Золотухіну.

Дозволю собі висловити надію, що запропоноване видання знайде відгук у тих, хто цікавиться етнічної проблематикою, збудить інтерес до роботи над такого роду проєктами.

А

АБЕРАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *aberrare ab* – від; *errare* – блукати, помилятися) – відхилення від норми; помилки, порушення, погрішності. Найчастіше цей термін використовується у точних науках. Щодо етнічності, то, за російським етнологом Олександром Севастьяновим, під аберацією варто розуміти прагнення дослідників прив'язати етнічність до таких чинників, як мова, територія, економічне життя і психічний склад етнофора, що, зазвичай, виявляється у культурі. Це, на його думку, – лише відхилення у свідомості.

АБОРИГЕНИ (від латин. *ab origine* – від початку) – корінні жителі країни, певної території, місцевості; традиційно цей термін вживається стосовно корінних мешканців Африки, Америки, Австралії. Власне це ті, хто першими почали освоювати вільні, незаселені території та їх нащадки, котрі залишаються мешкати на цих територіях.

АБСОРБЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *absorbere* – поглинати) – процес поглинання домінуючими етнічними системами (культурами) менших, більш слабких етнічних систем (культур), у результаті якого останні зникають або ж суттєво втрачають маркери своєї етнічності. Абсорбція відбувається у процесі взаємодії різних етнічностей, зазвичай, під час підкорення (завоювання) тих чи тих етнічних спільнот (малочисельних) спільнотами з сильним етнічним полем.

АВЕРКІЄВА Юлія Павлівна (Юлія Павловна Петрова-Аверкиєва) – російський етнолог (1907–1980 рр.); закінчила Ленінградський державний університет; навчалася у Колумбійському університеті (Нью-Йорк) під керівництвом Ф. Боаса; закінчила аспірантуру АН СРСР; працювала в Музеї антропології та етнографії АН СРСР, Інституті етнографії АН СРСР. Захистила дисертації –

кандидатську у 1935 р., докторську у 1962 р. Поле професійної діяльності: теоретичні проблеми, американська етнографія, народи Північної Америки, зокрема індіанці.

Вибрані праці: Рабство у індіанців Северної Америки. – М.–Л., 1941; Соотношение родовой и соседской общины у индейцев Северной Америки. – М., 1964; Основные проблемы истории США в американской историографии: От колониального периода до гражданской войны 1861–1865. – М., 1971; Индейцы Северной Америки: От родового общества к классовому. – М., 1974; История теоретической мысли в американской этнографии. – М., 1979.

АВТАРКІЗАЦІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *autarkia* – самозабезпечення) – процес облаштування життєдіяльності етнічної спільноти, який веде до повної незалежності, або ж мінімальної її залежності від довколишнього світу, практично її ізольованості. Ідеї автаркії свого часу поширювалися серед української так званої політичної еміграції (еміграції, яка мала місце після другої світової війни). Їх суть полягала у тому, щоб Україна, яка на той час перебувала у складі Радянського Союзу, розвивалася на своїй етнічній базі (українців) й самозабезпечувала свій розвиток незалежно від розвитку інших територій СРСР.

АВТОЕТНОНІМ (від грецьк. *autos* – сам, він; *ethnos* – народ; *опота* – ім'я) – назва етнічної спільноти, яку застосовують самі до себе вихідці із однієї й тієї ж спільноти та яка визнається ними такою, що відтворює їх етнічну сутність, заслуговує на всіляку повагу і є предметом їх гордості. У цьому плані автоетноніми близькі за своїм значенням до ендонімів (наприклад, дойче – німці). Досить часто значення автоетноніму співпадає з значенням етноніму, назвою спільноти, яка укорінилася у свідомості представників інших спільнот й є офіційною, загальноприйнятою її назвою (болгари, українці, французи тощо).

АВТОНЕГАТИВІЗМ – термін, який вживається для того, щоб відтворити стан, коли йдеться про відкидання носіями певної культури деяких елементів власної культури. Зазвичай, таке явище має місце тоді, коли носії хочуть прискорити свою інтеграцію у суспільство проживання та

прискорити просування по соціальній драбині у новому довкіллі.

АВТОНІМ (від грецьк. *autos* – сам, він; *onoma* – ім'я) – справжнє ім'я особи, адекватна назва людської спільноти. Дуже часто відомі люди, передусім, артисти, письменники, обирають вигадані імена (псевдоніми). Наприклад, автонімом Панаса Мирного був Панас Рудченко, Лесі Українки – Лариса Косач.

АВТОНОМІЗАЦІЯ – процес набуття статусу самоврядної території, реалізація права етнічної спільноти на самоврядне функціонування у межах етнополітичного організму (держави).

АВТОНОМІЯ (від грецьк. *autonomia* – самозаконня: *autos* – сам та *nomos* – закон) – спосіб співжиття у людських спільнотах за власними законами чи то контролюючи свої власні дії. Найбільш поширеними формами автономії є такі : **етнічна автономія** (від грецьк. *ethnos* – народ) – спосіб співжиття у людських спільнотах за власними законами, які базуються на етнічних традиціях; облаштування життя етнічних спільнот у межах етнополітичного організму (ЕПО) за законами, які надають можливості зберігати й розвивати свою самобутність та налагоджувати безконфліктну взаємодію з центральними органами управління; **національно-культурна автономія** – організаційно-структурована форма екстериторіального (дисперсного, розсіяного) існування етнонаціональних спільнот, через яку держава законодавчо й через систему практичних заходів забезпечує збереження і розвиток їх культурної, мовної й релігійної самобутності. Ідея національно-культурної автономії належить австрійським соціал-демократам К. Реннеру та О. Бауеру (кінець ХІХ ст.). Організаційними формами національно-культурної автономії є етнокультурні товариства, центри, громадські організації етнічних спільнот. Національно-культурні автономії існують у багатьох поліетнічних країнах світу, зокрема, Європи (Бельгія, Норвегія, Росія, Угорщина, Фінляндія тощо). У деяких країнах, скажімо, в Естонії,

Латвії, Росії, Угорщині, прийняті спеціальні закони, у яких офіційно конститууються національно-культурні автономії. В Україні права етнічних спільнот на національно-культурну автономію гарантується Законом України «Про національні меншини України» (1992 р.): нині у країні діють близько 1200 етнічних організацій на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівні, велика кількість художньо-мистецьких колективів; працюють школи з кримськотатарською, польською, російською, румунською, словацькою, угорською мовами навчання; спеціалізоване видавництво видає книги мовами національних меншин; болгарська, вірменська, єврейська, кримськотатарська, польська, румунська, угорська спільноти мають свої всеукраїнські газети; у місцях компактного поселення етнічних спільнот ведуться теле- та радіопередачі етнічними мовами;

національно-персональна автономія – організаційно-структурована форма екстериторіального існування етнонаціональних спільнот, котрі розселені дисперсно й яким надається право самостійного облаштування свого життя на основі подвійної організації владних інститутів у поліетнічній державі; при цьому одні інститути вибудовуються за національними ознаками, а інші – за територіальним принципом. У першому випадку інституції (самої спільноти) відають питаннями організації її етнокультурного розвитку й взаємодії з загальнодержавними владними органами, у другому, – загальнодержавні органи влади формують засади, які законодавчо й фінансово забезпечують функціонування інституцій етнонаціональної спільноти. Концепцію національно-персональної автономії поряд з ідеєю національно-культурної автономії розвивали К. Реннер і О. Бауер, які вважали, що джерелом і носієм прав є не територія, а самі нації, що означає: об'єднання громадян на основі їх етнонаціонального походження мають бути об'єктом права й таким чином з'являється можливість захищати свої права та інтереси, пов'язані з етнічним походженням та самобутністю етнокультурної та господарської діяльності. В історії України практикувався такий тип етнічної автономії: Центральна Рада своїм Універсалом (листопад, 1917 р.) визнала право на національно-персональну автономію за єврейською, польською та російською національними меншинами; у

січні 1918 р. було прийнято Закон УНР про національно-персональну автономію, за яким право на національно-персональну автономію, крім згаданих меншин, надавалося й іншим за умови подання ними відповідної заяви, котру мали б підписати не менше 10 тисяч представників тієї чи іншої меншини. Згідно з законом, члени меншини, внесені за їх особистими заявами у кадастр (своєрідний перепис), обирали органи самоуправління, визначали їх компетенцію й покладали на них обов'язок регулювання відносин з центральними органами державного управління. Щоправда, історія національно-персональної автономії в Україні була нетривалою, вона завершилася на рубежі 1920-х років. Спроби запровадження національно-персональної автономії здійснювалися у Сибіру (1918 р.), на Далекому Сході (1921 р.), але вони були невдалими. Більш успішним й тривалішим був досвід Естонії, де законом від 1925 року визнавалось право меншин, чисельність яких сягала 3 тис., утворювати національно-персональну автономію; **національно-територіальна автономія** – організаційно-структурована форма існування компактно розселених етнонаціональних спільнот у межах однієї держави, що передбачає широке внутрішнє самоврядування, зокрема й з деяких аспектів законодавства, яке регулює їх етнокультурний розвиток, та взаємодію органів влади місцевого й їхнього самоврядування. Зазвичай, такий тип автономії створюється за рішенням центральних органів влади й таке рішення узгоджується з регіональними та місцевими органами самоврядування тих територій, на яких компактно проживають представники етнічних спільнот. Їх утворення передбачає делегування автономіям певних адміністративних повноважень та функцій самоуправління за рахунок перерозподілу цих повноважень між центральною владою, органами регіонального і місцевого самоуправління та самоуправлінням національно-територіальної автономії. Цей принцип закріплюється юридично й такий тип етнічної автономії дозволяє забезпечувати життєдіяльність спільнот, пов'язаних з їх етнокультурної специфікою. Ідея національно-територіальної автономії поширилася наприкінці XIX–початку XX ст. у межах багатонаціональних імперій, зокрема у Австро-Угорщині

й Росії. Формами існування національно-територіальної автономії традиційно були національні райони, національні населені пункти (селища, села); у новітній час – самоврядні національні меншини (Угорщина). Вислідом українсько-радянських практик вирішення проблем етнонаціонального розвитку стала поява у 1920-х–1930-х рр згаданих вище форм національно-територіальної автономії: на території України існувало 12 національних районів (німецьких – 7, болгарських – 3, 1 польський та 1 єврейський) й близько 2000 національних сільських рад. Це дало можливість етнонаціональним спільнотам деякою мірою зберігати й розвивати своє етнокультурне середовище, передусім мову, елементи культури, традиції, звичаї своїх етносів, ядро котрих знаходилося за межами Радянського Союзу. Існування національно-територіальної автономії, з одного боку, сприяло вирішенню деяких проблем самобутнього розвитку тієї частини етнонаціональних спільнот (зазвичай, компактно розселених), які перебували у межах таких територіальних одиниць а, з іншого, не враховувало інтереси представників цих спільнот, що мешкали поза межами національно-територіальної автономії. До того ж, утворення таких територіальних одиниць у межах регіонів може вносити загострення у етнополітичну ситуацію, породжуючи сепаратистські настрої серед частини представників тієї чи тієї етнічної спільноти (сьогодні, наприклад, серед русинів Закарпаття); **сегментована автономія** (від латин. *segmentum* – відтинок, відрізок) – термін, який був введений у науковий обіг американським етнологом й етносоціологом Фредом Ріггсом й означає організаційно-територіальне структурування меншинних спільнот (чітко виражена поселенська концентрація), у якому самоврядність меншини автоматично збільшує її незалежність від центральних управлінських структур. У цьому процесові автаркізації етнонаціональних спільнот головну роль відіграють лідери етнонаціональних рухів, котрі прагнуть посилити свій вплив як у своєму етнічному середовищі, так і на загальнополітичній арені країни проживання. Щоправда, сегментована автономія є скоріше теоретичним конструктом, яким користується виключно західні дослідники етнічності, вона реалізується рідко й існує впродовж нетривалого часу.

Виняток складають резервації туземного чи аборигенного населення в Австралії, Америці (США, Канада), Африці; **автономна національність (громадянськість)** – цим терміном у західній етнологічній та етносоціологічній науковій літературі називають домінуючу етнічну спільноту у автономній етнічній державі, яка утворилася на основі цієї домінуючої спільноти. Прикладами такої можуть бути німці як спільнота у своїй країні, французи у Франції, греки у Греції, італійці в Італії тощо. Важливим моментом у цьому визначенні є те, що, зазвичай, домінуюча етнічна спільнота не входила до складу будь-якої держави й ніколи не була меншиною й не піддавалася іноетнічному впливові таким чином, щоби трансформувалися її культура, звичаї, традиції. Українці, хоча сьогодні і є домінуючою етнічною спільнотою на території своєї держави, не можуть розглядатися як автономна національність (громадянськість), оскільки вони, принаймні, їх частина, на різних відтинках історії зазнавали «мадяризації», «полонізації», «румунізації», «русифікації».

АВТОХТОННЕ НАСЕЛЕННЯ (від грецьк. *autos* – сам; той, що виник на місці проживання) – термін, що вживається для означення: **1)** населення, яке (або його предки) з давніх-давен проживало на даній території і відіграло вирішальну роль у етногенезі того чи іншого народу (тих чи інших народів); **2)** туземного, аборигенного населення, яке зберігає традиційні системи життєзабезпечення, особливі форми господарської діяльності, культурницькі традиції, звичаї, обряди, сповідує древні релігії. Представниками першої групи є, наприклад, слов'яни – автохтонне населення Європи, яке своїм корінням сягає часових глибин, вирізняється самобутньою духовною культурою, народними звичаями, традиціями, власним менталітетом. Слов'яни розселені у великій частині Європи, де вони складають титульну етнічну спільноту, скажімо, Білорусь, Польща, Росія, Словаччина, Чехія. Слов'яни мешкають також у багатьох інших країнах світу, де вони не є автохтонним населенням і складають меншинні групи. Другу групу автохтонного населення представляють корінні жителі

країн Африки, індіанці в Америці тощо, які і сьогодні зберігають значні елементи первісного укладу життєдіяльності, хоча у їх середовище проникають сучасні цивілізаційні норми. В Україні до автохтонного населення можна віднести предків українців, білорусів, росіян, котрі тривалий час проживали на територіях, які утворюють сучасну Україну й склали основу для формування трьох однойменних етнічних спільнот, із котрих українці сформували титульну спільноту, а білоруси та росіяни є нині етнічними меншинами України. Щодо кримських татар, лідери яких прагнуть того, щоб їх визнали корінним народом Криму, то це питання є дискусійним.

АДАПТАЦІЯ (від латин. *adapto* – приспособлюю) – процес пристосування до людського довкілля осіб, що добровільно чи під тиском обставин потрапили у нове середовище. За Оксфордським словником науки, адаптація – це будь-які зміни у структурі чи то функціях організму, котрі дозволяють йому краще пристосуватися до довкілля. Термін “адаптація” у науковий обіг ввів німецький вчений-фізіолог Г. Ауберт у другій половині ХІХ ст., який, за його задумом, мав відтворювати процес підвищення чи зниження чутливості органів зору у відповідь на той чи той подразник. Згодом його почали вживати для фіксації адаптивної діяльності людини у процесі освоєння соціальної дійсності. З цієї точки зору адаптація розглядається як еволюційний процес, який є важливим у виживанні людини у світі, що постійно змінюється, впродовж багатьох поколінь. Сьогодні феномен “адаптація” визначають як: еволюційний процес, у результаті якого людина (людський організм) краще пристосовується до життя у відповідному довкіллі; стан пристосованості до довкілля (адаптивність) – ступінь, до якої організм спроможний жити і відтворювати себе у визначеній мережі традицій й усталених норм; аспект зразків розвитку організму, які відкривають чи примножують його можливості виживати й репродукуватися. Дослідники етнічності розрізняють такі типи адаптації: **етнічна адаптація** – процес пристосування прибулих носіїв іншої етнічності до нового етнічного довкілля й сприйняття маркерів етнічності

спільноти поселення та інкорпорації їх, зазвичай частково, у свою етнічну самосвідомість та у зразки своєї поведінки. В сучасних умовах цей феномен набирає великого значення й він є невід'ємним атрибутом етнонаціонального розвитку переважної більшості країн сучасного світу, оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних країн; більше того, з інтенсифікацією міграційних процесів посилюється гетерогенність держав. До таких держав вже впродовж тривалого часу належать Бельгія, Канада, Росія, Сполучені Штати Америки, Франція тощо. Скажімо, за часів інтенсивного освоєння європейцями американського континенту (XVIII-XIX ст.) останні вимагали, щоб аборигенне населення адаптувалося до культурницьких традицій, звичаїв переселенців з Англії та Франції, часто-густо прагнули під тиском насадити свої цінності, котрі на той час носили чітко виражений етнічний характер (англійський, валлійський, французький). Наприкінці XIX-XX ст. змінюється напрям етнічної адаптації, хоча головний актор залишається той же (європейські колонізатори) – іммігранти, які прибували у цей час до США і Канади, мусили адаптуватися до англосаксонських (США, Канада) та французьких (Квебек у Канаді) етнокультурних цінностей. До речі, у більшості випадків такого роду адаптація відбувалася добровільно, без примусу, оскільки прийняття новоприбулими вже усталених цінностей відкривало їм шлях до соціальної мобільності – зайняття у новому суспільстві більш престижних, ніж на етнічній батьківщині, соціальних та культурних ніш, просування по соціальній драбині й поліпшення свого статусу. Україна є також поліетнічною (гетерогенною) країною – на її території мешкають вихідці з близько 130 етносів; у роки незалежності ця гетерогенність посилювалася завдяки процесу репатріації (повернення) примусово виселених за її межі представників різних етносів (наприклад, кримських татар), а також за рахунок іммігрантів із країн Азії та Африки. В Україні феномен етнічної адаптації актуалізується ще й з етнополітичним відродженням, який для певних етнічних спільнот характеризується пошуком своєї етнічності, повернення до неї, втраченої під тиском ідеологічних постулатів, на кшталт нової спільноти “єдиного радянського народу”, для інших спільнот, котрі, не дивлячись на примусову деетнізацію,

зберігали свою етнокультурну ідентичність, а у незалежній Україні отримали можливість її не тільки підтримувати, але й розвивати. За таких умов процес етнічної адаптації ускладнюється, оскільки основна увага концентрується на відроджувальних моментах своєї етнічності, що певним чином послаблює взаємодію з іншими етнічностями, а, відтак, і адаптації до етнічного довкілля. Усе це вкупі може посилювати сепаратистські тенденції, етнічну автаркизацію (усамостійнення), зумовлювати ускладнення у стосунках між представниками різних етнічних спільнот, зокрема із представниками титульного етносу. Останні тенденції (надання переваги етнічній мові перед державною мовою, нехтування традиціями титульного етносу) відчутно виявляються у регіонах, де вихідці із інших спільнот розселені компактно; **культурна адаптація** – процес пристосування до культурницьких цінностей, традицій спільноти, до якої прибувають носії інших цінностей та традицій; частково має місце і зворотний процес, коли існуюча спільнота, вступаючи у взаємодію з новоприбулими, абсорбує певні елементи культури “прийшлого населення”. Взагалі, культурна адаптація є процесом діалектично суперечливим, оскільки пристосування відбувається не лише у парадигмах “новоприбулі – приймаюча спільнота” та “приймаюча спільнота – новоприбулі”, але й у парадигмі “новоприбулі – довколишнє середовище”, у якому формувалися й трансформувалися культурницькі, звичаєві традиції представників спільнот, у котрі інтегруються новоприбулі. Процес взаємодії суспільства і природи є складним, багатоаспектним і багаторівневим. Одні лінії зв’язків мають прямий, безпосередній характер, але значно більша їхня частина має опосередкований характер. У цій взаємодії проміжним, корегуючим механізмом виступає культура. Завдяки культурі спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру здійснюється спадковість, отже забезпечується існування людської спільноти у часі. Існування спільноти в одних і тих же природних умовах вело до консервації її досвіду у притаманних їй навичках природокористування та формах поведінки. Вироблялись стійкі звички, формувалися стереотипи, складалися традиції. Вони закріплювалися у процесі етнізації,

відтворювалися у повсякденній діяльності. Оскільки багато традицій сформувалось як стійкі прийоми взаємовідносин людини, людських колективів саме з даним природним середовищем, то і дана територія сприймалась як звична, своя, рідна. Вона була близькою, знайомою, зрозумілою на відміну від інших територій, що були незрозумілими, незнайомими, а подеколи небезпечними й ворожими. Більш того, природа, клімат, ландшафт осмислювалися, опановувалися представниками усталеної спільноти і входили до його культури. Оспівані, опоетизовані у фольклорі, в усній народній творчості вони закріплюються у структурі свідомості особистості у процесі етнізації як вищі цінності, стаючи часточкою її особистості. Тому в ієрархії цінностей особистості вони займають високі місця, що стимулює вибудовування спеціальних захисних систем від вторгнення у середовище цих цінностей інших, відмінних від них цінностей, чи то порушення існуючої ієрархії “ворожими” втручаннями. Успішно (безконфліктно) процес культурної адаптації відбувається за умов налагодження міжкультурного діалогу між носіями різних, відмінних одних від других культурницьких цінностей; **культурне привласнення** – адаптація тими чи тими етнічними спільнотами деяких специфічних елементів культури іншими культурними групами (наприклад, елементи одягу, музики, мови, поведінки) й пристосування їх до потреб своєї спільноти; **лінгвокультурна (мовно-етнічна) адаптація** – пристосування (адаптація) представників етнічної спільноти, які потрапляють у нове етномовлене середовище, до умов його функціонування; **міжкультурна адаптація** – процес пристосування до закономірностей та особливостей міжкультурної взаємодії носіїв різних культурницьких традицій та сучасних практик у межах одного ареалу проживання; **соціальна адаптація** – складний, детермінований низкою об’єктивних (природним середовищем, соціально-економічним устроєм, усталеним укладом господарювання) та суб’єктивних (якісними культурницькими характеристиками, ментальністю, поведінкою) чинників процес: 1) пристосування вихідців із інших етнічних спільнот, зазвичай новоприбулих, до соціальних умов існування у новому середовищі. У цьому контексті

соціальна адаптація передбачає такі важливі компоненти, як соціальне включення, передусім іммігрантів, у суспільство проживання, прийняття ними норм і цінностей цього суспільства (принаймні, не створення конфліктогенних ситуацій); 2) адаптивна діяльність людини стосовно довколишнього середовища, яка зумовлена динамікою соціальної реальності, у котрій перебуває людина. Два важливі моменти тісно пов'язані з процесом соціальної адаптації: 1) оскільки сучасні суспільства, зазвичай, є поліетнічними, а, відповідно, й етнічно маркованими, то етнічний фактор відіграє у цьому процесі відчутну роль, особливо у імміграційному контексті, коли значна частина іммігрантів перебуває поза включенням їх в основне соціальне тло країни перебування; 2) з соціальною адаптацією тісно пов'язаний феномен соціальної мобільності, сутність якого полягає у зміні особи чи групи місця, котре вони займають у соціальній структурі суспільства, чи то переміщення із однієї соціальної верстви в іншу (*вертикальна соціальна мобільність*), або ж у рамках однієї й тієї ж соціальної верстви (*горизонтальна соціальна мобільність*). Тут також відчувається вплив етнічного чинника: зазвичай, для вихідців із інших країн позитивна соціальна (особливо, вертикальна) мобільність, зазвичай, відбувається повільно й вона не завжди охоплює усіх новоприбулих.

АДСТРАТА (від латин. *ad* – при, біля; *stratum* – шар, пласт) – різновид білінгвізму, що являє собою сукупність рис мовної системи, як результат впливу однієї мови на іншу в умовах взаємодії носіїв цих мов. Термін “адстрата” використовується і у дослідженнях міжетнічної взаємодії й структуризації етнічних спільнот, передусім, етносів. Адстрата тут є таким явищем, що не веде до етнічної асиміляції, а створює певний прошарок у структурі етнічної спільноти, який з'явився саме як результат взаємодії двох і більше етнофорів й саме елементи місцевої спільноти залишилися для неї базовими у її структуруванні у процесі взаємодії з представниками нової спільноти, яким властиве більш могутнє силове етнічне поле.

АЗА Лариса Олександрівна – український філософ, соціолог, етносоціолог (1942 р.); доктор соціологічних наук; закінчила філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; працювала в Інституті філософії АН УРСР, Інституті соціології НАН України; професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Поле професійної діяльності: соціалізація особистості; соціологічні аспекти етнічних процесів в Україні; українська діаспора.

Вибрані праці: *Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті (у співав.)* – К., 2003; *Диференціюючий прояв етнічності // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін.* – К., 2005; *Лінгвоетнічна неоднорідність у процесі національно-просторової ідентифікації // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін.* – К., 2005; *Етнічність у контексті національно-державної само ідентифікації // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг.* – К., 2006.

АККРЕТАЦІЯ КУЛЬТУРНА (від латин. *accretio* – приріст) – розширення, поглиблення впливу культури певної етнічної спільноти за рахунок поглинення елементів культури інших етнічних спільнот, збагачення новими культурними характеристиками. Такий стан властивий для поліетнічної країни, на території якої активно взаємодіють носії різних етнічностей.

АКОМОДАЦІЯ ЕТНІЧНА (пристосування етнічне) (від латин. *accomodatio* – пристосовування) – етнічні практики у поліетнічних суспільствах, які передбачають: **1)** взаємну адаптацію між етнічними організаціями (об'єднаннями) та тими, хто править суспільством (зазвичай, представники домінантної у суспільстві етнічної спільноти), у якому вони знаходяться; **2)** ситуація, за якої домінантна група суспільства дозволяє іммігрантській групі облаштувати своє поселенське та економічне життя, що забезпечує іммігрантській групі можливість пристосуватися до домінантних зразків поведінки, які вже існують в ареалі поселення іммігрантів. Термін “акомодація” спочатку вживався лише у мовознавстві й означає пристосування приголосних і голосних звуків один до другого, вислідом чого властивості перших поширюються на других. Останні у результаті цього втрачають деякі свої властивості. У практиках співіснування різних етнічних

спільнот у рамках одного етнополітичного організму (держави) спільноти з більш слабким етнічним полем, прилаштуваючись до умов існування у довкіллі, втрачають такі властивості їх етнічності, як елементи мови країни походження (у результаті браку мовного середовища та матеріальних можливостей для його підтримання), відправлення релігійних ритуалів (через брак культових споруд), послаблення мережі інформаційних зв'язків у середині своєї спільноти (внаслідок дисперсного розселення у країні чи регіоні). Випадки свідомої відмови від певних етнічних маркерів (наприклад, зміна транскрипції прізвищ, запис в офіційних документах під новим прізвищем, обрання для себе іншої національності) пов'язані з прагненням тієї чи тієї частини спільноти, передусім, представників молодших поколінь, прискорити свою соціальну мобільність й інтегруватися у основне русло розвитку, яке, зазвичай, формує титульний етнос. Такі практики були властиві для США і Канади, коли іммігранти змінювали свої прізвища, для колишнього СРСР, коли чимало вихідців із тодішніх радянських республік записували себе росіянами, особливо під час переписів населення.

АКТИВІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *activus* – активний, діяльний) – зусилля, спрямовані на забезпечення преферентних позицій для своєї етнічної спільноти у поліетнічному суспільстві. З особливою очевидністю ці зусилля відчутні під час етнополітичного чи то етнокультурного відродження, що зокрема було властиво українському суспільстві після отримання Україною своєї незалежності (1991 р.).

АКТИВІСТИ – лідери (легітимні або ж самоназвані) груп меншин, зокрема етнічних та релігійних. Свою діяльність активісти концентрують на просуванні інтересів своєї етнічної спільноти у поліетнічному суспільстві.

АКТОР ЕКЗОЕТНІЧНИЙ (від англ. *actor* – діяч, дійова особа) – особа, яка відіграє специфічну роль у міжетнічній взаємодії. Ця роль реалізується у кількох

напрямок: сприяння етнічній акомодациї, етнічній акультурації, подеколи асиміляції; посилення засад політики залежності однієї етнічної спільноти від іншої; формування опозиції й розгортання опозиційних дій щодо допуску у своє етнічне середовище носіїв іншої етнічності, зазвичай мігрантів; поширення етнорасових упереджень.

АКТОР ЕТНІЧНИЙ – особа, яка: 1) сприяє етнічній мобілізації; 2) стимулює комуналізм (згуртування на базі спільноті етнічного походження); 3) сприяє усвідомленню представниками своєї спільноти необхідності розвитку етнонаціоналізму.

АКУЛЬТУРАТОР ЕТНІЧНИЙ – актор з-поза певної етнічної спільноти, який стимулює політику акультурації, залежності культури однієї спільноти від культури іншої.

АКУЛЬТУРАЦІЙНИЙ СТРЕС (від латин. *acculturare: ad* – до, *cultura* – освіта, розвиток) – такого типу стрес, під час якого стресогенні фактори з'являються у процесі акультурації й супроводжується погіршенням стану душевного здоров'я (тривожність, депресія), відчуттям маргінальності й відчуження тощо. Акультураційний стрес може бути вислідом неуспішної адаптації індивіда (етнофора) у новому етнокультурному доквіллі, відторгнення його приймаючим суспільством. Досить часто він виявляється у процесі міжетнічної, міжкультурної взаємодії, коли соціальна, етнокультурна, етнопсихологічна дистанція між контактуючими індивідами – носіями різних традицій є надто відчутною.

АКУЛЬТУРАЦІЯ (від латин. *acculturare: ad* – до, *cultura* – освіта, розвиток) – процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що характеризується сприйняттям однією з культур (частіше тією, що менш розвинена, хоча теоретично можливим є і протилежний вплив, однак такі випадки фіксуються надзвичайно рідко, якщо ми, описуючи феномен взаємодії культур, користуємося терміном акультурація) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ; процес, у

ході якого індивід чи то група через контакт культур пізнає культурні характеристики інших індивідів чи то груп; акультурація – односторонній процес абсорбції (поглинення) однією культурою (більш розвиненою) інших (менш розвинених). Феномен акультурації почали вивчати у другій половині ХІХ ст. такі американські дослідники-етнографи, як Х. Хоумз, В. Дж. Макджі, котрі акультурацію трактували, як уподібнення з іншою культурою та процес передачі елементів однієї культури іншій. У пізніших дослідженнях акультурації виділялися донорська та реципієнтна групи міжкультурної взаємодії (Р. Лінтон, Б. Малиновський, М. Мід, Л. Спайєр, Р. Турнвальд, М. Херсковіц), підкреслювалося, що реципієнтна культура відбирає елементи культури у “культурному фокусі”, адаптуючи, відкидаючи або синкретизуючи їх, що домінуюча спільнота примусовим шляхом спричиняє “прямі культурні зміни” підлеглої спільноти, тоді як сама вільно обирає напрям культурного розвитку. Сучасні інтерпретації акультурації, особливо на пострадянському просторі, значною мірою базуються на концепції Дж. Беррі про два чинники, які однаково діють у виборі так званих стратегій міжкультурної взаємодії. Ними є: 1) збереження культури (якою мірою визнається необхідність підтримки культурної ідентичності) і участь у контактах (якою мірою меншості включаються в інонаціональну культуру чи залишаються серед “своїх”). Залежно від варіантів відповідей на ці два основні питання Дж. Беррі визначив чотири стратегії акультурації: *асиміляція* (відмова від своєї культури й перехід у іншу культуру), *сегрегація* (збереження своєї етнокультурної ідентичності й утримання від контактів з культурою домінуючої спільноти чи то обмеження таких контактів), *маргіналізація* (за відсутності прагнення чи можливості зберігати свою етнокультурну самобутність й при слабо вираженому бажанні інтенсивно контактувати з іноетнічним довкіллям) та *інтеграція* (збереження етнокультурної ідентичності у процесі міжетнічної взаємодії у широкому суспільному контексті). До речі, згідно з цією концепцією, лідери етнічних спільнот мають право обирати будь-яку із стратегій; це залежить від того, які цілі вони ставлять для своєї спільноти, вступаючи у міжкультурну взаємодію; **аккультурація туземного походження** – процес передачі культурницьких

традицій аборигенного населення Усередині своїх поколінь, що таким чином забезпечує їх тяглість, та поширює їх серед “прийшлого” населення (іммігрантів); **інтерактивна акультурація** – суміш теоретичних підходів, які прагнуть розтлумачити перебіг процесу акультурації у рамках державної політики та динамічної “гри” суспільства, яке приймає іммігрантів, з їх акультураційними орієнтаціями; **декультурація** – процес втрати (добровільної чи вимушеної) рис культури своєї етнічної спільноти; **контракультурація** – процес свідомого запозичення елементів культури іншої етнічної спільноти й протиставлення їх культурі своєї спільноти.

АКЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *actio* – дія, виступ) – дія, яка генерується етнічним рухом, без прив’язки до ідеологічних передумов й під час якої виявляється сформована позиція етнічної спільноти до тих чи тих суспільних явищ.

АЛІЯ (за івритом, – підйом, сходження) – термін, який закріплений у Законі Ізраїлю “Про повернення” (1950 р.) й за яким визначають процедуру повернення євреїв з різних країн світу до Ізраїлю та їх репатріацію. Згідно з законом, кожен єврей має право переселитися із будь-якої країни і відразу отримати громадянство, якщо він не являє загрози здоров’ю та безпеці суспільству. Зворотний процес – еміграція із Ізраїлю називається *йеріда*, що означає спуск, рух вниз. В історії єврейського народу було кілька хвиль алії. До заснування держави Ізраїль (1948 р.) євреї прибували на території під назвою “Ерец-Ізраель” у древні часи”, передовсім, із Єгипту та Вавілонії. Термін “алія” системно стали застосовувати наприкінці ХІХ ст., коли до зазначеної території почали зростати потоки євреїв. Дослідники розрізняють п’ять потоків алії до появи держави Ізраїль: *перший* (1882-1903 рр.) складався переважно із вихідців із країн Східної Європи, які заснували перші єврейські поселення на території Палестини; *другий* (1904-1914 рр.) – це вихідці із тієї ж Східної Європи та Росії. Саме з цим потоком алії пов’язують започаткування так званого кібуцького руху – створення мережі сільськогосподарських поселень-комун, які досить успішно функціонують і сьогодні; *третій*

(1919-1923 рр.) складався в основному із молоді, яка, крім традиційних вже кібуців, засновувала кооперативи; *четвертий* (1924-1928 рр.) наполовину складали євреї – вихідці із Польщі, серед котрих помітна частка – представники середніх верств та робітники; *п'ятий* (1929-1939 рр.) – це євреї із Німеччини та інших країн Європи. Характерними рисами чималої кількості із них були достатньо високий рівень освіти та відчутні статки. З кожним потоком кількість євреїв зростала: від 25 до 250 тис.; ще близько 100 тис. прибуло у період з 1940 по 1948 рр.; цей потік деколи називають *шостою* та *сьомою* алією. Масові потоки алії були характерними у перші роки після утворення держави Ізраїль, а також у 1970-ті роки із Радянського Союзу та у зв'язку з прибуттям євреїв із Ефіопії (1980-1990-ті рр.).

АЛЛОХТОННЕ НАСЕЛЕННЯ (від грецьк. *allos* – інший, прийшлий) – населення, що у той чи той час прийшло на територію, на якій вже проживали представники інших народів, однак вони та їх нащадки стали структурним компонентом населення нової країни, території.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ (від латин. *amphi* – навкруги, з обох сторін; *valentia* – сила) – складний, суперечливий стан особистості, який, зазвичай, виявляється у формі внутрішнього конфлікту; **культурна амбівалентність (ендосприйняття)** – сприйняття і представлення себе, своєї спільноти, зокрема, і етнічної, як: **1)** такими, котрими варто пишатися; **2)** як рівними серед рівних; **в)** такими, котрі заслуговують на повагу інших; **3)** такими, котрі мають переваги над іншими спільнотами; **4)** меншовартими; **культурна амбівалентність (ендосприйняття)** – сприйняття і представлення себе, тієї чи тієї етнічної спільноти іншими як: **1)** рівними серед рівних; **2)** меншовартими; **3)** такими, що мають переваги над іншими; **4)** відверто з расофобських позицій.

“АМЕРИКАНСЬКА МОЗАЇКА” (від латин. *mosaicum* – присвячений музам) – термін, який використовувався у США на початку ХХ століття й відтворював полікультурну

палітру американського суспільства й дав однойменну назву ідеологічній концепції етнонаціонального розвитку країни.

“АМЕРИКАНСЬКА СИМФОНІЯ” (від латин. *simfonia* – співзвучність) – концепція етносоціального розвитку США ХХ століття, згідно з якою усі етнічні спільноти й культури мають співіснувати у безконфліктній взаємодії на благо поліетнічної країни.

АНАЛІЗ ЕТНОСЕМАНТИЧНИЙ (від грецьк. *ethnos* – народ; *semantikos* – той, що позначає) – аналіз мовних одиниць, виразів, мовного ладу, мета якого полягає у з’ясуванні специфіки значень, пов’язаних з етнічним чинником.

АНГЛОКОНФОРМІЗМ (від латин. *conformis* – подібний, співвіднесений) – концепція етносоціального розвитку, яка була популярною у Сполучених Штатах Америки у другій половині ХІХ століття і передбачала беззаперечну асиміляцію іммігрантів, що прибували до США, у суспільство, яке тут сформували вихідці з Великобританії.

АНЕКДОТ ЕТНІЧНИЙ (від франц. *anecdote* – байка, небилиця; від грецьк. *anecthoto* – неопубліковано) – коротка, (зазвичай, смішна) історія, в центрі якої перебуває носій тієї чи іншої етнічності, того чи того етнічного явища. Сьогодні в обігу є чимало етнічних анекдотів про євреїв, українців, росіян.

АНКЛАВ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *inclave* – закривати на ключ) – термін, який вживається в етнології та етносоціології для визначення певної невеликої території у поліетнічній країні, яка заселена переважно представниками одного етносу; на цих територіальних утвореннях зберігаються деякі культурні відмінності у порівнянні з більшим довколишнім ареалом. Зазвичай, поява й функціонування анклавів пов’язані з бізнесом, який практикується й управляється членами цих територіальних спільнот; етнічні анклави відзначаються певною замкненістю, відокремленістю від

довколишнього середовища й самоорганізацією внутрішніх зв'язків, достатньо високим рівнем автаркії етнокультурного життя.

АНТАГОНІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *antagonisma* – суперечка, боротьба) – структурний елемент міжетнічної взаємодії, який відтворює стан найвищої напруги у відносинах на двох рівнях: 1) домінуюча більшість – етнічні (національні) меншини; 2) меншина – меншина. Перша форма етнічного антагонізму є більш поширеною.

АНТИПАТІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *antipathia* – неприязнь, неприйняття) – неприйняття, зневажливе ставлення представників однієї людської спільноти до представників іншої спільноти, що базується на етнічних ознаках. Зазвичай, етнічна антипатія характерна представникам етнічних спільнот з могутнім силовим полем, власне домінуючим у поліетнічному суспільстві.

АНТИСЕМІТИЗМ (“семітичний”, від біблейського *shem* – єврей; араб. – ім’я) – різновидність ксенофобії, ідеологія ворожого ставлення до євреїв як до етнічної чи то релігійної групи, яке виявляється у переслідуванні, приниженні, насильстві, нагнітанні ворожості і неприязні, дискримінації і нанесенні шкоди по відношенні до особистості, суспільної групи, або частини населення за ознакою належності до єврейського народу або ж в силу єврейського етнічного походження та/або релігійної належності до іудаїзму. Як синонім до антисемітизму часто вживається термін “юдофобія”. Вперше слово “антисемітизм” вжив німецький публіцист Вільгельм Марр (XIX ст.). Нині розрізняють кілька видів антисемітизму: **античний антисемітизм** – найбільш давній вид антисемітизму. Його сутність полягає у тому, що євреї звинувачуються у ненависті до усіх народів; **християнський антисемітизм** (виник у II ст.) уособлює ненависть до євреїв як носіїв іудаїзму; **расовий антисемітизм, чи то “класичний”**, інтерпретує євреїв як природжених носіїв біологічних меншовартних ознак; найбільш очевидними виявами расового антисемітизму є холокост та погроми; під

новим антисемітизмом (кінець 1990-х рр.) розуміють ненависть до сіонізму як основної ідеології євреїв та до держави Ізраїль; щодо **побутового антисемітизму**, то він вільний від ідеології і пов'язаний з повсякденням, у якому поширюються негативні етнічні стереотипи євреїв.

АНТИСИСТЕМА ЕТНІЧНА – термін із пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова; він означає цілісність людей з негативним світовідчуттям, що виражається у прагненні спрощення систем, тобто зменшення щільності системних зв'язків. Антисистема виробляє для своїх членів спільний світогляд. Для членів існує установка, яка їх об'єднує, – заперечення реального світу як складної й багатоаспектної системи заради тих чи тих абстрактних цілей, реалізація котрих пов'язується з майбутнім. Тому останнє вважається єдино реальним, а минуле таким, що відійшло назавжди; сучасне розглядається як поріг до майбутнього. Ідеологія антисистеми протиставить себе будь-якій етнічній традиції.

АНТРЕПРИНЕРСТВО ЕТНІЧНЕ (від франц. *entrepreneur* – підприємець) – відносно нове явище (передусім, характерне для західних європейських країн), пов'язане з просуванням своєї етнічності й утвердженням її позицій у соціальній, політичній, культурній сферах життєдіяльності поліетнічного суспільства. З цією метою активно використовуються засоби масової інформації, організація видовищно-розважальних дійств, посилюється антрепренерська складова етнічних рухів.

АНТРОПОГЕНЕЗ (антропосоціогенез) (від грецьк. *anthropos* – людина; *genesis* – виникнення, народження) – частина біологічної еволюції, яка привела до появи *Homo sapien*, власне, процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, розвитку її трудової діяльності, мови, а також суспільства в цілому.

АНТРОПОЛОГІЯ (від грецьк. *anthropos* – людина; *logos* – слово) – біологічна наука, об'єктом вивчення якої є тілесна природа людини, її походження та розвиток;

еволюція людини й утворення людських рас. Термін “антропологія” з’явився у Древній Греції; сама ж наука сформувалася у ХІХ ст. Основними напрями антропології є: морфологія людини (за новітніми підходами, соматична антропологія); антропогенез (у нинішній інтерпретації – палеоантропологія). У сучасній науці виділяються чотири основних галузеві антропології: **біологічна або фізична антропологія** вивчає людське тіло; соціальна або соціокультурна антропологія зосереджується на вивченні культурної організації етносів та суспільств (їх звичаїв, мови, економічних та політичних устроїв, родинних стосунків; їх релігій, міфологій тощо). Її засновниками були Франц Боас та Броніслав Малиновський; лінгвістична або мовна антропологія вивчає соціальні комунікації, взаємозв’язок мови та культури. Деколи антропологію трактують як сукупність наук про людину, яка включає етнографію, культурну та соціальну антропологію; етнічна антропологія – наукова дисципліна, яка сформувалася на стиці етнографії (етнології) та антропології; вона займається, передусім, вивченням проблем походження етносів у контексті процесів расогенезу, еволюції расових ознак людських спільнот, міжрасової метисації; ця галузь науки досліджує походження і вияви расових переконань у процесі міжрасових контактів; культурна антропологія – наука про культуру як сукупність матеріальних об’єктів, ідей, цінностей, уявлень та моделей поведінки людини в усіх її формах на різних історичних етапах розвитку людства; в узагальненому вигляді предметом культурної антропології є поведінка людини і результати її діяльності. Культурна антропологія сформувалася наприкінці ХІХ ст. завдяки науковим пошукам таких видатних вчених, як Франц Боас, Рут Бенедикт, Маргарет Мід, Броніслав Малиновський, Клод Деві-Строс тощо; соціальна антропологія – це міжпредметна наукова дисципліна, що досліджує людину і людське суспільство, закономірності й особливості їх розвитку та культурне розмаїття.

АПАРТЕЇД (африканське *apartheid* – роздільне проживання, роздільна робота) – політика жорсткої дискримінації, сегрегації й пригноблення за расовими ознаками, яка

найбільш очевидно проводилася, передусім, Національною партією у Південно-Африканській Республіці та Намібії з 1948 по 1994 рр.; принцип роздільного проживання представників різних етнорасових спільнот. Вперше слово “апартеїд” вжив у своїй промові Ян Христіан у 1917 р., який через два роки став прем'єр-міністром ПАР, хоча практика апартеїду мала місце ще у ХІХ ст., коли Британська імперія обмежувала права темношкірих африканців у переміщенні зі своїх територій у регіони Капської колонії та Наталя, де мешкало біле населення. Апартеїд застосовувався, зокрема, до народів банту, яких влада ПАР примушувала поселятися у спеціальних резерваціях. Вони називалися бантустанами й займали близько 12 відсотків території країни. Процеси поселення й правила проживання у бантустанах регулювалися майже двома десятками законів та актів, згідно з якими, наприклад, створювалися окремі “урядові” органи для чорношкірих, заборонялося користування для білих та чорних одними й тими ж громадськими місцями, як карні злочини класифікувалися сексуальні контакти між білими і чорними, чорним заборонялося відкривати підприємства у так званій Білій Африці, здійснювалася сегрегація на транспорті тощо. Впродовж 1960-х, 1970-х та у 1980-і рр. здійснювалося примусове переселення чорного населення з визначених районів, де мешкало біле населення. Завдяки зусиллям міжнародної громадськості, руху чорношкірого населення ПАР, чіткій позиції ООН, яка засудила апартеїд, прийнявши Міжнародну конвенцію про припинення апартеїду і покарання за нього (1973 р.), апартеїд вдалося подолати (1994 р.).

АРБЄНІНА Віра Леонідівна – український філософ, етносоціолог (1938 р.); кандидат філософських наук; закінчила Харківський бібліотечний інститут; доцент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Поле професійної діяльності: етносоціологія, проблеми міжнаціональних відносин, національна, громадянська та етнічна ідентичності; мультикультуралізм.

Вибрані праці: Процес актуалізації етнічності в восточных регионах Украины // Харьковские социологические чтения – 97, Ч. II. – Харьков, 1997;

*Состояние и тенденции развития межнациональных отношений в г. Харькове (по результатам социологических исследований 1989–2000) // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2000. – № 492; Національна ідентичність як вимір стану інтегративних процесів у поліетнічному суспільстві // Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій: матеріали V Всеукраїнського науково-практичної конференції. – К., 2009; Росіяни в Україні: соціальний статус, самопочуття, процес інтеграції в українську націю (угорською мовою) // *Ukrayne: srine Voltozase: 1991–2008.* – Rollidgram Riado, Poznan, 2009.*

АРЕАЛ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *area* – площа, ділянка) – територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу й які утворилися у результаті формування етнічних спільнот на основі тих чи тих племен, внаслідок компактного розселення того чи іншого етносу, що прибули на постійне місце проживання у висліді появи нових держав і довільного формування їх кордонів.

АРТЕФАКТ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ (від латин. *arte* – штучно; *factus* – зроблений) – втілення певних етнічно маркованих елементів культури у конкретний матеріальний продукт (наприклад, вишивана сорочка в українців), поведінковий чи мовний зразок (наприклад, особливість структурування речення у різних мовах) у соціальну структуру, повідомлення, судження (з акцентуацією на їх етнічних рисах).

АРУТЮНОВ Сергій Олександрович (Сергей Александрович Арутюнов) – російський етнолог, соціальний антрополог (1932 р.); доктор історичних наук, член-кореспондент РАН; закінчив Московський інститут сходознавства, аспірантуру Інституту етнографії АН СРСР (нині – Інститут етнології та антропології РАН – ІЕА РАН); захистив дисертації: кандидатську (1962 р.), докторську (1970 р.); завідувач відділом Кавказу ІЕА РАН. Поле професійної діяльності: побут і культура японців; етнокультурні, етносоціальні процеси у народів Кавказу, теорія міжкультурної взаємодії.

Вибрані праці: *Современный быт японцев.* – М., 1968; *Культура жизнеобеспечения и этнос.* – Єреван, 1983; *Народы и культуры: развития и взаимодействие.* – М., 1989; *Культуры, традиции, их развития и взаимодействие.* – Люистон, 2002; *Культурная антропология.* – М., 2004.

АРУТЮНЯН Юрій Вартанович (Юрий Вартанович Арутюнян) – російський етносоціолог, етнолог (1929 р.); доктор історичних наук; закінчив Єреванський педагогічний інститут; завідувач відділу Інституту етнології та антропології РАН; член-кореспондент РАН. Поле професійної діяльності: соціологія сільського і міського населення; етнографія; соціологія історико-соціальних та етносоціальних досліджень.

Вибрані праці: *Социально-культурное развитие и национальное сознание // Социологические исследования. – 1990. – № 7; О национальных отношениях в постсоветских обществах: межличностный аспект // Социологические исследования. – 1999. – № 4; Этносоциология (в соавторстве). – М., 1999; Русские в ближнем зарубежье // Социологические исследования. – 2003. – № 11; Опыт осмысления проблемы этнократии // Социологические исследования. – 2004. – № 3; О потенциале межэтнической интеграции в московском мегаполисе // Социологические исследования. – 2005. – № 1; Россияне: проблемы формирования национально-гражданской идентичности в свете данных этносоциологии // Общественные науки и современность. – 2009. – № 4; Об этнических компонентах российской идентичности // Социологические исследования. – 2009. – № 6.*

АРХЕТИПИ ЕТНІЧНІ – (від грецьк. *arkhi* – початок, походження; *typos* – образ) – сукупність первинних уявлень, духовно-культурних символів етнічно маркованої життєдіяльності, ознак належності до тієї чи тієї етнічної спільноти, які не усвідомлюються їх носіями.

АСИМІЛЯТОР ЕТНІЧНИЙ – актор з-поза меж певної етнічної спільноти, який стимулює, сприяє утвердженню політики асиміляції однієї спільноти іншою, політики залежності однієї спільноти від іншої.

АСИМІЛЯЦІЯ МОВНА – процес поглинання однієї мови іншою; зазвичай, мовою етнічної спільноти з більш могутнім силовим полем.

АУТСАЙДЕР ЕТНІЧНИЙ (від англ. *outsider* – сторонній) – особа, яка, даючи оцінку тій чи тій етнічній спільноті, її етнічним маркерам, не є членом цієї спільноти, тобто споглядає її з позицій сторонньої людини.

АФІЛІАЦІЯ ЕТНІЧНА (від англ. *affiliation* – з'єднання, зв'язок) – прагнення бути у товаристві носіїв іншої

етнічності, входити з ними у безконфліктні контакти. Блокування афіліації веде до відчуженості, фрустрації.

АФРИКАНІТЕ – ідеологія, яка акцентує увагу на значущості культури Африканського континенту й її адаптивності до сприйняття представниками інших культур.

Б

БАГАТОЕТНІЧНІСТЬ (поліетнічність; мультиетнічність) – цим терміном визначається: **1)** ситуація співіснування у рамках однієї структурованої людської спільноти (етнополітичний, етносоціальний організми) осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурницьких традицій, етнічного менталітету; **2)** концепція, яка стверджує, що різні етнічні й мовні групи можуть безконфліктно у взаємодії проживати у рамках однієї держави й розвивати свої мови та культури. Сьогодні практично усі країни світу є багатоетнічними; особливою строкатістю етнічного складу населення вирізняються такі країни, як Сполучені Штати Америки, Канада, Росія; значна кількість етнічних спільнот чи то вихідців із різних етносів налічується у Німеччині, Румунії, Франції, Швеції тощо. Україна є також країною з поліетнічним складом населення і ця поліетнічність посилюється нині з інтенсифікацією міжнародних міграційних процесів, активним учасником котрих сьогодні є наша держава. Тут мова йде про формування на основі іммігрантського компоненту нових етнічних спільнот. Моноетнічні країни на сучасній карті світу – виняток: до таких умовно можна віднести Болгарію, Південну та Північну Корею, деякі африканські країни, кордони яких утворювалися за етнічними маркерами.

БАГАТОКУЛЬТУРНІСТЬ (мультикультуралізм) – термін, яким визначається: **1)** ситуація співіснування у рамках однієї структурованої спільноти (етнополітичний, етносоціальний організми) носіїв різних культурницьких традицій; **2)** термін, яким іменується концепція, котра підкреслює велике значення культурного плюралізму у суспільному розвитку сучасних людських спільнот та необхідності окремого простору, у рамках якого групи, носії різних культурницьких традицій можуть розвивати свої культури. Термін “багатокультурність (мультикультуралізм)” вперше був вжитий канадськими

дослідниками етнонаціональних процесів у 1960-х рр. на заміну терміну “бікультуралізм”, який на той час популяризувався Королівською комісією з двомовності і двокультурності, надаючи особливого статусу англійській та французькій мовам й культурам, ігноруючи вклад вихідців з інших етносів в етнокультурний розвиток Канади. Цей термін використовується у наукових інтерпретаціях розвитку поліетнічних країн та практик, властивих взаємодії різних культур у рамках однієї держави і стосується: **1)** суспільства, для якого характерні етнічна та культурна гетерогенність (різноманітність); **2)** ідеальний стан взаємної поваги представників етнічних чи культурних груп один до другого; **3)** політики урядів поліетнічних держав щодо етнокультурного розмаїття як чинника їх суспільного розвитку. При сучасній рухливості та інтенсивній взаємодії носіїв різних культурницьких традицій та елементів культури явище багатокультурності є звичним станом розвитку поліетнічних країн сучасного світу. Концепція багатокультурності вибудовувалася на практиках співіснування та взаємодії різних культур, передусім у Канаді. Теоретичні витoki цієї концепції ведуть до спроб канадських етнологів, культурологів, етносоціологів у 1920-х рр. пояснити причини збереження представниками різних етнонаціональних груп своєрідності побуту та культури після їх тривалого перебування на канадській землі. Ця концепція активно розроблялася таким дослідниками, як Дж. Гіббон, А. Грегорович, В. Кей, Дж. Портер, А. Річмонд, Б. Хейдеркорн тощо. До кінця 1960-х рр. концепція багатокультурності утверджується як панівна в етнологічній та етносоціологічній науці й громадській думці Канади, а на початку 1970-х рр. вона стала офіційною політикою федерального уряду у сфері етнонаціонального розвитку країни. В етнологічних та етносоціологічних дослідженнях українських і зарубіжних дослідників зустрічаються такі види багатокультурності: **абстрактна багатокультурність** – підхід, який вимагає визнання права бути належним чином потрактованою будь-якої культури, або ж навіть визнання можливості кожному вибирати свої власні культурницькі моделі розвитку; зазвичай, у проголошених постулатах про стан культурного розвитку

не йдеться про матеріальні можливості (доступ до ресурсів, соціальні позиції, можливості політичного лобіювання), які уможлиблювали б отримання певних пільг від цієї формальної свободи; **екологічна (“музейна”) багатокультурність** – підхід, який передбачає збереження деяких рис культури, котрі на певний момент сприймаються як “усталено необхідні”, й виправдовує “замороження” можливих внутрішніх змін. “Музейною” вона називається тому, що проводяться паралелі з експонатами, які зберігаються у музеях і не піддаються змінам. Термін екологічна багатокультурність використовується деякими австралійськими, американськими та канадськими дослідниками у контексті аналізу культур корінних, аборигенних народів та місцевих мешканців на певній, зазвичай, невеликій території; **“есенціалістська” (“усталено необхідна”) багатокультурність** (від латин. *essentialis* – суттєвий, основний) – концепція, яка базується на твердженнях про те, що: **1)** культурі властиві ціннісні (неперехідні) гомогенні риси, які не піддаються суттєвим змінам, не можуть бути предметом домовленостей й виявляються стійкими до критики як ззовні, так і з середини; **2)** культура наділяє групу чи її членів рисами монолітності, її носії розглядаються як віддані її представники, або ж навіть як пасивні рушії “жертвності” (це стосується немодерних культур), коли під час взаємодії з сучасними культурами вони вирішують питання про їх прийняття чи відхилення суспільством; **3)** культура у певному сенсі виступає як синонім ідентичності і у цьому випадку культура стає підґрунтям для пояснення соціальних та політичних відносин між групами (“етніцізація”) й таким чином виникає можливість диференціації, вибудовування ієрархії (“расіалізація”) і протиставлення (“конфлікт цивілізацій”) країн, спільнот та індивідів; **4)** концепція підкреслює культурні відмінності інших груп у порівнянні з концентрованою увагою на своїх власних культурницьких моделях (“етноцентризм”), не визнаючи відмінностей як потенціалу для змін, котрі також впливають на змістовне наповнення останніх; **корпоративна багатокультурність** (від латин. *corpus* – тіло) – багатокультурність, яка викликає ризик бюрократизації відмінностей, котрі зумовлюються

публічним конституванням механізму “етнічних квот”; стимулює конкуренцію (змагання) між спільнотами за доступ до “квотних ресурсів”. “Етнічні квоти” практикувалися наприкінці XIX – на початку XX ст. в імміграційному законодавстві США та Канади; до них прямо чи опосередковано зверталися законодавці цих, а також європейських, країн, коли переглядалося питання про впорядкування імміграційних потоків. Такий підхід стимулює певну автаркизацію іммігрантських груп та сегментацію поліетнічного суспільства; **мозаїчна багатокультурність** – багатокультурність, яка посилює міжкультурну ізоляцію різних груп, котрі не вмотивовані вибудовувати мости до інших груп чи формувати спільну з іншими групами політичну культуру. Походження терміну “мозаїчна багатокультурність” певною мірою пов’язане з практикою існування на території Канади різних іммігрантських груп, які на перших порах свого поселення у цій країні прагнули зберегти свою самобутність й дещо ізолювалися від контактів з іншими групами. Така ситуація давала привід дослідникам характеризувати канадське суспільство як мозаїчне, а у наукову літературу та у практику повсякденного життя увійшов термін “канадська мозаїка”; **“небезпечна багатокультурність”** – концепція, яка наголошує на негативних аспектах багатокультурності, зокрема, таких: культурні відмінності стають на перешкоді вільної інтеграції іммігрантів та їх дітей у суспільство, яке їх приймає, передовсім на ринку праці, у соціальному й політичному житті; вони можуть, з одного боку, вести їх до самоізоляції, а, з іншого, – до посилення ксенофобських почуттів та настроїв з боку членів суспільства проживання, підґрунтям яких часто виступає нерозуміння й несприйняття ними культури прибулих у нове суспільство. Таку концепцію часто використовують лідери праворадикальних рухів (скажімо, у XIX ст. англосаксонські шовіністи у США, сьогодні екстремальні націоналісти в Австрії, Німеччині, Франції), виступаючи проти допуску у свої країни вихідців з інших країн, носіїв інших культур, відмінних від таких титульних етнічних спільнот – білих англосаксів, австрійців, німців, французів; **“справедлива багатокультурність”** – ця концепція базується на твердженнях про те, що

існування дискримінації, соціальної нерівності й культурної підпорядкованості є виявом несправедливої соціальної системи, яка має бути змінена. Нова система має вибудовуватися на десяти критеріях: глибина, узгодженість дій, глобальність політики щодо іноетнічних компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства (вимірюються таким показником як “автономія”), імунітет до стереотипів та упереджень (справедливість), врахування існуючих культурницьких моделей, сприйняття відмінностей та розмаїтості й компетентності (вимірюється гідністю), активність у висловлюванні власної думки, солідарність, співвідповідальність й координація дій (вимірюється рівнем участі носіїв різних культурницьких традицій у прийнятті рішень); **політика багатокультурності** – це специфічний підхід у політиці поліетнічної держави, коли при прийнятті рішень враховується існуюча культурна різноманітність й створюються умови для безконфліктної взаємодії представників різних етнічних спільнот, котрі є носіями цієї різноманітності. Політика багатокультурності включає у себе низку заходів як законодавчого, так і операціонального характеру, які здійснює держава й які мають забезпечити існування та розвиток культур (або їх елементів) різних компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства, їх взаємодії між собою та взаємодії з культурами титульних етносів. Першою країною, де політика багатокультурності набрала офіційного статусу і громадського визнання стала Канада: у 1971 р. тодішній прем’єр-міністр П’єр Трюдо проголосив її у якості державної політики Канади. Згідно з нею, держава брала на себе зобов’язання підтримувати розвиток етнокультурного розмаїття, визнаючи, зокрема, права аборигенного населення та використання у політичній практиці й державному управлінні мов двох найбільших спільнот – англоканадців та франкоканадців – як офіційних. Політика багатокультурності була зафіксована у Канадській хартії прав і свобод (Конституція Канади) у 1982 р., а 1988 р. був прийнятий “Акт (Закон) про багатокультурність”, який інституалізував урядову політику багатокультурності з метою визнання усіх канадців як повноправних і рівноправних акторів розвитку канадського суспільства. Для реалізації

політики багатокультурності на федеральному та провінційному рівнях створювалися відповідні органи державного управління, переважно міністерства. Варто сказати, що політика багатокультурності у Канаді виявила свою ефективність; вона сприяла розв'язанню багатьох складних проблем суспільного розвитку країни й посиленню інтеграційних процесів та безконфліктної взаємодії між представниками різних етнічних спільнот, носіями різноманітних культурницьких традицій. У 1980-1990-х рр. концепція багатокультурності поширюється і у європейських країнах, таких як Бельгія, Угорщина, Швеція, що виявилось у формування та реалізації програм багатокультурності на національному й локальному рівнях, особливо що стосується соціальної та етнокультурної інтеграції іммігрантів. У певних аспектах політика багатокультурності має місце і в Україні. Передусім, йдеться про підтримку державою розвитку культур етнічних спільнот, особливо у місцях їх компактного розселення, функціонування шкіл з етнічними мовами навчання, існування мистецьких колективів; розробка програм розвитку культур національних меншин. Підставою для розробки політики багатокультурності й її успішного функціонування є багатоетнічний, багатокультурний склад населення України. Хоча деякі моменти політики багатокультурності закріплені законодавством (наприклад, Закон України “Про національні меншини в Україні”, 1992 р.), великою мірою вони залишаються декларацією, що не дає можливості робити висновки про їх ефективність та реалізацію політики багатокультурності як системного етнокультурного конструкту.

БАЗА ЕТНОСУ КОГНІТИВНА (від латин. *cognosce* – пізнаю) – сукупність знань, етнічно маркованих уявлень, властивих представникам тієї чи тієї людської спільноти. Через них значною мірою виявляється сутність конкретної спільноти.

БАРТ Фредерік (*Fredrik Barth*) – норвезький етнолог й етносоціолог (1928 р.); доктор філософії; студіював у Чикаго палеонтологію та культурну антропологію; брав участь в експедиції професора археології Роберта

Брейдвуда у Іраку (курдська проблема); проводив польові дослідження (1961–1972 рр. – Берген; 1973–1985 рр. – Осло). Поле професійної діяльності: політична антропологія бездержавних суспільств; політичне лідерство в азійських країнах; етнічність у полікультурних суспільствах; концептуалізація понять “етнос”, “етнічна група”, “етнічні кордони”; дослідження соціокультурних систем.

Вибрані праці: Principles of Social Organization in Southern Kurdistan, 1954; Political Leadership among Swat Pathans, 1959; Nomads of South Persia. The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, 1961; Ethnic Groups and Boundaries, 1964.

БЕЗЕТНІЧНА ОСОБА – особа, яка характеризується без покликання на етнічність, тобто, коли мова йде про конкретну особу, то етнічність не включається у перелік її характеристик.

БЕЗПЕКА ЕТНІЧНА – тип безпеки, пов’язаний з етнічним чинником у кількох аспектах: **1)** етнічна спільнота розвивається без страху бути завойованою, знищеною, асимільованою; **2)** відсутність внутрішньогрупових конфліктів; **3)** відсутність міжетнічних конфліктів; **4)** відсутність негативних етнічних стереотипів й упереджень у міжетнічній взаємодії.

БЕНЕДІКТ Рут (Ruth Benedict) – американський антрополог, етнопсихолог (1887-1948 рр.); закінчила коледж Вассара – гуманітарні науки, Колумбійський університет (Нью-Йорк) – антропологія (під керівництвом Ф. Боаса); ступінь доктора філософії отримала у 1923 р.; працювала доцентом у Колумбійському університеті, очолювала відділення антропології цього університету, була членом-засновником Інституту інтеркультурних досліджень. Поле професійної діяльності: культура північноамериканських племен, теоретичні проблеми розвитку культур, японська культура.

Вибрані праці: Психологические типы в культурах Юго-Запада США // Антология исследований культуры. Том I. – Москва, 1997; Хризантема и меч. Модели японской культуры. – Москва, 2004; Patterns of Culture. – Boston–New-York, 1934; Race: Science and Politics. – New-York, 1940; The Chrysanthemum and the Sword, Patterns of Japanese Culture. – Boston, 1946.

БЕРГЕ П'єр Луї Ван ден (*Pierre L. Van den Berghe*) – американський соціолог, соціальний антрополог, африканіст (1933 р.); доктор філософії; закінчив Гарвардський університет; працював професором соціології у Вашингтонському університеті; проводив польові дослідження у ПАР, Мексиці, Гватемалі, Ірані, Лівані, Нігерії, Перу, Ізраїлі. Поле професійної діяльності: соціальна антропологія; етнічність і соціобіологія; міжгрупові відносини.

Вибрані праці: *Race and Racism: A Comparative Perspective*. – New-York, Sidney : Wiley, 1967; *Intergroup Relations: Sociological Perspective*. – New-York : Basic Books, 1972; *Man in Society: A Biosocial View*. – New-York : Elsevier, 1975; *Inequality in the Peruvian Andes: Class and Ethnicity in Cuzco*. – Columbia: University of Missouri Press, 1977; *The Ethnic Phenomenon*. – New-York : Elsevier, 1981.

БЕРРІ Дж. В. (*Berry John Widdup*) – канадський етнопсихолог (1939 р.); закінчив Единбурзький університет (Шотландія); працював професором у Сіднейському університеті (Австралія), Університеті Квінз (Канада). Поле професійної діяльності: крос-культурна психологія, акультурація, міжкультурні відносини у плюралістичних суспільствах, психологічна адаптація і акультурація; екологічній культурні фактори у людському розвитку.

Вибрані праці: *Family Structure and Function in 30 Nations: A Psychological Study*. – Cambridge, 2006; *Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. – Cambridge, 2006; *Acculturation: When Individuals and Groups of Cultural Background Meet // Perspectives on Psychological Science*. – 2010. – № 5(4); *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. – New-York, 2011; *Multicultural Societies*. – New-York, 2012.

БІЕТНІЧНІСТЬ – подвійна етнічна ідентичність, яка особливо поширена у мешканців етноконтактних зон та етнічно змішаних ареалів, скажімо, на угорсько-українському, українсько-польському, українсько-російському пограниччі.

БІЕТНОР – термін, яким соціологи користуються для означення індивідів, які ідентифікують себе з двома етнічними спільнотами, наприклад, італоамериканець, україноамериканець, франкоканадец.

БІЖЕНЕЦЬ – особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або за політичними переконаннями, перебуває за межами країни своєї громадянської належності.

БІЗНЕС ЕТНІЧНИЙ (від англ. *business* – підприємництво) – цим терміном позначається, з одного боку, підприємництво, що характерне для представників етнічних спільнот, а з другого, – культивування традиційних промислів, які властиві тій чи іншій етнічній спільноті або її частині, розташованій у іноетнічному довіллі. Термін “етнічний бізнес” у науковий обіг ввела американська дослідниця Една Бонасіч. Прикладами етнічного бізнесу є зайняття корейців (у США, Україні) вирощуванням овочів, торгівельна справа у євреїв.

БІЛІНГВІЗМ (від латин. *bi* – два, *lingua* – мова) – соціально-культурне явище, пов’язане з: **1)** функціонуванням двох мов у межах однієї адміністративної чи державної території; **2)** володінням однією особою двома мовами (спроможність говорити та писати двома мовами), яке виникає у наступних ситуаціях: **а)** оволодіння мовами для професійного заняття; **б)** оволодіння двома мовами для налагодження повсякденного спілкування у контактних зонах міжетнічної взаємодії. Оскільки сьогодні практично не існує одноетнічних країн, то питання володіння мовами є надзвичайно актуальним. У цій ситуації особа, яка мешкає в умовах іноетнічного довілля, об’єктивно змушена володіти, принаймні, двома мовами – мовою більшості, яка, зазвичай, є державною чи офіційною, та мовою своєї етнічної спільноти. Білінгвізм як етнолінгвістичне явище складався історично у результаті взаємодії носіїв різних мов і культур. Найбільш стійкі й очевидні традиції білінгвізму має у Канаді. Історично білінгвізм інституалізувався тут у другій половині XIX ст. у вигляді Закону про Британську Північну Америку (1867 р.), згідно з яким англійська та французька мови визнавалися офіційними по усій Канаді й мусили використовуватися в усіх інституціях як на федеральному рівні, так і у

провінції Квебек, більшу частину населення якої (80%) складають франкомовні канадці – нащадки колишніх вихідців із Франції. Ситуація з білінгвізмом у Канаді відтворює обставини формування її етнічного складу населення: у цьому процесі основну роль відіграли переселенці з Англії та Франції, утворивши дві найбільші спільноти з притаманними їм культурницькими, мовними, звичаєвими традиціями. У новітні періоди статус двомовності у Канаді підтверджувався Законом про офіційні мови (1969 р.) та однойменним законом від 1988 р. Оскільки провінційні владні органи мусять виконувати федеральне законодавство, то, відповідно, у провінціях були прийняті закони щодо двомовності (англійська та французька мови). Разом з тим, враховуючи той факт, що у кожній провінції проживають і представники інших етнічних спільнот, то тут, крім визнання двох офіційних мов (практично, в усіх провінціях, за винятком Квебеку, активно реалізувався статус англійської мов, так як на їх території франкомовне населення було представлене слабо) надаються можливості функціонування й іншим мовам. Ці можливості реалізуються через спеціальні освітні програми. Така ситуація на рівні канадських провінцій фактично сприяє формуванню нового типу білінгвізму, який включає у себе англійську мову та мову тієї чи іншої етнічної спільноти. Сьогодні у провінції Квебек щодо впровадження політики білінгвізму існує своєрідна ситуація: починаючи з 1974 р. Квебек єдиною офіційною мовою визнає французьку; однак низка державних послуг може надаватися англійською мовою, якщо у цьому виникає потреба. Таким чином, провінція, інституційно (згідно законодавству) залишаючись двомовною на федеральному рівні, на своїй території офіційною визнає тільки французьку мову.

БІОГРАФІЯ ЕТНІЧНА (від дав.грецьк. *vios* – життя; *grafo* – пишу) – життєпис людини з акцентуацією на її етнічних характеристиках.

БОАС Франц (*Franz Boas*) – американський антрополог, лінгвіст, один із засновників сучасної антропології (1858–1942 рр.); доктор філософії (фізика), доктор наук

(етнологія); навчався у Гайльдерберзькому та Боннському університетах – вивчав математику та фізику, а також географію; завершив навчання у Кільському університеті; там же працював приват-доцентом, доцентом, керівником департаменту антропології в Університеті Кларка, асистентом-куратором Американського музею природничої історії; професором у Колумбійському університеті (Нью-Йорк, 1901–1911 рр.), займався науковою роботою та читав лекції з етнографії, антропології, культурної антропології у різних університетах світу. Поле професійної діяльності: антропологія, культурна антропологія; етнографічні дослідження; етнолінгвістика; фольклор; редактор журналу “The Journal of American Folklore – Журнал американського фольклору” – “Publications of the American Ethnological Society – Публікації Американського етнологічного товариства”; засновник журналу “International Journal of American Linguistics – Міжнародний журнал американської лінгвістики”; президент “Американської асоціації просування у науці”.
Вибрані праці: *Ум первобытного человека. Москва–Ленинград, 1926; Границы сравнительного метода в антропологии // Антология исследований культуры. – СПб., 1997; Методы этнологии // Антология исследований культуры. – СПб., 1997. – Т. 1; Некоторые проблемы методологии общественных наук // Антология исследований культуры. – СПб., 1997. – Т. 1; Эволюция или диффузия? // Антология исследований культуры. – СПб., 1997; Handbook of American Indian Languages. – Vol. 1. – Bureau of American Ethnology, Bulletin 40. – Washington, 1911; The History of the American Race // Annals of the New-York Academy of Sciences. – 1912. – Vol. XXI; Race, Language and Culture. – Washington, 1940.*

БОГАРДУС Еморі (Bogardus Emory) – американський психолог, соціолог, етносоціолог (1882-1973 рр.); доктор філософії (соціологія); закінчив Північно-Західний університет; працював професором соціології в університеті Південної Каліфорнії; у 1920 р. заснував міжнародне соціологічне почесне товариство “Alpha Kappa Delta” і був його національним від США президентом; був президентом Американського соціологічного товариства. Поле професійної діяльності: заснував перший в американських університетах департамент соціології; віднайшов і розвинув принцип соціологічних досліджень відомий як шкала соціальної дистанції Богардуса; соціальна психологія; методологія

соціальних досліджень; засновник журналу “The Journal of Sociology and Social Research” (“Журнал соціології та соціальних досліджень”).

Вибрані праці: Introduction to the Social Sciences, 1913, 1922; Introduction to Sociology, 1913, 1927, 1931, 1949; Essentials of Social Psychology, 1917, 1923; The New Social Research, 1923, 1927; Fundamentals of Social Psychology, 1924, 1941; Essentials of Americanization, 1919, 1923; Immigration and Race Attitudes, 1928; The Mexican in the United States, 1934; Introduction to Social Research, 1936.

БОНАСІЧ Една (Bonacich Edna) – американський етнолог, етносоціолог (1938 р.); доктор філософії (соціологія, соціальні відносини); закінчила університет м. Наталь, Південна Африка (бакалавр соціальних наук: соціологія, психологія, англійська мова), Гарвардський університет (магістр соціології і соціальних відносин); працювала професором соціології та соціальних відносин у Каліфорнійському університеті. Поле професійної діяльності: дослідження класів і рас, расові ознаки класів, структурування текстильного виробництва та іммігрантська робоча сила; викладала спецкурси на Відділенні етнічних студій: “Раса, клас та гендер”, “Політична економія рас і класів”, “Раси та етнічність у компаративній перспективі”; співредактор журналу “Amerasia” (“АмерАзія”), член редколегії журналу “Ethnic and Racial Studies” (“Етнічні та расові студії”).

Вибрані праці: Theory of Ethnic Antagonism: the Split Labor Market // American Sociology Review. – 1973. – Vol. 37. – № 4; The Economic Basis of Ethnic Solidarity: Small Business in the Japan. – London, 1980; The New Asian Immigration in Los Angeles and Global Restructuring. – Philadelphia, 1994; Behind the Label: Inequality in the Los Angeles Apparel Industry. – Berkeley and Los Angeles, 2000.

БРОМЛЕЙ Юліан Володимирович (Бромлей Юлиан Владимирович) – російський етнолог, етнограф (1921–1990 рр.); доктор історичних наук, академік АН СРСР; закінчив історичний факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова; працював в Інституті етнографії АН СРСР (1950–1952 рр.), з 1966 по 1990 рр. – директором. Був Головою Міжвідомчої ради з вивчення національних процесів, віце-президентом Міжнародного союзу антропологів та етнологів, віце-президентом Міжнародного товариства етнології та фольклору Європи. Поле професійної діяльності: дослідження

міжнаціональних відносин в СРСР, етнологічні та етнографічні дослідження, етнічність та етнічні процеси в СРСР та світі, етносоціальні процеси, термінологічно-поняттєвий апарат етнології та етнографії.

Вибрані праці: *Этнос и этнография.* – Москва, 1973; *Страны и народы.* – Москва, 1978 – 1985; *Современные проблемы этнографии.* – Москва, 1981; *Очерки теории этноса.* – Москва, 1987; *Этносоциальные процессы: теория, история, современность.* – Москва, 1987; *Этнические процессы в современном мире.* – Москва, 1987.

БУШЕ Домінік (Dominique Bouchet) – данський соціолог, економіст, етносоціолог французького походження (1949 р.); доктор філософії; професор Університету Південної Данії. *Поле професійної діяльності:* маркетинг та менеджмент; етнічність на ринку праці; етнокультурні процеси у соціальному вимірі; міжкультурна комунікація. *Вибрані праці:* *Парадокс культури // Міжнародний науковий форум: Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.* – 2010. – Випуск 4; *Communication and Cultural Specificity: The importance of Gestures and Face Expressions // Journal of Pragmatics.* – 1989. – № 18; *The Cultural Manifold, the Individual and National Identity // The People of Europe. Social, Ethnic and National Minorities, Challenges and Possibilities.* – Svendborg: 1990; *Marketing and the Redefinition of Ethnicity // Janeen Costa & Gary Bamossy (Eds.): Marketing in a Multicultural World: Ethnicity, Nationalism and Cultural Identity.* – Newbury Park, Thousand Oaks, California: 1995; *Intercultural Communication // International Fagkommunikation – Globalisering og Lokalisering. Proceedings af DSFF Symposium 2004 afholdt i København den 1. oktober 2004.* – Udgivet af Dansk Selskab for Fagsprog og Fagkommunikation: 2005; *The ambiguity of the modern conception of autonomy and the paradox of culture // Thesis Eleven : Critical Theory and Historical Sociology .* – February 2007. – № 88.

В

ВАЛЕНТНІСТЬ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ – це ступінь позитивності ставлення індивіда до своєї власної ідентичності, індикаторами чого може бути його діяльність, пов'язана з етнічністю.

ВЕБЕР Макс – Вебер Максиміліан Карл Еміль (Max Weber – Karl Emil Maximilian “Max” Weber) – німецький соціолог, економіст, історик (1864–1920 рр.); навчався у Гайдельберзькому університеті (юриспруденція); у 1880-х роках вивчав історію; у 1889 р. захистив докторську дисертацію на тему “Історія середньовічних бізнесових організацій” (юридичні науки); роботу на тему “Римська аграрна історія та її значення для публічного і приватного права” на здобуття ступеня габілітованого доктора наук захистив у 1891 р.; з 1892 по 1919 рр. – працював приват-доцентом, екстраординарним професором Берлінського університету, професором економіки у Фрайбурзькому університеті, у Гайдельберзькому університеті, у Віденському університеті, у Мюнхенському університеті. Поле професійної діяльності: соціологія економіки у культурологічному контексті; політична соціологія; соціологія права; соціологія релігії; теорія капіталізму; взаємодія науки та культурного контексту.

Вибрані праці: *Исследования по методологии наук.* – Москва, 1980; *Избранные произведения.* – Москва, 1990; *Работы М. Вебера по социологии, религии и культуре.* – Москва, 1991; *Избранное. Образ общества.* – Москва, 1994; *Аграрная история древнего мира.* – Москва, 2001; *Протестанская этика и дух капитализма.* – Москва, 2003; *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik.* – Freiburg, Leipzig, 1895.

ВЕРТИКАЛЬНА МОЗАЇКА – представництво носіїв різних культур в усіх структурах поліетнічного суспільства – від найпростіших організаційних форм до вищих ешелонів влади. Це поняття детально проаналізовано у працях канадських етносоціологів Дж. Портера та А. Рычмонда на прикладі соціальної мобільності етнічних спільнот Канади.

ВЕРХОВНИЙ КОМІСАР з питань національних меншин (ВКНМ) – інституція, заснована Організацією з безпеки і співробітництва у Європі у липні 1992 р., яка має виступати дієвим інструментом у запобіганні конфліктів у сфері міжетнічних відносин та забезпеченні прав національних меншин.

ВЕРХОВНИЙ КОМІСАР ООН з прав людини – посада, запроваджена у 1993 р. з метою захисту прав людини й нагляду за дотриманням громадянських, соціальних, економічних та культурних прав, зокрема і прав національних меншин.

ВЗАЄМОДІЯ – філософська категорія, яка відтворює процеси впливів об'єктів один на одного, у результаті чого об'єкти трансформуються, або можуть виникати нові об'єкти; об'єктивна й універсальна форма руху, котра визначає структурну організацію різного роду систем; **інтраетнічна взаємодія** – взаємодія, яка здійснюється у середині однієї й тієї етнічної спільноти й спрямована на посилення позицій цієї спільноти; **міжетнічна взаємодія** – це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), корегуються уявлення про самих себе (*етнічні автостереотипи*) та формується відповідна етнонаціональна ситуація у конкретній країні. Термін “міжетнічна взаємодія” був введений у вітчизняну етнологічну науку близько двадцяти років тому і найбільш послідовно розроблений у працях В. Євтуха, В. Трощинського та Л. Ази. Він дає змогу адекватно і об'єктивно (без ідеолого-оцінювальних постулатів) досліджувати етнонаціональні процеси у поліетнічному суспільстві, учасниками яких є представники різних етносів, зокрема у тому їхньому аспектові, коли йдеться про контакти етнічних спільнот у різноманітних виявах. Підставою для введення терміну “міжетнічна взаємодія” у науковий обіг стали два

моменти: **1)** широко вживаний термін “міжетнічні (міжнаціональні) відносини” орієнтує на *a priori* визначені висновки про позитивність чи негативність цього процесу, надаючи великого значення його керованості, й досить часто виключає його даність, природність, недетермінованість (мається на увазі мінімізація впливу соціальних чинників й природна необхідність вступати у взаємодію у результаті обставин, що не залежать від суб’єктів цього процесу); **2)** існуючий термін “взаємодія (*interaction*)”, зокрема “символічний інтеракціонізм” засвідчив свою плідність у аналізові процесів суспільного буття, дійовими особами якого є різні, подеколи протилежні за своїми якісними характеристиками, суб’єкти, й ця обставина спонукала до введення у етнологічні й етносоціологічні дослідження терміну “міжетнічна взаємодія”. Останній є однією з форм вияву взаємодії в етнічній сфері розвитку суспільства. У цьому контексті пропонується така структура міжетнічної взаємодії: *міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв’язки, міжетнічні відносини*. Усі перелічені структурні елементи міжетнічної взаємодії реалізуються на двох рівнях — *індивідуальному* та *груповому* (колективному) безпосередньо (скажімо, пряме спілкування етнофорів у етноконтактній зоні) чи опосередковано (наприклад, через засоби масової інформації). Всі названі елементи взаємопов’язані, але кожний із них має свої функціональні особливості. Скажімо, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти складають основу формування цілісної системи міжетнічних зв’язків. Вони можуть бути спорадичними, тимчасовими, безсистемними. Міжетнічні відносини представляють собою усталену систему, яка завершує формування структури міжетнічної взаємодії. На цьому рівні важливу роль відіграє колективний (груповий) стереотип представників різних етносів, які перебувають у постійній взаємодії, саме той, який західна етносоціологія й етнопсихологія включає в рамки антитези “ми – вони” (П. Роуз). Зважаючи на важливість функціональних особливостей окремих елементів структури міжетнічної взаємодії, дослідження кожного із них набирає великої ваги. У цьому контексті варто дослідити характер виникнення спілкування, встановлення контактів,

формування відносин між представниками різних етносів; прослідкувати, за яких обставин спілкування і контакти переростають у систему міжетнічних відносин зі своїми закономірностями та особливостями; виявити фактори, які впливають на визначення функцій спілкування, контактів, відносин та характер взаємозв'язків між окремими елементами структури міжетнічної взаємодії. Оскільки ця структура існує не сама по собі, а лише у контексті відносин, принаймні двох етнічних спільнот (наприклад, українці – угорці, росіяни – поляки, словаки – українці тощо), то вивчення структури дасть поштовх до з'ясування цілої низки питань, які пов'язані з сутністю етнічного фактора у суспільному житті, зокрема України. В Україні міжетнічна взаємодія здійснюється у двох напрямках: **а)** домінуюча етнічна спільнота (український етнос) – меншинні спільноти (етнічні меншини); **б)** етнічна меншина – етнічні меншини. Для зазначених напрямків зовсім не властива різна просторова й часова дистанція, вони реалізуються одночасно, що й визначає синхронну різноспрямованість міжетнічної взаємодії. Структура міжетнічної взаємодії реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадської діяльності представників етносів, які проживають в Україні, участі у політичних процесах. Поряд з розробкою теоретичної схеми міжетнічної взаємодії питання про реалізацію її структури представляє надзвичайно важливу дослідницьку проблему методологічного плану. Передовсім, це дає змогу виявити інтенсивність процесів маргіналізації, яка є об'єктивною закономірністю міжетнічної взаємодії, зафіксувати й простежити роль соціальних факторів у міжетнічних стосунках. Продуктом міжетнічної взаємодії може бути (або, принаймні, міжетнічна взаємодія може стимулювати) утвердження: **1)** інтегруючого типу етносоціального розвитку суспільства, коли етнічні спільноти інтегруються в україноетнічний суспільний контекст (в англійській термінології – *mainstream*), зберігаючи свою етнокультурну самобутність; **2)** дезінтегруючого типу етносоціального розвитку українського суспільства, коли з особливою силою виявляються: **а)** спротив інтеграції; **б)** регіоналізація; **в)** сепаратистські тенденції; **3)** конфліктогенного типу етносоціального розвитку

суспільства, коли на етнічному ґрунті виникають конфлікти у взаємодії між домінуючою спільнотою й меншинними спільнотами, або ж у взаємодії між меншинними спільнотами. З'ясовуючи сутність міжетнічної взаємодії, варто мати на увазі, що більш чисельні етнічні спільноти не завжди виступають абсорбентами менш чисельних груп. Тут йдеться про об'єктивну закономірність міжетнічної взаємодії, а не штучно стимульовану ситуацію, за якої нехарактерна, скажімо, не домінуюча для певного регіону етнічність поглинає іншу етнічність (наприклад, русифікація). Адекватна оцінка стану міжетнічної взаємодії в умовах українського суспільства може бути визначена за всебічного врахування місця і ролі у ній титульного етносу – українців, й зокрема важливості консолідаційних процесів у їхньому середовищі. Особливості матеріальної й духовної культури (етнічної культури) етнографічних груп українців у процесі їхньої взаємодії з іншими етнічними спільнотами, принаймні на побутовому рівні, мають перевагу над усіма іншими, зокрема й тими, які дозволяють об'єднувати їх етнонімом “українці”. Проте, це не є підставою для висновків про якусь окремішність (навіть суто етнічну) тієї чи тієї етнічної (або ж етнографічної) групи. Власне, йдеться про складності процесу формування тієї чи тієї етнічної спільноти (українці, угорці, німці, румуни, росіяни тощо). У результаті цього процесу вирізняються певні загальні ознаки етнічності (наприклад, української, німецької, угорської), за якими жителі регіону зараховуються до тієї чи іншої спільноти. Однак це не виключає збереження деяких відмінностей, що дозволяє у рамках однієї спільноти виділяти окремі групи, беручи за основу ту чи ту ознаку (скажімо, гуцули в українській спільноті Карпатського регіону, меноніти у німецькій етнічній групі Сполучених Штатів, духобори у російській громаді США). У процесі дослідження міжетнічної взаємодії можуть бути виявлені чинники, які визначають ефективність дії “силового поля” тієї чи тієї етнічної спільноти у міжетнічних стосунках, що позначається на рівні збереження й розвою відповідної етнічності чи її втрати й переході у іншу етнічність (явища, субстрати, адстрати, суперстрати). Для визначення за запропонованою схемою сутності міжетнічної взаємодії та її впливу на

етносоціальні процеси (інтегруючі, конфліктні, безконфліктні) з методологічної точки зору необхідно враховувати такі моменти, як політична ситуація в окремому регіоні й етнополітичному організмові (державному утворенні) в цілому, державна етнополітика, позиції суспільно-громадських рухів та політичних партій у питаннях етносоціального розвитку, стан стосунків України з країнами, де знаходиться ядро етносу тих чи інших етнічних меншин, якість стосунків останніх з ядром відповідного етносу. Вірогідні методики та теоретична база вивчення міжетнічної взаємодії обумовлюється характером предмета дослідження. Так, сюди входить системно-комплексний аналіз цілого ряду матеріалів. Це, зокрема, аналіз і характеристика законодавчих, державних документів з питань етнополітики, аналіз документів політичних партій і національно-культурних товариств, контент-аналіз публікацій масової періодики з питань міжетнічних контактів та взаємодії, збір і порівняльний аналіз соціокультурних показників різних етнічних спільнот, соціологічне опитування (інтерв'ю, анкетування) та етнопсихологічне тестування у середовищі окремих соціальних груп населення про їхні уявлення, оцінки, установки і орієнтації на міжетнічну взаємодію. Теоретичною базою концепції міжетнічної взаємодії можуть бути парадигми відомих американських, канадських, європейських і російських етносоціологів та етнологів, які досліджували та які досліджують явища у етнонаціональному розвитку своїх країн (С. Арутюнов, Ю. Бромлей, С. Джільман, Р. Бретон, В. Коннор, Р. Коен, В. Козлов, С. Ліберзон, Р. Лугман, П. Роуз, Б. Роузен, Е. Сміт, Р. Шермерхорн та інші). При розробці концепції міжетнічної взаємодії в Україні знадобиться критично проаналізований досвід дослідження міжетнічних відносин й етнополітичної ситуації у зарубіжних країнах і ті напрацювання, які є на цей час в українських етнологів та етносоціологів; **міжкультурна ефективна взаємодія** – ситуація у міжетнічних (міжкультурних) стосунках, коли представники однієї етнічної спільноти позитивно сприймають представників іншої спільноти, передусім її культуру та традиції; **трансетнічна взаємодія** – взаємодія з представниками свого етносу, які перебувають у межах іншого етнополітичного

організму (держави); об'єктивно вона сприяє поширенню тієї чи тієї етнічності у світі.

ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ – стан наявності сукупності характерних рис, який уможливорює визначення статусу ідентичності.

ВИКЛЮЧЕНІСТЬ ЕТНІЧНА (*етнічний ексклюзивізм*) (від латин. *ius exclusivae* – мати виключне право) – безмежна концентрація уваги на своїй етнічній спільноті, підкреслення особливої ролі своєї етнічності, її переваг над іншими, що веде до виключення із кола взаємодії інші спільноти.

ВИМІР СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ ЕТНІЧНИЙ – визначення ролі етнічного чинника у суспільному житті індивіда та його впливу на соціальне самопочуття.

ВИМОГИ ЕТНІЧНІ – вимоги особи, рухів (зазвичай, спрямовані до владних структур), пов'язані з реалізацією прав представників етнічних спільнот.

ВІДЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ про багатокультурність та багатоетнічність у Центральній, Східній та Південно-Східній Європі – декларація, прийнята на конференції 1998 р., яка підкреслила важливість збереження й розвою різноманітних культур, мов та їх взаємодію для прогресивного розвитку Європейського континенту. У конференції, яка проходила у Відні взяли участь експерти із 25 країн Європи, а також ЮНЕСКО. Спонукальним фактором проведення цієї конференції були такі: **1)** строкатість етнічного складу населення більшості країн Європи (нині понад 150 млн. людей живе не у тій країні, де вони народилися; на кінець минулого століття із 410 млн. мешканців лише Східної Європи одна п'ята належала до етнічних меншин; у Європі налічується понад 100 етнічних спільнот з загальною чисельністю понад 100 млн. чоловік); **2)** час від часу у поліетнічних країнах виникають конфліктогенні ситуації; **3)** посилення пошуків оптимізації взаємодії процесів глобалізації та

прагненням країн і народів до збереження своєї культурної й етнічної самобутності; 4) зростання необхідності формування й реалізації моделей етнонаціонального розвитку поліетнічних країн на основі толерантності у міжетнічній взаємодії. Віденська декларація складається із шести розділів – культура, мова, релігія, засоби інформації та творення іміджу, суспільство, політика; вона звертається до політиків, державних діячів, громадських організацій налагоджувати діалог між різними культурами й народами з метою успішного просування процесів європейського єднання.

ВІДНОВЛЕННЯ ЕТНІЧНЕ – це стан, коли панівна (домінуюча) етнічна спільнота у поліетнічному суспільстві сприймає іншу етнічну спільноту як чітко визначену “чужу”, котра намагається отримати атрибути влади.

ВІДНОСИНИ МІЖЕТНІЧНІ – структурована система контактів, спілкування, зв'язків між етнічними спільнотами, носіями яких є окремі представники цих спільнот. У сучасній етносоціологічній, етнологічній науковій літературі перевага надається терміну “міжетнічна взаємодія”, як такому, що більш структуровано передає сутність процесу.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЕТНІЧНЕ – прагнення до виходу із великих етнічних систем й утворення своєї власної етнодержави.

ВІДРОДЖЕННЯ ЕТНІЧНЕ (етнічний ренесанс) (від франц. *renaissance* – “відродження”) – процес, пов'язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи того народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, з підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації, культурно-мистецьку діяльність, сім'ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самобутності, завдяки якій той чи той народ, та чи та людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. Ознаками

етнічного відродження є утвердження позицій мови у лінгвістичній ситуації поліетнічної держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що неприродним шляхом нав'язувалися певній етнічній спільноті (наприклад, “русифікація” в Україні, “американізація” корінного населення сучасних США), поживлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, зокрема церкви, інтенсифікація зв'язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин опинилися у різних країнах. Процес етнічного відродження у кінцевому результаті має завершуватися поліпшенням становища того чи того етносу або ж його частини, вдоволенням потреб, пов'язаних з етнічним походженням особи. Етнічне відродження – процес циклічний. Він може тривати кілька десятків років – поки не задовольняться етнічні запити тієї чи тієї спільноти людей. Згодом настає період розбудови етнічної самобутності аж до тих пір, поки вже на новій стадії не виникнуть суперечності у стосунках між більшістю та меншинами. Історичний досвід західних країн (США, Канада, Великобританія, Бельгія) свідчить, що процес етнічного відродження у новій фазі відновлюється через 30-40 років після завершення попередньої, тобто, коли змінюються соціальні умови існування у поліетнічній державі, а форми регулювання міжетнічних стосунків залишаються без змін. Етнічне відродження є продуктивним предметом етносоціологічних досліджень, зокрема як особливий вид соціального процесу, соціальних відносин, а також у плані з'ясування трансформацій етнічної самосвідомості, етнічної самоідентифікації й національної свідомості. Феномен відродження етнічностей (етнічне відродження) чітко виявляє себе починаючи з середини 1960-х рр. і з різною силою у різних поліетнічних країнах світу дає себе знати вже впродовж останніх майже п'ятидесяти років. Одним з перших дослідників, який спробував дати характеристику цьому явищу і узагальнити його вплив на суспільні процеси, був англійський етнолог Ентоні Сміт. Він для означення феномену вжив термін “етнічне відродження” (“етнічний ренесанс”). Підкреслюю, що і Е. Сміт, й інші етнологи, етносоціологи та етнополітологи (маються на увазі зарубіжні) більшою мірою користуються саме цим

терміном. Ми ж частіше користуємося терміном “етнополітичний ренесанс”. Перший термін більш доречний до вживання, коли мова йде про відродження етнічностей (етнічних меншин) у рамках поліетнічних країн, де сформувалися політичні нації з чітко визначеною домінуючою більшістю, а інші етнічні компоненти етнонаціональної структури інтегровані у ці нації. Кожному із компонентів етнонаціональної структури українського суспільства різною мірою властивий етнічний ренесанс. Найбільш очевидно він виявився в українському етносові і окремих національних меншин. Український етнос, незважаючи на обмежені (ідеологічно й економічно) можливості за часів Радянського Союзу, зберіг потенціал своєї самобутності, а після отримання незалежності почав реалізовувати цей потенціал, і не лише у рамках географічної території, яка і раніше була населена переважно етнічними українцями у складі іншої держави, але вже у рамках етнополітичного організму (ЕПО), де він складає домінуючу частину населення. За цих умов, особливо у перші роки незалежного розвитку, були відчутні результати етнічного відродження українців: від впровадження української етнічної символіки як державної до формування досить стійкої етнічної самосвідомості й почуття належності до єдиної спільноти. Цей процес супроводжувався утвердженням позицій української мови в усіх сферах суспільно-громадського життя, зокрема у державному управлінні, і навіть у сфері особистісних стосунків; мала місце до певної міри інтенсивна дерусифікація різними обставинами зрусифікованих українців. Відбувалося відродження традицій та історичної пам’яті українського народу, прикладом чого може слугувати козацький рух, відновлення діяльності громадських організацій (що було притаманно українському національному рухові, зокрема, на початку ХІХ ст.) й різних форм участі громадян країни у її суспільному житті (наприклад, жіночі клуби, народні дома, об’єднання за позапрофесійними інтересами тощо). Специфічним чином етнічний ренесанс українського етносу відбився у середовищі його субетнічних груп. Це виявилось, передовсім, у зацікавленості особливостями (історичними, географічними, етнокультурними) свого походження та свого статусу в сучасній ієрархії

українського етносу. Така зацікавленість, зазвичай, переростала у більш бережливе ставлення до етнографічної спадщини груп і плекання самобутніх традицій і звичаїв у рамках українського етносу як частки цієї етнічної спільноти. Щодо етнічного відродження у середовищі національних меншин, то тут варто звернути увагу на два моменти: **1)** інтенсивне “пробудження” етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності; **2)** пошуки шляхів до ефективної участі у суспільно-політичних процесах, до самоутвердження як дійових чинників державотворення зі зайняттям відповідних ніш в економічному і політичному житті нової держави. Серед типових і найхарактерніших рис етнічного відродження національних меншин можна назвати такі: **1)** утворення організацій з переважаючим членством однієї етнічності. Станом на 2012 р. таких організацій на всеукраїнському, регіональних та місцевих рівнях нараховується понад 1200; **2)** діяльність художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів; **3)** функціонування державних шкіл з повним, частковим або епізодичним навчанням етнічними мовами; недержавних учбових закладів (зазвичай, недільні школи); наявність середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних меншин, або ж у яких викладаються спеціальні дисципліни (переважно філологічного циклу та народознавчого характеру); **4)** видання преси етнічними мовами або ж для етнічних меншин — вони виходять з різною періодичністю і різними накладами (на початок нинішнього століття їх кількість сягала майже 100, а з’являлися вони 23 мовами); **5)** радіомовлення (угорською, румунською, болгарською), телемовлення (тими ж мовами); **6)** видання літератури (не лише підручників) мовами національних меншин. Свої особливості етнічне відродження має у середовищі етнічних спільнот з “невизначеним статусом”, до яких я пропоную віднести кримських татар, гагаузів, кримчаків та караїмів. У цьому контексті варто мати на увазі кілька моментів: **1)** сьогодення кримськотатарська спільнота складається переважно з репатріантів — депортованих та їхніх нащадків, які повернулися до Криму, в основному із

Узбекистану. Високий ступінь етнічної солідарності та опанування ареалом попереднього розселення (звісно, не завжди тотожного до того, який був до депортації) – два визначальні фактори темпів етнічного відродження кримських татар. Наявність етнічного ареалу, практично всього переліку індикаторів “інституційної наповненості” (етнічні організації, церква, середні та вищі навчальні заклади, преса, художні колективи, література кримськотатарською мовою тощо), координуючого політико-адміністративного органу (Меджліс кримськотатарського народу), представництво у органах місцевого управління сприяють формуванню нового типу етнічного самоврядування. Тут поєднуються риси територіальної і національно-культурної автономії;

2) гагаузи чи не єдина етнічна спільнота України, яка практично на сто відсотків розселена компактно (Одеська область, на кордоні з Молдовою). Маючи свій етнічний ареал, досить високу ступінь етнічної солідарності, тісні контакти з гагаузькою спільнотою Молдови, ця спільнота за умов сприятливої офіційної етнополітики зберігає добрі шанси для підтримання і розвитку своєї етнічної самобутності;

3) основні зусилля кримчаків та караїмів у процесі етнічного ренесансу зосереджуються на відродженні і підтриманні символів та знакових рис своєї самобутності: мови, пам’яток історії та культури. У випадку з цими етнічними спільнотами йдеться не про відтворення, репродукування себе як спільноти (принаймні, цей мотив не є превалюючим), а швидше про збереження історичної пам’яті через збереження пам’яток історії і культури, про дуже специфічні етнічні групи населення України й інтегрування своєї історичної пам’яті в історичну пам’ять всього українського народу. Останній термін вжито тут у політичному контексті – всі громадяни України. Щодо такої категорії громадян України, як “представники інших етносів”, то етнічне відродження у їхньому середовищі має обмежені можливості для свого вияву. Можливо, найхарактернішими його ознаками є усвідомлення належності до тієї чи іншої етнічності й співвіднесення себе з етносом, який розташований за межами України; спроби реанімувати свою історичну пам’ять через реалізацію інтересу до свого етнічного походження і етнічної батьківщини (не обов’язково у розумінні

етнополітичного організму, але й у прив'язці до певного місця у цьому ЕПО, яке є тим чи тим етнічним ареалом); інтенсифікація зв'язків з етнічною батьківщиною; **етнокультурне відродження (ренесанс)** – активізація діяльності етнічних спільнот (окремих її членів), спрямована на відтворення у різних формах своєї культурної самобутності й популяризації культури своєї спільноти у суспільстві проживання; **відродження національне** – термін на початку ХХ ст. ввів у науковий обіг Михайло Грушевський й застосовував його для характеристики опису суспільного розвитку України періодів: **1)** що передувало козацьким повстанням (межа ХVI і ХVII ст.) та **2)** стан розвитку наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. Починаючи з кінця 1980-х та на початку 1990-х рр. у науковому і політичному житті знову активно вживається термін “національне відродження”. За часів М. Грушевського два етапи розвитку в історії України називалися “першим національним відродженням” та “другим національним відродженням”. За цією аналогією, у вжиток увійшов термін “третє національне відродження”, що застосовувався до подій вказаного періоду. Цей термін охоплював відродження національних традицій, народних звичаїв, відновлення історичної пам'яті, зміцнення позицій української культури та мови.

“ВІЗАНТІЙЦІ” (від грецьк. *bisantini* – пов'язаний з містом Візантія) – представники різних етносів, які свого часу проживали на території Візантійської імперії (греки, сирійці, копти, вірмени, грузини, євреї, фракійці, іллірійці, даки).

ВІКТИМІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від італ. *vittimismo* – жертва) – готовність представників етнічних меншин до жертв, захищаючи цінності своєї спільноти.

ВІРТ Луїс (Louis Wirt) – американський соціолог, іммігратознавець, один із лідерів Чиказької соціологічної школи (1897–1952 рр.); доктор філософії; освіту отримав у Чикаго; обирався президентом Американської соціологічної асоціації (1947–1948 рр.); був першим

президентом Міжнародної соціологічної асоціації (1949 р.). *Поле професійної діяльності*: урбанізм як соціологічна теорія (її автор); структура соціологічного пізнання; розробка поняттєво-термінологічного апарату (взаємодія, група, суспільство, співтовариство); проблеми меншин, мігрантів та расових відносин, регіоналізму, міжкультурних конфліктів.

Вибрані праці: *The Ghetto*. – Chicago, 1928; *World Community, World Society and World Government: An Attempt at a Clarification of Terms // World Community*. – Chicago, 1948; *Community Life and Social Policy: Selected Papers*. – Chicago, 1956; *On Cities and Social Life: Selected Papers*. – Chicago, 1964.

ВІТАЛІЗМ – цим терміном означають ситуацію, коли людина, чи група людей приймає елементи чужої культури.

ВЛАДА ЕТНІЧНА (запозичене з чеської, або з польської – сила, мати змогу) – обсяг владних повноважень, якими через своїх представників диспонує й реалізує та чи інша етнічна спільнота у поліетнічному суспільстві; **влада етнічна політична** – влада (владні повноваження), яка базується на етнічних рухах.

ВЛАСНІСТЬ ЕТНІЧНА – матеріальні та духовні атрибути, які вирізняють ту чи ту етнічну спільноту серед інших.

ВЛАСТИВОСТІ ЕТНОГРАФІЧНІ – характеристики автономних людських спільнот, пов'язані з їх етнічним походженням, традиційною культурою, звичаєвими діями.

ВОЙОВНИЧІСТЬ ЕТНІЧНА – етнічні практики, пов'язані з спричинюванням конфронтацій у міжетнічній взаємодії; такого роду ситуації породжуються прагненням етнічних спільнот зміцнити свої позиції у поліетнічному соціумі й просунути інтереси своєї етнічної організації, часто-густо за рахунок інших спільнот.

ВОРОНКОВ Віктор Михайлович (Воронков Виктор Михайлович) – російський соціолог, етносоціолог (1945 р.); доктор соціологічних наук; закінчив

Латвійський державний університет; директор Інституту незалежних соціологічних досліджень у Санкт-Петербурзі. Поле професійної діяльності: громадянське суспільство, соціологія повсякденності, соціальні проблеми міграції, етнічні групи у великому місті; редагує наукові збірники, зокрема і з етносоціологічних проблем.

Вибрані праці: *Конструирование этничности. Этнические общины Санкт-Петербурга.* – СПб., 1998; *Расизм в языке социальных наук.* – СПб., 2002; *Расизм в языке образования.* – СПб., 2008; *Post-sowjetische Ethnizitaeten: ethnische Gemeinden in St.Petersburg und Berlin.* – Berlin, 1997; *Wandel alltaeglicher Lebensfuehrung in Russland.* – Muenster-Hamburg-London, 2002.

Г

ГАЗЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо освітніх прав національних меншин та пояснювальна записка – документ, розроблений Фундацією міжетнічних відносин (жовтень, 1996 р.), у якому пояснюється зміст освітніх прав національних меншин та їх застосування у різних ситуаціях й який певною мірою складає основу для підготовки державної політики та законів у частині, що стосується освіти національних меншин.

ГАРМОНІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *harmonia* – збіг, взаємне доповнення) – стан етнонаціонального розвитку поліетнічного суспільства, міжетнічних відносин, коли відсутня будь-яка конфронтація між етнічними спільнотами чи їх представниками; така гармонія досягається завдяки адекватній державній етнополітиці, вправному етнополітичному менеджменту та налаштованості акторів міжетнічної взаємодії на безконфліктний її розвиток.

ГАСТАРБАЙТЕР (від нім. *Gastarbeiter: Gast+Arbeiter* – гість+робітник) – особа іноетнічного походження, яка прибуває у чужу країну (спільноту) з метою працевлаштування й отримання матеріальних ресурсів для налагодження своєї життєдіяльності та такої своїх родичів. Це явище останнім часом характерне також і для України.

ГЕКМАНН Фрідріх (*Friedrich Heckmann*) – німецький філософ, етносоціолог (1941 р.); доктор філософії (соціологія); вивчав соціологію, історію, економіку в університетах Мюнстера, Кіля, Ерлангена-Нюрнберга (Німеччина) та університеті Лоуренса (США); професор Бамбергського університету, директор дослідницького центру “Європейський міграційний форум”. Поле професійної діяльності: соціологія міжетнічних відносин, міграції та інтеграція мігрантів; соціальна

структура німецького суспільства; дослідження соціальних процесів; соціологічна теорія; діяльність федерального та земельних урядів, комун та громадських організацій.

Вибрані праці: Die Bundesrepublik: ein Einwanderungsland? Zur Soziologie der Gastarbeiterbevölkerung als Einwandererminorität. – Stuttgart, 1981; Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen. – Stuttgart, 1992; Citizenship and Nation in Germany: Old and New Concepts // efms Paper. – 1999. – № 32; The Integration of Immigrants in European Societies. National Differences and Trends of Convergence. – Stuttgart, 2003; Integration or Assimilation? // Die Ordnung der Gesellschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von Richard Münch. – Frankfurt am Main, 2005.

ГЕНОГЕОГРАФІЯ (від грецьк. *γενεισι* – народжувати та *γεογραφια* – землеописання, від *γυα* – Земля, *γραφιο* – писати, описувати) – наука, що досліджує поширення характерних гаплогруп (генетичних комбінацій генів на одній хромосомі) ДНК та інших характерних ознак (маркерів) живих організмів й людини у різних географічних районах Землі. Останнім часом – нова наукова галузь, яка перебуває на межі проблем генетики, географії, еволюції та історії, й вивчає, зокрема, етнос як джерело генетичного різноманіття, а міграції та змішання етносів як найбільш могутні фактори змін розподілу частот генів. Прикладне значення геногеографії полягає у встановленні генофондів. Вперше термін “геногеографія” у науку ввів радянський генетик О. С. Серебровський (1928 р.).

ГЕНОЦИД (від грецьк. *γενος* – рід, плем'я; *caedo* – вбиваю) – цілеспрямоване повне чи часткове руйнування або винищення людських спільнот, осіб за ознакою їх расової, етнічної, національної належності, сексуальної орієнтації чи генетичного типу як неповноцінних. Геноцид здійснюється через вбивство, завдання тяжких пошкоджень здоров'ю, умисне створення умов життя, розрахованих на повне чи часткове фізичне винищення. Термін “геноцид” вперше вжив польський юрист єврейського походження Рафаель Лемкін (1943 р.). Правовий статус термін “геноцид” отримав у 1948 р., коли ООН прийняв “Конвенцію про попередження злочинів геноциду та покарання за нього”. Найбільш відомим прикладом геноциду є голокост – винищення нацистами

під час Другої світової війни євреїв та деяких інших народів Європи. Особливим видом геноциду є “жіночий” геноцид – масове гвалтування жінок, зокрема, під час ведення воєнних дій (Бангладеш, Косово, Руанда); жорсткий контроль за дітонародженням, зокрема із застосуванням рентгенівського випромінювання, стерелізації (застосовувався до євреїв та циган нацистами). Різновидами геноциду є: **етнічний геноцид** – дії, які зумовлюють часткове чи повне знищення тієї чи іншої етнічної спільноти. Воно може здійснюватися кількома шляхами: фізичне знищення; через насильницьку асиміляцію; у процесі становлення нових націй, коли з територій, на яких виникають ці нації, витісняються етнічні спільноти, котрі з давніх часів тут проживали. Приклади етнічного геноциду можна відшукати на кожному відтинку історії: депортація вірмен в Османській імперії (кінець ХІХ ст. – 1920-ті рр.), винищення циган під час Другої світової війни та курдського населення північного Іраку іракськими військами (1987-1989 рр.), масове знищення боснійських мусульман боснійськими сербами у Сребренці, голокост, геноцид індіанців у США; **расовий геноцид** – дії, які спрямовані на приниження, часткове або повне знищення осіб чи груп з характерними расовими маркерами, передусім з темною шкірою обличчя.

ГЕОГРАФІЧНИЙ НІГЛІЗМ (від латин. *nihil* – ніщо) – заперечення значення впливу географічного середовища на розвиток етнічних процесів.

ГЕОЕТНІЧНА ПЕРИФЕРІЯ – територія країни, заселена етнічною спільнотою, що перебуває на далекій відстані від столиці держави.

ГЕОЕТНІЧНИЙ ІНТЕРЕС (від латин. *interesse*) – зацікавленість лідерів тієї чи іншої етнічної спільноти у поширенні свого впливу не лише на території розміщення своєї спільноти, але й за межами цієї території.

ГЕОЕТНІЧНИЙ КОЛЕКТИВ (від франц. *collectivisme* – сукупність (людей) – термін, який пропонується для означення сукупності людей одного й того ж етнічного походження, котрі проживають у межах певної географічної території й котрі не підпадають під термінологічно визначений зміст поняття “етнічна спільнота”, тобто вони не мають усталених, стійких зв’язків між собою й не ставлять за мету підтримання та розвитку своєї етнічності. Об’єднувальним чинником виступає лише один етнічний маркер – їх спільне походження.

ГЕОЕТНІЧНИЙ РЕГІОН – термін, який пропонується для означення певної географічної території, на якій компактно проживають вихідці із тієї чи тієї етнічної спільноти.

ГЕОЕТНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ – дослідження етнічності у географічному контексті. При цьому основна увага звертається на ландшафтні умови формування, існування та розвиток етнічних спільнот. Акцент у геоетнічних дослідженнях робиться на впливові екологічного довкілля на трансформацію якісних характеристик спільнот – етнокультурні елементи, психоповедінкові та ментальні аспекти. Особливо інтенсивно геоетнічні дослідження розвиваються у контексті дослідження різноманітних проблем країн Східної Азії, обрядової та традиційної культури кавказьких народів, геоетнічних орієнтирів масових музичних жанрів, зокрема джазу на американському континенті.

ГЕТТО (від італ. *getto nuove* – нова ливарня у Венеції, де пізніше примусово поселяли євреїв) – особливі квартали середньовічних міст, які виділялися для поселення євреїв. На першому етапі тут оселялися переважно багаті євреї. Гетто були властиві для корпоративного укладу того часу. Найбільш відомі гетто були тоді у Венеції, Празі, Римі, Франкфурті-на-Майні. Такого типу гетто існували до першої половини ХІХ ст. У нинішніх умовах (у багатьох поліетнічних країнах) гетто – це місце поселення дискримінованих національних меншин (зазвичай

зустрічаються у США, країнах Західної Європи); **етнізоване гетто** – термін, який вживається в етнічних дослідженнях і означає місце проживання представників однієї й тієї ж етнічності з штучно створеними (в силу етнічної антипатії, расової ненависті, дискримінації за етнічними, расовим, культурними ознаками) обмеженими можливостями взаємодії з представниками іншої етнічної спільноти. Етнічні гетто формуються трьома шляхами: добровільний вибір етнічної меншиною, передусім іммігрантами, місця поселення, дещо відокремленого від розміщення основної частини населення; примусове (силове) виселення меншин у спеціальні райони; свідоме прагнення, зазвичай заможних білих громадян, облаштуватися окремо від інших етнічних спільнот. Відомими гетто з часів Другої світової війни були Шанхайське гетто, де утримувалися єврейські біженці із нацистської Німеччини, Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Польщі та Литви; Варшавське гетто, Трезинське гетто, гетто Нью-Йорку, Сан-Франциска, Чикаго, де мешкають кольорові меншини – афроамериканці, пуерторіканці, вихідці із країн Латинської Америки. Однак вони скоріше представляють сегреговані поселення, аніж гетто у їх класичному розумінні.

ГІДНІСТЬ ЕТНІЧНА – форма моральної самооцінки представниками етнічної спільноти. Вона базується на певних її усталених маркерах, скажімо, мови, культурницьких традиціях, звичаях, поведінкових зразках тощо.

ГІЗЕН Бернхард (*Bernhard Giesen*) – німецький соціолог, культуролог (1948 р.); доктор наук з соціології; закінчив Гайльдерберзький університет; професор та завідувач кафедри мікросоціології в університеті міста Констанц; паралельно є науковим керівником спеціального дослідницького напрямку “Норми та символи” у Німецькому дослідницькому товаристві; професор на запрошення Стенфордського університету, Університету Каліфорнії у Лос Анджелесі, Університету Чикаго, Єльського університету; Університету Білефельда,

Європейського університетського інституту Флоренції. Поле професійної діяльності: теорія та методологія науки; можливості та межі теорії компаративістики у соціології; теоретико-еволюційно мотивована макро-соціологія; соціологічні аспекти постмодерністських теорій; сучасні концепції націоналізму; національна свідомість у німецькому просторі.

Вибрані праці: *Probleme einer Theorie struktureller Inkonsistenz*. – Gersthofen, 1975; *Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit*. – Frankfurt/M., 1993; *Nationale und kulturelle Identität*. – Frankfurt/M., 1996; *Kollektive Identität // Die Intellektuellen und die Nation*. – 1999. – № 2; *Cultural Trauma and Collective Identity* (Hrsg. mit J. C. Alexander, R. Eyermann, N. Smelser und P. Sztompka) Berkeley CA, 2004; *Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics and Ritual*. Cambridge, 2006.

ГЛЕЙЗЕР Натан (Nathan Glazer) – американський соціолог, мігрантознавець, етнополітолог (1924 р.); доктор філософії; закінчив Міський коледжі Нью-Йорка; працював журналістом, писав статті про етнічні групи Нью-Йорка; деякий час (у 1960-ті рр.) працював у фінансовій агенції, пізніше у Програмі міського моделювання; у 1964 р. викладав у Каліфорнійському університеті Берклі; починаючи з 1969 р., тривалий час викладав у Гарвардському університеті (соціальні та етнічні проблеми великого міста). Поле професійної діяльності: соціальні процеси в американських містах; расові та етнічні відносини у Нью-Йорку; іммігранти та їх адаптація у новому етнічному доквіллі.

Вибрані праці: *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character // Studies in National Policy*. – 1950. – № 3; *American Judaism*, Chicago, 1957; *Studies in Housing & Minority Groups*. – Berkeley, 1960; *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New-York City*. – Cambridge, 1963; *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy* Cambridge, 1975; *Ethnicity: Theory and Experience* (ed., with Daniel P. Moynihan). – Cambridge, 1975; *Prejudice*. – Cambridge, 1982; *Ethnic Dilemmas, 1964-1982*. – Cambridge, 1985; *We Are All Multiculturalists Now*. – Cambridge, 1997.

ГЛЮКМАН Макс [Глакман] (Max Gluckman) – британський антрополог, етнолог, етносоціолог (1911–1975 рр.); доктор філософії; навчався в університетах Вітватерсранд та Оксфорд (право, антропологія); розпочав дослідницьку діяльність у Південній Африці, вивчаючи феномен апартеїду; продовжував польові дослідження у Північній Родезії (нині Замбія), працюючи

у родезійському Інституті Лівінгстона; створив й очолював факультет антропології Манчестерського університету. Поле професійної діяльності: соціологія конфлікту; етносоціологія ритуалів; звичаєвість народів Південної Африки.

Вибрані праці: *Rituals of Rebellion in South-East Africa, 1954; Order and Rebellion in Tribal Africa. London, 1963; Politics, Law and Ritual in Tribal Society, 1965; The Allocation of Responsibility, 1972.*

ГОЛОСУВАННЯ ЕТНІЧНЕ – голосування за кандидатів – представників своєї етнічної спільноти на виборах до законодавчих та виконавчих органів влади на національному, регіональному та локальному рівнях; поширене у поліетнічних країнах, зокрема у США.

ГОМЕОСТАЗ (етнічний) (від дав. грецьк. *omioistasis (omios)* – однаковий, подібний; *statis* – стан, нерухомість) – статичний стан етнічної системи, при якому її життєвий цикл повторюється із покоління до покоління без суттєвих змін і етнічна система не виявляє жодних форм цілеспрямованих активних дій, котрі можуть змінювати довкілля.

ГОРДІСТЬ ЕТНІЧНА – емоційно забарвлене позитивне ставлення індивідів до своєї етнічної спільноти й маніфестація його на різних рівнях. Особливо помітна під час етнокультурного відродження.

ГРОМАДЯНИН – фізична особа, яка на правовій основі належить до тієї чи іншої держави, підтверджує своє громадянство відповідним правовим документом, в Україні паспортом.

ГРОМАДЯНСТВО – термін, яким визначають політико-правовий зв'язок між людиною та державою; він акцентує увагу на повному і відповідальному членстві індивіда у державі. Громадянство є одним із інститутів конституційного права і закріплене у конституції. У соціальному плані термін вживається передовсім для визначення статусу індивіда у розвитку сучасних націй-держав. Громадянство стосується прав, які держава надає

усім чи визначеним індивідами на території, що знаходиться під її контролем. Умови громадянства визначаються кожною державою у відповідності з її власним законодавством. Громадянство означає відносини між індивідом та державою, за якими індивід зобов'язаний бути відданим державі, а держава має турбуватися про індивіда. Громадянство можна набути кількома шляхами: *філіація* (за народженням – по крові, за правом місця народження, успадкування); *натуралізація* (укорінення – вхід у громадянство за бажанням особи через реєстрацію, дарування); *оптація* – вибір громадянства особою за умов, коли змінюються кордони держави; *трансферт* – перехід населення території із одного громадянства в друге у зв'язку з передачею території, на якій це населення проживає, однією державою другій державі. У науковій літературі вживається термін “**наднаціональне громадянство**”, який використовується для відтворення ситуації, зазвичай, віртуальної, коли особа усвідомлює себе належною до світової спільноти на основі інтенсифікації діалогу ідентичностей у контексті глобалізаційних процесів. Останнім часом цей феномен все частіше фіксується у контексті соціологічних та політологічних досліджень.

ГРУПА (від франц. *groupe* – сукупність (людей) – певна кількість людей, об'єднаних спільним походженням, спільними інтересами, подібним сприйняттям явищ довколишнього світу, спільною метою існування; **етнічна група** – певна кількість людей, які представляють собою частину того чи того етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними). Сукупність людей стає етнічною групою тоді, коли її члени ідентифікують себе один з одним, чи ідентифікуються іншими як цілісний організм на основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Базовими

характеристиками етнічної групи має бути, передусім, культурна й біологічна подібність, а також тяглість у часі (від минулого до майбутнього), яка забезпечується міжпоколінною передачею спільної мови, культурницьких традицій. У сучасних етнологічних та етносоціологічних дослідженнях етнічна група розглядається як різновид соціальної групи; вона може бути як автохтонного, так і іммігрантського походження. У західній науковій літературі термін “*етнічна група*” вживається для підкреслення її відмінностей від суто іммігрантських груп, особливо на перших етапах їх перебування у країні входу; **етнолінгвістична група** – сукупність носіїв мови чи мовного діалекту, які є маркером їх належності до певної етнічної спільноти. Термін “*етнолінгвістична група*” використовується для відтворення якісних характеристик етнічної спільноти, розселеної в одному й тому ж ареалі, й своєрідності трансляції культурницьких традицій та звичаїв, а деколи, й традицій господарювання на території розміщення лінгвофорів (носіїв мови); **етногеографічна група** – локальна частина етносу, якій властиві окремі специфічні елементи культури, побуту, звичаї, що великою мірою визначаються особливостями його розміщення, передусім, пов’язаними з природо-географічними умовами. Характерною особливістю членів етногеографічної групи є те, що вони не володіють етнічною самосвідомістю й піддаються зовнішнім впливам, котрі великою мірою визначають перспективи їх існування – аж до зникнення. Чинниками виникнення етногеографічної групи є такі: ізольованість впродовж тривалого часу від території розміщення материнського етносу; завоювання іншими народами частини територій сусідніх країн; колонізація територій, на яких проживало туземне населення. Етногеографічні групи у висліді міжетнічної взаємодії здатні трансформуватися, утворюючи субетноси, асимілюватися, вливаючись у іноетнічне довкілля, зазвичай в етнічні спільноти, які представляють титульні етноси. В етнонаціональній структурі населення України фахівці виділяють такі етногеографічні групи: бойки, гуцули, лемки, литвини, пінчуки, поліщуки. Деколи назви етногеографічних груп співпадають з назвами історико-етногеографічного регіону, наприклад, литвини (частина української території свого часу була у складі

Великого князівства Литовського), пінчуки (Пінський край – Білорусь), поліщуки (Полісся); **етнодисперсна група** – етнічна група, члени якої розселені дисперсно (розсіяно) у межах одного адміністративно-географічного ареалу; **етноконфесійна група** – сукупність людей, які, маючи спільне етнічне походження, характеризуються не лише монокультурною, але й релігійною спільністю. Головною відмінністю етноконфесійної групи від інших різновидів етнічних спільнот є те, що їх етнічність співпадає з їх віросповіданням й є основним їх маркером, за яким їх можна вирізнити із низки схожих груп людей. Приклади етноконфесійної групи – караїми, грузинські євреї серед євреїв; старообрядці і молокани в руському етносі, меноніти серед німців; копти в Єгипті. Етноконфесійним групам властиві усталені й стійкі внутрішні зв'язки, традиціоналізм, консерватизм.

ГУБОГЛО Михайло Миколайович (Губогло Михаил Николаевич) – російський етнолог, етнополітолог, етносоціолог (1938 р.); доктор історичних наук; закінчив історичний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова; працює в Інституті етнології та антропології РАН: заступник директора та керівник Центру по дослідженню міжнаціональних відносин. Поле професійної діяльності: міжнаціональні відносини в СРСР, Росії, європейських країнах; етносоціолінгвістичні дослідження; національні рухи на пострадянському просторі; етнічна мобілізація.

Вибрані праці: *Энергия памяти.* – Москва, 1992. *Мобилизованный лингвизм.* – Москва, 1994; *Развивающийся электорат России. Этнополитический ракурс.* – Москва, 1996; *Языки этнической мобилизации.* – Москва, 1998; *Может ли двухглавый орел летать с одним крылом? Размышления о законотворчестве в сфере этногосударственных отношений.* – Москва, 2000.

ГУМІЛЬОВ Лев Миколайович (Гумилев Лев Николаевич) – російський історик-етнолог, засновник пасіонарної теорії етногенезу (1912–1992 рр.); вчився у Ленінградському університеті (1934-1935 рр., 1937-1938 рр., 1945-1946 рр. – кілька разів за політичні погляди виключали і поновлювали); у 1948 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “Детальна політична історія першого тюркського каганату” (історичні науки);

докторські дисертації на тему “Древні тюрки VI-VIII віків” захистив 1961 р. (історичні науки) та “Етногенез і біосфера Землі” (географічні науки, 1974 р.); до 1986 р. працював у Науково-дослідному інституті географії при Ленінградському державному університеті. Поле професійної діяльності: вивчення етногенезу; теорія пасіонарності; концепції етносу.

Вибрані праці: *Этногенез и биосфера Земли.* – Москва, 2005; *Древняя Русь и Великая степь.* – Москва, 2004. *История народа хунну.* – Москва, 1997; *Древние тюрки.* – Москва, 2008; *Хунну. Троецарствие в Китае. Хунны в Китае.* – Москва, 2008.

ГУМОР ЕТНІЧНИЙ (від латин. [*h*]umor – вологість, сік) – спосіб оцінки (через доброзичливо-глузливе ставлення) того чи того явища, тієї чи іншої події, особи, яка базується на етнічних ознаках або притаманній носієві певної етнічності.

ГУМПЛОВІЧ Людвіг (Ludwig Gumplowicz) – австрійський юрист, соціолог, етносоціолог (1838–1909 рр.); доктор філософії; закінчив Ягелонський університет (Краків); працював приват-доцентом в Університеті м. Граца, згодом надзвичайним, звичайним професором. Поле професійної діяльності: проблематика пригноблених етнічних спільнот; меншини у Гамбурзькій імперії; соціологія конфлікту; макротеоретичні концепції культурної інтеграції; концепції рас; соціологія груп; антисіоністські тенденції.

Вибрані праці: *Jüdische Zustände in Krakau einst und jetzt,* 1859; *Rasse und Staat,* 1875; *Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn.* – Wien, 1879; *Der Rassenkampf, soziologische Untersuchungen.* – Wien, 1883; *Grundriss der Soziologie.* – Wien, 1885; *Österreichisches Staatsrecht.* – Wien, 1891; *Die soziologische Staatsidee.* – Graz, 1892; *Soziologische Essays.* – Innsbruck, 1899; *Soziologie und Politik.* – Leipzig, 1902.

ГУСТОЛОГІЯ ЕТНІЧНА (від італ. *gusto* – смак) – нова галузь науки, яка вивчає формування розуміння краси, ціннісно-культурницьких уподобань та орієнтацій, оцінки довколишнього світу представниками етнічних спільнот та на основі етнічних характеристик.

ГЪОТЦЕ Дітер (Dieter Goetze) – німецький етнополітолог, етносоціолог (1942 р.); доктор наук; вивчав соціологію, етнологію та політологію в Гайдельберзькому університеті (Німеччина); працював науковим асистентом в університеті м. Аусбурга (Австрія); професором соціології університету м. Регенсбурга (Німеччина). Поле професійної діяльності: соціологічна теорія, соціологія розвитку, політична соціологія, соціологія культури, соціологія освіти, соціальна нерівність, соціологія статевих відносин.

Вибрані праці: *Eine vergleichende Analyse charismatischer politischer Führung.* – Berlin, 1977; *Entwicklungspolitik. Soziokulturelle Grundfragen.* – Paderborn, 1983; *Ethnosozologie.* – Stuttgart, 1984; *Die „Theoriekrise“ der Entwicklungssoziologie. Gründe, Mißverständnisse und mögliche Neuansätze.* – Berlin, 1997; *Entwicklungssoziologie. Eine Einführung, [EA 1976].* – Weinheim, 2002.

Д

ДАНИЛЕНКО Оксана Якимівна – український соціолог, етносоціолог (1971 р.); закінчила Харківський державний університет (1994 р.); аспірантуру (1997 р.), докторантуру (2008 р.) цього ж університету; кандидатську дисертацію на тему “Аксіологія конфлікту: соціологічний аспект” захистила у 1997 р.; докторську дисертацію на тему “Соціокомунікативні процеси у суспільстві, що трансформується: лінгвоконфліктологічний аналіз” – у 2010 р.; професор соціологічних дисциплін у Харківському національного університету імені В. Н. Каразіна. Поле професійної діяльності: соціологія конфлікту – його мовні аспекти; соціологія повсякденності; етносоціологія; лінгвосоціологія та соціологія мови; етнологія.

Вибрані праці: *Этноконфликтологические аспекты процесса образования // О проблемах гуманизации межэтнических отношений : III междунар. науч.- практ. конф. – Харьков-Москва, 2000. – Харьков, 2000; Социологическое измерение конфликта : монография. – Харьков, 2003; Конфликтный потенциал в Крыму: различные образы конфликтов в пересечении различных дискурсов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць : у 2-х т. – Харків, 2006. – Т. 2; Язык конфликта в трансформирующемся обществе : от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей : монография. – Вильнюс, 2007; National Identities in Ukraine and History Construction // GESIS-Thematic Series : Social Sciences Eastern Europe “National Identity”, June, 2009.*

ДВОМОВНІСТЬ – мовна ситуація, коли людина (населення) володіє двома різними мовами, зазвичай неспорідненими.

ДЕКАТЕГОРИЗАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ – спеціальні заходи впливу, які спрямовані на зниження акцентів групових ідентичностей, що підвищує рівень толерантності міжгрупових установок.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ була прийнята Верховною Радою України 1-го листопада 1991 року і стала одним із перших державних актів

незалежної України. Декларація визначила стратегію молодій українській державі у сфері етнонаціонального розвитку та міжнаціональних відносин. Для України цей документ став надзвичайно важливим у плані утвердження демократичних принципів вибудовування суверенної держави. Декларація прав національностей України спирається на Декларацію про державний суверенітет України й Акт проголошення незалежності України, базується на принципах Загальної декларації прав людини та міжнародних пактів про права та свободи особистості, які ратифікувала Україна. Прийняття Декларації було викликано також прагненням держави забезпечити безконфліктний тип розвитку відносин між представниками майже 130 етносів, які проживають в Україні, через реалізацію їх прав у всіх сферах суспільного життя. Декларація прав національностей складається із Преамбули та семи статей, у яких визначені основні засади державної політики щодо громадян України усіх національностей. У Преамбулі, зокрема, йдеться про те, що ця Декларація приймається виходячи із прагнення “утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України”. Таким чином, стрижнем політики незалежної України щодо представників усіх етнонаціональних спільнот є гарантії їм рівних політичних, економічних, соціальних та культурних прав. Ці гарантії стосуються створення належних умов їх етнокультурного розвитку, передусім підтримання самобутніх культурницьких традицій, використання етнічної символіки, піклування звичаями, опікування пам’ятками історії та культури своїх етнонаціональних спільнот; збереження їх традиційного розселення, вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя; зокрема у межах адміністративно-територіальних утворень, де компактно проживають представники тієї чи іншої етнічної спільноти, мова національної меншини може використовуватися нарівні з державною. Важливими моментами у цій стратегії є підтримка створення та діяльності громадських організацій національних меншин, які можуть представляти їх інтереси на всіх рівнях, і особливо на регіональному та місцевому, де, зазвичай, вирішується більшість проблем меншинних

спільнот; гарантія рівних прав у питанні обрання їх представників до органів виконавчої й законодавчої влади та місцевого самоврядування; функціонування культурних центрів, товариств, художньо-мистецьких колективів; заснування газет, журналів, радіо- та телеканалів, видавництва національних меншин; вільне сповідання своїх релігій. Одним із важливих засадничих принципів етнополітики української держави проголошується охорона пам'яток історії та культури народів та національних груп, оскільки вони великою мірою формують й підтримують їх етнічну самобутність. Безумовним принципом гарантії демократичності державної політики щодо різних національностей є забезпечення безперешкодних контактів представників етнічних спільнот зі своїми історичними батьківщинами чи країнами походження. Декларація наголошує на забороні й покаранні за законом дискримінації за національною ознакою. Всі основні принципи, викладені у Декларації, знайшли законодавче закріплення у Законі України “Про національні меншини в Україні” (1992 р.), а реальні заходи передбачаються у спеціальних урядових програмах.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ – документ, прийнятий Генеральною конференцією ЮНЕСКО у листопаді 1995 р., у якому викладені основні принципи, на котрих має базуватися толерантність у різних сферах суспільного розвитку, зокрема і у міжетнічній взаємодії.

ДЕПОРТАЦІЯ (від латин. *doportatio* – вигнання, заслання) – це: **1)** примусове, насильницьке виселення осіб чи груп з місць їх історичного або постійного місця проживання; **2)** примусове вислання із країни іноземців чи осіб без громадянства, які прибули до неї з порушенням правил в'їзду, або стосовно котрих прийнято рішення про скасування дозволу на імміграцію.

ДЕПРЕВАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *deprivato* – втрата; *ethnos* – народ) – процес, метою якого є підкорення однією етнічною спільнотою іншої. Зазвичай, у такому

разі не дотримуються й не забезпечуються права на розвиток підкореної спільноти, що у кінцевому результаті веде до розчинення (асиміляції) останньої у новому етнічному довкіллі.

ДЕРЖАВА – організоване у певні корпоративні структури населення, які функціонують у просторі та часі; певний устрій суспільних відносин; апарат публічної влади, органи, які здійснюють державну владу. Держава виникає з розпадом доплемінного ладу. Основними функціями держави є: економічна, політична, ідеологічна, соціальна, забезпечення правопорядку. За формами державного правління держави класифікуються таким чином: монархії (абсолютні, дуалістичні, парламентські), республіки (парламентські, президентські, парламентсько-президентські, президентсько-парламентські). За формою державного ладу – унітарні (Україна, Франція), федерації (Німеччина, Росія) та конфедерації (Канада, Швейцарія). На сьогодні існує кілька теорій походження держави, основними з яких є такі: *теологічна* (походить від волі Бога), *патріархальна* (походить від сім'ї й на ній базується), *договірна* (об'єднання людей на основі добровільної згоди), *психологічна* (виникає завдяки особливим властивостям психіки людей), *органічна* (держава подібна у своєму розвитку біологічному організму – від зародження до зникнення), *історико-матеріалістична* (результат розвитку і занепаду первісного ладу та більш високого рівня способу виробництва), *теорія насильства* (завоювання одних племен іншими), *теорія технократизму* (результат взаємодії людини з технікою). Сьогодні розрізняють такі форми держав: **автономна етнічна держава (вільна держава)** – держава, яка не визнана міжнародним співтовариством, але у межах більшого етнополітичного організму вона вибудовує своє життя за власними переконаннями. У сучасних умовах автономні етнічні держави створюються штучно, на частині території, яка входить до складу іншої держави й яка населена відмінними від титульного для цієї держави етносу етнічними спільнотами, чи то певна етнічна спільнота становить більшість на території, що оголошується окремою державою. Їх виникнення

стимулюється ззовні й вони використовуються у протиборстві двох держав на міжнародній арені – наприклад, Абхазія, Косово, Південна Осетія, Придністровська Республіка; **етнічно гетерогенна держава** (від грецьк. *heteros* – інший, чужий) – держава, яка складається із більше, ніж однієї етнічної спільноти. Сьогодні переважна більшість держав є поліетнічними, чи з поліетнічним складом населення. Наприкінці ХХ ст. серед усіх держав лише 12 держав (9%) умовно можна було віднести до етнічно гомогенних – тут основна етнічна спільнота складає майже сто (проте знову ж таки не всі сто) відсотків населення. У 25 державах (18,9%) основна етнічна спільнота сягає 90% усіх мешканців, ще у 25 країнах вона складає 75-89%, у 31 країні (23,5%) – від 50 до 70%, а у 39 країнах (29,5%) – менш ніж половину населення. В окремих випадках кількість етнічних груп в одній країні перевищує навіть 100. Так, одна п'ята мешканців Східної Європи належить до етнічних меншин, а в усій Європі налічується понад 100 етнічних груп з загальною чисельністю понад 100 млн. чоловік. Для Канади, скажімо, етнічна строкатість вимірюється такими цифрами: близько 45 % її населення – це англоканадці, 29% – франкоканадці, решта 26 відсотків – представники понад 90 етнічних спільнот. Навіть у новоутворених державах після розпаду Радянського Союзу та Югославії етнічні меншини складають від 10 до 30 відсотків їх населення. Україна є також поліетнічною країною: тут налічується, принаймні, 30 два десятки чітко структурованих етнічних спільнот, які здатні відтворювати себе в етнокультурному й суспільно-громадському сенсі через свою системну організаційну й культурно-освітню діяльність, а взагалі на її території проживають вихідці із близько 130 етносів; **етнічно гомогенна держава** (від грецьк. *otios* – однаковий) – держава, домінуючу частину населення якої, зазвичай, складають представники однієї етнічної спільноти; вихідці із інших етносів, проживаючи на її території нечисельні, внутрішньо не структуровані й їх присутність в етнокультурному плані непомітна. Впродовж певного часу вони повністю асимілюються домінуючою спільнотою; **етнічно плюралістична держава** – держава, у межах якої перебуває кілька етнічних спільнот з домінуванням однієї спільноти, що, зазвичай, за

чисельністю членів переважає усі інші спільноти; **корпоративістська поліетнічна держава** – держава, яка репрезентує демократію не через індивідів, носіїв тієї чи іншої етнічності, а через етнічні організації; **моноетнічна держава** – держава, населення якої складається переважно з однієї етнічної спільноти. Прикладами таких держав можуть бути Південна Корея та Північна Корея. До початку масового в'їзду в країну турецьких іммігрантів (1960-і рр.) такою була Федеративна Республіка Німеччина; **незалежна етнічна держава** – за Фредом Рігсом, держава, яка складається із однієї етнічної спільноти й яку визнає міжнародне співтовариство. Термін “незалежна етнічна держава” можна вважати синонімом терміну “моноетнічна держава”. Певні тенденції до створення такої держави є у Косово, що визнана як незалежна держава, котра виникла у 2008 р. на території Сербії й на 92% складається із косовських албанців (“косоварів”): вона визнана 70-ма державами і, витісняючи сербів з території Косово, прагне перетворитися у незалежну етнічну державу (моноетнічну державу); **поліетнічна держава** – держава, населення якої складається із кількох етнічних спільнот.

ДЕРЖАВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА – політична влада народу (етнічної спільноти), який компактно проживає на певній території й має ту чи іншу форму державного устрою, зазвичай, у формі національної держави. Національна державність реалізується у висліді національно-визвольних рухів. В Україні національна державність частково реалізується після отримання нею незалежності у 1991 р.

ДЕРИВАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *derivato* – відведення, відхилення) – втрата в силу тих чи тих обставин етнічною спільнотою або особою найбільш характерних етнічних маркерів.

“ДЕРУСИФІКАЦІЯ” – процес звільнення етнічних спільнот від штучно (ідеологічно) насаджених російських (радянських) ціннісно-культурницьких орієнтацій та

повернення до своєї етнічності; цей процес інтенсифікувався після розпаду Радянського Союзу, виявом чого стало етнокультурне відродження у країнах, які виникли на пострадянському просторі. В Україні найхарактернішими рисами процесу “дерусифікації” стало зменшення кількості росіян в етнонаціональній структурі українського суспільства, що зафіксував перший (2001 р.) перепис населення після появи незалежної держави (це стало результатом не лише міграції частини росіян за межі України, але й внаслідок повернення до своєї етнічності певної кількості українців, представників інших етнічних спільнот); активізація етнокультурної діяльності вихідців з різних етносів, які нині мешкають в Україні; діяльність шкіл з етнічними мовами навчання; інтенсифікація зв’язків українських громадян іноетнічного походження зі своїми етнічними батьківщинами; активізація взаємодії українців, котрі проживають в Україні, та тих, що перебувають у складі інших етнополітичних організмів (держав). У висліді дії цих чинників та зміцнення позицій української мови як державної у переписний період (1989-2001 рр.) кількість тих, хто вважає себе росіянином и говорить російською мовою скоротилося на 26,6%. Об’єктивний процес “дерусифікації” політики в Росії та деякі російськомовні політичні і громадські лідери України характеризують як “витіснення російської мови та російської культури із вжитку”, а в енциклопедичних виданнях (російськомовна версія Вікіпедії) визначають його як процес “повного викорінення російської мови та російської чи то російськомовної культури із різних сфер життя певної спільноти людей, котрі на деякому етапі свого розвитку були залучені до російськомовної сфери як добровільно, так і у результаті насильницької русифікації”. Така інтерпретація “дерусифікації” є заангажованою, оскільки вона ігнорує закономірність процесу етнічного відродження, який властивий незалежним державам, які з’явилися на пострадянському просторі, і була характерна для етнічного ренесансу поліетнічних країн Америки та Європи у 1960-1980-ті рр.

“ДЖЕРЕЛА ТОЛЕРАНТНОСТІ” – щорічний дитячий міжетнічний табір, заснований Конгресом національних

громад України, мета якого полягає у культивуванні у підлітковому середовищі ідей толерантності у міжетнічній взаємодії через ознайомлення його учасників з історією, культурою, традиціями, звичаями тих етносів, вихідці із котрих беруть участь у таборі, та представити свій етнос іншим.

ДИВЕРГЕНЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) – поділ етнічної системи й поява нових систем такого типу шляхом відділення від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи то шляхом подібнення цієї спільноти на кілька.

ДИГЛОСІЯ (від дав. грецьк. *thio* – два, *glossa* – мова) – термін, яким означають ситуацію, коли два варіанти чи два діалекти однієї й тієї мови вживаються представниками однієї етнолігвістичної групи на одній і тій же території, але у різних функціональних сферах. Вперше ситуація паралельного існування двох варіантів однієї мови була проаналізована грецьким письменником та філологом Іоаннісом Псіхарісом. Йшлося про “книжну” форму (літературну) – катаревуса – та “народну” (дімотікі) форму грецької мови. Перша базувалася на аттичних (“високих”) зразках і вважалася чистою мовою, тобто вільною від запозичень та проникнення іншомовних слів й граматичних конструкцій. Вона була надто складною для опанування. Друга представляла розмовний широковживаний варіант. З 1821 р. катаревуса стала офіційною нормою письмової мови, яка відтоді називається новогрецькою. У результаті мовної реформи 1976 р. у якості офіційної мови, якою здійснюється навчання та пишуться підручники, була оголошена дімотікі. Ситуації диглосії мали місце (скажімо, у Київській Русі – церковнослов’янська мова богослужіння й церковної літератури та розмовна древньоруська мова) і зустрічаються сьогодні у багатьох країнах (німецька літературна мова та “швіце дюче” у Швейцарії). У соціолінгвістиці для розрізнення двох варіантів однієї мови варіант, який використовують у літературі, офіційних документах тощо кодифікують літерою “Н” – (від англ. *high* – високий), інший варіант, яким користуються широкі верстви населення означається

літерою “L” – (від англ. *low* – низький). Перший сприймається як престижний. Існування диглосії, з одного боку, свідчить про незбалансованість мовної ситуації, а з другого, слугує індексом соціального розшарування у суспільстві. Диглосія відрізняється від білінгвізму (двомовності), оскільки вони виконують різні функції; щоправда, можуть виникати обставини (при сильному розходженні “H” та “L”), коли створюється ситуація білінгвізму.

ДИСКОРД ЕТНІЧНИЙ (від латин. *discordans* – неспівпадіння) – наявність розходжень у членів однієї й тієї ж етнічної спільноти у поглядах на те чи інше явище, той чи інший процес, щодо дій по відношенню до них та до шляхів реалізації етнічних інтересів.

ДИСКРИМІНАЦІЯ (від латин. *discriminatio* – відмінність) – обмеження прав та обов’язків людини; будь-яке неоднакове поводження з боку держави з певними категоріями громадян чи то негромадян в усіх сферах, або ж в окремо взятій сфері, чи то кількох сферах суспільного життя на основі тієї чи іншої соціальної, культурної ознаки, чи то походження. Дискримінація може бути закріплена у законодавстві (правова), базуватися на релігії чи на моральних нормах, котрі склалися у тому чи тому суспільстві (неофіційна, де факто). Серед відмінностей, за якими здійснюється обмеження прав та обов’язків людини, найчастіше практикуються такі: раса, національність, етнічність, громадянство, стать, рідня, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вік, інвалідність, рід занять тощо. У науковій літературі розрізняють такі види дискримінації: **етнічна дискримінація** – неоднакове поводження держави (через уповноважених своїх представників) з певними категоріями громадян чи негромадян на основі їх етнічного походження; **“кольорова дискримінація”** – неприховані дискримінаційні дії стосовно громадян поліетнічної держави, в основі яких лежить їх колір шкіри, скажімо, у різні часи до афроамериканців у США; **національна дискримінація** – неоднакове поводження держави з громадянами чи негромадянами на основі їх національної належності; **расова**

дискримінація (непряма) – має місце тоді, коли нейтральні фактори (норма, критерій чи порядок) не можуть бути дотримані особами, які належать до групи, що визначається за ознаками раси та кольору шкіри, або ж тоді, коли цей фактор ставить цю категорію у невідгідне становище, окрім тих випадків, якщо для цього є об'єктивне й розумне виправдання. Останнє можливе тоді, коли переслідується легітимна мета й існує розумне співвідношення між засобами, що використовуються, та поставленою метою; **расова дискримінація (пряма)** – будь-яке неоднакове поводження на основі таких ознак, як раса та колір шкіри, що не має об'єктивного й розумного виправдання. Неоднакове поводження, позбавлене об'єктивного й розумного виправдання тоді, коли воно не переслідує легітимної мети або ж відсутнє розумне співвідношення між засобами, що використовуються, та поставленою метою; **“реверсна дискримінація” (“дискримінація навпаки”, “реверсний расизм”)** – практика стимулювання членів груп, які історично знаходилися у занедбаному стані, за рахунок членів груп, які перебували у привілейованому становищі. Сьогодні дискримінація виявляється в існуванні етнічних гетто, у різних можливостях доступу до ринку праці, до культурних надбань суспільства, в обмеженні в'їзду в країну, у відсутності адекватних можливостей збереження й розвитку культури й мови країни походження тощо. Для подолання явища дискримінації міжнародними організаціями, урядами, громадськими об'єднаннями здійснюються різного роду заходи – прийняття нормативно-правових документів (скажімо, Декларація ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації); заснування інституцій (Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин); громадські акції на підтримку прав етнічних меншин; введення спеціальних квот для представників расових і етнічних спільнот при прийнятті на роботу, забезпеченні місць у вищих навчальних закладах тощо. Останні заходи отримали назву **“дискримінація навпаки”** або **“програми позитивних дій”**: вперше вони почали застосовуватися у США та Канаді, а згодом й у деяких європейських країнах. Останнім часом соціологи фіксують випадки непрямої дискримінації в Україні. Вони, передусім, стосуються так

званих помітних меншин, тих, які виділяються кольором шкіри, зокрема вихідців із країн Африки та Азії, циган (рома). Рівень етнічної дискримінації в Україні значно нижчий, ніж в інших поліетнічних країнах, хоча останнім часом намітилася тенденція до його зростання, що фіксує соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України “Українське суспільство”, який був започаткований у 1992 р.

ДИСКУРС ЕТНІЧНИЙ (від франц. *discours* – мовлення, процес мовної діяльності) – спеціальний різновид дискурсу, який, за Мішелем Фуко, є виявлення влади, нав’язування своєї волі, посилення панівного становища й спирається на ті стосунки, які встановила влада і в силу цього тим чи тим чином опосередковано чи безпосередньо її віддзеркалює. Етнічний дискурс у такому контексті є актом суспільно-культурної взаємодії, у якій етнічна ідентичність відіграє ключову роль.

ДИСПАРИТЕТ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *disparatus* – нерівний, розділений, відособлений) – нерівність у статусі, ролях представників етнічних спільнот, яка досить чітко виявляється у процесі міжетнічної взаємодії. Специфіка етнічного диспаритету визначається, зокрема, транзитивністю, транспарентністю, табуїрованістю, конфліктогенністю, розбалансованістю інституціональних і позаінституціональних чинників.

ДИСПЕРСИЗАЦІЯ ЕТНІЧНА – відокремлення від первісного етносу невеликих етнічних груп й розселення їх на територіях, розташованих поза тими, де мешкає ядро етносу. Основним стимулом дисперсизації є міграція.

ДИСПОЗИЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *dispositio* – розподіл) – рівень можливості (право) розпоряджатися атрибутами етнічної спільноти, у тому числі і власністю.

ДИСТАНЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНА – різниця у рівні розвитку і відмінностей між культурами людських спільнот, в

основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічного спілкування й особливо вона акцентується (свідомо чи несвідомо) за умов етнічного ренесансу, коли представники тих чи тих спільнот надають великої ваги своєму етнічному походженню, активно виокремлюють себе у системі міжетнічних стосунків. Надмірна акцентуація відмінностей у культурі одного етносу від іншого за несприятливих умов може зумовлювати (особливо, коли це здійснюється цілеспрямовано й свідомо запрограмовано) протиставлення етносів.

ДИСТАНЦІЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА – поняття, що характеризує ступінь близькості або відчуження етнічних груп. Етнопсихологічна дистанція є похідною від соціальної дистанції і виражається головним чином через установлення межі між “ми” і “вони” (не такі, як “ми”). Через цю дистанцію у етнопсихології визначають сприйняття етнічних груп та їх образів, симпатій та антипатій, розуміння і прийняття цілей, установок іншої групи. Вимірювання етнопсихологічної дистанції здійснюється за допомогою різних шкал, найбільш широко відомо серед них є шкали Е. Богардуса та Л. Терстоуна. Е. Богардус за допомогою шкали соціальної дистанції вимірював генералізовану установку індивіда стосовно певної групи та виявляв ступінь прийнятності іншої людини як представника цієї групи. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса дозволяє визначити психологічну готовність до зближення або відторгнення представників відповідного етносу, незалежно від їх особистісних якостей та особливостей. Згідно з цією шкалою, респондентам ставляться питання, пов’язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових чи то етнічних спільнот. Шкала має діапазон від 1.00 до 7.00, де 1.00 означає, що між групами чи то індивідами не існує жодної соціальної дистанції. Серед питань, які з’ясовуються за цією шкалою (я допускаю представників інших соціальних, у нашому випадку, расових та етнічних спільнот, у якості...), такі: 1. Близьких родичів-членів сім’ї (1 пункт); 2. Моїх близьких особистих друзів (2.00);

3. Сусідів на тій же вулиці (3.00); 4. Колег по роботі (4.00); 5. Громадян моєї країни (5.00); 6. Лише як відвідувачів моєї країни (6.00); 7. Взагалі не допускаю у мою країну (7.00). Завважу, що шкала Богардуса застосовується як кумулятивна шкала, оскільки згода з будь-яким питанням означає (передбачає) згоду з усіма попередніми питаннями. Вона успішно застосовувалася Е. Богардусом у 1925, 1946, 1956, 1966 рр. Українські дослідники активно користуються шкалою Богардуса, зокрема у соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України “Українське суспільство”. Для вимірювання етнопсихологічної дистанції застосовується також шкала Л. Терстоуна, яка стала одним із основних методів соціальної, етнічної, політичної, організаційної психології.

ДИСТРИБУЦІЯ ЕТНІЧНА (від англ. *distribution* – розподіл) – етнічні атрибути, які (добровільно чи примусово) маніфестуються різними етнічними спільнотами. В імперському правопорядку войовничу відвагу мають демонструвати представники усіх етнічних спільнот.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ГОРИЗОНТАЛЬНА ЕТНІЧНА (від латин. *differentia* – відмінність) – паралельне існування етнічних спільнот, зазвичай невеликих, зі своєю стратифікаційною ієрархією у рамках великих інтегрованих спільнот. Вони мешкають окремо, не стимулюючи активні контакти між собою, натомість їм властива внутрішня згуртованість, що допомагає зберігати й підтримувати свою етнічність. Такий стан характерний на перших етапах поселення вихідців з інших країн у країні входу, скажімо, іммігрантам, які прибувають до США. Прикладом іншого типу горизонтальної етнічної диференціації є структурно-організаційне буття чотирьох етнічних спільнот Тайваню, які своїми етнічними маркерами чітко відрізняються одна від другої: хокло, хакка, мейнландери й аборигени. Внутрішні міграційні процеси, інтенсифікація переміщення населення у межах однієї країни, між регіонами, зумовлені соціально-економічними та культурними чинниками, порушують межі горизонтальної етнічної диференціації й посилюють

тенденцію до біологічного й культурного змішання представників різних народів.

ДИФУЗИОНІЗМ (від латин. *diffusio* – поширення, розтікання, розсіювання) – просторові характеристики етнічних спільнот, зазвичай культурних, та запозичення етнокультурних елементів однією етнічною спільнотою у іншої. Останнє відбувається під час міжкультурної взаємодії; тут це явище отримало назву “етнокультурна дифузія”.

ДИХОТОМІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *thikhotomia*; *thikhi* – надвоє, навпіл; *tomi*- поділ) – процес поділу однієї етнічної спільноти на дві, який відбувається у результаті політичної волі чи то насильницьких дій (наприклад, воєнних); часто-густо дихотомія здійснюється на культурній основі.

ДІАКРИТИКА ЕТНІЧНА (від грецьк. *thiakritiki* – знаки, що служать для розпізнавання; акценти; символи, що комбінують склад спільноти, предмета) (**етнічний профіль**) – цим терміном західні етнологи (наприклад, Фред Ріггс) означають етнічні атрибути (маркери) людської спільноти, як от мову, звичаї, елементи культури тощо.

“ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПУЧОК (жмут, віхоть, кластер)” – термін, який застосовується для відтворення ситуації не лише у мовних взаєминах, але і для з’ясування відмінностей між етнічними спільнотами, чи їх компонентами у ситуаціях, коли важко визначити серед них домінантну складову. Такі ситуації виникають у результаті того, що між багаточисельними етнічними спільнотами знаходиться чимало малочисельних, кордони між якими нечіткі й не визначені. Подібна картина досить часто фіксується у міжетнічній взаємодії на Африканському континенті.

ДІАЛОГ МІЖЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *thia* – через та *logos* – слово) – організаційно структуроване безпосереднє або

опосередковане спілкування окремих представників чи груп, члени яких є носіями різних етнічностей, з метою опанування інформацією, яка формує умови об'єктивного розуміння й сприйняття носія відмінних етнокультурницьких традицій, як і самих цих традицій.

ДІАСПОРА (від грецьк. “*diaspora*” – розсіяння, перебування певної частини того чи іншого народу поза межами країни свого походження). Поняття “діаспора” тривалий час асоціювалося лише з євреями, котрі від часу Вавілонського полону опинилися поза територією своєї первісної батьківщини й розселилися по усьому світу. З часом зміст цього терміну розширився і діаспорою стали називати й представників інших народів, як от вірменів, греків, індійців, поляків, а згодом українців. *Згідно з новітніми визначеннями, діаспора – це усталена сукупність людей одного й того ж етнічного походження, які проживають в іноетнічному докільлі за межами своєї історичної батьківщини, або за межами ареалу розселення свого народу й утворили соціальні, культурні (й, не виключено, політичні) інститути (організації) для збереження, відтворення, функціонування та розвитку своєї спільноти як компонента етнонаціональної структури суспільства проживання.* Діаспори формувалися, переважно, унаслідок міграційних процесів, які стали характерною особливістю суспільного розвитку різних країн, починаючи з XI ст. Особливо інтенсивними міграціями відзначаються XIX, XX, XXI ст. Скажімо, витoki української діаспори у Північній Америці знаходимо у другій половині XIX ст. Сьогодні досить таки вживаним є термін “глобальні діаспори”, що, передусім пов'язано з фактом інтенсивного переселення представників різних етнічних спільнот із однієї країни в іншу. За даними ООН, у 2010 р. 210 млн. чоловік проживали не у тих країнах, де вони народилися. Класичними у цьому контексті є Аргентина, Великобританія, Іспанія, Канада, Німеччина, Португалія, Росія, Франція, США, Швеція. Найбільшими донорами уже існуючих діаспор є Польща, Румунія, Україна, Японія, деякі країни Південної Америки та Північної Африки. Характерними ознаками сучасних діаспор є такі: **1)** переважне компактне поселення у країні входу,

особливо, на початкових етапах її формування; **2)** налагодження стійких внутрішніх зв'язків; вибудовування й наповнення інституційної структури своєї спільноти, зазвичай моноетнічної (наявність етнічних організацій, передусім, соціального, етнокультурного, а подеколи й політичного, спрямування; шкіл з етнічними мовами навчання; конструювання релігійних громад; засобів масової інформації та комунікації етнічними мовами (газети, часописи, інші періодичні видання, радіо – та телеканали чи програми, а останнім часом комп'ютерні технології); видання літератури мовою етнічної батьківщини); **4)** заснування й розвиток етнічного бізнесу, зазвичай малого; **5)** підтримання безпосередніх (на індивідуальному рівні через рідних, знайомих, земляків) і опосередкованих (через ЗМІ, літературу тощо) контактів, зв'язків з країнами походження. Серед характерних маркерів процесів, які відбуваються нині у середовищі діаспорних спільнот, а також у процесах, у яких вони задіяні, й великою мірою впливають на перспективу їхнього існування в іноетнічному доккіллі, – налагодження взаємодії з суспільством проживання за специфічних умов прагнення, з одного боку, до інтеграції у соціальні, політичні, громадські, культурницькі структури суспільства проживання, а з другого, потяг до збереження, підтримки та розвитку етнічної спадщини (елементів культури, звичаїв, традицій). У першому випадку визначальним моментом є бажання прискорити свою соціальну мобільність, намагання здобути престижні ніші у новому суспільстві. Це, безумовно, вимагає до певної втрати етнічної спадщини й прискореної асиміляції, що особливо відчутно у сфері культури (*аккультурація*). У другому випадку має місце постійний пошук можливостей затримати цю спадщину, якщо не у її візуальних виявах (етнічні фестивалі, мистецькі виставки, аматорські художні колективи тощо), то, принаймні, у віртуальних формах (історична пам'ять, етнічний менталітет). Доля діаспори визначається рівнем і змістом взаємодії цих двох тенденцій: якщо вони вступають у суперечність, то у суспільстві виникають конфліктогенні ситуації (й нерідко конфлікти) й у більшості населення країни проживання формується негативне ставлення до представників діаспорних

спільнот (воно, наприклад, матеріалізується у вимогах обмеження міграцій); коли ж між більшістю і меншістю (а діаспори завжди складають меншинні групи населення) налагоджується соціальний й міжкультурний діалог, то з'являються умови для безконфліктної реалізації зазначених двох вище тенденцій. Ці тенденції будуть зберігатися постійно, на що, зокрема, звернув увагу американський дослідник імміграції М. Хансен, формулюючи у 1950-х рр. свою *“теорію третього покоління”*. Згідно з нею, перше покоління іммігрантів за будь-яких обставин намагається зберегти етнокультурну спадщину (елементи культури, звичаї, традиції), яку воно привезло з собою; друге покоління, керуючись суто прагматичними мотивами, пов'язаними з прагненням якнайшвидше просуватися по соціальній драбині, частогусто відмовляється від спадщини батьків, принаймні відкрито її не маніфестує; натомість, третє покоління, до певної міри утвердившись у соціальних, політичних й громадських структурах суспільства проживання, повертається до свого історичного й етнокультурного коріння (це виявляється у бажанні брати участь у тих заходах, які проводять діаспорні організації, та й у самих організаціях, інтенсифікації контактів, зв'язків з країною походження). Наступним поколінням діаспори, яке народилося у країні проживання, властива тяглість тенденцій, які характерні для третього покоління. Оскільки сьгоднішні діаспори є своєрідними соціокультурними системами й складають компоненти структури країни поселення, то надзвичайно важливо узгоджувати закономірності розвитку цих систем з загальними закономірностями розвитку самого суспільства. Це завдання є одним з головних у етнополітичному менеджменті діаспорних країн. Однією з найчисельніших діаспор є українська діаспора. Термін *“українська діаспора”* утвердився в дослідницькій і публіцистичній літературі відносно недавно. Раніше говорили про українців поза межами України (територіального ядра етносу), про українські меншини у сусідніх країнах, про емігрантів, в окремих випадках – про політичну еміграцію, про українських колоністів і колонізацію, або про етнічних українців, які в іноетнічному докільлі були об'єктом асиміляції, різного ступеня інтегрування та відчуження від материнського

етносу. Сьогодні важко сказати, хто й коли став уживати термін “українська діаспора” для означення усіх людей українського походження за межами України. Ще у 1920-1930-х рр. цим терміном користувався визначний український політолог, етнолог і соціолог В. Старосольський. Остаточо ж він утвердився на початку 1980-х рр., коли у дев’ятому томі Енциклопедії українознавства з’явилася стаття під назвою “Українська діаспора”. В основі поняття “українська діаспора” лежить визнання сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, а також наявності проживання українців у багатьох інших країнах на території кількох континентів. Поняття “українська діаспора”, якщо скористатися класифікацією, запропонованою В. Маркусем, охоплює різні категорії людей українського походження з різним ступенем зв’язків з історичною батьківщиною: українське населення на суміжних українських етнічних землях, які нині не входять до складу України; соціально-економічну еміграцію з України колонізаційного типу від початку ХІХ ст. до 1960-х – 1970-х рр., спрямовану на Схід, головним чином у межах території колишнього СРСР; соціально-економічну (заробітчанську) еміграцію з кінця ХІХ ст., переважно у західну півкулю; політичну еміграцію після 1917-1920 рр. та з кінця Другої світової війни; індивідуальних різного часу та з різних причин українських емігрантів, які у нових місцевостях свого перебування прагнуть зберегти етнічну ідентичність та підтримувати зв’язки з Україною. В Україні за даними перепису 2001 р. налічується 37,5 млн. українців. За її межами – від 10 до 13 млн. Тобто, кожен четвертий-п’ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини, вони мешкають майже у 100 країнах світу. Найбільш чисельна українська діаспора перебуває у таких країнах, як Аргентина, Канада, Казахстан, Польща, Росія, Румунія, США. Через свої громадські організації українська діаспора впродовж усього свого існування у різних формах підтримує зв’язки зі своєю етнічною батьківщиною – Україною; **діаспорні мережі** – термін, який сьогодні інтенсивно вживається західної соціогуманітаристикою, який, на мою думку, досить вдало відтворює сучасні процеси, що відбуваються у діаспорному середовищі й акцентує увагу на рухливості

й динаміці соціальних, культурних, етнічних синхронних і діахронних зв'язків між членами діаспор; дослідники розрізняють *діаспорні соціальні мережі*, *діаспорні етнічні мережі* й *діаспорні етнокультурні мережі*; **діаспорний соціум (вживається у соціології)** – структурована спільнота, яка складається із вихідців з іншої країни і перебуває в іноетнічному довкіллі; **глобальні діаспори** – цим терміном визначається поширеність явища діаспор по усьому світі, їх присутність практично в усіх розвинених країнах сучасного світу; **“мобілізована діаспора”** – діаспора, яка накопичила історичний досвід перебування у межах етнополітичного організму (де вона сформувалася), адаптувалася до умов життєдіяльності в ньому, здобула певний соціальний статус і прагне використати можливості своїх перспектив просування на вищі щаблі соціальної драбини; **“пролетарська діаспора”** – діаспора, котра складається переважно з представників, зайнятих фізичною працею й які не мають досвіду (навиків) ефективних дій у своїх колективних інтересах; **“цифрові діаспори”** – діаспорні групи, які формують свої мережі зв'язку, використовуючи Інтернет з метою поширення інформації серед розкиданих по інших різних країнах вихідців із тієї ж самої країни, мобілізації індивідів на певні рішучі дії. Зазвичай, діаспорні мобілізатори створюють “укорінені у кіберпросторі організації” (CGO), які сприяють сприйняттю ліберальних демократичних цінностей у середовищі своїх громад, подоланню процесів маргіналізації та інтеграції членів діаспор у суспільство проживання й роблять свій вклад у безпеку країни перебування та у соціально-економічний розвиток своїх батьківщин.

ДОВКІЛЛЯ (середовище) етнічне – концентрація на певній території людських спільнот з чітко вираженими етнічними маркерами.

ДОМІНАНТНА ЕТНІЧНА (від латин. *dominas* – пануючий) – система цінностей, яка формується, коли з'являється нова етнічна спільнота, котра стає об'єднуючим компонентом цієї спільноти.

ДОМІНАНТНІСТЬ-ПІДЛЕГЛІСТЬ – парадигма міжетнічної взаємодії у поліетнічному суспільстві, яка відбиває практики його етнонаціонального розвитку, коли одна спільноти (зазвичай титульна) намагається (або і реалізує) своє панівне становище через впровадження (а часто-густо й насадження) своїх ціннісно-культурницьких орієнтацій іншим етнічним спільнотам.

ДОМОВЛЕНОСТІ ЕТНІЧНІ – домовленості між етнічними спільнотами, які, зазвичай, перебувають у стані напружених стосунків, чи бажають спільно вирішити проблеми, що стосуються їх життєдіяльності.

ДОСВІД ЕТНІЧНИЙ – накопичена інформація про етнічну спільноту (її походження, історію, культуру), яка передається від покоління до покоління й певною мірою застосовується (у різних формах) у практиках поліетнічного суспільства.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОСТІ – міждисциплінарне або орієнтоване, на окрему дисципліну, вивчення етнічних феноменів у суспільному розвитку країн. Вони властиві, передусім, таким наукам, як етнологія, етнографія, етносоціологія, етнопсихологія, етнополітологія, культурна антропологія. Інтенсивно дослідження етнічності почали розвиватися у середині ХХ ст., коли зросла зацікавленість населення багатьох країн світу, зокрема США, Канади, своїм етнічним корінням, й коли загострилися проблеми в етнонаціональній сфері поліетнічних суспільств.

ДОСТУП ДО НАЦІОНАЛЬНОСТІ (громадянства) – виконання умов для отримання громадянства іммігрантами, які прибувають до тієї чи іншої країни.

ДРОБІЖЕВА *Леокадія Михайлівна (Дробіжева Леокадія Михайлівна)* – російський історик, етносоціолог, етнолог; доктор історичних наук; закінчила Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова за спеціальністю “історія”; керівник

Центру дослідження міжнародних відносин Інституту соціології РАН. Поле професійної діяльності: теорія та методологія етносоціології; теорія та методи вивчення особистісного рівня міжнародних відносин; соціологія міжетнічних та міжнародних відносин; структура етнічної ідентичності; соціальні аспекти міжкультурної взаємодії; теорія етносу.

Вибрані праці: *Социальная и культурная дистанции. Опыт многонациональной России.* – М., 1998; *Этносоциология (в соавторстве: Ю. В. Арутюнян, А. А. Сусоколов).* – М., 1999; *Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность (Автор проекта).* – М., 2002; *Социология межэтнической толерантности (Отв. редактор).* – М., 2003; *Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации (под. редакцией).* – М., 2007; *Этносоциология перед вызовом времени // Социологические исследования.* – 2008. – № 7; *Российская идентичность в Москве и регионах (Отв. редактор).* – М., 2009.

“ДРУЖБА НАРОДІВ” – ідеологема, словосполучення, яке використовувалося радянською комуністичною пропагандою для демонстрації безконфліктного розвитку міжнародних відносин на теренах колишнього Радянського Союзу.

ДУАЛІЗМ КУЛЬТУРНИЙ (від латин. *duo* – два) – стан, коли індивід сповідує дві культурницькі традиції й є носієм двох культур. Такий стан сьогодні дуже поширений, оскільки активізуються міграційні процеси й інтенсифікуються відносини між представниками різних етнічних спільнот.

ДУМКА НАЦІОНАЛЬНА – цей термін використовують для фіксації наявності відчутних надбань дослідників, учених чітко визначеної країни у тій чи іншій науковій галузі.

Е

ЕВГЕНІЦИСТ (від грецьк. *eu* – добро; – *genes* – народжений) – особа, яка дотримується переконання, що успадковані фактори практично не продукують непереборних (усталених) нерівностей між людьми різного етнічного походження.

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ (від латин. *evolvo* – розгортання) – напрям у вивченні культур, зокрема культур етнічних спільнот, в основу якого покладено еволюційно-прогресуючий характер історико-культурного процесу.

ЕГОЇЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *ego* – я) – ціннісно-психологічні орієнтації особи на власні інтереси й потреби, які базуються на етнічному чинникові. На етнічному егоїзмові вибудовується етноцентризм; у свою чергу, етноцентризм посилює етнічний егоїзм.

ЕКЗОГАМІЯ (від грецьк. *ekso* – зовні, поза; *gamos* – шлюб) – укладання шлюбів за межами однієї етнічної спільноти, що є характерною ознакою міжетнічної взаємодії. Термін “екзогамія” у науковий обіг був уведений англійським антропологом Дж. Мак-Леннаном у 1865 р. Феномен екзогамії вивчався такими дослідниками, як Л. Морган, Е. Тейлор, К. Леві-Стросс, С. П. Толстов, Ю. І. Семенов. За первіснообщинного ладу цей термін означав заборону шлюбів між представниками родинних колективів, яка вводилася з метою позбутися негативних наслідків від шлюбів між родичами по крові, вийти за межі свого колективу й розширити соціальні відносини з іншими колективами, переборення конфліктів у колективі, причиною яких були шлюби між родичами.

ЕКЗОЕТНІК (від грецьк. *ekso* – зовні, поза; від грецьк. *ethnos* – народ) – особа, яка на даний час не є членом цієї конкретної етнічної спільноти, але вона може бути

членом іншої спільноти. Віднесення її до тієї чи тієї спільноти базується на її етнічному походженні або її етнічній самоідентифікації. Така ситуація трапляється, коли іммігранти потрапляють до країни, де на час їх в'їзду не було згуртованої спільноти вихідців із їх етносу й на шляхах пошуку структурування у новому доквіллі вони приєднуються до схожої в етнокультурному та ментальному плані спільноти людей, ідентифікуючи себе з нею. Або ж, виходячи з кон'юнктурних мотивів зараховують себе до більш престижної й соціально стабільної спільноти. Прикладом можуть бути випадки із історії українських переселенців до Америки наприкінці XIX та на початку XX ст., коли у офіційних документах вони записувалися як поляки; чи то частина етнічних українців в Україні за радянських часів у переписах населення ідентифікувала себе як росіяни.

ЕКЗОНІМ (від грецьк. *ekso* – зовні, поза; *opota* – ім'я) – топонім, або ж етнонім, який не вживається місцевим населенням чи то народом, у тому числі й на офіційному рівні, для назви народів, земель, географічних об'єктів, населених пунктів тощо, але використовується стосовно них зовнішніми спільнотами. Усі екзоніми поділяються на *екзтопоніми* (іншомовні назви топонімів) та *екзоетноніми* (іншомовні назви етнонімів). Часто екзонімом є назви, адаптовані до умов та вимови в іншій мові, наприклад, українська “*французи*” адаптована із французької “*франсе*”, “*поляки*” (укр.) – “*поляци*” (поль.). До екзонімів належать також латинські назви країн, міст та народів: *Helvetia* (Гельвеція) – Швейцарія; *Leopolis* (Леополіс) – Львів. Зазвичай, екзоніми мають історичне походження. Так, албанці (автоетнонім “*шкіптар*”) – на Балканах жили іллірійські племена зі схожою назвою; угорці (самоназва “*мадярок*”) – від угрів, представників угро-фінських народів; ірландці (самоназва “*айріш*”, “*ейренах*”) походить від кельтської назви острова Ірландія “*Ейре*”.

ЕКЗОСТЕРЕОТИП ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *sterios* – твердий, об'ємний; *tipos* – відбиток) – сформовані впродовж тривалого часу й усталені образи індивідів, котрі не належать до “своєї” етнічної спільноти.

ЕКЗОФІЛІЯ ЕТНІЧНА – позитивне сприйняття й ставлення носія певної культурницької традиції до культур інших етнічних спільнот.

ЕКЗОФОБІЯ ЕТНІЧНА – зверхнє сприйняття та ставлення носія певної культурницької традиції до культур інших етнічних спільнот.

ЕКЗОЦЕНТРИЗМ ЕТНІЧНИЙ – тип етнічного екзосприйняття, якому властиве відчуття підлеглості, сприйняття того, хто поділяє ті ж етнічні цінності не як рівного, а таким, що має переваги.

“ЕКОЛОГІЯ МОВИ” (від грецьк. *oikos* – дім, господарство; *logos* – наука) – термін, який означає взаємодію між словом та довколишнім світом, взаємозалежність між мовою та членами людських спільнот, а також застосування лінгвістичного коду у різних соціальних ситуаціях.

ЕКОНОМІКА ЕТНІЧНА – економічна діяльність (процес та його результати), пов’язана з акторами того чи того етнічного походження, зазвичай іммігрантами, і спрямована на задоволення їх соціальних, культурних потреб як етнічної (національної) меншості у суспільстві проживання. Концепція етнічної економіки широко застосовується у західних поліетнічних країнах; вона розроблена такими західними вченими, як І. Лайт та Р. Волдінгер. Згідно з їх твердженнями економіка є етнічною тоді, якщо у ній беруть участь представники однієї етнічної спільноти, котрі об’єднуються на основі однієї й тієї ж етнічності й організують спільну справу (спільний бізнес). Довіра один одному, основана на етнічній належності до однієї спільноти, дозволяє сформувати стійкі етнічні соціальні (економічні) мережі.

ЕЛІТА ЕТНІЧНА (від латин. *electus* – обраний, кращий) – представники етнічних спільнот у провідних верствах суспільства, які здійснюють керівництво в економічній, господарській, політичній, духовно-інтелектуальній та

інших сферах суспільного життя, впливають розвиток країни.

ЕЛІТА СУПЕРНАЦІОНАЛЬНА – наднаціональна еліта, яка взаємодіє між собою, незважаючи на адміністративні чи то державні кордони й може розглядатися як своєрідна спільнота.

ЕЛЬВЕРТ Георг (*Georg Elwert*) – німецький етносоціолог (1947-2005 рр.); доктор наук (соціологія); вивчав етнологію, соціологію; працював професором етнології та соціології у Білефельдському університеті та у університеті Берліна. Поле професійної діяльності: проблеми соціології країн третього світу; теорія насильства; аналіз “ринку насильства”; макросоціологія військових дій та тероризму.

Вибрані праці: Dynamics of Violence: Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts. – Berlin, 1999; Conflict: Anthropological Aspects // International Encyclopaedia of the Social and Behavioural Sciences. – Elsevier, 2001.

ЕМСЬКИЙ УКАЗ – таємне розпорядження російського царя Олександра II (1876 р.) про заборону друку та поширення книжок українською мовою.

ЕНГРАМА – (від грецьк. *en* – перебування у будь-якому стані чи дії; *gramma* – все написане). Термін введений в обіг німецьким зоологом і біологом Річардом Сімоном на початку ХХ ст. В етнологічному сенсі цей термін означає відтворення чинного стану етнічності.

ЕНДОГАМІЯ (від грецьк. *enthos* – усередині, дома; *gamos* – шлюб) – укладання шлюбів у межах однієї етнічної спільноти.

ЕНДОЕТНОНІМ (*самоназва*) – назва народу, етнічної спільноти, яку його представники привласнюють самі собі, й яка часто-густо відрізняється від тієї, котрою їх іменують у науковій літературі чи у довколишньому середовищі (наприклад, офіційна назва “*фіни*” –

ендоетнонім “суомалайсет”, угорці – ендоетнонім “мадярок” – угорці); ім'я народу, яке цей народ привласнює сам собі й яке відрізняється від вживаного у науковій літературі та суспільній практиці (наприклад, “мадярок” – угорці).

ЕНДОНІМ (від грецьк. *enthos* – усередині, вдома; *nomos* – ім'я) означає “місцеву назву”, назву географічного об'єкта мовою населення, яке проживає у межах цього об'єкта, й відтворена його мовою.

ЕНДОСТЕРЕОТИП – стереотип, який складається представниками тієї чи тієї спільноти про самих себе.

ЕНДОТОПОНІМ (від грецьк. *enthos* – усередині, вдома; *topo* – місце) – термін, який вживається як синонім до терміну “ендонім”.

ЕНДОФІЛІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *philia* – дружба) – відчуття, евалюація індивідом культури своєї етнічної спільноти як рівноправної у контексті інших культур й висловлення самоповаги до своєї етнічності.

ЕНДОФОБІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *enthos* – усередині; *phobos* – страх, побоювання) – сприйняття носієм власної культурницької традиції як меншвартої.

ЕНЦИКЛОПЕДІЇ КУЛЬТУРИ І ЕТНІЧНОСТІ – форми акумуляції інформації про етнічність, здійснена у двох форматах: друкованому і віртуальному. Таких у світі, за підрахунками Вікіпедії, існує 26: Африканська енциклопедія, Біблійська енциклопедія, Бібліотека Андалусії, Віртуальна єврейська енциклопедія, Довідник штату Техас, Енциклопедія аборигенних народів Австралії, Енциклопедія білої влади, Енциклопедія “Естоніка”, Енциклопедія “Іраніка”, Енциклопедія ісламу, Енциклопедія “Іудаїка”, Енциклопедія “Сініка”, Енциклопедія фольклору, легенд та міфів: Велетні й Дракони, Енциклопедія індоєвропейської культури, Енциклопедія казок, Енциклопедія “Людина, міф і магія”,

Енциклопедія сербської історіографії, Єврейська енциклопедія, Ілюстрована енциклопедія післяреволюційних гаванських сигар, Ісламська енциклопедія, Коротка єврейська енциклопедія, Ля Рус – Гастрономія, Оксфордський довідник їжі, Реальний лексикон германських старожитностей, Суданська енциклопедія племен і генеалогії, Урду-Енциклопедія ісламу. Власне, тут перераховані довідкові видання, що містять етнічну або дотичну до неї інформацію, відомі широкому загалу по усьому світові. Останнім часом з'являється чимало локальних (в окремих країнах, зокрема і в Україні) енциклопедичних, довідкових видань, які можуть бути внесені до цього переліку і складають добротну базу дослідження етнічності у різних її виявах.

ЕПТЕТ ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *epitheton* – прикладка) – спосіб (зазвичай емоційно забарвлений) підкреслення характерної (етнічної) риси явища, події, властивостей індивіда.

ЕПТЕТ ЕТНОРОЛЬОВИЙ – слово, словосполучення, які приписують ту чи ту роль носієві певної етнічності, або ж відтворюють значення цього носія у певному етнічному контексті.

ЕРГОЛОГІЯ (англ. *ergology*) – розділ етнології, етнографо-історична дисципліна, що вивчає як конкретну матеріальну культуру народів, етнічних спільнот, так і історію культури. Вона досліджує нові відкриття у даній культурі й займається вивченням запозичень із інших культур, тобто ергологія – це галузь етнологічної науки, об'єктом якої є історичне й етнографічне матеріалознавство. Зазвичай, це стосується неєвропейських традиційних народів.

ЕРІКСЕН Томас (*Thomas Hylland Eriksen*) – норвезький соціальний антрополог (1962 р.); доктор філософії; закінчив Університет Осло; професор соціальної антропології в Університеті Осло. Поле професійної

діяльності: ідентичність, етнічність, націоналізм, глобалізація;

Вибрані праці: *Ethnicity and Nationalism – Oslo, 1993; Common Denominators: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Compromise in Mauritius. – Oslo, 1998; Flag, Nation in Europe and America, 2007; Globalization. The Key Concepts. – Oslo, 2007.*

ЕСЕНЦІАЛІЗАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ – характерне для зарубіжних дослідників сприйняття суспільства як суми етнічних (расових) категорій, які представляють собою соціальні цілісності й діють у якості самостійних акторів.

ЕТИКЕТ ЕТНІЧНИЙ (від франц. *etiquette* – манера поведінки) – набір правил, який склався історично на певній культурній базі і визначає поведінку членів тієї чи тієї етнічної спільноти.

ЕТИКЕТ НАЦІОНАЛЬНИЙ – це встановлений порядок, набір правил, які належать до конкретної людської спільноти, зазвичай нації. Національний етикет тісно пов'язаний з національними традиціями, обрядами, звичаями. Національний етикет є своєрідною формою суспільного контролю за поведінкою кожної людини у тих чи тих ситуаціях. Національний етикет визначає правила, які регулюють порядок знайомств, вітання, прощання, правила ведення бесіди тощо.

ЕТИКОН – важливі моменти у структурі стосунків між етнічними спільнотами, які не лежать на поверхні, але формують основи міцного фундаменту цих стосунків.

ЕТНАРКІЯ (гегемонічна етнодержава) – етнічно плюралістична держава, у якій домінантною нацією є лише частина її населення.

ЕТНАРХІЯ (від назви давньогрецької провінції) – принцип самоуправління етнічних спільнот, передусім етносів, на основі своїх власних традицій та звичаях, переважно конфесіонального характеру.

ЕТНІЗМ – термін, який може використовуватися для відтворення сучасних етнічно маркованих соціальних процесів й яким пропонується позначати підвищену чутливість населення до проблем рідної мови, своєї культури, стурбованість престижем своєї нації (етнічної спільноти). Щоправда тут не йдеться про створення своєї держави на етнічному ґрунті; етнізм базується на тверезому врахуванні реалій, виключає спроби домінування однієї етнічної спільноти над іншою.

ЕТНІКОН – назва місцевих жителів, яка походить від топонімів (наприклад, киянин, одесит тощо).

ЕТНІКОС (від грецьк. *ethnos* – народ) – термін, який вживається для визначення особливої спільноти осіб одного й того ж етнічного походження та однієї й тієї ж етнічної належності, що сформувалася у результаті об'єктивного історичного процесу незалежно від волі людей, основними маркерами якої є елементи культури, мова, усвідомлення своєї єдності та відмінності від інших подібних спільнот. Етнікос є більш вузьким поняттям ніж етнос.

ЕТНІЦИЗАЦІЯ – процес набуття індивідом етнічних маркерів, які дають підстави співвідносити його з тією чи тією етнічністю (етнічною спільнотою) у двох випадках: примушення (внаслідок колонізації, завоювання одних народів іншим) та доброї волі людини (скажімо, з метою просування по соціальній драбині та зайняття більш престижних ніш у суспільному житті країни проживання, або у результаті тривалого перебування в іноетнічному докільлі). Досить часто цей процес супроводжується втратою етнічності індивіда, пов'язаної з його походженням. Однак, за сприятливих умов для цього, індивід може повертатися до своєї оригінальної етнічності, що у науковій літературі називається етнічним відродженням; у цьому контексті активізується процес етніцизації.

ЕТНІЦИЗМ (від грецьк. *ethnos* – народ) – ідеологія, яка вибудовує систему заходів, спрямованих на захист,

підтримку, збереження й розвиток тієї чи тієї етнічності (етнічної спільноти). Етніцизм властивий для діяльності лідерів громадських організацій національних меншин, представникам етнічних спільнот у виборних органах, органах державного управління і місцевого самоврядування. З особливою силою етніцизм виявляється під час активізації етнічних рухів; **“реактивний етніцизм”** – спонтанні дії та вчинки представників тієї чи тієї етнічної спільноти (зазвичай вони виявляються у войовничій формі), які незадоволені своїм статусом або ж діями властей, що викликали їх незадоволення.

ЕТНІЦИСТ – член тієї чи іншої етнічної спільноти, який є переконаним (палким) захисником й провідником інтересів своєї етнічності (спільноти).

ЕТНІЧНА ДЕМОГРАФІЯ (від дав. грецьк. *thimos* – народ; латин. *graphie* – пишу) – наукова дисципліна, яка сформувалася на стиці етнографії та демографії. Вона вивчає народи інші етнічні спільноти, особливості їх відтворення та динаміку чисельності. У своїх дослідженнях етнічна демографія спирається на етнічну статистику, матеріали переписів населення, результатах спеціальних етнографічних обстежень, на даних про переміщення представників етнічних спільнот (як у межах етнічної території, так і за її межами – у рамках розміщення спільноти в одному етнополітичному організмові, так і поза ним).

ЕТНІЧНА СТАТИСТИКА (від латин. *status* – стан справ) – розділ демографічної статистики, що зосереджується на зборові й опрацюванні даних про етнонаціональний склад населення, країни, регіону, конкретної місцевості. Базовими у цьому контексті є дані переписів населення.

ЕТНІЧНЕ (від грецьк. *ethnos* – народ) – специфічні елементи матеріальної та духовної культури людських спільнот, які виконують функції об’єднання та розмежування етносів; такими елементами (носіями етнічного) є мова, культура (передовсім, звичаї, обряди, народне мистецтво), психіка.

ЕТНІЧНІСТЬ (від грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) – термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їх етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці, й в цілому, у ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших. Часто-густо термін вживається також для означення етнічної спільноти, мовної й культурної самобутності групи людей; **аморфна етнічність** – неструктурована, розмита етнічність; **біологічна природа етнічності** – природжені якості, що визначають етнічність. Згідно з цією теорією, етнічні спільноти об'єднуються/відрізняються генними частотами і біологічними поліморфізмами, морфологічними характеристиками, а також відбитками пальців та дерматологічними малюнками долоней і ступнів, низкою інших біологічних параметрів. Комплексне використання цих ознак дозволяє з високим рівнем впевненості віднести індивіда до тієї чи іншої етнічної спільноти; **вертикальна етнічність** – структурування груп носіїв тієї чи іншої етнічності від малого до великого (локальний – регіональний – національний – європейський – міжнародний рівні); **віртуальна етнічність** – етнічність, існування якої не підтверджується реальною дійсністю; **“випукла етнічність”** – етнічність, маркери якої очевидні навіть при нетривалому контакті; **войовнича етнічність** – вияв агресивних настроїв, агресивні дії носіїв однієї етнічності до таких іншої; **горизонтальна етнічність** – стратегії ідеологічних обґрунтувань ресурсів, претензій та прав; формування умов соціальних дій щодо компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства; **динаміка етнічності** – процес змін (кількісних та якісних), властивих для тієї чи іншої етнічної спільноти; **домінантна етнічність** – етнічність, яка домінує у міжетнічній взаємодії, й підкоряє собі іншу етнічність й змушує її функціонувати за правилами, котрі вона встановлює; **ефемерна етнічність** – етнічність, яка не має чітко визначених меж й яку не можна однозначно співвіднести з тією чи іншою етнонаціональною спільнотою та яка, зазвичай, формується з елементів різних етнічностей; **зконструйова етнічність** – етнічність, яка вибудована у пам'яті й переноситься на

реальну дійсність й на цій основі формуються ті чи ті етнічні структури; **“класична етнічність”** – етнічність, якій властива абсолютна статусна узгодженість етнодиференціюючих ознак з етнічною ідентичністю; **коетнічність** – стан, коли особа поділяє ту ж саму етнічність (виявляє ту ж саму ідентичність), що й інші індивіди; **мобілізуюча етнічність** – якісні характеристики, пов’язані з етнічним походженням осіб, які складають групи, й стимулюють їх до згуртованих дій з метою утвердження своєї етнічності у поліетнічному суспільстві; **модерна етнічність** – складно структурована етнічність, властива сучасному розвитку поліетнічних країн; її складність – результат міжетнічної взаємодії, а характерними її рисами є поліваріантність, багатоконфесійність, ситуативність, що пов’язано з етнічною строкатістю сучасних країн, котра, до речі, посилюється; **моральна етнічність** – етнічність, зміст якої не спрямований проти будь-якої іншої етнічності (носія тієї чи тієї етнічності) й елементи якої не провокують руйнівних, деструктивних дій; **національна етнічність** – етнічність, яка реально стала основою формування тієї чи тієї нації; **неоетнічність** – етнічність, яка формується у період, що настає після етнічної демобілізації, й пов’язана з процесом відродження етнічної самосвідомості; **організована етнічність** – стан, коли носіям тієї чи іншої етнічності властиве активне включення у спільні організовані етнічні дії; **очевидна етнічність** – етнічні ознаки особи, які візуально сприймаються представниками інших етнічних спільнот; **підлегла етнічність** – етнічність, що властива групі (спільноті), яка, перебуваючи у взаємодії з іншою групою (спільнотою), визначально не впливає на зміст цієї взаємодії; **“плаваюча етнічність”** – етнічність, яка немає міцного підґрунтя й змінюється під впливом обставин; **подвійна (потрійна...) етнічність** – якісні характеристики двох (трьох...) етнічних спільнот, носіями яких є одна й та ж особа й які набуваються у висліді міжетнічної взаємодії; **політизована етнічність** – агрегація (акцентування) зусиль тієї чи іншої етнічної спільноти на досягненні політичних цілей, наприклад, свого представництва в органах законодавчої чи то виконавчої влади; **політична етнічність** – термін,

який властивий політичній економії й означає групову дію, спрямовану на досягнення економічної чи то політичної користі та переваг над іншими; **психологічна етнічність** – багатошарова етнічність, яка базується на психологічних цінностях або ж на цінностях, які сформувалися у результаті акультурації; **символічна етнічність** – якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їх етнічним походженням, що втратили або ж не набули функціональних властивостей етнічного маркеру у повсякденному житті, однак вони тією чи іншою мірою присутні у їх свідомості. Символічна етнічність характерна, передовсім, представникам другого і наступних поколінь етнічних спільнот, які мешкають в іноетнічному довіллі й поступово втрачають такі етнічні маркери, як мова, звичаї, традиції; **ситуативна етнічність** – етнічність, яку її носії маніфестують залежно від тієї чи іншої ситуації та від цілей, які вони переслідують, демонструючи свою етнічність; **“спляча етнічність”** – етнічність, яка перебуває у такому стані, що її практично не можна розпізнати й її сутність виявляється лише за певних обставин й у певному силовому полі; **статусна етнічність** – сукупність маркерів етнічних спільнот, які визначають статус тієї чи іншої спільноти у взаємодії однієї з іншою; **стигматизована етнічність** (від дав.-грецьк. *stigma* – знак, клеймо, татування, відмітка) – етнічність, властива депортованим народам, яка надзвичайно вразлива щодо оцінок і дій стосовно її носіїв; **територіально визначена етнічність** – етнічність, яка прив'язана до певної території й практикується виключно на цій території, а базою етнічності є її постійні мешканці; **транспарентна етнічність** – перебільшення значення етнічності, яке властиве усім аспектам соціальних контактів; такий тип етнічності характерний для мігрантів; **“етнічність за вибором” (“optinal ethnicity”)** – етнічність, котру обирає собі той чи той індивід у залежності від обставин, у яких він перебуває. Зазвичай це стосується можливостей визначатися зі своєю етнічністю, спираючись на своє походження, чи походження членів родини. Декларування “етнічності за вибором” допомагає уникнути дискримінації, зменшити соціальну дистанцію

й швидше інтегруватися у суспільство проживання; **реїфікаційна етнічність** – пояснення будь-якої поведінки та дій індивідуума через призму етнічності.

ЕТНОБАРБИ (скорочений варіант від англ. *suburbs* – приміська зона) – приміські ареали (у Північній Америці) розміщення населення і ведення бізнесу, де відчутний кластер формують представники певної етнічної меншини. Етнобарби зустрічаються навколо таких міст, як Ванкувер, Торонто (Канада), Вашингтон, Лос Анджелес, Нью-Йорк, Філадельфія (США). Ці етнічні громади мають розгалужені й щільні стосунки з подібними утвореннями поза своїми межами, як також з глобалізованими економічними організаціями, що сприяє підвищенню соціоекономічного розвитку у самих етнобарбах. Останні функціонують як соціальні мережі, у межах яких іммігранти можуть працювати і практикувати свій бізнес. Деколи етнобарби порівнюють з етнічними анклавом, скажімо, “чайна-таун”; однак між ними існує різниця, яка визначається місцем розміщення, а отже, і характером функціонування. “Тауни” – утворення у межах мегаполісів, а етнобарби – за їх межами.

ЕТНОГЕНЕЗ (від грецьк. *ethnos* – плем’я, народ; *genethis* – народження) – процес формування етнічної спільноти (етносу) на базі різних етнічних елементів; етногенез – початковий етап етнічної історії. У результаті його завершення може відбуватися включення в етнос інших груп, що асимілюються, а також подібнення і виокремлення нових етнічних груп; **активний етногенез** – накопичення самосвідомості групи людей з культурними і релігійними відмінностями про свою ідентичність, яка відтворюється через взаємодію з довкіллям; однак цей процес не завжди веде до єдиного етнічного утворення; **пасивний етногенез** – процес, у результаті якого особи свідомо беруть участь у конструюванні етнічного утворення; **первинний етногенез** – початковий етап формування етнічної спільноти, на якому закладаються її базові ознаки; **вторинний етногенез** – процес перетворення етнографічної спільноти у спільноту етнічну; **модуси етногенезу** – головні чинники формування етнічних

спільнот (вчені нараховують чотири): міграція, розселення, автохтонний розвиток та етнічна тяглість (безперервність).

ЕТНОГЕНЕТИЧНА МІКСАЦІЯ – злиття народів, які, зазвичай, не зв'язані родинними зв'язками.

ЕТНОГЕНЕТИЧНА СПІЛЬНІСТЬ – спільність, яку складають індивіди на основі їх спільної спорідненості (родинних зв'язків).

“ЕТНОГЕНЕТИЧНЕ ДЕРЕВО” – утворення, яке складається із сукупності людей (народів), котрі об'єднані походженням, але їх генетичне споріднення між ними (як, до речі, і у середині того чи того народу) – неоднакове: одні народи у шкалі об'єднання знаходяться близько один від одного, дистанція ж між іншими – досить таки відчутна. Таким же чином вибудовується і ієрархічна драбина генетичної близькості у середині певного народу.

“ЕТНОГЕНЕТИЧНИЙ КУЩ” – це безструктурне утворення, не сукупності, а арифметичні суми народів, зв'язаних спільним походженням; їх особливістю є те, що вони у середині не роздрібнюються на близькі та більш віддалені підгрупи. У збереженні такого стану вирішальну роль відіграє етнічна тяглість, котра й посилює перспективу існування етнічної спільноти.

ЕТНОГЕНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ – процеси, у результаті яких виникають нові етнічні спільноти.

ЕТНОГЕОГРАФІЯ (від грецьк. *yeografiya* – землеопис: *yiá* – Земля, *grafo* – пишу, описую) – наукова дисципліна, яка сформувалася на межі етнографії та географії й об'єктно-предметне поле якої поширюється на географічне розташування народів, етносів, націй; територіальні відносини між ними; вплив політичних, економічних, соціальних, природних чинників на кількісний склад народів, їх розселення. Найважливіші завдання

етногеографії такі: визначення чисельності національного складу країн світу, встановлення динаміки чисельності окремих народів та етнонаціональних спільнот, як у межах країн основного розселення, так і за їх межами. Складовими частинами етногеографії є **етнічна картографія** (від грецьк. *chartis* – карта і латин. *graphie* – описування) та **етнічна демографія** (від грецьк. *themos* – народ і латин. *graphie* – описування). Перша вивчає, моделює й відтворює просторове розміщення етнічних спільнот, їх зв'язок з географічним довкіллям; друга вивчає етнічні (групові) відмінності у демографічній поведінці представників етнічних спільнот, вплив імміграції та еміграції на ситуацію на ринку праці, динаміку етнонаціональної структури суспільств, формування структурованого етнічного простору.

ЕТНОГРАВІТАЦІЯ (від латин. *gravitas* – “важкість”) – термін, який корелює з терміном із фізики, де він означає універсальну фундаментальну взаємодію між усіма матеріальними тілами. В етнологічних і етносоціологічних дослідженнях він означає стійке тяжіння тієї чи тієї етнічної спільноти до певного місця (центру-місця), зазвичай території свого розміщення. Чітко визначені межі розміщення етнічних спільнот стимулюють етногравітацію їх членів.

ЕТНОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ – контекст, у якому функціонує етнічний феномен.

ЕТНОГРАФІЯ (від грецьк. *ethnos* – етнос, народ; *grafo* – пишу) – наука, яка вивчає народи (етноси) світу й концентрує увагу на проблемах етно- і націогенезу, етнічної історії, етнонаціональних процесів, міжетнічних відносин та традиційно-побутової культури.

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ – зміни кількісного, вікового, гендерного складу населення у середині етнічних спільнот.

ЕТНОДЕМОГРАФІЯ (від грецьк. *ethnos* – етнос; *thimos* – народ; латин. *graphie* – описування) – наука, яка вивчає етнічні (групові) відмінності в демографічній поведінці представників етнічних спільнот, вплив імміграції та еміграції на ситуацію на ринку праці, на динаміку етнонаціональної структури суспільств, на формування структурованого етнічного простору.

ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО – галузь науки (лише в Україні), яка концентрує увагу на дослідженні участі етнічних спільнот, котрі населяють країну, у державотворчих процесах. Етнодержавознавство сформувалося на межі етнології та етнополітології. Предмет етнодержавознавства – вивчення тенденцій та закономірностей становлення, формування і розвитку державотворчих процесів шляхом національного самовизначення. Особливу увагу етнодержавознавство звертає на трансформаційні процеси в етнополітичному розвитку, на статусні зміни етнічних спільнот, на формування етнополітичного організму, на соціально-політичні механізми та ідейно-теоретичні засади національно-визвольних рухів, ролі етнічних еліт у державотворчих процесах.

ЕТНОДИНАМІКА (від грецьк. *thinamis* – сила, могутність) – стан руху, зміни етнічних явищ (скажімо, етнічних спільнот, етнокультурних конструктів) під впливом різного роду чинників, що у кінцевому результаті викликає їх трансформацію. Наприклад, після розпаду Радянського Союзу росіяни у багатьох нових державах із більшістю (на усьому радянському просторі) перетворилися у меншість (у конкретному етнополітичному організмі); або ж зміни в етнонаціональній структурі поліетнічного суспільства під впливом міграцій, чи то відродження етнічної самосвідомості, втраченої за період перебування у складі великої імперської держави.

ЕТНОДІАГНОСТИКА (від грецьк. *ethnos* – народ; *diagnosis* – розпізнання) – загальна назва різних методів ідентифікації, контролю, перевірки функціонування, прогнозування стану об'єктів або явищ тієї чи тієї

системи, корті мають етнічні маркери, наприклад, міжетнічний конфлікт.

ЕТНОЕГРЕГОР (від дав.грецьк. *egrigori* – стражі, сторожі) – в окультних і нетрадиційних релігійних течіях етнічно марковані душа речей, “ментальний конденсат”, які породжуються думками та емоціями людей – носіїв тієї чи тієї етнічності і набувають рис самостійного буття. Останнє деякими дослідниками трактується як мисленнєве поле, що об’єднує соціальну й етнічну інформацію, на базі якої витворюється певний конструкт соціального світу. Поняття “егрегор” розглядається як історичний й культурний феномен; однак на сьогодні він не є усталеним й неоднозначно сприймається науковим співтовариством.

ЕТНОЕЙДЕМА (від грецьк. *ethnos* – народ; *eidōs* – образ, форма, сутність) – словесно-образні лейтмотиви дискурсу, властиві представникам тієї чи тієї етнічної спільноти.

ЕТНОЕКОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – етнос; *oikos* – будинок, дім; *logos* – наука) – наука, що вивчає взаємовідносини людини з довколишнім світом, досліджує те, яким чином представники різних груп народів у різних місцинах поселення сприймають й розуміють довколишні екосистеми, довкілля в цілому, у якому вони перебувають та взаємодіють з ним. У центрі уваги етноекології – фіксація та пропаганда традицій непорушного природокористування; виявлення культурно обумовлених чинників поведінки людини, яка порушує баланс у природі, та можливі методи її корекції. Структурно етноекологія відноситься до напрямку підготовки “педагогіка”; у цьому контексті вона збирає й аналізує інформацію про традиційну культуру та використовує її у вихованні екоорієнтованої особистості.

ЕТНОКІНЕТИКА (від грецьк. *kinesi* – рух) – у широкому розумінні – вчення, яке досліджує явища, процеси, котрі змінюються з плином часу, рух тіл, речей у просторі. В етнокінетиці – це етнічно марковані явища, процеси,

речі, тіла, маркери котрих змінюються під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема тих, які визначають перебіг взаємодії різних етнофорів у межах певного соціального простору (у більш вузькому значенні соціальних мереж). Тут мова може йти про асиміляцію як продукт такої взаємодії, котра може бути зупинена розривами у цих мережах.

ЕТНОКІТЧ (від нім. *Kitsch* – халтура, позбавлене смаку, “дешево”) – термін, яким означають явище масової культури, псевдомистецтво, коли основна увага приділяється екстравагантності зовнішнього вигляду, “крикливості” його елементів з акцентуацією на етнічних маркерах. Кітч, на думку фахівців, один із найбільш агресивних виявів тенденцій примітивізації у популярному мистецтві. Він спотворює стереотип тієї чи тієї етнічної спільноти, творить примітивний (часто-густо негативний) її образ. Приклади етнокітчу можна побачити в етнічному оформленні ресторанів, оздобленню прикрасами міста під час свят, відчуті у виступах “попсових” (зазвичай безголосих) артистів тощо.

ЕТНОКЛАС (від латин. *classis* – зібрана народна маса; флот) – термін, який використовується в етносоціології для визначення прошарків (верств) населення поліетнічного суспільства, котрі складаються із представників однієї й тієї ж етнічної спільноти й на соціально-економічний статус яких помітний вплив справляє їх етнічне походження, етнокультурні та етнопсихологічні особливості їх розвитку; **панівний етноклас** – таким етнокласом виступає етнонація, оскільки вона інкорпорує властивості, які дозволяють їй визначати хід суспільного розвитку у межах поліетнічного суспільства.

ЕТНОКОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *logos* – наука) – синонім до терміну “етнічні дослідження”, однак найчастіше він застосовується у таких науках, як соціологія, психологія, фармакологія.

ЕТНОКРАТИЗМ (від грецьк. *ethnos* – народ; *krato* – тримаю) – система ідеологій та практик, за яких панівна

(домінуюча) етнічна спільнота ущемлює права громадян іншого етнічного походження, прагнучи добитися етнічної чистоти суспільства.

ЕТНОКРАТІЯ – домінування (панування) в органах влади й державного управління еліти однієї етнічної спільноти та реалізації інтересів цієї спільноти.

ЕТНОКРАТОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *kratos* – влада; *logos* – наука) – наука про владу з акцентом на дослідженні складних процесів взаємодії етносів, лідери яких прагнуть встановити свій політичний вплив на інших з метою підпорядкування їх своїм ідеям.

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *cultura* – розвиток; *logos* – вчення) – галузь культурології, яка концентрує увагу на вивченні етнічної культури, зокрема впливу культурного середовища на формування і функціонування етнопсихологічних характеристик народів.

ЕТНОЛЕКТ (від грецьк. *ethnos* – народ; *lexis* – слово) – різновид мови, який сформувався вихідцями з етнічних спільнот, котрі проживають поза своєю етнічною територією.

ЕТНОЛІНГВІСТИКА (від грецьк. *ethnos* – народ; латин. *lingua* – мова) – галузь мовознавства, яка вивчає мову у її зв'язку з культурою, зокрема вплив мови на етнокультурні процеси, та способи сприйняття різними етнічними групами довколишнього світу. Предметом етнолінгвістики є мова у відношенні до етносу та етнос у відношенні до мови. Об'єктом етнолінгвістики є мовознавство в усній та письмовій формах. Мета етнолінгвістики – вплив мови на історію та становище етносу в сучасному суспільстві. Методологічну базу етнолінгвістики складає семіотичне (знакове) уподібнення етнічної культури і мови: без урахування впливу того чи того етносу на мову, без ретельного опрацювання національно-культурного мовного

компоненту не можливо створити високоефективну модель національної мови. Основними методами етнолінгвістичних досліджень є: метод компонентного аналізу зв'язку мовних факторів із соціально-культурними особливостями позамовної дійсності; психологічні методи вивчення мовної семантики; опрацювання за допомогою лінгвістичних методів текстової компетенції народної культури, психології народу, міфотворчості. Пограничні дисципліни по-різному співвідносяться із етнолінгвістикою: *лінгвістична географія, етимологія, діалектологія, ономастика* в основному досліджують процеси етногенезу, тоді як *соціолінгвістика, лексикологія, функціональна стилістика* аналізують проблеми етнографії народів. Як самостійний науковий напрям етнолінгвістика виникла на початку ХІХ ст. у США, а її науковим підґрунтям була ідея про взаємовідносини мови та етносу, яка була розроблена німецьким вченим В. Гумбольдтом. В Україні етнолінгвістика розвивалася під впливом наукових розробок видатного мовознавця О. О. Потебні.

ЕТНОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *logos* – наука) – наука, яка вивчає закономірності формування, розвитку, етносів й народів та їх специфічні характеристики; розкриває сутність етносу як особливого типу соціального явища людської спільноти, що склалася у результаті історичного розвитку; з'ясовує функції різних компонентів етносу; аналізує трансформацію одних типів етнічних спільнот у інші; відтворює шляхи формування й зміст етнонаціональної структури поліетнічного суспільства.

ЕТНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА – галузь етнології, яка досліджує взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття, як також відносини між етнічними спільнотами і державою. Свій початок політична етнологія бере у 1960-х рр.; в Україні вона починає розвиватися з кінця 1980-х рр.

ЕТНОМЕТОДОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *methodologia* – вчення про методи) – (за Г. Гарфінкелем) термін, який використовується для означення раціональних якостей індексних відтворень (вимірювань) та інших практичних дій як можливих досягнень (феноменів, що заслуговують зацікавленості) організованої штучної практики повсякденного життя.

ЕТНОМУЗИКОЛОГІЯ – наукова дисципліна, яка займається вивченням музичних систем народів світу, їх крос культурним порівнянням і дослідженням взаємозв'язку між цими системами та іншими соціальними і культурними феноменами. Термін “музикологія” ввів у науковий обіг голландський вчений Я. Кунст й у результаті інтенсивного вживання він витіснив терміни “музична етнологія”, “музична етнографія”.

ЕТНОНІМ (від грецьк. *ethnos* – народ; *onoma* – ім'я, назва) – назва етнічних спільнот; власне ім'я. Наприклад, українці, руськіє, естонці; терміни, які виникли у древні часи й несуть у собі великий пласт історико-культурної інформації. *Етноніми розділяють на: макроетноніми* – назва великих етнічних спільнот; вони, зазвичай, співпадають з назвами країн: болгари – Болгарія; греки – Греція; чехи – Чехія; *мікроетноніми* – назва малочисельних етнічних спільнот.

ЕТНОНІМІКА (від грецьк. – *ethnos* – народ, *onoma* – найменування, ім'я) – галузь науки, яка вивчає походження та функціонування назв етнічних спільнот (етнонімів). Етноніміка є частиною ономастики і відіграє важливу роль у здійсненні етнографічних та історичних досліджень, присвячених становленню та розвитку етнічних спільнот, виникненню їх самоназв; її знання застосовуються при реконструкції історичних подій, які мали місце у житті того чи того народу.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА – це сукупність етнічних спільнот (етнос, нація, етнічна меншина, національна меншина, новітні іммігрантські спільноти тощо), які перебувають у стійких й

упорядкованих зв'язках між собою. Останні обумовлюються соціально-економічною природою суспільства, відносинами класів і інших соціальних груп, системою розподілу праці, яка склалася на той чи той історичний період. Етнонаціональна структура – досить стійке явище, але разом з тим вона може змінюватися під впливом соціальних, економічних та політичних факторів. Етнонаціональна структура – явище притаманне поліетнічним країнам, до котрих згідно з існуючими класифікаціями відносяться країни, у яких інші, ніж титульна, етнічні спільноти перевищують десять відсотків усього населення. Україна також належить до поліетнічних країн, оскільки громадяни неукраїнського етнічного походження складають трохи більше 22 процентів її населення. Ведучи мову про етнонаціональну структуру українського суспільства, на сьогоднішній фахівці визначають її таким чином: український етнос (українська етнонація); етнічні групи – серед них з невизначеним статусом (корінні народи/національні меншини) та національні меншини; представники окремих етносів. Український етнос – найчисельніша етнічна спільнота України (37,5 млн.). Щодо етнічних груп з невизначеним статусом, то до них можна віднести гагаузів (близько 32 тисяч), караїмів (близько 1200), кримських татар (нині понад 260 тисяч), кримчаків (406). За відсутності чітких критеріїв визначення поняття “національна меншина” в українському політико-правовому полі і офіційній практиці (етнополітиці) запропоную у даному випадку скористатися критеріями, які були покладені в основу визначення поняття “національна меншина” учасниками спільної робочої групи Ради Європи і України у рамках праці над пілотним проектом “Освітня політика і меншини. Україна”. Принагідно мушу зауважити, що вони базуються на відомому визначенні поняття “національна меншина” Ф. Капоторті: група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберігати свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів

або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (зазвичай громадяни цієї країни). До цього можна додати, група населення, яка має достатню кількість осіб, котрі усвідомлюють себе членами цієї групи й здатні репродукувати свою самобутність через участь у діяльності етнічних організацій, художніх колективів, створення умов для збереження і розвитку своєї мови тощо. Тобто володіти внутрішніми резервами для досягнення, за Р. Бретоном, “інституційної наповненості” структури національної меншини. Враховуючи вищесказане, до національних меншин в Україні є підстави зараховувати такі етнічні групи населення: росіяни (8,3 млн.), євреї (понад 103 тис.), білоруси (понад 156 тис.), молдовани (понад 258 тис.), болгары (162,5 тис.), поляки (понад 144 тис.), угорці (понад 156 тис.), румуни (майже 151 тис.), греки (91,5 тис.), татари (понад 73 тис.), вірмени (майже 100 тис.), німці (близько 33 тис.), рома (47,5 тис.), азербайджанці (понад 45 тис.), грузини (близько 34 тис.), литовці (понад 7 тис.), чехи (близько 6 тис.), словаки (понад 6 тис.), естонці (близько 3 тис.). Інші громадяни України неукраїнського етнічного походження не відповідають визначеним вище критеріям і їх можна класифікувати як представників етносів, поділяючи на групи представників етносів і окремих представників етносів. Останнє зумовлено їхньою чисельністю – від кількох тисяч до 2-3 чоловік. Завважимо також, що у багатьох етнічних груп населення України існують внутрішні етнічні групи – субетнічні групи, котрі внаслідок різних причин зберігають свої специфічні риси культури, діалектні особливості мови та самоназву (*мікроетнонім*). Це, зокрема, в українців – бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини; у росіян – козаки; у кримських татар – південнобережні (“ялтинські”), гірські (“татлар”), центральнокримські (“орта-полак”), степові (“ногайлар”) татари; у татар – волго-уральські, сибірські, астраханські; такі групи існують також серед греків, молдован, рома, угорців, поляків. Знання про етнонаціональну структуру поліетнічного суспільства, володіння методикою визначення перспектив її розвитку дозволяють формувати ефективну етнополітику держави й більш адекватно планувати її соціально-економічний розвиток; **етнорегіональна структура країни** – структура розселення етнічних спільнот на території

певної поліетнічної країни. Зазвичай, на її території утворюються етнічні ареали з відчутною, або домінуючою присутністю однієї чи то кількох етнічних спільнот. Така ситуація характерна для сучасної України: тут вирізняються три групи регіонів, де частка тих чи тих етнічних спільнот становить від 0,2 відсотка у населенні тієї чи тієї області. Перша з них – це області Сходу (Донецька, Луганська, Харківська), Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська) та дві області Центральної України – Дніпропетровська, Запорізька. Друга – західні області (Закарпатська, Чернівецька), області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), північні області (Житомирська, Київська). Третю групу утворюють: західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), Сумська та Чернігівська (Північний Схід України). У першій групі кількість етнічних спільнот варіюється від 12 до 18, у другій – від 6 до 9, у третій – від 3 до 5. Звернемо увагу на кілька характерних особливостей кожної із визначених груп: **1)** в усіх групах найчисленнішими є українці (за винятком Автономної Республіки Крим, де частка етнічних українців складає 24,3%) до 97,8% (Тернопільська область); **2)** у першій групі фіксується висока питома вага представників російської етнічної меншини – від 14,1% (Миколаївська та Херсонська області) до 58,3% (Автономна Республіка Крим), а українці становлять тут, відповідно, від 24,3% (АРК) до 82% (Херсонська область); **3)** частка росіян у другій групі значно нижча – від 2,5% (Закарпатська область) до 7,5% (Кіровоградська), натомість українців – вагомо вища – від 80,5% (Закарпатська область) до 93,1% (Черкаська область); **4)** третя група відзначається найвищим рівнем концентрації українців – від 97,8% (Тернопільська область) до 88,8% (Сумська область) та помітно меншою кількістю росіян – від 1,2% (Тернопільська) до 9,4% (Сумська область).

ЕТНОПОЛЕ – межі функціонування тієї чи іншої етнічності, простір реалізації етнічних характеристик людських спільнот.

ЕТНОПЕДАГОГІКА (від грецьк. *ethnos* – народ; *pethagogo* – вести, виховувати) – галузь педагогіки, що включає в себе емпіричні педагогічні знання, навички, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються у системі виховання даного народу. Завдання етнопедагогіки полягає у тому, щоб дитина засвоїла широке коло правил і навичок співжиття у суспільстві, оволодівши насамперед духовними надбаннями рідного народу. Формування гармонійно розвиненої особи, цілісної особистості, Українська етнопедагогіка включає в себе такі розділи педагогічних знань, як народне дитинознавство, батьківська, родинна педагогіка, народна дидактика і народна педагогічна деонтологія. Після тривалого періоду ігнорування і заборони в Україні національної системи нині виховання у загальноосвітній школі, у дошкільних і позашкільних закладах стає на шлях відродження, науково-педагогічного осмислення і обґрунтування.

ЕТНОПОЛІТИКА (від грецьк. *polis* – держава) – система підходів і практичних дій держави щодо забезпечення розвитку етнополітичної сфери. У поліетнічних державах, або державах з поліетнічним складом населення етнополітика, зазвичай, є автономним напрямом управлінської діяльності. Її конкретний зміст визначається багатьма факторами, зокрема особливостями етнополітичної структури даної країни та реальним станом міжетнічних відносин. **Етнополітика української держави: 1) сутність, пріоритети, мета.** Державна етнополітика України – це система принципів та практичних заходів держави, спрямованих на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних відносин, усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів, забезпечення участі у державотворчих процесах різних структурних компонентів етнополітичної структури українського суспільства. Необхідність формування та реалізації державної етнополітики України зумовлена:

а) багатоетнічним складом населення України, етнонаціональну структуру якого складають: українська нація (в етнічному розумінні цього терміну), етнічні спільноти з невизначеним етнонаціональним статусом, до яких ми пропонуємо зараховувати кримських татар, караїмів, кримчаків, гагаузів, та національні меншини – представники понад ста національностей, як також іммігранти з країн Азії та Африки; б) процесом етнічного відродження як української етнонації, так і етнічних спільнот з невизначеним етнонаціональним статусом та національних меншин; характерною рисою цього процесу є, з одного боку, утвердження української етнонації, корінних народів та національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з іншого, – їх інтеграція і формування багатоетнічного українського народу (української політичної нації); в) інтенсифікацією зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залученням їх до державотворчих процесів в Україні. Виходячи з того, що однією з найважливіших умов зміцнення української державності є посилення єдності поліетнічного українського народу, до основних пріоритетів етнополітики України належать: забезпечення консолідації української нації – демографічної та етнічної основи українського суспільства, розвитку її мови та культури; створення належних умов для задоволення культурно-освітніх запитів, розвитку національно-культурних традицій, забезпечення потреб у літературі, мистецтві та засобах масової інформації усіх етнічних спільнот України; сприяння процесу збереження і взаємозбагачення національно-культурних надбань українського народу – представників усіх національностей; стимулювання процесів інтеграції українського суспільства, згуртування усіх етнічних спільнот держави в українську політичну націю. Головна мета державної етнополітики України полягає у забезпеченні рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, які проживають в Україні, у підтриманні атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними. Відтак зміст етнополітики України можна визначити як міжнаціональну злагоду в умовах етнічної розмаїтості; **2) основні напрями і механізми.** Основними напрямками державної

етнополітики України є: забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження; гарантування повної та рівноправної участі громадян України, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства; забезпечення розвитку культури української етнонації; визнання багатоетнічного характеру українського суспільства і підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї культурної спадщини; адекватної оцінки внеску етнічних спільнот у розвиток українського суспільства; підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства; розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів політичними засобами; стимулювання визнання і поваги членів українського суспільства до культур, релігій, традицій і звичаїв усіх національностей, які проживають в Україні; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України; гарантування вільного розвитку, використання російської мови, інших мов національних меншин України; сприяння українській діаспорі у збереженні та розвитку української етнічної культури, мови, традицій та звичаїв на основі міжнародного права та національного законодавства країн її проживання; визнання прав осіб, депортованих за національною ознакою, на добровільне повернення в Україну, сприяння їх інтеграції в українське суспільство. До основних ланок механізму реалізації державної етнополітики України належать: **а)** чинне законодавство, зокрема — Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України “Про мови в Україні”, “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, Основи законодавства України про культуру тощо, а також довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування і регулювання етнонаціональних процесів в Україні, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямів реалізації державної етнополітики України (наприклад, Комплексні

заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, Державна програма відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні на той чи той період, Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин в Україні, Програма першочергових заходів щодо розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися і проживають в Автономній Республіці Крим); **б)** спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади та інші органи виконавчої влади; **в)** громадські організації національних меншин, дорадчі та консультативні органи представників громадських організацій національних меншин; **г)** співробітництво з іноземними державами та з відповідними міжнародними організаціями з метою використання їхнього потенціалу, зокрема фінансового, для реалізації цілей державної етнополітики України; **3) реалізація державної етнополітики.** За відносно короткий термін розвитку України як незалежної держави було налагоджено досить ефективні механізми вияву та узгодження інтересів різних етнічних спільнот, а також вироблення з врахуванням цих інтересів законопроектів та управлінських рішень у сфері державної етнополітики. Значною мірою саме завдяки зваженій державній етнополітиці України впродовж усього періоду її незалежності вдалося уникнути драматичних міжнаціональних конфліктів, що розгорілися в цей час у багатьох пострадянських та інших країнах. Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується деякими позитивними зрушеннями у забезпеченні етнокультурних потреб як української етнонації, так й інших етнічних спільнот держави, чому сприяє і державна етнополітика: функціонування організацій з переважаючим членством представників однієї етнічності (таких нині понад 1200); діяльність художньо-мистецьких колективів, які виступають акумуляторами етнічної культури, традицій та звичаїв своїх етносів (їх сьогодні нараховуються близько 2000); функціонування державних шкіл з повним або частковим навчанням етнічними мовами, недільних шкіл (з російською мовою навчання – 1253, з румунською – 92, з угорською – 70, кримськотатарською – 15, молдовською – 7, з польською – 5 (2008 р.); наявність середніх

спеціальних та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних спільнот (таких в Україні – 48); видання преси етнічними мовами або ж українською чи російською мовами для національних меншин; радіо-та телемовлення для національних меншин; видання літератури, зокрема підручників, мовами національних меншин.

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ (від англ. *management* – управління, керівництво, адміністрація) – це система заходів, завдяки яким органи державного управління здійснюють регулювання процесами у сфері етнонаціонального розвитку та міжетнічними відносинами у поліетнічних країнах, яка передбачає формування умов, що забезпечують інтегративний, безконфліктний тип цього розвитку, зокрема вибудовування системи правового захисту представників усіх компонентів етнонаціональної структури того чи іншого суспільства, вироблення механізмів упередження, подолання напружених ситуацій у міжетнічних відносинах тощо. Поява цього терміну пов'язана з посиленням ролі етнічного фактора у суспільному розвитку сучасного світу й необхідністю регулювання етнонаціональних процесів у поліетнічних країнах. Одними з перших дослідників, які звернули увагу на доречність певного управління складними етнічними феноменами, були канадські вчені А. Флерас та Ж. Елліот (1970-ті рр.): у своїх працях вони використали терміни “етнічний менеджмент”, “менеджмент різноманітності”. Згодом згадані терміни постійно використовуються вченими й практиками, скажімо, у книзі за редакцією М. Дрогобицької “Менеджмент етнічної напруженості на пострадянському просторі” (США). Після розпаду великих етнополітичних утворень (наприклад, Радянський Союз, Федеративна Республіка Югославія): передусім у зв'язку з цими країнами, у науковий обіг й управлінську практику входить термін “етнополітичний менеджмент”. Зміст, сфера застосування й очікувані результати дають підстави термін “етнополітичний менеджмент” визначити як *систему заходів, завдяки яким органи державного управління здійснюють регулювання процесами у сфері етнонаціонального*

розвитку та міжетнічними відносинами у поліетнічних країнах. Ефективним продуктом етнополітичного менеджменту є, наприклад, існування Самоврядних національних меншин в Угорщині, Італійської самоврядної общини у Словенії. У системі етнополітичного менеджменту виділяються такі рівні: **1) стратегічний**, на якому приймаються політичні рішення щодо стратегії розвитку країни на перспективу, власне йдеться про формування державної етнополітики. Цей рівень представлений такими інститутами влади, як Президент та Парламент; **2) тактичний**, де розробляються конкретні методи, заходи та засоби впровадження прийнятих рішень. Цим опікуються відповідні підрозділи у структурі виконавчої влади (в Україні, наприклад, Кабінету Міністрів); **3) оперативний**, на якому реалізується державна етнополітика, відслідковуються результати впровадження минулих рішень та готуються пропозиції для прийняття нових на тактичному й стратегічному рівнях. Це завдання покладається на регіональні підрозділи органів державного управління та органи місцевого самоврядування. До усталених трьох рівнів я додаю ще і четвертий – *консультативний*, який представлений науково-консультативними органами при структурах перших трьох рівнів та громадськими організаціями етнічних спільнот. Сьогодні у європейському поліетнічному просторі як в окремих країнах (скажімо, Бельгія, Великобританія, Німеччина, країни колишньої Югославії), так і у міждержавних об'єднаннях (наприклад, Європейський Союз) цей рівень відіграє вагомую роль, а також до консультацій окремо активно залучаються фахівці у галузі дослідження етнічних, расових, національних проблем. В Україні така практика тільки-тільки започатковується; **головними функціями етнополітичного менеджменту є такі:**

- 1) правова** – розробка та законодавче закріплення стандартів політики держави у етнонаціональному розвитку (укази Президента, закони, які приймає Парламент, нормативні акти Кабінету Міністрів);
- 2) контрольна** – здійснення постійного моніторингу й контролю за якістю прийнятих етнополітичних рішень;
- 3) організація взаємодії** усіх компонентів системи етнополітичного менеджменту з метою ефективної

реалізації державної етнополітики; **серед головних методів етнополітичного менеджменту застосовуються такі:**

- 1) адміністративно-організаційний** (регламентування через законодавчі акти та структури державного управління й місцевого самоврядування етнонаціонального розвитку країни);
- 2) політико-правовий** (регулювання міжетнічних відносин й взаємодії етнічних спільнот країни проживання (*home state*) з країною походження (*kin state*); сприяння діяльності громадських та політичних організацій етнічних спільнот, забезпечення права їх участі у прийнятті рішень, передусім, у сфері етнонаціонального розвитку);
- 3) метод соціального включення** (формування умов реалізації соціально-економічних прав представників усіх компонентів етнонаціональної структури суспільства проживання);
- 4) прогнозування** (на підставі оперативної інформації, моніторингу та результатів наукових досліджень формування прогнозів етнонаціонального розвитку);
- 5) моделювання** (на основі прогнозів вироблення адекватних управлінських моделей регулювання етнонаціональними ситуаціями).

В Україні система етнополітичного менеджменту організаційно складається із центрального органу виконавчої влади (до недавнього часу (2011 р.) – це Державний комітет у справах національностей та релігій), підрозділів регіональних органів виконавчої влади (управління, відділи) та структур органів місцевого самоврядування (управління, відділи, сектори). Змістовно ця система наповнюється всеукраїнськими державними програмами, які стосуються усіх компонентів етнонаціональної структури суспільства; спеціальними програмами, що призначені для якоїсь окремої спільноти (кримські татари, рома); регіональними програмами; певними заходами, здійснення яких зумовлюється відповідною ситуацією у міжетнічній взаємодії. Ефективність етнополітичного менеджменту, зокрема і у нашій країні, залежить від адекватності структур, у компетенції яких знаходиться проблема, викликам сучасності, професійної підготовки й управлінської вправності фахівців з менеджменту, від взаємодії органів влади й неурядових організацій на всеукраїнському, регіональному, місцевому рівнях та співробітництва у цій сфері на міжнародній арені.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ, *politiki* – політика, *logos* – наука) – наука, яка вивчає етнічні явища та процеси у їх зв'язку з політикою, зокрема, їх вплив на суспільно-політичні процеси, на формування політики держави в етнонаціональній сфері; участь етнонаціональних спільнот у суспільних та політичних процесах, управління етнонаціональною сферою розвитку поліетнічного суспільства. Етнополітологія як наука бере свій початок у 1970-х р. Термін “етнополітологія” був введений у науковий обіг наприкінці 60-х р. минулого століття американськими вченими М. Паренті та Дж. Ротшільдом; за ними, об'єктно-предметним полем етнополітології є аналіз взаємозв'язку етнічної ідентифікації і політичного вибору, політичний зміст етнічної дійсності. Американський політолог бельгійського походження П. Ван ден Берге вважав, що головна проблема, яку вирішує етнополітологія, – функціонування взаємозв'язку держави з етнічними спільнотами, власне, те чим займається етнополітика. Етнополітологія в Україні також сформувалася як наукова й навчальна дисципліна, яка викладається у межах соціогуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЕТНОПСИХІАТРІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *psykhi* душа) – розділ соціальної психіатрії, предметом якого є вивчення етнічних, культурних чинників у розвитку й перебігу психічних захворювань.

ЕТНОПСИХОЛІНГВІСТИКА (від грецьк. *ethnos* – народ; *psykhi* – душа; *lingua* – мова) – галузь лінгвістичної науки, яка концентрує свою увагу на тому, що головним чинником, який впливає на формування психіки етносу, є мова, завдяки якій накопичується й відтворюється історичний досвід того чи того етносу. Згідно з концепцією етнопсихолінгвістики, будь-яка мова пов'язана з етнічними, правовими, релігійними формами суспільної свідомості; сама ж структура мови визначає і структуру мислення представників тієї чи тієї етнічної спільноти.

ЕТНОРЕГІОНАЛІЗМ (від латин. *ethnos* – плем'я, народ; *regio* – країна, область) – ідеологія, яка акцентує увагу на регіональних особливостях формування етнічних спільнот, як також на тому, що саме регіон є тим осередком, де формуються етнічні спільноти. Лідери етнорегіоналізму в сучасних умовах акцентують увагу на можливостях самостійного існування регіонів й протиставляють інтереси регіону основній частині країни аж до відділення. Найбільш очевидно ідеологія етнорегіоналізму виявляється у таких рухах, як “французькі нові праві”, італійський регіональний рух “Північна Ліга”, рух басків в Іспанії тощо.

ЕТНОРОЛЬОВИЙ ЕПІТЕТ (від дав.грецьк. *epitheton* – “прикладене”) – епітет, який використовується для характеристики етнофора, етнічної спільноти.

ЕТНОС (від грецьк. *ethnos* – народ) – це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає одним з найважливіших атрибутів та маркером етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етнос. Варто підкреслити, що наявність етнічної самосвідомості у тієї чи іншої людини та її вияв через участь у діяльності етнічних організацій, у підтриманні етнічної культури, традицій, звичаїв свідчать про можливість реалізації фундаментального права

меншин, права співвіднесення себе з тією чи тією етнічністю. У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно й дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський етноси та багато інших). Структуру етносу можна визначити за двома вирішальними факторами: **1)** за характером його розміщення у сучасному світі; **2)** за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, оскільки характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етносу. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то, скажімо, український етнос складається із двох структурних елементів. *Перший* — це ядро українського етносу, що розміщене на території України; *другий* — це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному довіллі, на території інших етнополітичних організацій (ЕПО). Більш складною виявляється структура українського етносу (але і більш адекватною), коли в основу покладено фактор етнічної самосвідомості, зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку можна скористатися схемою, що свого часу запропонував відомий англійський етнолог Е. Сміт і згідно з якою структуру кожного етносу можна подати у вигляді трьох кіл: **1)** ядро; **2)** маргінальний прошарок; **3)** етнічні категорії. Представникам ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. *Ядро*, безумовно, знаходиться на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етносу, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не співпадають з тими межами, що визначаються за фактором розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного українця України можна віднести до людей з високим ступенем української

етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи приналежність до українського етносу, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. До маргінального прошарку є підстави віднести тих, кому властива “подвійна, потрійна самосвідомість”. Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етносу перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших етносів, або ж в умовах іноетнічного середовища. У результаті інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, і, відповідно, культур і менталітетів. Таким чином, до маргінального прошарку українського етносу є всі підстави віднести певну частину поселенського ядра представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать, передовсім, ті, хто дисперсно розселений в україноетнічному доквіллі й не має інтенсивних контактів з представниками свого або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення України, російського етносів) й практично всю, за окремими винятками, українську діаспору. Такі випадки мають місце тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища і їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких “окремих випадків”, після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави, набирається чимало. До етнічних категорій пропонується зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на їхню приналежність до українського етносу, чи то на їхній зв’язок з ним; **ієрархічна структура етносу** (від грецьк. *ігах* – священний та *архі* – влада) – багаторівнева форма організації об’єктів з чіткою співвіднесеністю об’єктів нижчого рівня визначеному об’єкту верхнього рівня; ієрархічна структура етносу виглядає таким чином: *консорція, конвіксія, субетнос, етнос, суперетнос (мегаетнос); класифікація етносів* – розподіл етносів у смислові групи у залежності від тих чи тих ознак та параметрів.

Методологія класифікації етносів – процедура непроста. Один із її основоположників (російський етнолог С. М. Широкогоров) звернув увагу передусім на призначення класифікації – вона допомагає у хаосі свідомості коротко визначити місце того чи того явища у ряді інших явищ, тобто допомагає нам мислити стосовно визначеного явища “скорочено” й швидко пізнавати його. Оскільки класифікація етносів є метод пізнання етносу як одного із різновидів етнічної спільноти, то воно має свою чітку структуру: класифікація етносів починається із одного маркера, який береться за основу відмінності явища, котрий характерний і для цілої низки явищ, близьких за своєю сутністю до обраного явища; далі до обраного маркера додаються по черзі інші маркери; таким чином формуються групи маркерів. Серед маркерів класифікації етносів можуть бути такі, які відносяться до антропологічної, лінгвістичної, етнографічної, ландшафтно-географічної, господарсько-культурницької тощо груп. Власне, вони складають основу для наукового аналізу різних аспектів етносу, а їх співставлення й співвіднесення з найбільш концентрованим визначенням поняття “етнос” дає можливість осягнути його сутність; **протоетнос** – первинна стадія розвитку етносу (його зародження); **субетнос** (від грецьк. *sub* – під та *ethnos* – народ) – етнічна спільнота, зазвичай, малочисельна група людей, яка виникає в особливих історичних умовах у межах більшої етнічної спільноти (етносу) зберігає певні відмінності у культурі та мові, плекає свої, притаманні лише їй, традиції, звичаї, й відзначається своєрідним етнічним менталітетом; **суперетнос** (*мегаетнос*) – згідно з пасіонарною теорією етногенезу, це – етнічна система, яка складається із кількох етносів, котрі одночасно виникли в одному ландшафтному регіоні і взаємодіють у різних сферах життя; **титкульний етнос** – етнос, який дав назву тому чи тому етнополітичному організмові й, зазвичай, складає структуроутворюючу більшість політичної (громадянської) нації у поліетнічному суспільстві (наприклад, український етнос в Україні); **теорії етносу** – система концептуальних підходів, які трактують походження, засади існування, розвитку та ролі у суспільному житті такого феномена як “етнос”. Найпоширенішими стали одинадцять теорій:

дуалістична теорія запропонована відомим російським етнологом Юліаном Бромлеем. Поняття “етнос” він розглядає у двох аспектах: у вузькому й дав йому назву “етнікос”; та у широкому розумінні, власне, етнос. У першому випадку – це стійка міжпоколінна спільнота людей, яка склалася історично на чітко визначеній території й має не лише загальні спільні риси, але і відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, психіку; для такої спільноти важливим фактором виступає усвідомлення її членами єдності усієї спільноти і відмінність від інших подібних людських спільнот, виокремлення себе із них. На основі цього усвідомлення формується етнічна самосвідомість, яка фіксується у самоназві (етнонімові). У другому випадку – етнос трактується як “етносоціальний організм (ЕСО)”, який розміщений на компактній території всередині одного політичного утворення, зазвичай, держави; **еволюційно-історична теорія** трактує етнос як соціальну спільноту людей, яка виникла у результаті історичного розвитку; **конструктивістська теорія** – представлена сучасним російським етнологом Валерієм Тішковим. У відповідності з цією теорією, етнос – штучне утворення, результат цілеспрямованої діяльності самих людей; його етнічні маркери формуються у залежності від того, яким чином найкраще (найбільш ефективно) можна (чи хотілося б) виокремити той чи той етнос із його подібних. Такими можуть бути фізичний вигляд, мова, релігія тощо; **пасіонарна теорія** – теорія, яку розвинув російський етнолог Лев Гумільов. Згідно з його твердженнями, етнос – це колектив людей, який склався на базі оригінального стереотипу поведінки й існує як системна цілісність (структура), котра протиставляє себе усім іншим колективам, відштовхуючись від відчуття компліментарності, і формує спільну для усіх своїх представників етнічну традицію. Етнос виступає як елемент етносфери і є одним із видів етнічних систем; він може складатися із *субетносів*, *конвіксій* (група людей з однохарактерним побутом і спільним місцем проживання), *консорцій* (група людей, об’єднаних історичною долею) і входити до суперетносів (*мегаетносів*). У процесі формування й розвитку етносу, за Гумільовим, надзвичайну роль відіграє ландшафт. Цей чинник особливо варто враховувати, коли ми шукаємо

відмінності одного етносу від іншого; **примордалістська теорія** етносу була властива радянській етнологічній (етнографічній) школі. У визначеності сутності поняття “етнос” вона базувалася на тезі про те, що етнічна належність людини – це об’єктивна реальність і має своє коріння у природі й у суспільстві. Тому її не можна зконструювати й накинати тій чи іншій людській спільноті; **соціобіологічна теорія** наголошує на визначальній ролі в існуванні й розвитку етносу біологічної сутності людини, а плекання етнокультурних якостей – це результат вияву волі людей, що творять колектив. Щоправда, етнічна належність людини (соціобіологічного явища) – примордіальна, природжена, властива людині від самого початку її існування. У цій частині інтерпретації етносу соціобіологічна теорія пересікається з примордіалістською теорією; **теорія Арутюнова – Чебоксарова** – ця теорія російських етнологів акцентує увагу на інформаційно-комунікативних засадах формування й функціонування етносів: міжпоколінна трансляція інформації забезпечує тяглість й стабільність етнічних систем у часовому просторі; **теорія “єдиного єврейського етносу”** – теорія, яка у період після Другої світової війни активно пропагувала ідею єдності євреїв, нерозривності їх культурних, духовних, релігійних зв’язків, незалежно від місця їх проживання; це стимулювало створення єврейської держави (Ізраїль) та переселення на її територію євреїв з усього світу; **теорія інструменталізма** – теорія, яка, не шукаючи визначення понять, розглядає етнічність (якісна характеристика етносу) як інструмент, який етнічні еліти використовують у боротьбі за владу й досягнення своїх групових інтересів; **теорія Пітера ван ден Берга** – знаного американського етнолога, який доводить, що багато явищ життя обумовлюються біологічною сутністю людської природи. Існування етнічних спільнот як різновиду біологічних спільнот вчений пояснює генетичними нахилами людини до родинного відбору й на цій базі формування колективів. Це явище прибрало назву “непотизм”; **авторська інтерпретація теорії етносу** – базується на структурно-функціональних чинниках, до певної міри інкорпорованих у “теорії єдиного єврейського етносу” та у

концепціях англійського етнолога Е. Сміта. Оскільки етнос представляє собою певну різновидність колективу, то у формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості (саме вона є фундаментом етнічної спільноти), як і у існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки, які забезпечують тяглість етнічної інформації. Етноси можуть існувати компактно й дисперсно, зберігаючи безпосередні чи опосередковані інформаційні зв'язки, у межах однієї держави, чи то кількох держав. У контексті цієї теорії структуру етносу можна визначити за двома факторами: **1)** за типом його територіального розміщення у сучасному світі; **2)** за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його представників. Якщо брати до уваги перший чинник, то етнос складається із двох структурних елементів. *Перший* – це ядро, що розміщене на території походження етносу; *другий* – це ті його частини, які перебувають в іноетнічному доквіллі, на території інших етнополітичних організмів (держав). Більш складною (але і більш адекватною для розуміння цього феномену) виявляється оцінка структури, коли в основу кладеться чинник етнічної самосвідомості, зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. Е. Сміт пропонує розглядати етнос таким чином: *ядро, маргінальний прошарок, етнічні категорії*. Безумовно, представники ядра мають найвищий ступінь етнічної самосвідомості й самоідентифікації. Щоправда, межі ядра українського етносу, визначені за чинником самосвідомості, не співпадають з межами його розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного етнічного українця в Україні, скажімо, можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто, не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи належність до українського етносу (чи таким він визначається ззовні), але й сприяє (бере участь) генеруванню, репродукуванню української етнічності. Віднесення до маргінального прошарку пов'язується з наявністю “подвійної”, “потрійної” самосвідомості (етнічності), яка формується унаслідок перебування носія однієї етнічності під впливом інших етнічностей, зазвичай, у іноетнічному середовищі. Серед цього

прошарку – українці за походженням, які мешкають в інших країнах, “зрусифіковані” українці, представники інших етносів, що мешкають в Україні й, не втрачаючи своєї етнічності, у певних виявах перебрали і українську етнічність. До етнічних категорій варто зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їх походження вказує на їх належність до українського етносу, а їх етнічність виявляється ситуативно.

ЕТНОСЕМАНТИКА (від грецьк. *ethnos* – народ; *semantikos* – той, що позначає) – галузь семантики, яка вивчає специфіку значень компонентів мовного коду різних етнолінгвокультурних спільнот.

ЕТНОСЕМІОТИКА (від грецьк. *ethnos* – народ; *simion* – знак, ознака) – наука, яка вивчає “неочевидний рівень” людської культури, тобто, вона досліджує частину знакових систем того чи того явища, властивого тому чи тому суспільству, зміст і роль яких не усвідомлюються самими членами цього суспільства.

ЕТНОСИМВОЛІЗМ (переніалізм) – концепція, згідно з котрою етнічна належність індивіда лежить в основі виникнення націоналізму, на якому базуються такі людські спільноти, як нація, етнос. Етнонаціональні спільноти виникали ще у доіндустріальну епоху з спільними елементами культури, історичною пам’яттю, міфами, символами, цінностями.

ЕТНОСИМВОЛІСТИ – дослідники етнічності, яких, передовсім, цікавить рівень стійкості, мінливості та можливостей відродження етнічних спільнот (етносів), а також роль етнічного минулого у формуванні сучасних етнокультурних спільнот.

ЕТНОСИНДРОМ (від грецьк. *sindromon* – на рівних, в узгодженні) – мережа типологізованих етнічних стереотипів, яка поширена у тому чи тому суспільстві й яка сприймається членами цього суспільства.

ЕТНОСОЦІАЛІЗАЦІЯ – соціальний процес, який об'єднує колективне (засвоєння кожним поколінням етнічної спільноти її культури, способів забезпечення його життєдіяльності) та індивідуальне (засвоєння кожним членом етнічної спільноти спільну для усієї спільноти культуру та модули життєдіяльності).

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ (ЕСО) – особливого типу етнічні спільноти, які мають відносну самостійність (територію, певні функції самоврядування й самоуправління), котрі забезпечують сприятливі умови для існування етносу та його відтворення. Етносоціальному організму поряд з етнічною спільністю властива територіальна, економічна, соціальна, а у багатьох випадках і політична спільність. Тому етносоціальний організм у певному сенсі є синтетичною спільнотою, оскільки вона інкорпорує як суто етнічні, так і соціальні якості. Прикладами етносоціального організму можуть слугувати такі спільноти, як плем'я, народність, нація. Зрештою етносоціальний організм є однією із форм існування етносу. У сучасному світі у просторовому плані розрізняються кілька різновидів етносоціального організму: **1)** в одному випадку етносоціальний організм співпадає з розміщенням етносу (скажімо, німецька нація як організм етносоціальний і німці як етнос); **2)** в іншому випадку етносоціальний організм включає в себе лише частину етносу (наприклад, в українську націю входить лише та частина українців, які проживають на території України); **3)** ще в іншому випадку в рамках однієї країни перебувають кілька етносоціальних організмів: в Росії – це російський, татарський, чувашський та багато інших етносоціальних організмів; в Грузії – грузинський, аджарський етносоціальні організми; в Канаді – англоканадський та франкоканадський етносоціальні організми. Поряд з такими різновидами етносоціального організму існує ще один особливий різновид, коли один етнос поділений на окремі етносоціальні організми: до 1985 р. в'єтнамський етнос мав два етносоціальні організми – у Північному та Південному В'єтнамі, до 1990 р. німецький – у Західній Німеччині та НДР, корейський сьогодні – у Північній та Південній Кореї. Етносоціальний організм є продуктивним предметом

етносоціологічного дослідження, оскільки має чітко вибудовану соціальну структуру з чітко визначеними етнічними особливостями розвитку.

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; латин. *socius* – суспільний; грець. *logos* – наука) – це наука, яка досліджує параметри соціальної структури народів як етносів, значимі явища культури різних етносів, взаємозв'язок змін у культурі та суспільстві, зокрема у мові, побуті, етнічних орієнтаціях, закономірності й особливості міжетнічних стосунків. У широкому розумінні терміну предмет етносоціології включає соціальні події, процеси, зв'язки, явища, які відбуваються в етнічно маркованому соціальному просторі. Одним із головних завдань етносоціології є з'ясування механізму відтворення етнічних феноменів, їхньої взаємодії з суспільними явищами того чи того соціального організму, оскільки етноси завжди є складовими різних соціальних утворень. Етносоціологія є міждисциплінарною наукою, оскільки вона виникла на межі соціології та етнології (а якщо брати західну науку – на межі соціології та культурної антропології). Її предметом стали соціологічно збагненні зв'язки та відносини у середовищі етнічних спільнот як соціумів (систем) та за їхніми межами, а також зв'язки, що виникають при взаємодії одної спільноти з іншими. Етносоціологія вивчає комунікації (взаємодію та відносини) *homo ethnikos* (людини етнічної) та суспільства. *Homo ethnikos* (поруч з подібними феноменами – *homo politikus* – людиною політичною та *homo oekonomicos* – людиною економічною) – це саме ті іпостасі людини як соціального актора, коли вона діє як представник певної етнічної спільноти. До структури основних функціональних напрямів етносоціології належать: **1)** соціологія етносу як соціокультурної комунікативної системи, вивчення проблем етнічної ідентифікації та етнічної стратифікації; **2)** соціологія етнічних (національних) меншин та діаспор, мігрантських груп; **3)** соціологічне дослідження міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів; **4)** вивчення проблем соціальної адаптації у різних етнокультурних середовищах; **5)** проблеми етнорегіоналізму та

етносепаратизму, міжетнічної взаємодії. Основними функціями етносоціології є теоретико-когнітивна, прогностична, просвітницька. Етносоціологія як окрема галузь соціологічного знання почала формуватися у 20-30-ті рр. ХХ ст. у Німеччині та США. Вважається, що її початки були закладені у класичній праці У. Томаса та Ф. Знанецького “Польський селянин в Європі та Америці” (1918 р.). На території колишнього Радянського Союзу вона виокремлюється у 1960-1970-ті рр., що було пов’язано з усвідомленням необхідності адекватного проникнення у сутність суспільних явищ, зміст котрих великою мірою визначався етнічною специфікою країни чи її окремих регіонів. В Україні етносоціологія як наука формується починаючи з кінця 1980-х р. і зосереджує увагу на дослідженнях поліетнічного характеру українського суспільства; статусу українського етносу й етнічних меншин та їх взаємодії, етносоціальних процесів у їхньому середовищі; української діаспори, зокрема, взаємодії її представників з населенням країни проживання та з країною походження; міграцій, передусім умови їх інтеграції у суспільстві поселення та адаптивні можливості самих мігрантів. З середини 1990-х р. етносоціологія включена до бакалаврських та магістерських програм багатьох вузів як навчальна дисципліна. **Об’єктом** етносоціології виступають етнічні спільноти суспільства (етноси, нації, етнічні (національні) меншини; субетнічні групи; мігрантські групи; діаспорні спільноти тощо). **Предметом** етносоціології є вивчення соціальних аспектів розвитку та функціонування етнічних спільнот, взаємозв’язків особистості, що включена у ці спільноти, та її соціального середовища. **Етносоціологічні дослідження** – дослідження, спрямовані на з’ясування сутності етнічних явищ у суспільному розвитку поліетнічної країни із застосуванням соціологічних методів. В етносоціологічних дослідженнях, у порівнянні з рештою соціологічних досліджень, існують певні особливості вибірки, обумовлені специфікою її об’єкту та предмету. При проведенні етносоціологічних досліджень, звичайно, важливо мати якнайповніше уявлення про усіх членів етнічної спільноти. Це є ідеальною, а тому важко досяжною, обставиною, оскільки тут ми стикаємося з проблемами як свідомої самоідентифікації людини, так і низкою обставин адміністративного, політико-правового

та побутового характеру; а ще складніше мати справу з діаспорною (буквально “розсіяною”) спільнотою, яка дійсно суттєво територіально розпорошена. Трохи простіше з діаспорами, які мають чітку локалізацію у певних економічних нішах, специфіку виробничої діяльності, відомі способи “заробітчанства”. Етнічні спільноти бувають різними за кількістю, локалізацією проживання, соціальним статусом. Їхні представники дуже рідко бувають не розпорошені територіально та статусно у певному суспільстві, – а, зазвичай, етносоціологічні дослідження починаються “від меншин”, бо саме останні (у співвідношенні з провідним етносом) і формують комплекс етносоціальних проблем. У тій ситуації, коли не можна мати “повний список”, етносоціологи чинять так само, як і звичайні соціологи, намагаючись сформувати вибірку, найбільш репрезентативну щодо відомих параметрів етнічної спільноти. Існують загальнодержавні переписи населення, які інформують дослідника про загальну кількість членів етнічної групи в країні, дещо про їх концентрацію по регіонах, імовірно, про їхній рівень освіти або житлові умови. Будь-яка подальша конкретизація – доля і завдання дослідника-етносоціолога. Коли справа не йде про дослідження у середовищі компактно розселеної (чітко географічно локалізованої) етнічної групи, то етносоціолог вишукує своїх респондентів, відбираючи їх з решти людей, які не належать до визначеної етнічної спільноти. Тому найчастіше етносоціологи мають справу не з власне вибіркою, а з *цілеспрямованим відбором респондентів*. Методами відбору респондентів певної національності (етнічності) такі: *метод “фільтра”*. За цією методикою опитується більш широкий масив, аніж потрібно для вирішення конкретного завдання дослідження. Частина питань задається тільки представникам етнічної спільноти, яка є об’єктом конкретного етносоціологічного дослідження. “Фільтром” тут є питання про національну (етнічну) належність. Кінцева вибірка формується не до, а після проведення опитування. Власне масив тих, хто опитується, поділяється на дві підвибірки: основну (тільки представники даної етнічної спільноти) і додаткову, тобто ті, хто попав у попередню вибірку, але не належить до етнічної спільноти, яка досліджується.

Порівняння результатів з обох масивів, або лише результати опитування “відфільтрованих” і є у даній ситуації матеріалом для етносоціологічного аналізу. В Україні такий метод застосовується при дослідженні етнічних спільнот, що мешкають у міських агломераціях та індустріально-урбанізованих регіонах; *метод снігового кому* (“*snowball*”) застосовується тоді, коли етнічна спільнота чисельна і розселена компактно у рамках одного населеного пункту. Формування вибірки у цьому випадку починається з вибору кількох “стартових точок”, “стартових персон”. Найкраще формувати вибірку методом снігового кому через товариства, центри, національні школи тощо. Ця ситуація є більш зручною для дослідника, у порівнянні з першою, бо тут дослідження здійснюється переважно в ареалах компактного проживання етнічних спільнот. До таких у нас відносяться історично стабільні і географічно локалізовані етнічні групи: угорці, румуни, гагаузи, молдавани, болгари при їхній локалізації в аграрних регіонах традиційного проживання, частково білоруси, греки, поляки, росіяни, кримські татари та інші, які мешкають невеликими громадами, сполучаючи компактне проживання з розпорошеністю; *метод відбору за непрямими ознаками*, тими, що пов’язані з національністю (етнічністю), наприклад, за прізвищем, зокрема, у списках, підготовлених до чергових виборів. Цей метод, маючи короткотермінові та технічні переваги, має найбільші проблеми у сенсі репрезентативності та повноти вибірки, бо не враховує аспект самоідентифікації громадян. Наприклад, людина з російським прізвищем може вважати себе генетичним і свідомим українцем – і навпаки. Процеси потужної асиміляції українців росіянами в Росії і українцями росіян в Україні доводяться порівнянням результатів останніх переписів населення. Тому застосування цього методу більш плідне у ситуації помітної етнокультурної дистанції та належності етнічних груп, які досліджуються, принаймні, до різних мовних родин, що передбачає більш помітні бар’єри для асиміляції (наприклад: українці та угорці, українці та румуни), бо у межах східнослов’янського середовища він є непродуктивним. Особливості опитування пов’язані з тією концепцією етносу, яка приймається у даній програмі. Головна методологічна

проблема – подолання міжкультурної дистанції між дослідником і об'єктом дослідження. Джерельну базу етносоціологічних досліджень складають: *переписи населення*, які містять питання про національність або етнічність, рідну мову або мову спілкування; *поточний облік населення*, який містить особисті характеристики представників тих чи інших етнічних спільнот; архіви відділів ЗАГС (РАГС); *картотеки паспортних столів; домові та господарські книги; відомчі джерела; опубліковані матеріали*: довідково-енциклопедичні та історичні; статистичні збірники, результати попередніх соціологічних досліджень та моніторингів; матеріали до історії та сучасного стану етнічних спільнот; відомості про національно-культурні товариства; періодична преса та художня література. Ключовим компонентом етносоціологічних досліджень є їх програма – наукова робота теоретичного характеру: від неї залежить цілеспрямованість дослідження, можливість отримання науково значущих, достовірних результатів. Програма включає: формулювання проблеми дослідження; визначення його цілей та завдань; операціоналізація понять; гіпотези, які варто перевірити; визначення об'єктів дослідження; визначення одиниць дослідження (вибірка); розробку методичних засобів збору інформації; прийоми аналізу і узагальнення матеріалів (процедури соціологічного дослідження).

Структура дослідницького поля етносоціології. Окреслені нижче теми визначають саму структуру дослідницького поля етносоціології, як, зрештою, і структуру цієї науки у контексті її розвитку, передусім в українському суспільстві: **теоретичні проблеми етносоціології** пов'язані з розробкою методологічних та концептуальних засад формування та розвитку науки, методів етносоціологічних досліджень, термінів та понять, які можуть застосовуватися в етносоціології, моделі взаємодії етносоціології з іншими соціогуманітарними науками; **етнонаціональна структура та етнічна динаміка населення** поліетнічних суспільств, з особливим акцентом на вплив на неї етнодемографічних чинників – міграцій; **етнічність як етнокультурне та соціальне явище**, що включає етнічну ідентифікацію та ідентичність, етнічне відродження, етнічну ментальність, етнічні стереотипи та етнічні автостереотипи, етнічну

мову, етнічні маркери сучасних суспільств та процесів; **трансформаційні процеси**, які відбуваються під впливом взаємодії етнічних явищ з явищами соціальними, такі як маргіналізація, міжетнічна конфліктність, асиміляція, адаптація тощо; **етносоціальний простір поліетнічного суспільства**, його динаміка під впливом сучасних міграційних процесів, етнополітики та інших об'єктивних й суб'єктивних факторів; **етнокультурний простір** та функціонування у ньому культур компонентів етнонаціональної структури суспільства з врахуванням взаємин поліетнічної країни з іншими країнами, передусім, із країнами походження різних компонентів етнонаціональної структури суспільства; **етнолігвістичний простір** й функціонування та взаємодія у ньому мов як одного з основних етнічних маркерів людських спільнот; **глобальні міграції та глобальні діаспори**, зокрема процеси формування нових етнічних спільнот та їх вплив на динаміку світового порядку; **етнополітичний менеджмент у поліетнічних суспільствах**: компаративний аналіз та побудова моделей етносоціального розвитку, які в силу природи зазначеного структурного компонента проблемного поля етносоціології творяться на стиці етносоціології та етнополітології.

ЕТНОСУЇЦИД (від латин. *sui caedere* – убивати себе) – дії (ззовні та з середини), які розглядаються членами тієї чи іншої етнічної спільноти як такі, що несуть у собі загрозу для спільноти аж до її знищення.

ЕТНОСФЕРА – (за Л. Гумільовим), земна оболонка, яка представляє собою етнічну мозаїчну людську сферу, що формується на усій сукупності природних систем Землі; особлива біосоціальна реальність, яка має свої закономірності розвитку й представляє собою поле реалізації етнічних особливостей людських спільнот.

ЕТНОТИП (від грецьк. *ethnos* – народ; *thipos* – відбиток, форма, зразок) – особа, котрій властиві певні суттєві

етнічні якості, за якими її можна віднести до тієї чи іншої етнічної спільноти.

ЕТНОФЕНОМЕНОЛОГІЯ (від грецьк. *phainomenon* – те, що з'являється; *logos* – вивчення, вчення) – напрямок наукової думки, який суб'єктивно-ідеалістично трактує явище етнічності та його складові (етнокультурна, етномова, етнічні процеси); основною визначальною рисою етнофеноменології є направленість свідомості на об'єкт та його загальні (етнічні) характеристики, тобто ключовою думкою є те, що свідомість – це завжди усвідомлення наявності етнічного компоненту у об'єкта, на який спрямована свідомість. На базі такого усвідомлення формується такий різновид свідомості як етнічна самосвідомість.

ЕТНОФІЛІЗМ (від грецьк. *ethnos* – народ; *filia* – дружба, прихильне ставлення) – комплекс почуттів та уявлень, які визначаються належністю особи до певної етнічної спільноти й виявляються у діях, спрямованих на збереження та розвиток цієї спільноти.

ЕТНОФОБІЯ (від грецьк. *ethnos* – народ; *phobos* – страх) – негативне сприйняття та ставлення особи до представників іншої етнічності, їх культури, традицій, звичаїв з підкресленням своєї переваги. Етнофобія стала фактором розвитку поліетнічних країн й з особливою силою вона виявляється під час загострення міжнаціональних відносин та соціально-економічних катаклізмів. Очевидними формами етнофобії є, наприклад, *синофобія* (фобія до китайців), *циганофобія*, *русифобія*, *мігрантофобія* тощо. Певні тенденції етнофобії з'являються останнім часом і в Україні, передусім до вихідців із країн Африки та Азії, про що, зокрема, свідчать дані соціологічного моніторингу, який веде Інститут соціології НАН України.

ЕТНОФОР (від грецьк. *ethnos* – народ; *phoro* – несу) – індивід, який є носієм етнічної самосвідомості, характерних рис тієї чи іншої етнічної спільноти, передусім культури, мови, менталітету. Етнофор формується під впливом

багатьох чинників, але, насамперед культурницьких традицій й етнічного докiлля, у яких впродовж певного часу перебуває особа.

ЕТНОХОРОНІМ (від грецьк. – *ethnos* – народ; *choros* – місцевість; *opota* – назва, ім'я) – назва мешканців певної місцини, співвідносне з топонімом, наприклад, Львів – львів'яни, Одеса – одесити тощо.

ЕТНОЦЕНТРИЗМ (від грецьк. *ethnos* – група, плем'я, народ; латин. *centrum* – осередок, центр) – ідеологія, яка, розглядаючи довколишній світ з перспективи своєї власної культури, утверджує переконання про те, що своя раса чи то етнічна група є найважливішою і деякі або ж усі аспекти її культури – вищі за культуру інших груп; властивість індивіда, етнічних спільнот сприймати та оцінювати явища довколишнього світу через призму своєї етнічності. У цьому випадку етноцентризм є складовою частиною етнічної самосвідомості представника певної етнічної спільноти. Термін “етноцентризм” у науковий обiг ввели соціологи В. Самнер та Л. Гумплович. Етноцентризм найбільш чiтко виявляється у протиставленні “ми – вони”. Найбільш поширеними формами етноцентризму є: **американоцентризм (американська винятковiсть)** – ідеологія, яка возвеличує Сполучені Штати й обґрунтовує їх спеціальну місію і місце у сучасному світі; **афроцентризм** – ідеологія, яка підкреслює важливість африканських народів у сучасному розвитку, зокрема у культурі, філософії й цивілізації; **євроцентризм** – система поглядів на світ з європейської перспективи з наголошенням на перевазі європейських культурно-цивілізаційних цінностей над цінностями інших континентів і народів; **сіноцентризм** – етноцентрична перспектива, що розглядає Китай як унікальне явище й відводить йому домінуючу роль у розвитку сучасного світу; **толерантний етноцентризм** – система поглядів представників тієї чи тієї етнічної спільноти на людське докiлля з точки зору своєї спільноти, однак не підкреслює перевагу своєї спільноти над іншими й може слугувати підґрунтям для безконфліктної взаємодії.

ЕТНОЦИД (від грецьк. *ethnos* – народ; від латин. *caedo* – вбиваю) – дії (зазвичай, цілеспрямовані, керовані владними структурами), спрямовані на винищення тієї чи іншої етнічної спільноти, передусім, через руйнування національної ідентичності та витравлення етнічної самосвідомості. Це здійснюється через “асиміляцію посиленого тиску” (явище було властиве США наприкінці ХІХ ст.), *насильницьку асиміляцію* (властиве для політики у Радянському Союзі щодо інших народів – *русифікація*). Результатом етноциду є поява великої кількості людей з втраченою етнічною пам’яттю – *манкуртів*. Етноцид – різновид геноциду.

Є

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ по боротьбі з расизмом та нетерпимістю – колегіальний орган Ради Європи (заснований 1993 р.), який здійснює моніторинг виявів расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості. Європейська комісія складається із незалежних і неупереджених членів, яких відбирає Рада Європи на основі їх морального авторитету, та визнаних експертів, які займаються проблемами расизму, ксенофобії, антисемітизму та інтолерантності. Європейська комісія готує рекомендації по боротьбі й подоланню цих явищ у суспільному житті поліетнічних країн, а кожна країна – член Ради Європи – подає до комісії щорічну доповідь із зазначених питань. Україна як член Ради Європи також щорічно готує такі доповіді.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ організацій громадянського суспільства у сфері збереження культурної спадщини – постійно діюча конференція неурядових організацій європейських країн, які опікуються проблемами етнічної й культурної спадщини. Вона проходить у різних містах Європи; останні відбулися у Осло та Брюсселі.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (від англ. *charter* – гарантія влади чи прав) – цей документ був прийнятий Радою Європи у 1961 р., доповнений у травні 1996 р. У Хартії йдеться, зокрема, про захист соціальних прав мігрантів та їх сімей (частина II, стаття 19) і про заборону дискримінації за расовими ознаками, а також за належністю до національних меншин.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ регіональних та міноритарних мов (у неадекватному офіційному перекладі – мов національних меншин) – акт, ухвалений Радою Європи у 1992 р. й передбачає низку заходів, спрямованих на

захист, збереження та розвиток мов (недержавних, неофіційних, не діалектів), якими користується частина населення поліетнічного суспільства у регіонах, місцях компактного розселення представників тих чи тих етнічних спільнот й які не мають достатніх ресурсів для свого функціонування та їм загрожує зникнення. Приймаючи Хартію, Рада Європи виходила із кількох принципових моментів, зафіксованих у Преамбулі: **1)** прагнення Ради Європи до досягнення більшої єдності між її членами, до збереження та реалізації ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною; **2)** необхідність захисту історичних регіональних мов, або міноритарних, деякі з котрих перебувають під загрозою зникнення; а цей захист, у свою чергу сприяє підтримці й розвитку культурного багатства і традицій Європи; **3)** врахування того, що право користуватися регіональною мовою, чи то міноритарною мовою у приватному житті є невід'ємним правом у відповідності з принципами, які зафіксовані у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, і відповідає духу Європейської конвенції про захист основних свобод і прав людини; **4)** врахування значення взаємного збагачення культур та мовного розмаїття; **5)** захист та розвиток регіональних, або міноритарних мов не повинні здійснюватися на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення; **6)** захист і підтримка регіональних, або міноритарних мов різних країн Європи, або ж її регіонів є важливим внеском у будівництво Європи, яка базується на принципах демократії та культурного розмаїття у рамках національного суверенітету й територіальної цілісності; **7)** врахування особливих умов та історичних традицій у різних регіонах європейських держав. Хартію підписали більшість держав Європи, ратифікували Хартію менша кількість держав, ніж підписали, деякі з них зі застереженнями.

ЄВТУХ Володимир Борисович – український етносоціолог, етнолог, етнополітолог, етнологіст (1948 р.); закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, аспірантуру в Інституті історії АН УРСР; доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, професор, директор Інституту соціології, психології та

управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Читав лекції в університетах Австрії, Марокко, Німеччини, Польщі, США. Почесний професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Міністр у справах національностей та міграцій (1995-1997 рр.), Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італії, Сан Марино, на Мальті (1977–2000 рр.) Поле професійної діяльності: проблеми соціального та етнополітичного розвитку зарубіжних країн; етносоціологія; етнополітологія; етнічність у сучасному світі; ідентичності; міжетнічна взаємодія; соціологія міжетнічного конфлікту; теорія етносу; міграційні процеси; українська діаспора.

Вибрані праці: *Историография национальных отношений в США и Канаде (1960-1970-е годы).* – К., 1982; *Українці в Канаді (у співавт.).* – К., 1993; *Німці в Україні, 1920-1990 (у співавт.)* – К., 1994; *Концепції етносоціального розвитку США и Канады: типология, традиции, эволюция.* – К., 1991; *Етнополітика в Україні: культурологічний та правничий аспекти.* – К., 1997; *Про національну ідею, етнічні меншини, міграції...* – К., 2000; *Проблеми етнонаціонального розвитку: український та світовий контексти.* – К., 2001; *Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій.* – К., 2004; *Етнічність: Глосарій.* – К., 2009; *Концептуальні конструкти етносоціальних реалій.* – К., 2010; *Етносоціологія: Довідник.* – К., 2011; *Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidaritaet in den Laendern Nordamerikas // Migrarionsforschung.* – Heft 22. – 1989; *Deutsche in der Ukraine: Status, Ethnos und Orientirung. Ergebnisse einer Befragungstudie (in coauth.)* – Muenchen, 1993; *Religious and Social Attitudes and Reader's Habits. Ukraine, 1993. Research Report.* – Swindon, UK, 1993; *Contemporary Migration in Ukraine // Migration Policies: a Comparative Perspective.* – F. Heckmann, W. Bosswick (eds). – Stuttgart, 1995; *The Dynamics of Interethnic Relations in Crimea // Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects.* – Lanham, Maryland, 1995; *Ukraine's Ethnic Minorities: Between Politics and Reality // The Harriman Review.* – 1995. – Vol. 9. – № 1-2; *Civil Society Relations Partnerships: Ethnopolitical Management // Education Policy and Minorities. Pilot Project – Ukraine.* – Strasbourg, 2001; *Roma in Ukraine: Ethnodemographical and Sociocultural Contexts // Roma in Central and Eastern Europe. Social Sciences Eastern Europe.* – 2009. – № 2.

ЄДИНИЙ РАДЯНСЬКИЙ НАРОД – ідеологема часів Радянського Союзу, яка стверджувала, що у результаті зближення народів й успішної політики у сфері міжнаціональних відносин у рамках радянського етнополітичного організму (держави) утворилася одна (наднаціональна) спільнота людей – “єдиний радянський народ”.

“ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТНОСТІ” – варіант концепції культурного плюралізму, поширений у Канаді, згідно з яким ця поліетнічна країна, надаючи можливості розвитку культурам усіх етнічних спільнот, зберігає її цілісність та єдність. Ідеологія “єдності у різноманітності” поширена і у Європі. Згідно з нею, вважається, що етнокультурне розмаїття за вправного менеджменту може стати чинником інтегративного розвитку європейського континенту й індикатором демократичності.

Ж

ЖАРТ ЕТНІЧНИЙ – етнічно маркована фраза з гумористичним змістом. Він може бути насичений іронією, сарказмом, каламбуром тощо.

ЖИТТЯ ЕТНОСУ ДУХОВНЕ – сфера життєдіяльності етнічної спільноти, котра включає у себе особливості культури, звичаїв, традицій, мислення, світобачення, які виявляються у сприйнятті довкілля, реагування на нього, взаємодії з ним.

3

ЗАКОНИ щодо регулювання етнонаціонального розвитку – нормативно-правові акти, які регулюють важливі суспільні відносини через встановлення зогально обов'язкових правил та норм у сфері етнонаціонального розвитку. У багатьох поліетнічних країнах такі закони приймалися у різні періоди: **про етнічні групи** – закон, прийнятий в Австрії 1918 р., яким визначався статус етнічних спільнот (етнічних груп) у тодішній Австро-Угорській імперії; **про мови в Українській РСР** – закон, прийнятий у 1989 р., який регулює функціонування державної мови та мов етнічних спільнот на території України і до нинішнього часу; **про національні меншини в Україні** – закон, прийнятий в Україні 1992 р., який регулює питання етнонаціонального розвитку та визначає коло зобов'язань держави щодо реалізації прав національних меншин, зокрема і у мовній сфері; **про національні й етнічні меншини та регіональні мови** – закон, прийнятий у Республіці Польща 2005 р., має чіткі визначення національної меншини: вона за чисельністю є меншою від решти населення країни; істотно відрізняється від решти сукупності людей мовою, культурою, традиціями, звичаями; прагне зберігати свою мову, культуру та традиції; зберігає відчуття історичної єдності та прагне до її маніфестації й захисту; предки якої проживали на території сучасної Польщі не менше ста років; ототожнюється з державотворчою етнічною спільнотою у країні свого походження; **про права національних та етнічних меншин** – закон, що прийнятий в Угорській Республіці 1993 р., згідно з яким у країні визнається існування окремих етнічних спільнот (національних та етнічних меншин) та забезпечення їх соціальних та культурних прав; **про права представників національних меншин** – закон, прийнятий у Чеській Республіці 2001 р., згідно з яким меншинам цієї країни забезпечується право представництва у законодавчих органах та дорадчих структурах виконавчої влади.

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ – нормативно-правові акти, декларації, які стосуються етнічних спільнот, визначають передовсім їх права, можливості їх розвитку в поліетнічній державі, тим самим впливають на міжетнічні відносини та формування конкретної етнонаціональної ситуації у державі.

ЗАНЕПАД ЕТНІЧНИЙ – процес, у результаті якого знижується рівень етнічної самосвідомості. Його спричинюють еміграції, завоювання одних народів іншими, низький рівень природного приросту тієї чи тієї етнічної спільноти, соціальна мобільність – прагнення зайняти більш престижні ніші у суспільстві проживання, що змушує відмовлятися від етнічних маркерів, тощо. Кінцевим результатом цього процесу може бути зникнення етнічної спільноти.

ЗБЛИЖЕННЯ НАЦІЙ – термін, яким активно користувалися дослідники етнонаціональних процесів на території колишнього Радянського Союзу. Він означав процес розширення і поглиблення взаємодії народів, які проживали на його території. Вважалося, що у результаті зближення в усіх сферах суспільного життя долалася національна відособленість, з'являлося все більше спільних рис, стимулювався рух до утворення міжетнічних людських спільнот.

ЗГУРТОВАНІСТЬ ЕТНІЧНА – стан внутрішньоетнічних відносин, який свідчить про високий рівень консолідації етнічної спільноти. Мобілізуючим чинником у цьому процесі є прагнення до етноцентризму, а його результатом – поляризація за парадигмою “свій – чужий” з превалюванням негативного ставлення до “чужих”. Рівень етнічного згуртування зростає тоді, коли з'являється необхідність вирішення складної проблеми, що стосується життєдіяльності конкретної спільноти. Індикатором етнічної згуртованості є частота внутрішньоетнічних контактів, ступінь впливу даної етнічності на інші спільноти, інтенсивність використання традицій, звичаїв у повсякденному житті. Надзвичайна

концентрація уваги на перевагах своєї етнічності може стимулювати негативні тенденції у міжетнічній взаємодії.

“ЗЕМЛЯ БАТЬКІВ” – цією метафорою означають країну чи місцину народження носіїв тієї чи іншої етнічності.

ЗЛАГОДА ЕТНІЧНА – безконфліктне співіснування й взаємодія в усіх сферах суспільного життя представників різних етнічних спільнот у межах одного й того ж етнополітичного організму.

ЗЛОЧИННІ УГРУПУВАННЯ ЕТНІЧНІ – об’єднання осіб на основі етнічних маркерів, зазвичай одного й того ж етнічного походження, для здійснення злочинної діяльності у тій чи тій сфері суспільного життя. Деколи для їх означення вживається термін *“етнічна мафія”*.

ЗМАГАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНА – дії етнічних спільнот (зазвичай реалізуються через громадські організації), спрямовані на зайняття престижних ніш у суспільному житті й утвердження своєї етнічності як важливої дійової одиниці у ньому.

ЗМІШАНІ ЕТНІЧНІ ШЛЮБИ – шлюби, які укладаються між представниками різних етнічних спільнот, носіями різних етнокультурницьких традицій. Це явище характерне для поліетнічних країн, особливо в етноконтактних зонах. Змішані етнічні шлюби називають міжетнічними шлюбами. У багатьох випадках змішані етнічні шлюби зумовлюють занепад тієї чи іншої етнічності, оскільки впродовж тривалого часу все менше і менше зберігається одноетнічних шлюбів: така ситуація характерна для США, де більшість білих американців мають змішане походження. У змішаних етнічних шлюбах гостро стоїть питання ідентичності: вони зумовлюють формування гібридної ідентичності, яка складається на базі змішання етнічностей; часте явище у змішаних етнічних шлюбах – ситуативна ідентичність, яку західні дослідники називають *“етнічними аномаліями”* (Т. Еріксен). До речі, Л. М. Гумільов змішані етнічні шлюби називав *“химеричними утвореннями”*.

Дж. Беррі подає чотири типи етнічної ідентичності для нащадків змішаних шлюбів: *моноетнічна ідентичність* (високий рівень співвіднесення себе зі своєю етнічною спільнотою і відсутність, або ж низький рівень присутності “чужої” ідентичності); *моноетнічна ідентичність* з “чужою” етнічною спільнотою; *біетнічна ідентичність* (високий рівень співвіднесення себе з двома етнічними спільнотами); *маргінальна етнічна ідентичність* (низький рівень співвіднесення себе з обидвими етнічними спільнотами, або ж навіть відсутність цього співвіднесення).

ЗМІШАНІ КОМІСІЇ з питань національних меншин – (зазвичай, у практиці двосторонніх відносин східноєвропейських держав) органи для обговорення проблем національних меншин та вироблення рекомендацій урядам по поліпшенню їх політики у цьому питанні (наприклад, українсько-румунська комісія, українсько-словацька комісія, українсько-угорська комісія).

ЗНАНЕЦЬКІ Флоріан Вітольд (*Florian Witold Znaniecki*) – американський соціолог польського походження, етносоціолог, філософ (1882–1958 рр.); освіту здобував у Женеві, Цюріху; докторську дисертацію захистив у Ягеллонському університеті у Кракові; у 1914 р. переїхав до Чикаго; очолював соціологічний факультет в Університеті ім. Адама Міцкевича (м. Познань); був організатором Польського соціологічного інституту; викладав у Колумбійському університеті (м. Нью-Йорк, 1931-1933, 1939 рр.); з 1939 р. викладав в Іллінойському університеті (США, м. Урбана та Шампейн). Поле професійної діяльності: емпірична соціологія; гуманістична соціологія; біографічний метод в соціології; культурологія; іммігрантознавство; етносоціологія.

Вибрані праці: *The Polish Peasant in Europe and America (with William I. Thomas)*, 5 vols., 1918-1920; *Cultural Reality*. – Chicago, 1919; *The Laws of Social Psychology*. – Warsaw-Kraków-Poznań, 1926; *Social Actions*. – New-York, 1936; *Cultural Sciences. Their Origin Development*. – Urbana, 1952; *Modern Nationalities*. – Urbana, 1952; *Social Relations and Social Roles*. – San Francisco, 1965; *The Social Role of the University Student*. – Poznań, 1994.

ЗОМБАРТ Вернер (Werner Sombart) – німецький економіст, історик, філософ культури, соціолог (1863–1941 рр.); навчався в університетах Різи (Італія), Берліна, Рима (право та економіка); науковий ступінь Ph. D. отримав у Берлінському університеті (економіка) у 1888 р.; працював молодшим професором у Бреславському (Вроцлавському) університеті, з 1917 до 1940 рр. працював у Рейнському університеті ім. Фрідріха Вільгельма (Бонн) – професором, завідувачем кафедри. Поле професійної діяльності: антропологічні студії; соціалізм і соціальні рухи; націонал-соціалізм; соціологія соціальних і економічних феноменів.

Вибрані праці: Социализм и социальное движение в XIX столетии. – СП(б), 1902; Идеалы социальной политики. – СП(б), 1906; Евреи и хозяйственная жизнь. – СП(б), 1912; Избранные работы. – М., 2005; Deutscher Sozialismus. – Charlottenburg, 1934; Vom Menschen. Versuch einer geisteswissenschaftlichen Anthropologie. – Berlin, 1938; Noo-Soziologie. – Berlin, 1956.

ЗОНИ (середовища) ЕТНОКОНТАКТНІ – території поселення представників різних етнічних спільнот, у межах яких реалізується міжетнічна взаємодія на індивідуальному та груповому рівнях. Зазвичай, це суміжні ареали компактного розміщення представників етнічних спільнот. Приклади таких етноконтактних зон в Україні знаходимо у Закарпатті, на Буковині, в Криму, в Одеській області тощо. Своєрідні етноконтактні зони формуються на українсько-угорському, українсько-румунському, українсько-польському, українсько-російському пограниччі. Етноконтактні зони склалися також у великих, зазвичай поліетнічних містах сучасного світу – Брюссель, Київ, Кельн, Москва, Нью-Йорк тощо; **розірвані (розсипані) зони** – території, на яких сходяться межі двох чи більше етнічних батьківщин.

“ЗРОСІЙЩЕННЯ” – емоційно забарвлений термін, яким користується частина українських дослідників етнонаціональної проблематики для відтворення ситуації, що склалася в Україні під ідеологічним тиском політики русифікації.

“ЗЧЕПЛЕННЯ ЕТНІЧНЕ” – тісна взаємодія етнічних спільнот, співробітництво у вирішенні проблем етнонаціонального розвитку. Цей термін активно використовується у зарубіжній етнологічній та етносоціологічній науці.

Й

ЙЄРИДА – термін, яким визначається еміграція євреїв із Ізраїлю.

І

ІДЕНТИЧНІСТЬ (від латин. *idem* – той самий, тотожний) – парасольковий термін, який використовується для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами. У сучасній соціогуманітарній науці розрізняють такі види ідентичності: **амбівалентна ідентичність** – суперечлива, хитка ідентичність, яка характерна для особи з нечітко структурованою психікою та неадекватним сприйняттям довколишнього світу; **“бунтівна ідентичність”** – (найчастіше застосовується до країн “третього світу”) спротив, протиставлення етнокультурної своєрідності глобалізаційним процесам; **гібридна ідентичність** (від грецьк. *ivrithika* – суміш) – ідентичність, яка складається із двох рівнозначних складових частин; найчастіше вона зустрічається у переселенців, які тривалий час перебувають на території іншої країни й є її громадянами (наприклад, італоамериканець, україноканадець); носії гібридної ідентичності сприяють досягненню політичних цілей своєю групою, однак приймають факт геторегенної природи суспільства проживання й визнають важливість дотримання прав меншин; **громадянська (цивільна) ідентичність** – орієнтована на включення індивіда у суспільні процеси; вона немає етнічно маркованих ознак, а базується, передусім, на місці проживання й її характерною рисою є толерантність стосовно інших етнічних груп, які мешкають у територіальних межах однієї держави;

елітна ідентичність (ідентичність етнічних еліт) – кон’юнктурна ідентичність, яку можуть демонструвати еліти етнічних спільнот з метою зайняття для себе престижних ніш серед еліт країни проживання; **етнічна ідентичність** – співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими для цієї спільноти; **етноцентрична ідентичність** – ідентичність, яка концентрується на перевагах (практично абсолютних) своєї етнічної самобутності; **європейська ідентичність** – має місце тоді, коли особа ідентифікує себе з європейськими країнами, зазвичай, членами Європейського Союзу та країнами, які не входячи до ЄС, відіграють помітну роль у суспільно-політичних процесах на європейському континенті; **“закарбована ідентичність”** – вид ідентичності, який відтворюється у візуальному мистецтві (наприклад, фотографії); **ієрархічна (гніздова) етнічна ідентичність** – багатоаспектна ідентичність, яка базується на мережі групі однорідних категорій, наприклад, особа може бути і “американцем” і “католиком”; “іспанцем” і “каліфорнійцем”; **конкурентна ідентичність** – ідентичність, яка базується на почутті належності до конкурентоздатних етнічних спільнот, країн; **мультиідентичність** – наявність у особи стійких ознак (маркерів) кількох етнічностей; **національна ідентичність** – усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації (політичної, нації-держави); **негативна етнічна ідентичність** – ідентичність, зміст якої визначається інтолерантними установками та негативними діями; **нормальна (адекватна) ідентичність** – адекватне усвідомлення себе у контексті інших ідентичностей; **“плаваюча” ідентичність** – мультиетнічна ідентичність, частини якої з домінантною силою виявляються у залежності від обставин (етнічного довкілля), у яких перебуває її носій; **позитивна етнічна ідентичність** – ідентичність з переважаючими толерантними установками; **політико-громадянська ідентичність** – усвідомлення себе громадянином конкретної держави (громадянська), належності чи прихильності до політичних структур суспільства (політична); **просторово-терито-**

ріальна ідентичність – співвіднесення себе з конкретною місциною проживання (*локальна*), регіоном (*регіональна*), країною (*геополітична*), континентом (*континентальна*), з усім світом (*ідентифікація себе як громадянина світу*); **релігійна ідентичність** – співвіднесення себе з тією чи іншою релігією й сповідання тієї чи іншої віри; **розмита (розсіяна) ідентичність** – не чітко артикульована (не однозначно прив'язана до тієї чи тієї етнічної спільноти) ідентичність; носіям цієї ідентичності властива слабкі етнічні почуття й низький рівень інтолерантності до нечленів їх спільноти; **сегментарна ідентичність** (від латин. *segmentum* – відрізок, смуга) – перебрана ідентичність певної кількості осіб, які перебувають у іноетнічному докільлі, зберігаючи риси ідентичності своєї етнічної спільноти під час перебування у країні народження та прибраної ідентичності у країні тимчасового проживання перед прибуттям до країни проживання на даний час; **символічна ідентичність** (від грецьк. *simvulio* – знак) – ідентичність, що базується на знаках й кодах, переважно культурницького плану, за якими індивіда можна віднести до тієї чи іншої етнічної спільноти; **соціетальна ідентичність** (від латин. *societas* – дружня асоціація з іншими) – ідентичність, прив'язана до цінностей та традицій, які культивуються у суспільстві у залежності від соціального устрою суспільства; **соціокультурна ідентичність** – включеність у соціальні структури й соціальні відносини (*соціальна*), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (*культурна*); **субідентичність** – ідентичність, яка засвідчує належність її носія до групи, котра одночасно входить до більш об'ємної етнічної одиниці (наприклад, “італоамериканець” є членом групи американців італійського походження); **трансетнічна ідентичність** – соціопсихологічний стан, коли особа ідентифікує себе з соціальною чи то політичною системою (структурою), яка значно ширша за її етнічну спільноту; **транснаціональна ідентичність** – властивість індивіда ідентифікувати себе з тією чи іншою країною; **легітимація ідентичності** (від латин. *legetimus* – законний) – визнання доколишніми правомірності претендування носіїв тієї чи іншої ідентичності на певний соціальний та культурний статус;

невизначеність етнічної ідентичності – стан (відсутність характерних рис), який не дає можливості визначити статус ідентичності; **рекатегоризація ідентичності** – процес, під час якого будь-яка спільна надгрупова ідентичність виходить на перший план, послаблюючи при цьому міжгрупову диференціацію й підвищуючи позитивність міжгрупових установок.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *identifico* – ототожнення) – психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. Це процес усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної групи, котрий виявляється у власній концепції “Я” щодо стосунків з іншими. Він допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності. Витоки етнічної ідентифікації знаходяться у минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо). А елементи етнічної ідентифікації включають у себе ступінь віднесення всіх процесів ототожнення суб’єкта зі своїм етносом. До *етноідентифікаційних маркерів* етнічного розвитку спільноти належать *расово-біологічний* (родові корені), *кліматогеографічний* (історична територія) та *соціокультурний* (історичне минуле, етнічні символи культури тощо). Індивідуальна етнічна самоідентифікація людей із різними етнічними коренями визначається місцем проживання й етнічним довкіллям, мовою спілкування, сімейними та культурними традиціями. В аспекті групової свідомості етнічну ідентифікацію треба досліджувати як процес самопізнання. У структурі етнічної ідентифікації саме цінності займають особливе місце, оскільки вони представляють частину світогляду спільнот і виступають своєрідною системою, яка забезпечує ідентичність. Етнодиференціюючі ознаки ідентичності – це “зворотній бік” самоідентифікації, оскільки через її критерії відбувається світосприйняття “не-нас”. Засвоюючи “об’єктивну ідентичність”, індивід реалізує власну “суб’єктивну”. Для етнічної ідентифікації важливе значення мають різні символи: будівлі,

етноніми, право, прапори, репрезентативні постаті. Етнічна ідентифікація має два напрями спрямованості: зовнішню і внутрішню. Перший напрям спрямований на фіксацію свого місця у системі суспільних відносин, ставлення до подій свого життя. Другий надає відчуття впевненості, безперервності і протяжності в процесі психологічної цілісності. Етнічна ідентифікація може виявлятися у будь-яких формах, що включають у себе різні психологічні механізми та види діяльності, різні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. Існує три форми ідентифікації: *звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою, включення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, національної), зарахування індивідом себе до реальної соціальної групи.*

ІДЕОЛОГЕМА ЕТНІЧНА – термін, який використовується для визначення усталеної частини ідеології, пов'язаної з позицією щодо ролі етнічності у суспільному розвитку.

ІДЕОЛОГІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *ithologia* – вчення про ідеї) – організована сукупність ідей у формі філософських концепцій, поглядів, міфів, настанов, програмних документів стосовно трактування етнічного чинника у життєдіяльності людських спільнот; окреслення матриці дій політичних партій, держави у сфері етнонаціонального розвитку, зокрема й політики щодо етнічних компонентів етнонаціональної структури суспільства (титульної нації, етнонації, етнічних та національних меншин).

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНА (від дав. грецьк. *ithea* – вид, форма) – концептуальне (концентроване) вираження національних інтересів, яке вибудовується на комплексі етнічних чинників, котрі формувалися впродовж тривалого періоду. Найбільш очевидним маркером національної ідеї є національна свідомість. Національна ідея визначає смисл існування будь-якого народу, етносу, нації.

ІДІОМА ЕТНІЧНА (від грецьк. *ithos* – власний, властивий) – усталений неподільний зворот мови, який передає єдине

поняття, притаманне певній етнічній спільноті (носієві тієї чи тієї етнічності), що відтворює саме її (його) особливість, своєрідність.

ІМПУЛЬС ЕТНІЧНИЙ (від латин. *impulsare* – рухати масу) – сигнал до певної дії, пов'язаної з реалізацією інтересів етнічної спільноти, або дії представників тієї чи іншої етнічної спільноти.

ІМ'Я ЕТНІЧНЕ – ім'я, яке дається людині й пов'язане з етнічними традиціями й свідчить про належність його носія до певної етнічної спільноти, або ж про етнічне походження цього носія.

ІНДЕАНІЗМ – ідеологія (течія) корінного населення Латинської Америки, яка сповідує ідею необхідності радикальної зміни образу їх життєдіяльності й заперечує прийнятність для нього європейських культурницьких традицій та європейського способу життя.

ІНДЕКС ЕТНІЧНИЙ (латин. *index* від *indico* – вказую) – показник, кількісного чи якісного вимірювання наявності етнічних характеристик індивіда.

ІНДИКАТОР ЕТНІЧНИЙ – об'єктивна характерна риса носія тієї чи тієї етнічності.

ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ ЕТНІЧНА (від англ. *indifferent* – байдужий) – характерна риса особи, яка виявляється у байдужості до своєї етнічності та до можливостей її підтримки і розвитку.

ІНІЦІАТИВА ЕТНІЧНА (від латин. *initium* – початок) – початок дій представників тієї чи іншої етнічної спільноти, або ж дії, що переслідують досягнення інтересів етнічної спільноти, у яких можуть брати участь й вихідці із інших спільнот.

ІНКЕЛЕС Алекс (Alex Inkeles) – американський філософ, психолог, етнолог (1920–2010 рр.); ступені бакалавра та магістра отримав у Корнельському університеті (штат Нью-Йорк); ступінь Ph.D. здобув у Колумбійському університеті, Нью-Йорк (1949 р.); працював професором соціології у Гарварді; згодом працював науковим співробітником у: Центрі просунутих студій наук, які вивчають поведінку людини, Стенфордського університету; Фундації Рассела у Нью-Йорку; Інституті просунутих студій Принстонського університету, Нью Джерсі; Фундації Айзенхауера у Тайвані; у якості дослідника на запрошення працював в Аннеберзькій школі комунікації Пенсільванського університету; працював науковим співробітником Японського товариства стимулювання наук в Інституті статистичної математики в Токіо. Обирався до найбільш престижних наукових товариств Америки: Американська академія мистецтв та наук, Американське філософське товариство, Національна академія наук. Поле професійної діяльності: модернізація, соціальна психологія, політична поведінка, національний характер, етнонаціональний розвиток.

Вибрані праці: *Becoming Modern: Individual Changes in Six Developing Countries.* – Harvard, 1974; *Exploring Individual Modernity.* – New-York, 1983; *Comparing Nations and Cultures.* – New-York, 1995; *National Character: A Psycho-Social Perspective.* – New-York, 1997; *One World Emerging? Convergence in Industrial Societies.* – New-York, 1998.

ІНКУЛЬТУРАЦІЯ (від латин. *in* – внутрішній; *cultura* – культура) – процес освоєння людиною норм суспільного життя і культури та входження індивіда в культуру й оволодіння етнокультурним досвідом. У результаті інкультурації набуваються такі знання: *у сфері життєзабезпечення* – професійна діяльність, домашня праця, придбання і споживання товарів та послуг; *у сфері особистісного розвитку* – здобуття загальної і професійної освіти, громадська діяльність; *у сфері соціальної комунікації* – формальне і неформальне спілкування, подорожі, фізичне переміщення; *у сфері відновлення енергетичних затрат* – вживання їжі, пасивний відпочинок, дотримання особистої гігієни, сон. Інкультурація має кілька стадій: початкова починається від народження і продовжується до закінчення

підліткового віку – вона протікає переважно у формі гри; інкультурація у дорослому віці – на цій стадії інкультурація носить фрагментарний характер, вона відкриває можливості змінам. Важливим моментом у процесі інкультурації є передача (трансмісія) культурницької інформації, яка необхідна для людини впродовж її життя. Вона набирає таких форм: *вертикальна трансмісія* (передача соціокультурної інформації від батьків до дітей); *горизонтальна трансмісія* (засвоєння культурного досвіду і традицій відбувається через спілкування з однолітками); *непряма трансмісія* (перебирання досвіду у дорослих – родичів, сусідів, вчителів). Специфічно протікає процес інкультурації при входженні індивіда в культуру іншої етнічної спільноти й опанування її етнокультурним досвідом. Тут акценти робляться на етнічно маркованих одиницях інкультурації: етнокультурницьких традиціях, звичаєвій обрядовості, поведінці, яка базується на етнічних ознаках. Як у першому, так і у другому випадках значний вплив на протікання інкультурація має довколишнє середовище, у якому перебуває індивід. Філософія обмінів інформацією між культурними групами у межах одного суспільства отримала назву *інтеркультуралізм*.

ІНОРОДЦІ – термін, який використовувався у Російській імперії для означення осіб неросійської (неслов'янської) національності.

ІНСАЙДЕР ЕТНІЧНИЙ (від англ. *insider* – свій; той, що всередині) – особа, член конкретної етнічної спільноти, яка оцінює свою спільноту й процеси, що в ній відбуваються, як активний носій цієї етнічності.

ІНСТИНКТ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *instinctus* – спонукання, потяг до дій) – природжена реакція або елемент поведінки етнічно маркованої людини; це фіксована форма дії етнофора, котра успадкована, й яка виникає у мозку людини. Етнічні маркери найбільш очевидно виявляються у таких інстинктах, як неприйняття (відраза), допитливість, самоприниження,

---

самоствердження, ніжність, інстинкт продовження роду, харчовий інстинкт, інстинкт творення.

ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ РІЗНОМАНІТНОСТІ В ЗМІ (Лондон) – створений для вивчення ситуації з присутністю у засобах масової інформації Великобританії етнічного фактору й матеріалів про історію та культуру різних етнічних спільнот країни і просування концепції багатокультурності.

ІНСТИТУЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ – наявність організацій та структур (етнічних, релігійних, професійних тощо), навчальних закладів, преси, художніх колективів, які забезпечують існування, відродження та відтворення етнічних спільнот. Термін “інституційна наповненість” у науковий обіг ввів американський дослідник П. Бретон.

ІНСТИТУЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *institutum* – встановлення, установа) – організаційна структура етнічної спільноти, яка забезпечує той чи інший аспект (саме етносутнісний) життєдіяльності спільноти (церква, етнічні організації, етнічна преса).

ІНТЕГРАЦІЯ (від латин. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) – соціальний, економічний та політичний процес, завдяки якому відмінні ідентичності різних груп, до певної міри зберігаючись й сприймаючись іншими, вливаються у головне русло суспільства.

ІНТЕРЕСИ ЕТНІЧНІ (від латин. *inter* – між, всередині; *esse* – бути) – зацікавленість певних владних кіл, лідерів етнічних рухів реалізувати перспективи розвитку своєї етнічної групи; **баланс етнічних інтересів** – узгодження шляхів та засобів реалізації інтересів етнічних спільнот, що часто-густо фіксується у відповідних документах, зокрема й у законодавчого та нормативно творчого характеру.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ – інтереси етнічної спільноти (нації, національної меншини), які складаються із

специфічних зв'язків та взаємовідносин між її членами, котрі зумовлені історичними й соціокультурними особливостями розвитку спільноти. Національні інтереси підтримуються й реалізуються завдяки цілеспрямованій орієнтації та діяльності осіб (членів спільноти), метою яких є підтримання та збереження життєдіяльності нації, національної меншини як особливої людської спільноти.

ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМ – філософія обмінів між культурними групами у межах одного суспільства.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ (від латин. *inter* між та *natio* – народ) – ідеологія, політичний рух, який пропагує широке економічне та політичне співробітництво між націями та народами, обґрунтовує його переваги для усіх учасників. В основі інтернаціоналізму лежить боротьба за інтереси робітничого класу, а ідейними його засадами є ідеологеми марксизму-ленінізму. Існують різні варіанти інтернаціоналізму: *традиційні* – пролетарський інтернаціоналізм, соціалістичний інтернаціоналізм; *новітні* – релігійний інтернаціоналізм, космополітичний інтернаціоналізм, фінансовий інтернаціоналізм, російський супернаціоналізм. Сучасні дослідники інтернаціоналізму пропонують розглядати інтернаціоналізм як конструкт, який практично не має відношення до реального життя, а є ідеологічним фантомом.

ІНФОРМАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *informatio* – роз'яснення) – відомості про етнічні характеристики (властивості) того чи іншого об'єкта (суб'єкта), явища, процесу, які передаються від покоління до покоління, забезпечуючи таким чином ґрунт для існування етнічної спільноти як такої.

“ІНШУВАННЯ” (від англ. *othering*) – термін, який вживається в англомовній антропологічній літературі для відтворення процесу формування чуття відмінності від представників інших етнічних спільнот, певної окремішності. Часто-густо цей процес супроводжується посиленою увагою до негативних рис інших, не собі

подібних, а деколи надміру концентрується на них, тим самим посилюючи етноцентризм. У цьому контексті поняття “іншування” близьке до поняття “етнічний стереотип”.

ІРЕДЕНТА (від італ. *irredentismo* – незвільнений; такий, що перебуває під чужим владарюванням) – сукупність людей, які, зазвичай, компактно розселені у державах, що межують з їх історичними батьківщинами; найбільш очевидними ареалами такого їх розселення є прикордонні території. Прикладами іредентів є росіяни на сході України, поляки у Литві, угорці в Румунії, узбеки в Киргизії тощо.

ІРЕДЕНТИЗМ – термін, який використовувався для означення захисту анексованих територій, керованих іншою державою. Сьогодні цей термін вживається для визначення політики тієї чи тієї держави, політичного руху, спрямованих на об’єднання народу, етносу, нації у рамках одного етнополітичного організму (держави). Іредентизм є формою етнічної мобілізації, яка передбачає воз’єднання території, на якій проживають члени іреденти, з територією титульного етносу. Найбільш поширеними типами іредентизму є: італійський іредентизм (кінець ХІХ – перша половина ХХ-го ст.), угорський іредентизм (у Північній Трансильванії), грецький іредентизм (енозіс), румунський іредентизм (ідея Великої Румунії), німецький іредентизм (Південний Тіроль). Ідеї українського іредентизму присутні у дискусії про долю кубанських земель Краснодарського краю сучасної Росії, земель Воронезької та Курської областей з населенням українського походження.

ІСТОРІЯ ЕТНІЧНА (від протоіндоєвропейського *wid-tor* – знати, бачити; від грець. *storia* – історія, оповідання) – наукова галузь, яка вивчає процеси, що відбуваються з народами (етносами), після того, як вони виникли, їх розвиток і можливе їх зникнення. Власне, етнічна історія починається після завершення процесу етногенезу. *Предметним полем етнічної історії* як галузі наукового знання є такі проблеми: виникнення етнічних спільнот

(племена, народності, народи, етноси, нації); детермінування рис цих спільнот, трансформації самих етнічних спільнот у конкретних історико-соціальних умовах; розселення, етнічна динаміка населення територій, формування нових етнооб'єднань; етнокультурні процеси у часовому просторі, роль звичаїв, традицій у збереженні та розвитку етнічних спільнот на різних історичних відтинках.

К

КАПФЕРЕР Брюс (Bruce Kapferer) – австралійський соціальний антрополог, етнолог (1942 р.); вивчав соціальну антропологію у Реймонда Фірса та Макса Глюкмана в університеті Сіднею, в Родезійському інституті Лівінгстона в Лусаці (Замбія), в університеті Манчестера; викладач в університеті Манчестера; працював професором в Університеті Аделаїди (Австралія), в університетському коледжі Лондона, в університеті Джеймса Кука (Австралія), з 1999 р. – професор Університету Бергена; професор на запрошення в університетах Фінляндії, Швеції, Данії, Нідерландів, Єрусалиму та США. Поле професійної діяльності: дослідження ритуалів й символічних дій; етнічність й насильство; проводив польові дослідження у Замбії, Південній Азії, Південній Африці та Австралії.

Вибрані праці: *Strategy and Transaction in an African Factory*. – Manchester, 1972; *Legends of People, Myths of State*. – Washington, 1998; *The Sorcery of Consciousness: A Sinhala Discourse on the Dynamics of Consciousness // Journal of Communication and Cognition*. – 2000. – Bd. 33. – H.1-2; *Star Wars. About Anthropology, Culture and Globalization // Australian Journal of Anthropology*. – 2000; *Ethnicity, Nationalism and the Culture of the State // Suomen Anthropologi*. – 2002. – Jg. 27. – H. 2; *Beyond Rationalism: Rethinking, Magic, Witchcraft and Sorcery*. – New-York/Oxford, 2003.

КАР'ЄРА ЕТНІЧНОСТІ (італ. *carrier* – біг, життєвий шлях) – успішне функціонування і просування етнічної спільноти, пов'язане з трансформацією етнічної ідентичності тієї чи тієї етнічності у суспільно-політичному й культурному просторі проживання етнофорів.

КАРТУНОВ Олексій Васильович – український політолог, етнополітолог, (1940 р.), доктор політичних наук; закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1967 р.); докторська дисертація “Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз” (1996 р.); працював в Інституті історії АН УРСР, в Київському

торговельно-економічному інституті, в Інституті підвищення кваліфікації при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, в Донбаській державній машинобудівній академії; працює завідувачем кафедри міжнародної інформації в Університеті економіки та права „КРОК” (з 1996 р.). Поле професійної діяльності: політологія, етнополітологія, міжнародна інформація, методологія наукових досліджень.

Вибрані праці: *Введение в этнополитологию.* – К., 1991; *Этнонациональные отношения в политической жизни общества.* – К., 1991; *Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник.* – К., 1991 (у співавт.); *Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії.* – К., 1993 (у співавт.); *Основи етнодержавознавства.* – К., 1997 (у співавт.); *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка.* – К.-Донецьк, 1997 (у співавт.); *Основи етнополітології.* – К., 1998; *Вступ до етнополітології.* – К., 1999; *Західні теорії етнічності, нації та націоналізму.* – К., 2007.

КАТАЛІЗАТОР (каталіст) ЕТНІЧНИЙ – акції та події, котрі активізують “сплячу етнічність”, або ж стимулюють пробуджену етнічність.

КАТОЙКОНІМ (від грецьк. *kataikos* – житель; *nim* – назва) – назва мешканців певної місцини, співвіднесення себе з назвою місцевості помешкання (наприклад, Київ – киянин, Львів – львів’янин).

“КАМУФЛЯЖ ЕТНОГРАФІЧНИЙ” (франц. *camouflage* – захисне забарвлення) – твердження про відсутність генетичного коріння, його впливу на соціальну поведінку індивіда.

КАНАДИЗАЦІЯ – асиміляціоністська концепція, поширена у Канаді у першій половині ХХ ст., яка передбачала згуртування вихідців із різних країн навколо ідеї однорідної канадської нації на основі етнічного конгломерату переселенців з Англії; ідеологічний рух за етнічну гомогенізацію Канади. Щоправда, реалізувати цю концепцію не вдалося – Канада фактично залишилася двонаціональною державою, у ній існують дві великі етнічні спільноти: англоканадці та франкоканадці.

“КАНАДСЬКА МОЗАІКА” – концепція етнокультурного розвитку Канади, яка була популярною у країні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. й трактувала Канаду як таку, що складається із великої кількості етнокультур, носіями котрих виступали передусім іммігранти.

КАРТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА – етнічна карта, на якій відтворено територіальне розміщення лінгвістичних груп.

КАРТИНА СВІТУ ЕТНІЧНА – сукупність етнічного розмаїття сучасного світу, яке усвідомлюється індивідами й відбивається у їх свідомості, ціннісних орієнтаціях та їх взаємодії з довколишнім світом. Концепцію “картини світу” (*world-view*) запропонував Р. Редфільд і вона асоціюється насамперед з його іменем. За визначенням Редфільда, “картина світу” – це бачення світобудови, характерне для того чи іншого народу, це уявлення членів суспільства про самих себе і про свої дії. Концепція “картини світу” намагається побачити явища культури передусім зсередини і лише потім прийти до їх “зовнішнього” розуміння, тобто використовується культурно-специфічний підхід, за допомогою якого індивід намагається зрозуміти явища довколишнього середовища.

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЕТНІЧНА – процес виключення членів тієї чи іншої меншинної спільноти з претендентів на отримання суттєвих матеріальних та духовних переваг. Суто науковий термін, запропонований американським етнологом Фредом Ріггсом, для відтворення ситуації, яка складається у процесі змагання етнічних спільнот за престижні ніші у суспільному розвитку поліетнічних країн й за якої, зазвичай, домінантна спільнота прагне до отримання привілеїв.

КАТЕГОРІЯ ЕТНІЧНА – цей термін у науковий обіг ввів відомий англійський етнолог Е. Сміт у своїй книзі “Етнічне відродження у сучасному світі”. За його визначенням, етнічною категорією визнаються окремі особи того чи того походження, яким властивий високий

ступінь асиміляції і які, окрім походження, нічим іншим не пов'язані з відповідним етносом. Прикладом етнічної категорії можуть бути вихідці з України та їхні нащадки, які тривалий час проживали в умовах іноетнічного довкілля та під його впливом, а також такі, які у процесі цілеспрямованої державної політики втрачали риси, що визначали їхню сутність як українців. Така ситуація мала місце у багатьох регіонах розселення представників українського етносу (Росія, США, Канада, Аргентина, Німеччина). За певних умов може відбуватися процес відродження етнічної самосвідомості, у якому представники етнічної категорії активніше залучаються до збереження й розвою своєї етнічної самобутності в іноетнічному середовищі, перебираючи, або ж відроджуючи все більше якостей (у побуті, культурі), через які вони зміцнюють свої зв'язки з ядром українського етносу і більшою мірою усвідомлюють себе українцями.

КВЕБЕКСЬКИЙ ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ – ідеологічна концепція, яка сформувалася у канадській провінції Квебек, де близько 80 відсотків населення становлять франкомовні мешканці, й яка передбачає концентрацію уваги на франко канадцях, здійснення різноманітних дій, спрямованих на вихід цієї провінції із складу Канади та вибудовування своєї власної держави.

КВІЄТИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *quies* – спокій) – відсутність етнічної самосвідомості у представника тієї чи іншої етнічної спільноти (зазвичай, у таких випадках належність до спільноти визначається походженням особи).

КВОТА ЕТНІЧНА (від латин. *quota* – частина) – відбір (обрання) членів тієї чи іншої етнічної спільноти для зайняття тих чи тих ніш у соціальній, економічній, політичній чи культурній сфері суспільного розвитку за чітко визначеними правилами. Принцип етнічних квот застосовувався у США під час активізації виступів (починаючи з 1960-х рр.) афроамериканців, латиноамериканців, представників інших національних меншин

за свої права, які вважалися такими, що перебували у занедбаному становищі. На ринку праці, у вищих навчальних закладах тощо виділялася певна частина місць (квота) для національних меншин і роботодавці змушені були приймати на ці місця лише вихідців із національних меншин. При відмові останні свої права відновлювали через суд. Така практика розв'язання проблем етнонаціонального розвитку набула назви “дискримінація навпаки” та “позитивні дії”.

“КИШЕННЯ ЕТНІЧНА” – емоційно забарвлений термін, який зустрічається у працях зарубіжних дослідників етнічності й означає етнонаціональну спільноту, котра різко вирізняється у поліетнічному докїллі й практично є закритою етнічною системою та не підтримує активну взаємодїю з іншими спільнотами.

КІМЛІЧКА Вільям (Will Kymlicka) – канадський філософський політолог, етносоціолог (1962 р.); навчався у Королівському університеті у Кїнгстонї; ступїнь бакалавра отримав у тому ж університеті за спеціальністю філософія та політичні науки у 1984 р.; ступїнь Ph.D. отримав в Оксфордському університеті (1987 р.); працює професором філософїї у Королівському університеті у Кїнгстонї та професором у Канадському дослідницькому центрі політичної філософїї того ж університету; професор на запрошення у Центральному європейському університеті у Будапешті (Угорщина). Поле професїйної діяльності: мультикультуралїзм; громадянство; нації; соціетальна культура.

Вибранї праці: *Liberalism, Community and Culture*. – Oxford, 1989/1991; *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. – Oxford, 1990/2001; *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. – Oxford, 1995; *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*. – Oxford, 1998; *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship*. – Oxford, 2001; *Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State // meEthics & International Affairs*. – 2006. – Volume 20. – 3 Fall.

КІСЛА Ганна Олександрївна – український етносоціолог, філософ (1954 р.), кандидат філософських наук; закінчила історичний факультет Харківського державного університету (нинї – Харківський національний університет іменї В. Н. Каразіна); аспїрантуру Інституту

філософії НАН України; у 1989 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Духовні потреби робітників: динаміка та специфіка” (філософія); професор кафедри соціології Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Професійне поле діяльності: міжетнічні відносини; етнічні конфлікти; етнічна толерантність; мультикультуралізм.

Вибрані праці: Національна та релігійна толерантність київських студентів. – К., 2006; Этническое поведение в Украине: факторы влияния // Етнополітична ситуація в Україні. – Випуск 1. – К., 2006; Русский язык в мультикультурном пространстве Крыма: фактор коммуникации или “яблоко раздора” // Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного. Материалы международной научно-практической конференции. – Салоники, 2009; Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості // Міжнародний науковий форум. Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Випуск 2; Крымские татары как этнокультурное сообщество // Autochtoniczne mniejszosci na pograniczach a ich stosunki z Odseparowanymetnosemaciierzystym. – Białymstok, 2009.

КЛАН (від гельськ. *clann* – сім'я, потомство) – у шотландців – це – група родичів по крові, нащадків одного древнього роду, який носив ім'я передбачуваного родоначальника. Характерною ознакою належності до того чи того клану є *кілт* – шматок тканини, завернутий навколо талії, зібраний складками і закріплений за допомогою 2-3 пряжками та ремінцями, з властивим для кожного клану малюнком (тартаном). У сучасній етнологічній науці цей термін означає рід, який бере своє походження від міфічного чи легендарного пращура. Простежуючи історію клану, можна встановити визначальні для нього етнічні маркери, скажімо, той же тартан. Сьогодні термін “клан” часто-густо вживають, коли мова йде про мафіозні угруповання, котрі пов'язані тісними зв'язками, подібними до сімейно-родинних.

“КЛАСИЧНИЙ ТИП АМЕРИКАНЦЯ” – термін, що був популярним наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. й визначав ті риси, які мали відповідати класичному типу американця, – вони базувалися, переважно, на рисах, притаманних англосаксонцям, котрі на той час склали панівний етнічний сегмент американського суспільства.

КЛАС ПОЛІЕТНІЧНИЙ – соціальний клас (верства, прошарок населення), який складається із членів різних етнічних спільнот.

КЛІКА ЕТНІЧНА (від франц. *clique* – шайка, банда) – зазвичай, невелика група людей у межах етнічної спільноти, інтереси якої концентруються на вузькоєгоїстичних інтересах, що протиставляються інтересам усієї спільноти й перебувають у суперечності з ними. Діяльність етнічної кліки зосереджена на реалізації власних інтересів, у тому числі і за рахунок членів етнічної спільноти, складовою якої є сама кліка.

КОДИ ЕТНОКУЛЬТУРНІ (від латин. *codex* – книга, звід законів) – це символи і системи значень культури чи субкультури, котрі властиві представникам тієї чи тієї етнічної спільноти. Розуміння значення етнокультурних кодів сприяє міжетнічній (міжкультурній) комунікації та взаємодії. І, навпаки, їх несприйняття чи нерозуміння стримує взаємодію й веде до ізоляції одних етнічних спільнот від інших.

КОЕВОЛЮЦІЯ (від латин. *co* – з, разом; *evolutio* – розгортання, розвиток) – термін, під яким у дослідженнях етнічності пропонується розуміти взаємодію людини з довкіллям, яке змінюється у процесі його розвитку під впливом багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема і етнічних, й що зумовлює зміни у мисленні й діях людини.

КОЗЛОВ Віктор Іванович (Козлов Виктор Иванович) – російський етнограф, етнодемограф, (1924 р.); закінчив аспірантуру Інституту етнографії АН СРСР; доктор історичних наук; працював у тому ж Інституті науковим співробітником, завідувачем сектору етнічної екології, головним науковим співробітником. Поле професійної діяльності: етнографія, міжетнічні відносини, етнічна демографія, етнічна екологія.

Вибрані праці: *Некоторые проблемы теории нации // Вопросы истории.* – 1967. – № 1; *Динамика численности народов. Методология исследования и основные факторы.* – М., 1969; *Этнос и экономика, этническая и экономическая общности // Советская этнография.* – 1970. – № 6; *Этнос и*

территория // Советская этнография. – 1971. – № 6; Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса // Советская этнография. – 1974. – № 2; О классификации этнических общностей (состояние вопроса) // Исследования по общей этнографии. – М., 1979; Основные проблемы этнической экологии // Советская этнография. – 1983. – № 1; Пути околоэтнической пассионарности (О концепции этноса и этногенеза, предложенной Л. Н. Гумилевым) // Советская этнография. – 1990. – № 4. – С. 94–110; Жизнеобеспечение этноса: содержание понятия и его этнологические аспекты // Этническая экология: теория и практика. – М., 1991; “Имперская” нация или ущемленная национальность // Москва. – 1991. – № 1.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ (від англ. *competence* – здатність, вміння) – спроможність індивіда, або групи впоратися з тим чи іншим завданням, опанувати складною ситуацією й прийняти адекватне рішення. Серед різновидів компетентності у дослідженні етнічних проблем велику роль відіграють: **етнічна компетентність** – психологічна спроможність індивіда чи групи впоратися з певним рівнем успішності з тими чи іншими ситуаціями, які генеруються етнічними чинниками; **етнокультурна компетентність** – психологічна здатність (готовність), яка дозволяє індивіду або групі з певною мірою ефективності опановувати ситуаціями, пов’язаними з функціонуванням культур етнічних спільнот; **етномовна (етнолінгвістична) компетентність** – психологічна здатність особи або групи опановувати ситуаціями, пов’язаними з функціонуванням етнічних мов (мов етнічних спільнот); **лінгвокультурологічна компетентність** – психологічна здатність особи або групи опановувати ситуаціями, пов’язаними з функціонуванням лінгвокультурологічних явищ, які мовними засобами відтворюють народну культуру, етнічну ідентичність особи; **міжкультурна компетентність** – психологічні здібності, які уможливають індивідам чи групам, зокрема членам етнічних спільнот, на рівні (з певним рівнем ефективності) зустрічати виклики, що виникають у складних ситуаціях під час контактів між культурами в умовах нерівноправного розвитку.

КОМПЕТЕНЦІЯ (від латин. *competere* – бути здатним) – володіння індивідом достатнім рівнем знань для вирішення тих чи тих проблем, які перебувають у полі

його фахової відповідальності; **етнічна компетенція** – фахова підготовка, володіння достатнім рівнем знань відповідальних осіб, які дозволяють оцінювати ситуації та вирішувати проблеми, пов'язані з функціонуванням етнічності у поліетнічному суспільстві; коло питань, пов'язаних з етнічним чинником, якими опікується відповідальна особа; **етнокультурна компетенція** – фахова підготовка, володіння достатнім рівнем знань відповідальних осіб, які дозволяють оцінювати ситуації та вирішувати проблеми, пов'язані з функціонуванням культур етнічних спільнот; **етномовна (етнолінгвістична) компетенція** – рівень повноважень для вирішення проблем, пов'язаних з функціонуванням мов етнічних спільнот; **лінгвокультурологічна компетенція** – рівень, коло повноважень у вирішенні питань, пов'язаних з функціонуванням мови для відтворення явищ культури; **міжкультурна компетенція** – коло, обсяг повноважень, необхідних для налагодження міжкультурної взаємодії.

КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ – підсвідома симпатія або антипатія носіїв тієї чи іншої етнічності, яка лежить в основі поділу індивідів на “своїх” та “чужих”.

КОМПОЗИЦІЯ ЕТНІЧНА (етнічний сплав) (від латин. *composito* – складання, поєднання, зв'язування) – продукт (конкретний чи абстрактний, істота чи річ) міжетнічної взаємодії.

КОМПОНЕНТИ ЕТНІЧНІ – це маркери етнічних спільнот, зокрема, націй; такими, за Фрідом Ріггсом, є мова, культура, ментальність, етнічна самосвідомість. Саме вони об'єднують сукупність людей у етнічну спільноту – націю, народ, національну меншину тощо.

КОМУНІКАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА (від латин. *communico* – роблю спільним, повідомляю) – обмін матеріальними й духовними результатами діяльності людини між двома або більше етнічними спільнотами, який здійснюється у різних формах.

КОН Ігор Семенович (Кон Игорь Семенович) – російський соціолог, антрополог, філософ (1928–2011 рр.); закінчив історичний факультет Ленінградського педагогічного інституту імені О. І. Герцена; аспірантуру по історії та філософії; доктор філософських наук (1960 р.); працював у Вологодському педінституті, Ленінградському хіміко-фармацевтичному інституті, на філософському факультеті Ленінградського державного університету, Інституті філософії АН СРСР, Інституті конкретних соціальних досліджень, Інституті етнографії АН СРСР (нині Інститут етнології та антропології РАН). Поле професійної діяльності: філософія і методологія історії, етика, соціальна і вікова психологія, антропологія, етнопсихологія.

Вибрані праці: Психология предрассудка. О социально-психологических корнях этнических предрассудков // Новый мир. – 1968. – № 1; Национальный характер – миф или реальность // Иностранная литература. – 1968. – № 9; Диалектика развития наций. Ленинская теория наций и современный капитализм // Новый мир. – 1970. – № 3; К проблеме национального характера // История и психология. – М., 1971.

КОНВІКСІЯ – група людей з однохарактерним побутом і спільним місцем проживання, яка існує впродовж кількох поколінь. Це – сільські общини, середньовічні квартали ремісників, дрібні племена. Етнічний чинник у згуртуванні людей відіграє велику роль.

КОНСЕНСУС ЕТНІЧНИЙ (від латин. *consensus* – згода) – досягнення згоди, однакості між двома, або більшою кількістю акторів зі спірного питання; узгодження позиції й дій різних етнічних спільнот щодо сприйняття одного й того ж явища й, відповідно, реакції на нього, що відтворюється у спільних заявах та організаційних заходах. Етнічний консенсус як шлях до розв'язання проблемних питань у відносинах між різними етнічними спільнотами набирає особливого значення, починаючи з середини минулого століття, коли у поліетнічних країнах світу загострюються стосунки між правлячою (домінантною) етнічною спільнотою, вихідці з якої, зазвичай, представляють владу, і меншинними компонентами етнонаціональної структури суспільства, а подеколи й на рівні меншина-меншина.

КОНСОЛІДАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *consolidato* – зміцнення) – згуртування зусиль етнічної спільноти для розв’язання проблем її розвитку.

КОНСОРЦІЯ (від латин. *consors* – товариш за долею) – група людей, які об’єднані історичною долею, часто ефемерно на короткий час. Приклади: артелі, секти, банди, землепроходці (козаки, які підкорювали Сибір; пілігрими, що заснували Массачусетс).

КОНТАКТИ ЕТНІЧНІ (від латин. *contactus* – доторкнення) – різноманітні форми зв’язків та взаємодії між представниками різних етнічних спільнот.

КОНТРАКУЛЬТУРА – напрямок розвитку у будь-якій етнічній культурі, сукупність соціально-культурних установок, цінностей та орієнтацій, які суперечать тим тенденціям розвитку духовної сфери суспільства, що вже склалися.

КОНТРОЛЬ КУЛЬТУРНИЙ – термін, яким користуються західні етнологи й етносоціологи, досліджуючи природу міжетнічних (етнічних) конфліктів; він у цьому контексті означає культурно детерміновану поведінку учасників конфлікту.

“КОНТРУКРАЇНІЗАЦІЯ” – заходи, які здійснювалися у Радянському Союзі з метою приглушення виявів української етнічності в усіх сферах суспільного життя, передовсім в Україні.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – держава, яка складається із двох, або більше, етносоціальних організацій (чітко структурованих етнічних спільнот). Приклади конфедерацій: Канада, яка складається із англоканадського та франкоканадського етносоціальних організацій; Швейцарія, на території якої виокремлюються й на основі мовного чинника чітко структуруються чотири етнospільноти – німецькомовна, франкомовна, італомовна, ретороманськомовна.

КОНФЛІКТ (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – найбільш гострий спосіб вирішення суперечностей в інтересах, цілях, поглядах тощо, який здійснюється у процесі соціальної взаємодії; ситуація, у якій кожна із сторін взаємодії прагне зайняти позицію, що несумісна й протилежна по відношенню до іншої сторони. Розрізняють кілька форм конфлікту; для нашого контексту ми виділяємо такі: **конфлікт етнічний** – ситуація, яка виникає у результаті загострення стосунків, основним спонукальним чинником якого є етнічний чинник. Дослідники, використовуючи термін “етнічний конфлікт”, концентрують увагу на внутрішніх (на відміну у випадку, коли мова йде про міжетнічний конфлікт) характеристиках етнічних явищ, корті можуть генерувати цей конфлікт, наприклад, негативні етнічні стереотипи у представників тих чи тих етнічних спільнот щодо інших етнофорів; **конфлікт етнополітичний** – суперечність інтересів етнічних спільнот та держави, на території якої вони проживають, й стосуються передовсім невдоволення етнічних спільнот своїм соціально-політичним статусом та політикою держави стосовно них; зіткнення інтересів етнополітичних організмів (держав) щодо території, які колись, можливо, населялися представниками етнічної спільноти, що нині становить титульну спільноту держави, яка висуває свої територіальні претензії до іншої держави, зазвичай сусідньої. Найпоширенішими причинами етнополітичного конфлікту є етнотериторіальні спори однієї етнічної спільноти з іншою (наприклад, острів Зміїний у спорі України і Румунії); спроби об’єднання колись роз’єднаних етносів, народів (Нагірний Карабах); відновлення територіальних автономій (кримські татари в Україні, німці Поволжя в Росії); активізація національно свідомих рухів за утворення своєї держави (українські національно-визвольні рухи на різних етапах історичного розвитку України); **конфлікт етно-територіальний** – конфлікт, який пов’язаний зі змаганням етнічних спільнот за завоювання простору свого розміщення. Прикладами етнотериторіальних конфліктів у сучасну епоху є конфлікт за Нагірний Карабах між Азербайджаном та Вірменією, конфлікти, які виникають у процесі демаркації кордонів між державами, особливо під час розпаду поліетнічних країн й утворення

нових держав (колишній Радянський Союз, колишня Югославія). Етнотериторіальні конфлікти можуть набирати різні форми: від дипломатичних дискусій до військових зіткнень; **конфлікт міжетнічний** – специфічна ситуація у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами, або ж її окремими представниками, змістом якої є змагання учасників цих стосунків за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни й у ході якого окреслюється протилежність інтересів та застосовуються будь-які засоби для реалізації цих інтересів та утвердження своєї етнічності в етнонаціональній структурі країни проживання. Міжетнічний конфлікт відбувається в процесі міжетнічної взаємодії на рівні “більшість – меншість” (або ж меншості, меншини) чи на рівні “меншість – меншість”. У першому випадку можна говорити про макрорівень, оскільки тут задіяний рівень національний (мається на увазі принаймні один компонент – більшість, котра, зазвичай, покриває всю територію країни), а в другому – про мікрорівень (або ж про меншинний рівень). Практика міжетнічних відносин свідчить, що конфлікт на рівні “більшість – меншість”, зазвичай, розуміється як конфлікт між меншістю і владою, оскільки більшість у свідомості меншинних груп ототожнюється з владою. І дійсно, практично в усіх поліетнічних країнах представники більшості домінують у владних структурах. Щоправда, ця теза не цілком адекватно відтворює ситуацію в країнах, які свого часу входили до складу більших етнополітичних утворень (у державах, наприклад, СРСР чи соціалістичної Югославії). Так, скажімо, в Україні, у владних структурах досить вагомо був (і до цього часу залишається) представлений суто російський або зрусифікований компонент. Тому в нашій країні претензії меншинних груп до влади, за окремими винятками, не артикулюються на етнічній основі, як, приміром, у Сполучених Штатах. Там виступи національних меншин проти влади на різних історичних етапах були водночас виступами проти англосаксонської більшості, оскільки владні структури були, зазвичай, представлені англосаксонцями. У різні періоди історії поліетнічних країн світу фіксується чимало таких ситуацій у міжетнічній взаємодії, котрі можна визначати як міжетнічний конфлікт. Найпершими прикладами його

в історії США були сутички між білим і афроамериканським населенням упродовж століть; до таких конфліктів можна віднести й гострі ситуації у стосунках між поляками і українцями у XVIII-XIX ст.; у різноманітних формах отримувала вияв ціла хвиля міжетнічних конфліктів (1960-1970 рр.) у Сполучених Штатах, Канаді, поліетнічних країнах Європи. Типові приклади міжетнічного конфлікту дають відносини між англоканадською та франкоканадською частинами Канади; між валлонською і фламандською общинами Бельгії; між каталонською або ж баскською провінціями і центральною Іспанією (переважно на рівні провінція – центральна влада) тощо. На території колишнього Радянського Союзу низка міжетнічних конфліктів мала місце наприкінці 1970-1980 рр. (починаючи з Комі-Перм'яцького національного округу в 1979 р. і продовжуючи Казахстаном, Узбекистаном та іншими колишніми радянськими союзними і автономними республіками, а також автономними областями та національними районами Російської Федерації). Гострі протистояння між росіянами і кримськими татарами (Україна) виникали тоді, коли було зроблено спроби встановлення релігійних символів (православних). Найважливішими чинниками, які можуть стимулювати виникнення і розвиток міжетнічного конфлікту можна вважати такі: соціальні; політичні; культурні; психологічні; релігійні; ті, що перебувають у сфері управління та відносин регіональної й центральної влади; суто етнічні, які базуються на стереотипах (уявленнях) представників різних спільнот один про одного. Найпотужніше силове поле мають соціальні чинники, оскільки представники етнічних спільнот є, зазвичай, найбільш занедбаними у соціальному плані, вони потерпають від низького рівня життя, високого рівня безробіття, низького рівня освіти, обмежених можливостей доступу до соціальних благ (згадаймо, наприклад, ромів, гагаузів, румунів, кримських татар тощо). Винятки у цьому контексті становлять росіяни та євреї, соціальний статус котрих вищий за представників титульної нації – українців. Це дає дослідникам підстави визначати міжетнічний конфлікт як особливий вид конфлікту соціального. Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту, можна зробити узагальнюючий

висновок, що глобальною причиною конфліктів є змагання соціальних груп (а етнічна спільнота є одним із її різновидів) за здобуття гідних ніш у процесі суспільного розвитку країни. З-поміж тих, хто задіяний у міжетнічному конфлікті, можна виділити таких дійових осіб (акторів): 1) учасники; 2) суб'єкти; 3) посередники. Власне, складність феномена "міжетнічний конфлікт" та його сучасне розуміння не вичерпуються таким поняттям як "сторона конфлікту". Щодо учасників конфлікту, то ними можуть виступати індивідууми, групи, організації, а також люди, які випадково опиняються у зоні конфлікту. Останні ситуації дуже часто спостерігаються на Північному Кавказі, в Ізраїлі. Суб'єктами конфлікту виступають ті, хто здійснює вплив на перебіг та вислід конфлікту. Зазвичай, вплив суб'єктів визначається не лише певними особистісними чи груповими можливостями, але й інтересами. Отже, суб'єктами можуть бути представники органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо. Оскільки важлива роль в управлінні конфліктом належить посередникам, то вони є чи не найактивнішими акторами конфлікту. Крім окремих авторитетних особистостей посередниками можуть виступати і перераховані вище суб'єкти, однак їхня роль як посередників буде відрізнятися від ролі суб'єктів, оскільки вони вже перебирають на себе роль управління міжетнічним конфліктом і виконують функцію примирення. Застосування тих чи інших підходів до регулювання міжетнічного конфлікту значною мірою залежить від форми його вияву. Серед можливих форм вияву конфлікту, що їх слід назвати конкретними, хоча ці форми вияву конфлікту можна розглядати як форми поведінки (більш широкої діяльності) акторів у міжетнічному конфлікті, найчастіше ми стикаємося з такими: **1)** неприйняття меншістю цінностей, які сповідує й проголошує більшість; **2)** відмова під різними приводами виконувати рішення центральної влади; **3)** протистояння між більшістю і меншістю стосовно принципових засад етнополітики держави (наприклад, відмова у наданні громадянства; заборони на професії; заходи, які спричиняють зміни в етнічному складі тих чи тих регіонів, тощо); **4)** вияви неповаги, вандалізму до культурних й історичних святинь

тієї чи іншої етнічної спільноти (зазвичай, на рівні стосунків “меншість – меншість”); **5)** виштовхування представниками однієї національності представників іншої із престижних бізнесових ніш; **6)** ксенофобія тощо. З огляду на те, що конкретні форми вияву конфлікту можна класифікувати і як форми поведінки дійових осіб міжетнічного конфлікту, є підстави виділити три основні форми вияву конфлікту (очевидно, за характером дій акторів конфлікту) є: **1) стихійні конфлікти** – стихійні зіткнення масового характеру (таких на території колишнього Радянського Союзу було чимало – Алма-Ата, Нагірний Карабах, Сумгаїт тощо); **2) організовані конфлікти** (вони виростали з першої форми – чеченська війна, військові дії у Придністров’ї); **3) наростання міжетнічної (міжнаціональної) напруги**, агрегація етнічних (національних) почуттів, однак без стихійних насильницьких дій (мітинги, демонстрації, голосування – Прибалтика). **Структуру міжетнічного конфлікту** можна представити таким чином: **етнічне дистанціювання (етнокультурна дистанція)** визначається етнічними характеристиками індивідуума чи всієї спільноти, які вирізняють їх з-поміж інших. Скажімо, кожна з етнічних спільнот України (нагадаю, що в Україні мешкають представники близько 130 етносів) має свої усталені етнічні риси, й у рамках парадигми відносин “ми – вони” ці риси відіграють особливу роль – формують самотутню спільність, несхожу на іншу, й складають основу для порівняння себе з іншими. Тут можна навіть не заглиблюватись у детальний аналіз відмінностей, адже просте спостереження (у даному випадку не йдеться про метод соціологічного дослідження) дає змогу фіксувати відмінності, передовсім культурні, в українців і грузин чи то у білорусів і німців, або ж в угорців і румунів. Дистанціювання починається тоді, коли представники інших етнічних спільнот починають фіксувати відмінні від своїх способи сприйняття навколишнього світу (сюди включаються як люди, так і біолого-географічне довкілля) й реагування на його явища. У ході цього порівняння на цій стадії міжетнічної взаємодії й виникнення потенційного конфлікту можуть виявлятися дві тенденції: перша отримує вираження у формуванні можливостей до зближення, основою якого стає прагнення опанувати й

зрозуміти іншу, ніж власна, етнічність; друга – у дистанціюванні, а подеколи й у протиставленні себе іншим. Якщо переважає друга тенденція, то очевидним стає етнічне дистанціювання й можна вважати, що таким чином закладаються основи для майбутнього конфлікту. Наступний компонент (стадія) **етнічна неприязнь** може вважатися власне початковою стадією міжетнічного конфлікту. Етнічна неприязнь, як і кожне явище міжетнічної взаємодії, зумовлюється цілою низкою факторів. В її основі лежить несприйняття людей з відмінною від своєї культурою, ментальністю. Таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів, зазвичай, не позитивних, а ще більш точно – неадекватних, а подеколи й негативних. Самі ж стереотипи формуються на основі тієї інформації, якою володіють учасники міжетнічної взаємодії. Ця інформація складається із знань, почерпнутих у результаті контактів, спілкування з представниками інших етнічностей, із ЗМІ, художньої та наукової літератури, історичних джерел – і, не в останню чергу, усних переказів певних історій, епізодів із життя етнічних спільнот (досить часто забарвлених певними упередженнями) тощо; **етнічна ворожість** є концентрованим вираженням етнічної неприязні, яка має чітко визначений об'єкт, на котрому фокусується негативне ставлення представників інших спільнот. Зазвичай, таке негативне ставлення формується цілеспрямовано через засоби масової інформації. Такі випадки в Україні фіксуються щодо євреїв, кримських татар, ромів, а ще більшою мірою до іммігрантів – вихідців з країн Африки, Південно-Східної Азії, арабів тощо. У структурі міжетнічного конфлікту **етнічна напруга** є комплексним феноменом, що формується під впливом різних чинників, але, передовсім соціальних і політичних. Етнічна напруга на відміну від етнічної неприязні й етнічної ворожості, котрі, зазвичай, є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні, виявляється на груповому (колективному) рівні міжетнічної взаємодії, оскільки вона охоплює певну частину спільнот. Тут вже йдеться про групові інтереси й змагання за їх задоволення. Власне, вже на цьому етапі можна говорити про боротьбу за соціальні, економічні, політичні й культурні ніші у суспільному розвитку

поліетнічної держави. Виявами міжетнічної напруги на рівні відносин “більшість – меншість” можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінації її більшістю у різних сферах суспільного життя, відмова більшості враховувати інтереси меншості. Типовим прикладом таких відносин є відносини колишніх депортованих та членів їхніх сімей, які вже повернулися й ще повертаються до Криму, і владних структур півострова. У взаємодії на рівні “меншість – меншість” виявом етнічної напруги виступає відмова від підтримки вимог однієї меншості іншою, поширення негативних етнічних стереотипів, відмова від участі в заходах, які проводить та чи інша етнічна спільнота; **етнічна конфронтація** є тим компонентом міжетнічного конфлікту, який реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти іншій, або ж на рівні більшості і меншості й у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями. Як стадія розвитку міжетнічного конфлікту етнічна конфронтація стимулює його ескалацію й спонукає учасників конфлікту до рішучих дій у вирішенні проблем, які стали предметом міжетнічного конфлікту. Якщо інші компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту мають переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації дедалі більшою мірою стає властивою організованість (керованість з боку лідерів етнічних рухів). Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту є **етнічний антагонізм**, який виростає з етнічної напруги та конфронтації й характеризується жорстоким змаганням за престижні ніші у суспільному житті поліетнічної країни. Етнічний антагонізм, власне, завершує формування структури міжетнічного конфлікту. Дослідники цієї проблеми привертають увагу до домінуючої ролі економічних факторів в ескалації етнічного антагонізму. Щоправда, в 1990-і рр. конфліктологи дедалі більшою мірою звертають увагу на силу інших факторів, передовсім “конфронтації з приводу цінностей ідеальних”. Власне, така думка впливає з твердження про те, що “конфлікти, які розгортаються в сучасних індустріально розвинутих суспільствах, осмислюються не стільки як зіткнення з приводу тих чи інших матеріальних цінностей (конфлікти інтересів), скільки як конфронтація з приводу цінностей ідеальних (конфлікт визнання)”. Сфера міжетнічних відносин

дійсно є тією сферою, де, можливо, боротьба за визнання виявляється найбільш рельєфно, і тут символічний вимір може відігравати більшу роль, ніж практична користь. Дослідники наводять як приклади виступи словенської меншості в Австрії на початку 1970-х рр., причиною яких стала спроба місцевої адміністрації федеральної землі Карінтія замінити двомовні (словенсько – та німецькомовні) покажчики на вулицях на одномовні (німецькомовні), та вимоги угорців Словаччини щодо можливості здобуття освіти рідною мовою й уживання її у не побутовій сфері (кінець ХХ ст.). Дещо подібні ситуації виникають і в Україні, про що свідчать вимоги угорців, румунів, кримських татар сформувати “закриті” цикли підготовки фахівців рідною мовою (від дитячого садка до вищого навчального закладу). Запобігання міжетнічним конфліктам є одним з елементів етнополітичного менеджменту, а у вузькому значенні – управління конфліктом. Останнє передбачає не усунення конфлікту, а контроль за ним, регулювання, вирішення. За К. Мітчеллом, існує трирівнева схема впливу на конфлікт: **1)** уникнення конфлікту, тобто запобігання його виникненню; **2)** запобігання виникненню можливих негативних наслідків конфлікту; **3)** вирішення конфлікту, тобто усунення його причини і примирення сторін, які перебувають у стані конфлікту; **відкритий міжетнічний конфлікт** – конфлікт, який протікає у відкритій формі, тобто, він стає очевидним, сприймається довкіллям й часто-густо стає зрозумілим для довкілля; **інституціональний міжетнічний конфлікт** – конфлікт, що породжений суперечностями норм конституції, законодавства, які мають регулювати інтереси сторін, котрі перебувають у конфлікті, й головними дійовими чинниками яких виступають владні структури, політичні партії, громадські рухи; **латентний міжетнічний конфлікт** (від англ. *latency* – властивість об’єктів чи процесів перебувати у прихованому стані) – конфлікт, який продовжується тривалий час й лише за певних обставин може виявлятися у помітних (відчутних) формах; **“маніфестуючий” міжетнічний конфлікт (конфлікт масових дій)** – конфлікт, головними акторами якого виступають громадяни, маси; **міжетнічні війни** – найгостріша форма міжетнічного

конфлікту, у центрі якого лежить прагнення вирішити спірні проблеми стосунків між двома державами (зазвичай, тих, які стосуються територіальних питань) за рахунок застосування сили з використанням військових засобів; **наси́льницький міжетнічний конфлікт** – конфлікт, який відбувається у формі відвертих зіткнень з застосуванням сили, зокрема участі військових угруповань, супроводжується військовими діями.

КОНЦЕПЦІЯ ДВОХ КУЛЬТУР – концепція, яка сформувалася у Канаді у середині ХХ ст. й обстоювала ідею побудови країни на базі двох культур – англоканадської та франкоканадської.

КОНЦЕПЦІЯ КОРДОНІВ Ф. Тернера – концепція, згідно з якою асиміляція іммігрантів має відбуватися у чітко визначених географічних межах, зазвичай тих, якими позначаються кордони країни (США).

КОНЦЕПЦІЯ “ТРЕТЬОГО КОМПОНЕНТУ” (“третьої сили”) – концепція, згідно з якою іммігранти, що прибувають до Канади, складають третій етнонаціональний компонент канадського суспільства поряд з англоканадцями та франкоканадцями. До третього компонента входять, наприклад, італійці, німці та вихідці із інших країн; до цієї категорії належать також й українці, які мешкають у Канаді з кінця ХІХ ст.

КОРДОНИ ЕТНІЧНІ (від франц. *cordon* – шнур) – межі, якими визначається просторове розміщення етнічних спільностей (етносів, груп, субетносів).

КОРІННИЙ НАРОД – аборигенний народ, який веде племінний образ життєдіяльності; народ (етнос), що історично склався і проживає на конкретній території. У міжнародно-правових документах та практиках під корінним народом, або “споконвічними народами” розуміють лише етнічні меншини, які не мають імміграційного походження і проживали на своїх землях до приходу переселенців з інших районів. Термін

“корінний народ”, що застосовувався переважно в етнографічній літературі як синонім поняття “автохтонні” чи “аборигенні” народи, у другій половині 20-х рр. ХХ ст. набув у колишньому СРСР важливого політико-правового значення. Це було викликано необхідністю обґрунтування прав національностей на ту чи ту форму реалізації національного суверенітету (щоправда, лише формального) на своїй етнічній території в умовах багатонаціональної федеративної держави. З утворенням на території колишнього СРСР незалежних національних держав поняття корінний народ на певний час зникає з правових документів. Зокрема, в Декларації прав національностей (1991 р.) і в Законі “Про національні меншини України” (1992 р.) цей термін відсутній. Він знову з’являється у Конституції України (ст. 11, п.3 ст. 92, п. 3 ст. 119). Певні характеристики корінного народу мають кілька етнічних спільнот: кримські татари, гагаузи, кримські караїми і кримчаки. Водночас у міжнародних документах поняття “корінний народ” має дещо інше значення, близьке до терміну “аборигенні народи”. Прикладом можуть бути спеціальні резервації аборигенів Австралії, індіанців США, спеціальний статус території саамів у Фінляндії тощо. Оскільки етносів, які б відповідали визначенню корінного народу у міжнародних документах, в Україні немає, на думку експертів, дане поняття потрапило у вітчизняні правові документи безпідставно. У випадку надання деяким етносам України статусу корінного народу на них мають бути поширені права, передбачені для цієї категорії етнічних спільнот міжнародними документами: право на самовизначення у формі національно-територіальної автономії; забезпечення у межах її території права власності на землю, надра, водні та інші природні ресурси; формування альтернативних, побудованих за етнічним принципом, владних структур тощо.

КОРІННЯ ЕТНІЧНЕ – термін, який інтенсивно вживався у Сполучених Штатах Америки підчас етнополітичного ренесансу й загострення національного питання у 1960-х–1980-х рр. й означав джерела формування тієї чи іншої етнічності.

КОРПОРОВІЧ Лєшек (*Leszek J. Korporowicz*) – польський соціолог, культуролог, етносоціолог, сходознавець (1956 р.); професор Ягеллонського університету (Краків), Департамент Середнього та Далекого Сходу факультету міжнародних та політичних студій; директор Інститут Близького та Далекого Сходу цього ж університету; засновник та перший президент Польського евалюаційного товариства; професор на запрошення у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Тайванському університеті; закінчив факультет філософії та соціології Варшавського університету. Поле професійної діяльності: теорія соціології культури, міжкультурна комунікація, ідентичність та особистість у сучасному цивілізаційному й інформаційному просторі, міжкультурний менеджмент, евалюація.

Вибрані праці: *Creation of Meaning. Language, Culture, Communication.* – Warsaw, 1996; *Intercultural Communication.* – Warsaw, 1996, 1997; *Personality and Communication in Transformation Society.* – Warsaw, 1997; *Individualism and Collectivism in Intercultural Relations.* – Toruń, 2007; *Communication as an Interactive Reality.* – Lublin, 2007; *Intercultural Management, from Adaptation to Development.* – Warsaw, 2008; *Wspolczesne koncepcje ewaluacji w kontekście wyzwania rozwoju regionalnego // Ewaluacja programów operacyjnych na poziomie regionalnym – teoria i praktyka.* – Opole, 2010.

КОСМЕТИКА ЕТНІЧНА (від дав. грецьк. *kosmetikos* – впорядкований, прикрашений) – косметика, яка виготовляється за старовинними рецептами, котрі зберігаються у традиційній культурницькій традиції тієї чи іншої етнічної спільноти й становлять її складову частину.

КОСМОПОЛІТИЗМ (від грецьк. *kosmos* та *polites* – громадянин світу) – ідеологія, яка заперечує ідею національного підґрунтя для згуртування людських суспільств, національної культури, патріотизму та пропагує відмову від державного й національного суверенітету, національних інтересів та етнокультурницьких традицій. За різними соціологічними даними, до 3% населення вважає себе мешканцями Землі узагалі, а ще близько 2% – мешканцями Європи. Співвіднесення себе з Європою та з

усією планетою є індикатором космополітизму. Космополітичні настрої зростають в епоху глобалізації.

КРАЇНА ПОЛІЕТНІЧНА (країна з поліетнічним складом населення). Базовою ознакою такої країни є спільність проживання на її території двох і більше етносів або іншого роду етнічних спільнот. У сучасному світі типовою є ситуація, коли на території держав живуть представники різних етносів. Принаймні, у більшості країн є кількісно переважаючі групи населення зі своєю спільною історією та культурою та менші етнічні групи, кожна з яких має свої характерні особливості. Таким чином, у широкому значенні поліетнічність (*багатоетнічність*) притаманна майже усім країнам сучасного світу. Але є ще спеціальне розуміння терміну “поліетнічна країна”, за яким далеко не кожна країна може підпадати під це означення. Скажімо, Німеччину, в якій проживає понад двомільйонна спільнота турків, кількості тисячні спільноти (кожна) вихідців з колишньої Югославії, італійців, греків, поляків та досить чисельні групи представників інших етносів з багатьох країн Європи, Америки, Азії й Африки, не відносять до типових поліетнічних країн. Річ у тім, що спільність проживання кількох етносів у поліетнічній країні має, зазвичай, свою тривалу традицію. Такі етноси є в даній країні або автохтонними (наприклад, башкири, татари, удмурти, чуваші тощо в Російській Федерації), або державоутворюючими (англійці й французи в Канаді), чи тими й тими (німці, французи, італійці в Швейцарії). Цим критеріям не відповідають згадані вище етнічні спільноти, які проживають у Німеччині. Вони прибули до цієї країни порівняно недавно як іммігранти й одержали там статус іноземних співгромадян. І хоча на території Німеччини мешкають три інтегровані автохтонні національні групи – лужицькі серби, фризи і датська меншина – у кількісному відношенні усі три групи разом становлять лише незначний відсоток населення країни. А кількісні параметри автохтонних етнічних спільнот також відіграють свою роль при з'ясуванні змісту поняття “поліетнічна країна”. Здебільшого найчисельніша етнічна спільнота у типовій поліетнічній країні не має явної переваги за цією ознакою над другою етнічною групою

(зокрема в Бельгії приблизно 56% населення складають фламандці і 42% валлони), або найчисельніша етнічна спільнота кількісно не переважає чи переважає не набагато сукупність осіб, що належать до інших етнічних груп. Цим не в останню чергу пояснюється й те, що назва “поліетнічна країна” може й не збігатися із самоназвою її найчисельнішої етнічної спільноти. Скажімо, немає швейцарського або канадського етносів, але є швейцарська і канадська політичні нації, до яких належать усі громадяни цих країн незалежно від їхнього етнічного походження, культурних, мовних та інших особливостей. У поліетнічній країні набагато розвиненіші й глибші за змістом форми інституційного забезпечення поліетнічності, ніж у тих країнах, де хоча і проживають різні автохтонні етнічні групи, але якийсь з етносів складає явну більшість населення даної країни. Так, поліетнічна країна побудована, зазвичай, за принципом етнотериторіальної чи національно-територіальної федерації – Бельгія, Індія, Швейцарія, Росія тощо. Є, щоправда, винятки, наприклад, США – типова поліетнічна країна, побудована, однак, за принципом адміністративно-територіальної федерації. Іммігрантське походження та здебільшого дисперсність проживання етнічних спільнот, які утворили США, а також деякі інші причини саме й зумовили відповідний адміністративно-територіальний устрій цієї держави. Чи не найвиразніше інституційність поліетнічності виявляється через статус мов. У поліетнічній країні, з огляду на вказані вище обставини, досить важко визначити якусь одну офіційну або державну мову. У Швейцарії, зокрема, на центральному рівні функціонують три офіційні мови – німецька, французька та італійська. Так само в Бельгії загальнодержавний статус мають три рівноправні мови – французька, нідерландська та німецька. Дві офіційні мови – англійську і французьку – має Канада. Водночас історичні умови склались таким чином, що у таких поліетнічних країнах, як США та Іспанія функціонує лише одна офіційна (державна) мова, відповідно, англійська та іспанська (кастильська). При цьому в Іспанії на території автономної області Каталонія рівноправний статус з офіційною має також каталонська мова (згідно з ухвалою місцевого парламенту). Місцевий статус на відповідних територіях в Іспанії мають до того ж

баскська, галісійська та валенсійська мови. Наведені ознаки не вичерпують зміст терміну “поліетнічна країна”. У кожній конкретній такій країні залежно від історичних умов її розвитку можуть виявлятися і реально виявляються й інші, тільки їй притаманні риси поліетнічності. Особливо це слід враховувати при виробленні і здійсненні державної етнополітики, спрямованої на регулювання міжетнічних відносин у поліетнічній країні. Адже поліетнічність може не тільки служити джерелом соціального і культурного збагачення, як це є у більшості європейських країн, але, у випадку відсутності ефективної державної етнополітики, нерідко призводить до конфліктів на етнічному ґрунті. Україну здебільшого також називають поліетнічною країною. Принципово не заперечуючи правомірність такого означення, вважаю все ж таки, що воно є не зовсім точним. Титульною і найчисельнішою етнічною спільнотою, територія основного розселення якої визначила загалом кордони держави і яка дала цій державі назву, в Україні є українці. Вони кількісно переважають в усіх регіонах країни, за винятком Автономної Республіки Крим, складаючи в цілому близько 3/4 населення. Це досить високий показник етнічної однорідності. Звідси Україну швидше за все можна віднести до держав з поліетнічним складом населення, а не до типових поліетнічних країн, у яких, як приміром у Росії, структурними одиницями є цілісні автохтонні етноси, конституювані у формі національної державності.

КРЕОЛІЗАЦІЯ (від латин. *creare* – створювати, плекати) – процес, під час якого етнічна спільнота, потрапляючи у нові для себе обставини (переселення, підкорення іншими людськими спільнотами), практикує спосіб життя, що відмінний від нового довкілля та певною мірою відрізняється від його укладу, який вона вела на етнічній батьківщині. Креолізація – це також процес перебирання носіями однієї культури цінностей іншої культури. У лінгвістиці креолізація – створення креольської мови.

КРИТЕРІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНІ (від грецьк. *kritirion* – суд; види умов зв’язку суджень) – фактори (маркери, індекси),

які кладуться в основу формування підходів до евалюації (оцінки) етнокультурного розвитку як окремої етнічної спільноти, так і поліетнічної країни узагалі.

КРОСКУЛЬТУРНЕ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – вивчення психологічних та соціокультурних особливостей людей, котре паралельно здійснюється на кількох групах, члени яких належать до різних етнічних спільнот.

КСЕНОФОБИЯ (від грецьк. *ksepos* – чужий та *phobos* – страх) – ціннісно-психологічна орієнтація особи, яка характеризується почуттям несприйняття, боязні, ворожості стосовно того, що цій особі невідоме або відрізняється від того, що ця особа сповідує. На думку деяких дослідників (російський етнолог В. Р. Дольник), ксенофобія – біологічно детерміноване явище, вона є певним збоєм генетичного механізму, що вказує на її ірраціональність, а це значить, що ксенофобія не піддається подоланню через раціональні докази. Різновидами ксенофобії є такі: перша спрямована на нових іммігрантів, біженців, вихідців із деяких етнічних спільнот, передусім тих, хто відрізняється кольором шкіри; друга – культурна ксенофобія, об'єктом якої є елементи “чужої” (іноетнічної, інонаціональної) культури. В Україні одним із різновидів ксенофобії є *українофобія*; **ісламофобія** – негативне ставлення до ісламського світу, ісламської культури, що особливо очевидно виявляється у поліетнічних країнах Європи та Сполучених Штатах Америки, де проживає багато іммігрантів із ісламських країн; **сінофобія** – несприйняття усього, що пов'язано з Китаєм; вияви негативного ставлення до китайських іммігрантів у багатьох країнах світу, зокрема, у Сполучених Штатах Америки.

КСЕНОЦЕНТРИЗМ (від грецьк. *ksepos* – чужий та *kentro* – центр) – надання переваги продуктам, ідеям, цінностям, культурним зразкам інших народів.

КУЛЬТУРА ЕГОЦЕНТРИЧНА – сукупність матеріальних і духовних цінностей тієї чи іншої людської спільноти, які використовуються на посилення позицій своєї спільноти, ігноруючи інші культури.

КУЛЬТУРА ЕТНІЧНА (від латин. *cultura*) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, які вироблені тією чи тією етнічною спільнотою, система ціннісно-культурницьких традицій, яка базується на етнічних маркерах, усвідомлюється представниками певних людських спільнот як атрибут їх життєдіяльності, що передбачає їх підтримку й розвиток. У сучасних умовах етнічну культуру розуміють як систему визначених стереотипів, норм поведінки представників етнічних спільнот; серед головних функцій етнічної культури – етноутворююча, етноадаптивна, етнозберігаюча, етнозахисна; **“спляча етнічна культура”** – культура етнічної спільноти, яка не виявляє активності у зайнятті престижних ніш в етнокультурному просторі країни перебування спільноти та у взаємодії з культурами інших спільнот.

КУЛЬТУРА МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ – процес, який базується на минулому досвіді позитивної взаємодії і співробітництва етнічних спільнот, а також на тих традиціях, що сформувалися унаслідок накопичення досвіду взаємодії на сучасному етапі.

КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНА – сукупність культурницьких елементів та цінностей, властивих тій чи тій нації, які одну націю відрізняють від іншої. Важливо пам'ятати, що національна культура об'єднує людей, які живуть на великих просторах і не завжди пов'язаних між собою одним і тим же походженням. Національна культура формується із початком писемності, оскільки завдяки їй транслуються культурницькі символи, знаки на великому просторі й вони об'єднують людей, які мешкають на цьому просторі. Справедливо вважається, що національна культура є продуктом індивідуальної творчості, а її мобілізаторами виступають письменники, художники, артисти, вчені, філософи. Структура

національної культури включає в себе як традиційно-побутову, так і професійну, зокрема й ту, яка твориться в окремих галузях духовної діяльності людини (література, мистецтво, наука, філософія, право). Оскільки сучасні нації складаються із різної кількості етнічних спільнот, то і національні культури – поліетнічні. Національними рисами культури вважаються ті, котрі виникають тоді, коли представники різних етнічних спільнот усвідомлюють належність до нації (великою мірою нації, яка має свою державність). І змістом національної культури виступає загальнонаціональна літературна мова, національні традиції, національні символи, котрі визнаються якщо не усіма громадянами держави, то, принаймні, їх більшістю. Скажімо, гімн держави, прапор, державна мова, видатні особистості, яких визнає населення країни, принаймні, його більшість, заповідні історико-ландшафтні місця (в Україні, наприклад, Хортиця; водоспади Ігуасу в Аргентині та Бразилії), такі символи, як статуя Свободи в Америці, Ейфелева вежа у Франції, піраміди в Єгипті. Дії, пов'язані із запереченням існування загально зрозумілих знакових для нації (нації-держави) конструктів, з пропагуванням введення другої (третьої) державної мови, з агрегуванням (перебільшенням) ролі елементів етнічної культури, з просуванням елементів культури інших націй й вживлення їх як органічних, скажімо, для населення України, спрямовані на порушення процесу творення національної культури, на стимулювання манкуртизації (витравлення у громадян історичної пам'яті, притлумлення відчуття належності до однієї нації, позбавлення бажання бути активними акторами творення нації).

КУЛЬТУРНЕ РОЗМАЇТТЯ – наявність у культурному ландшафті країни, зазвичай поліетнічної, елементів культури різних народів, які практикуються у повсякденній життєдіяльності.

КУЛЬТУРНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ (від латин. *imperare* – панувати) – практика просування, виокремлення, насадження в інше культурне середовище своєї культури, зазвичай більш сильної, витіснення менш знаних та менш бажаних культур. Така культура – це культура

великої, міцної в економічному та військовому плані нації. І, навпаки, культури, які витісняються, – це культури невеликих та менш сильних націй. Культурний імперіалізм здійснюється через активні дії акторів процесу просування своєї культури, через офіційну політику чи то внаслідок формування загальних негативних підходів та ставлення до культур, на котрі поширюється експансія бажаної культури. Світове домінування у сфері культури є чітко визначеною метою націй-держав чи корпорацій, які займаються експортом культури. Прикладами таких націй-держав є сьогодні Сполучені Штати Америки та Китай. Термін культурний імперіалізм з'явився у вжитку у 1960-х рр., а сам феномен культурного імперіалізму інтенсивно почав досліджуватися наприкінці 1970-х рр., передусім американським фахівцями. Один із перших інтерпретаторів явища культурного імперіалізму американський дослідник засобів масової інформації Герберт Шіллер визначає його так: “Концепція культурного імперіалізму найкраще описує сьогодні суму процесів, завдяки яким суспільство проникає у сучасну світову систему, а також описує те, яким чином його домінуюча верства набирає привабливих характеристик, здійснює тиск, просувається силою, інколи навіть йде на певні обгородки з існуючими соціальними інституціями з тим, щоб відповідати цінностям та структурам домінуючого центру системи, або ж навіть перевершити їх”. У широкому сенсі термін “культурний імперіалізм”, за концепцією західних дослідників, безпосередньо корелює (й часто співпадає) з такими поняттями, як “медійний імперіалізм”, “структурний імперіалізм”, “культурна залежність та домінування”, “культурна синхронізація”, “електронний імперіалізм”, “ідеологічний імперіалізм”, “економічний імперіалізм”. Такий підхід, очевидно, базується на: **1)** наданні культурницьким елементам ключового значення у будь-якому типіві імперіалізму як засобу і формі підкорення й панування однієї нації над іншою; **2)** на використанні подібних технологій проникнення суспільства у світову систему й перетворення на домінуючу силу у цій системі.

КУРАС Іван Федорович – український історик, політолог, етнополітолог (1939-2005 рр.), доктор історичних наук; закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова (1962 р.); працював науковим співробітником Кіровоградського обласного архіву; закінчив аспірантуру у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка; захистив кандидатську дисертацію, присвячену проблемам національно-визвольного руху в Україні; докторська дисертація була присвячена впливу національної ідеї на партійне будівництво та історії українських національних партій; працював викладачем у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, старшим науковим співробітником, вченим секретарем Інституту історії партії при ЦК Компартії України, заступником директора Інституту політичних досліджень при ЦК Компартії України; засновник і директор Інституту національних відносин і політології НАН України (нині – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України); віце-прем'єр-міністр України з гуманітарної політики (1994-1997 рр.); академік НАН України. *Поле професійної діяльності:* етнонаціональні процеси в Україні; міжнаціональні відносини; проблеми етнічності. *Вибрані праці:* *Сучасні політичні партії і рухи на Україні.* – К., 1991; *Українська державність: історія і сучасність.* – К., 1993; *Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії.* – К., 1993; *Національна культура в сучасній Україні.* – К., 1995; *Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років.* – К., 1999. *Україна: інтелект нації на межі століть.* – К., 2000.

КУХНЯ ЕТНІЧНА (від нім. *kuesche* – сукупність кулінарії народу, регіону, країни) – їжа, напої, приготовлені за старовинними й новітніми рецептами традиційної культурницької традиції певної етнічної спільноти, зазвичай, з інгредієнтами, властивими саме цій спільноті. Сьогодні етнічна кухня інших народів поширена у будь-якій країні світу, зокрема і в Україні. Найбільш популярними і поширеними етнічними кухнями є арабська, азійська, італійська, китайська, мексиканська, французька, японська.

Л

ЛАКУНА ЕКЗОЕТНІЧНА – відсутність лексичної одиниці (слова) в одній мові і її присутність в іншій мові для означення однієї й тієї ж реалії.

ЛАКУНА ЕНДОЕТНІЧНА – відсутність лексеми у тій чи тій мові, що виявляється при аналізові тла близьких за семантикою слів у межах однієї лексичної парадигми.

ЛАКУНА ЕТНОГРАФІЧНА – відсутність у межах однієї культури, зазвичай властивої для конкретної етнічної спільноти, реалії, притаманної для іншої спільноти.

ЛЕВІ-СТРОС Клод (*Claude Levi-Strauss*) – французький етнограф, культуролог, соціолог (1908–2009 рр.); закінчив лицей Жансон де Сейлі; вивчав право і філософію в Сорбонні; після закінчення університету працював викладачем у лицейі; після переїзду до Бразилії (1935 р.) працював в університеті м. Сан-Паулу; певний час працював професором філософії у Політехнічній школі Монпельє (Париж); в 1940 р. був запрошений до США, де читав лекції з соціології та етнології у вечірньому університеті; працював радником з питань культури у Консульстві Франції у Нью-Йорку (1942–1947 рр.); з кінця 1940-х – на початку 1950-х рр. керував окремим напрямом досліджень у Національному центрі наукових досліджень (Париж), працював заступником директора з питань етнології у Музеї людини, очолював секцію Практичної школи вищих досліджень (“Дослідження релігій примітивних народів”, згодом “Порівняльне релігієзнавство неписьменних народів”); за праці “Родинне і соціальне життя індіанців намбіквара” і “Елементарні структури спорідненості” отримав докторську ступінь; очолював кафедру соціальної антропології у Коледжі де Франс, на базі якого заснував однойменну лабораторію й керував нею до 1984 р.;

заснував академічний антропологічний журнал (“L’Homme” – “Людина”). Поле професійної діяльності: етнографія, культурологія, соціологія; структуралізм в етнології (засновник наукової школи); міфологія, фольклор.

Вибрані праці: Структурна антропология. – К., 2000; Первісне мислення. – К., 2000; *La Vie familiale et sociale des indiens Nambikwara*. – Paris, 1948; *Race et histoire*. – Paris, 1952; *Anthropologie structurale*. – Paris, 1958; *Le Regard éloigné*. – Paris, 1983; *Histoire de lynx*. – Paris, 1991; *Saudades du Brasil*. – San Paolo, 1994.

ЛІДЕР ЕТНІЧНИЙ (від англ. *leader* – перший; той, хто іде попереду) – особа в етнічних спільнотах, яка стимулює і сприяє акомодатції представників своєї спільноти у суспільстві поселення. Така особа, зазвичай, очолює етнічні організації, етнічні рухи. Етнічними лідерами можуть виступати й ті особи, які своєю діяльністю (етнічні митці, письменники, вчені тощо) формують атмосферу безконфліктної взаємодії між представниками різних етнічних спільнот, результатами своєї діяльності викликають зацікавленість й повагу носіїв інших культурницьких традицій, передовсім, автохтонного населення.

ЛІДЕРИ-АКОМОДАЛІСТИ (від латин. *accomodatio* – пристосування) – етнічні лідери, які сприяють пристосуванню іммігрантів до нового етнічного доквілля. Їх діяльність стала особливо помітною у 1920-х рр., зокрема у США після масового приниження іммігрантів; вони намагалися організувати супротив політиці приниження та вимагали поваги до інших культур.

ЛІНГВОГЕНЕЗ (від латин. *lingua* – мова та грець. *genesis* – походження) – наука, яка вивчає походження слів, назв, термінів, зокрема, пов’язаних і з етнічною проблематикою, та їх еволюцію.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ – мовознавча наука, яка вивчає зв’язок мови з культурою; відтворення мовними засобами явищ культури; процесу етнічної ідентифікації індивіда; взаємодію мови, етнічного менталітету та культури.

ЛІЧ Рональд (Sir Edmund Ronald Leach) – британський соціальний антрополог, представник еkleктиціанського варіанту британської соціальної антропології (1910-1989 рр.); закінчив Коледж “Марлборо та Клер” (медицина); у Кембриджі вивчав математику та інженерну справу; з 1933 по 1936 рр. працював у Китаї як інженер з бізнесу; проводив польові дослідження в Іраку; досвід польової роботи на Сінламських пагорбах (Бірма) ліг в основу кандидатської дисертації; з 1937 р. почав відвідувати антропологічний семінар новозеландського етнолога професора Реймонда Фірса у Лондонській школі економіки; викладав соціальну антропологію у Лондонській школі економіки; тут же захистив дисертацію Ph. D. (1947 р.); викладав соціальну антропологію у Кембріджському університеті. Поле професійної діяльності: соціальні процеси в азійських суспільствах (Бірма); політичні системи та їх антропологічний вимір; моделі організації суспільств.

Вибрані праці: Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure. – Cambridge, 1954; Rethinking Anthropology. – Cambridge, 1961; Pul Eliya: a village in Ceylon. – Cambridge, 1961; Culture and Communication: The Logic by Which Symbols are Connected. – Cambridge, 1976; Social Anthropology. – Oxford, 1982.

ЛОГІКА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – сукупність усталених уявлень про взаємопов’язані етапи, форми, рівні, методи, процедури та стратегії вивчення національно-психологічних особливостей людей.

ЛУНДСЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками – документ, який відтворює шляхи та форми участі представників етнічних спільнот (національних меншин) у політичному, економічному, громадському житті країни проживання.

ЛЮДИНА ЕТНІЧНА (від латин. *homo ethnicus*) – особа, котрій притаманні чітко окреслені маркери, які дають можливість співвідносити її з тією чи тією етнічною спільнотою, яка дбає про збереження і розвиток своєї етнічності.

М

МАДЯРИЗАЦІЯ (від угорськ. *magyar* – угорець, угорська мова) – процес переходу на угорську мову й засвоєння угорської культури неугорськими народами; цілеспрямована асиміляція населення територій, які входили до складу Австро-Угорської імперії у різні історичні періоди. Цей процес певний час був властивий й українським землям, які до 1944 р. у різних формах перебували під юрисдикцією Угорщини. Історичні дослідження свідчать, що українці зазнавали могутнього асиміляційного тиску з боку офіційного Будапешту.

МАЙБОРОДА Олександр Микитович – український історик, політолог, етнополітолог (1945 р.); закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1967 р.); докторська дисертація “Теорія етнополітики у західному суспільствознавстві: структура і принципи дослідження” (1994 р.); на науковій роботі з 1979 р.: працював в Інституті історії України НАН України; у Центрі політичного аналізу газети “День” 1996-1997 рр.); в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (з 1997 р.) – завідувач відділу етнополітології, заступник директора інституту з наукової роботи. Поле професійної діяльності: *всесвітня історія, етнополітологія, політичні процеси в Україні, міжнаціональні відносини.*

Вибрані праці: Національна політика як суспільне явище. – К., 1990; Теорія етнополітики в західному суспільствознавстві. – К., 1993; Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. – К., 1996 (у співавт.); Російський націоналізм в Україні (1991-1998). – К., 1999; Політичне русинство: закарпатська версія периферійного націоналізму. – К., 1999; Мовна ситуація в Україні і шляхи неконфліктного розв’язання мовних проблем. – К., 2008 (у співавт.).

МАЙНОРИЗАЦІЯ (“меншинізація”) – термін, який нещодавно увійшов в академічний дискурс й відтворює процес трансформації (у силу різних причин: асиміляції, зменшення кількісного складу етнічних спільнот тощо)

великих етнічно маркованих спільнот із домінуючих у меншинні, що, відповідно, веде до зміни їх статусу у парадигмі “домінуючість – підлеглість”. Прикладом у цьому контексті (після отримання Україною незалежності) є руська національна меншина в Україні.

МАКРОКОСМ ЕТНІЧНИЙ – територіально визначена спільнота (ТВС), яка складається з окремих етнічних спільнот. Ідентичність представників етнічного макрокосму контекстуально обумовлена. Наприклад, лемки, живучи у США, можуть називати себе українцями; йоруба, перебуваючи за межами Нігерії, можуть ідентифікувати себе як “нігерійці”.

МАЛІНОВСЬКИЙ Броніслав (Bronisław Kasper Malinowski) – британський соціальний антрополог (1884-1942 рр.); 1908 р. завершив студії з математики, фізики та філософії у Ягеллонському університеті (Краків); у тому ж році отримав наукову ступінь Ph. D. (фізика, математика); з 1908 по 1942 рр. працював у Ляйпцігському університеті; вивчав антропологію у знаменитій Лондонській школі економіки; здійснював польові дослідження у Папуа, на островах Тробріан; у 1916 р. захистив дисертацію, здобувши ступінь доктора наук; Працював професором Йельського університету, США). Поле професійної діяльності: психоаналіз; проблеми розвитку соціальної антропології; міжкультурні диференціації сексуальних стосунків та відносин “діти – батьки”; досліджував можливості впливу вчення Фрейда на позаєвропейські культури; методи польових досліджень.

Вибрані праці: *The Family Among the Australian Aborigines.* – 1913; *Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego. Pogląd na genezę religii ze szczeg?lnym uwzględnieniem totemizmu.* – 1915; *The Father in Primitive Psychology.* – 1927; *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia.* – 1929; *Coral Gardens and Their Magic. A Study of the Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobriand Islands.* – 1935; *A Scientific Theory of Culture.* – 1944; *A Diary in the Strict Sense of the Term.* – 1967; *Magie, Wissenschaft und Religion und andere Schriften.* – 1983.

“МАЛОРОСІЙСЬКІСТЬ” – комплекс меншовартості, периферійно-провінціальний синдром, носіям яких, зазвичай значна частина українців у Російській імперії,

Радянському Союзові, за Миколою Костомаровим, властиві “мінливість, нестача ясної цілі, перервність руху, прагнення до створення і розкладання створеного – все, що неминуче впливало з переваги особистості над спільністю”.

МАРГІНАЛ ЕТНІЧНИЙ (від англ. *margin* – мінімум, нижча межа) – індивід, котрий перебуває на межі контактів етнічностей, етнокультур й перебрав їх маркери, що виявляються залежно від ситуації, у якій перебуває етнічний маргінал.

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ – процес, який: **1)** обумовлює специфічний соціопсихологічний стан людини, повністю або до певної міри виключаючи її із соціальної, економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності суспільства на основі расових, релігійних, етнічних, гендерних, культурних та інших ознак. Процес маргіналізації завершується пониженням соціального статусу групи чи індивіда, а деколи й розпадом соціальних груп; **2)** стимулює формування етнічного гібридного індивіда у висліді взаємодії представників двох і більше етнічних спільнот, особливо тих, що проживають в етноконтактних зонах. Маргіналізація у перехідному суспільстві, на кшталт українського, розгортається як широкомасштабний, всеосяжний процес втрати певними етнічними групами своїх ідентичностей і переходу до стану невизначених, нерозвинених ідентичностей. Маргіналізація такого масштабу має місце тоді, коли у суспільстві тривають якісні зміни на соціетальному рівні, змінюється система власності та власників, а також система соціальної стратифікації, руйнується один тип соціальної структури й формується новий, відбувається зміна соціально-статусного каркасу суспільства, утворюється нова конфігурація соціальних відносин, складаються нові засади взаємовідносин між соціальними групами, виростає нова система соціальних інститутів. Саме такі зміни притаманні посткомуністичним суспільствам. Одним із важливих складових моментів процесу маргіналізації є **етнічна маргіналізація**, котру пов'язують з кризою етнічної адаптації, сутність якої полягає у засвоєнні нового стилю

й способу життя, носіями котрого є представники іншого етносу.

МАРГІНАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНА – одночасна етнокультурна належність до двох етнічних культур, що стимулює формування подвійної етнічної самосвідомості. Етнічна маргінальність виникає у висліді тривалого проживання у середовищі інших етнічних спільнот. Такий стан характерний передусім для нащадків етнічно змішаних шлюбів та представників етнічних спільнот, зазвичай меншин, котрі включені в іноетнічне середовище.

МАРКЕР ЕТНІЧНИЙ (від нім. *markieren* – відмічати, ставити знак) – ознака, риса, характерна для особи чи то спільноти, пов'язана з їх походженням, що виокремлює особу або спільноту в етнічних мережах. Етнічними маркерами можуть бути мова, елементи культури, звичаї тощо. Етнічні мережі відграють важливу роль у згуртуванні етнічних спільнот.

МАРКУВАННЯ ЕТНІЧНЕ – використання етнічних характеристик для визначення будь-якої особи з метою її виокремлення у поліетнічному середовищі. Метод етнічного маркування використовується тоді, коли виникає необхідність глибокого вивчення того чи того етнічного аспекту явища, процесу, або порівняння етнічних явищ, етнічних процесів; **категоріальне етнічне маркування** – це класифікація особи, коли використовуються терміни, пов'язані з її базовою, зазвичай найбільш загальною (типовою для конкретної особи) ідентичністю, яка визначається її походженням та її етнічним корінням.

МАФІЯ ЕТНІЧНА (від італ. *mafia* – таємне товариство) – специфічні етнічні злочинні угруповання, зазвичай закритого типу, які прив'язані до певної етнічної території або ж угруповання іммігрантського походження.

МЕЗОЕТНОГЕНЕЗ (від грецьк. *mesos* – середній, *ethnos* – народ, *genesis* – походження) – виникнення етносів, які перебувають на стадії між племенами та націями.

МЕНЕДЖМЕНТ ЕТНІЧНИЙ (від англ. *manage* – управляти, керувати) – система управлінських заходів, завдяки яким регулюється розвиток етнічної спільноти й її взаємодія з довколишнім світом.

МЕНЕДЖМЕНТ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ (від англ. *management* – влада, мистецтво управління, органи управління) є складовою частиною системи державного менеджменту (управління), що здійснює контрольні-регулятивні функції держави у сфері міжетнічних відносин. В структурі етнополітичного менеджменту можна виділити такі рівні: **1)** стратегічний – рівень прийняття етнополітичних рішень (Президент, Парламент); **2)** тактичний – розробка конкретних методів, заходів, підходів та засобів впровадження прийнятих рішень (відповідні органи у структурі Кабінету Міністрів); **3)** оперативний – реалізація державної етнополітики у регіонах та відстеження результатів впровадження минулих рішень (регіональні підрозділи органів державного управління). Головними функціями етнополітичного менеджменту є: **1)** правова – розробка та законодавче оформлення імперативних настанов (законів, указів тощо) з урахуванням науково-теоретичних (економічних, правових, соціологічних та інших) розробок та різноманітних факторів (етнопсихологічних, етнокультурних), які впливають на реалізацію державної етнополітики; **2)** контрольна – контроль за виконанням законодавчих та нормативних актів у сфері міжетнічних відносин; **3)** організація взаємодії – створення регіональної структури управління. Серед методів етнополітичного менеджменту можна виділити: **1)** прогнозування – на підставі інформації, отриманої при здійсненні постійного моніторингу етносоціальних процесів; **2)** адміністративні – організаційного регламентування, тобто через закони, декрети, постанови, укази, статути та інші; **3)** моделювання – створення моделей розвитку майбутніх управлінських ситуацій у галузі державної етнополітики;

4) економічних – шляхом фінансової підтримки різних сфер розвитку етнічних меншин; 5) соціальні – надання соціальних пільг та гарантій представникам етнічних меншин; 6) політичних – сприяння діяльності громадських та політичних організацій етнічних меншин. Метою етнополітичного менеджменту є запобігання міжетнічних конфліктів шляхом впровадження дійових заходів у латентний період їхнього розвитку; сприяння формуванню в державі інтегруючого типу етносоціального розвитку суспільства.

МЕНТАЛІТЕТ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *mens, mentis* – те, що стосується розуму, інтелекту) – форма структурованого сприйняття довколишнього світу й реагування на нього конкретним індивідом, представником тієї чи тієї спільноти, за якими (сприйняття, реагування) великою мірою визначається його належність до визначеної етнічно маркованої спільноти.

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНА – це форма духовно-культурного самовияву представників етнічних спільнот, яка засвідчує наявність у них етнодиференціюючих ознак. Останні коріняться в особливостях культурно-господарської діяльності, у психічному складі, поведінці, етнокультурних конструктах; етнічна ментальність – це спосіб сприйняття довколишнього світу й особливостей реагування на його явища, що визначається етнічними чинниками. Етнічна ментальність є важливою складовою етногенезу будь-якого народу, а її виявом – характерні особливості світосприйняття, моральні норми та цінності, настрої, форми взаємин.

МЕНШИНА (від латин. *minor* – молодший, менший) – (у людських спільнотах) група, яка вирізняється соціальними, культурними, релігійними, гендерними тощо ознаками, складаючи у кількісному вимірі меншість у порівнянні з основною структуроутворюючою групою тієї чи іншої спільноти. Сутність феномена меншини першими почали з'ясовувати соціологи, етнологи і певною мірою антропологи. Так, Д. Янг на початку 1930-х рр. звертав увагу на те, що на той час в англійській

мові “не існувало слова, яке з філологічною відповідальністю могло бути застосоване до усіх груп, котрі відрізняються своїми біологічними, а також національними рисами, або ж комбінацією і тих, і тих”. Важливий крок у розробку наукової концепції меншини (меншинних груп) зробив американський соціолог Люїс Вірт. Поняття “меншина” він визначив таким чином: “група людей, яка на підставі своїх фізичних чи то культурних характеристик відрізняється від інших у суспільстві проживання відмінним й нерівноправним ставленням до себе, й яка вважає себе об’єктом колективної дискримінації”. У цьому контексті можна згадати концептуальні визначення поняття “меншина” ще кількома визнаними фахівцями у даній галузі – це американські соціологи М. Харріс і С. Веглі, Р. Шермерхорн та голландський соціолог Г. Ван Амерсфорт. Так, С. Веглі та М. Харріс вважають, що меншину можна визначити за такими показниками: **1)** меншини є підпорядкованими сегментами комплексних державних суспільств; **2)** меншинам властиві специфічні, або ж культурні риси, які з позицій домінантних сегментів вважаються такими, що заслуговують на меншу увагу; **3)** меншина – це самосвідомі спільноти, об’єднані специфічними рисами, що властиві їхнім членам; **4)** членство в меншині визначається походженням; **5)** члени меншини прагнуть (унаслідок свідомого вибору чи необхідності) до шлюбів у середині своєї групи. Р. Шермерхорн у своїй відомій книзі “Компаративні етнічні відносини” (1978 р.) поряд з іншими атрибутами, про які згадували його попередники, підкреслює ще одну характеристику меншини – а саме те, що вона представляє меншу половину населення того чи іншого суспільства. Г. Ван Амерсфорт звертає увагу на такі властивості меншини, як те, що вона є перманентним колективом населення держави, кількісний склад (мається на увазі невеликий) виключає меншину із ефективної участі у політичних процесах, меншина перебуває у занедбаній позиції у суспільстві проживання. У контексті викладу концепції меншини варто звернути увагу на суто юридичні параметри цього поняття, оскільки статус меншини вимагає певного правового її захисту від можливих утисків з боку домінуючої більшості. Тому у документах ООН та інших міжнародних організацій виділяються базові ознаки, володіючи якими

меншина виступає суб'єктом міжнародного права. Вони в основному співпадають з ознаками, за якими меншину визначають соціологи: **1)** кількісний склад – меншини мають поступатися у кількісному відношенні іншій частині населення, яка становить більшість; **2)** недомінуюче становище; **3)** відмінності у етнічному чи національному характері, культурі, мові або релігії. У цьому контексті доцільно нагадати, що в основу вироблення позиції ООН стосовно меншини було покладено їхнє визначення, запропоноване Франческо Капоторті: “меншиною є група, яка у кількісному плані поступається останній частині населення держави і яка не є домінуючою, а її члени, будучи громадянами цієї держави, мають етнічні, релігійні чи інші характеристики, відмінні від іншої (останньої) частини населення і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження їхньої культури, традиції, релігії чи мови”. Кожен із типів меншин – від релігійних, расових до тих, які визначаються за характером їхньої поведінки, – поряд з загальними для всіх властивостями має свої специфічні риси, які зумовлюються чи то походженням меншин, чи то їхнім демографічно-соціальним статусом. Однією з найбільш відомих і найчастіше вживаних меншин є **етнічна меншина** – сегмент (група) населення у суспільстві, яка вирізняється спільним (дійсним або уявним) походженням, системою поглядів на довколишній світ та зразками поведінки, має відмінні від собі подібних культурні й фізичні характеристики. Термін “етнічна меншина” у науковій зарубіжній та вітчизняній літературі вживається не так давно, хоча термін “етнос”, від якого він походить, відомий науці вже довгий час. Він більш інтенсивно використовується десь з середини 1960-х рр. (у колишньому Радянському Союзі – з початку 1970-х рр.), а до цього як синонім частіше вживався термін “національна меншина”. Такий стан з термінологією був зумовлений об'єктивними причинами. Саме в останній третині ХХ ст. відбувався етнічний ренесанс у поліетнічних країнах Америки і Європи, а етнічний фактор почав відігравати неабияку роль у їхньому суспільному житті. Щоправда, ще з початку 1950-х рр. здійснювалися спроби Ф. Капоторті замінити поширений термін “національна меншина” терміном

“етнічна меншина”. Етнічна меншина, як і етнос, може існувати і дисперсно й у її долі головну роль відіграють не етнополітичні, а етнокультурні цінності, які об’єднують вихідців одного й того ж етносу в інонаціональному середовищі. Етнічна меншина – це різновид етнічної групи населення тієї чи тієї держави. Оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних (однорідних) держав, то населення кожної із них за їхнім складом можна уявити як сукупність існуючих в її рамках етнічних груп. На основі визначень меншини, однією з ознак котрої є її занедбане становище (у результаті не лише безпосередньої дискримінації, але й як наслідок невикористаних потенцій), відомий німецький етносоціолог Фрідріх Гекманн робить такий висновок про сутність етнічної меншини: “Етнічні меншини – це занедбані, пригноблені, дискриміновані й відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у рамках системи етнічної ієрархії”. Додамо, що таке визначення є у дусі оцінки реалії сьогоденного дня, коли у міжетнічних стосунках у поліетнічних країнах дуже чітко виявляється прагнення з боку етнічної більшості підкорити собі меншини, а з боку меншин – прагнення до етнічної автономії, або й до витворення національної держави (прикладом може бути колишня Югославія, Грузія, Росія). Продуктивною ідеєю у Ф. Гекманна є типологія етнічних меншин, в основу якої покладено три базові принципи: **1)** походження (шляхи формування); **2)** структурно-соціальне становище у суспільстві; **3)** політичні орієнтації. Згідно з цим етнічні меншини можуть бути п’ятьох типів: **1)** національні меншини; **2)** регіональні меншини; **3)** емігрантські меншини; **4)** колонізовані меншини; **5)** нові національні меншини. Інтерпретацію кожного із типів етнічних меншин можна концентровано передати таким чином: **1) національні меншини** утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), для котрих важливою умовою було збіг державної самоорганізації й етнічної належності їхнього населення. “Острівки” з відмінною етнічною ідентичністю у рамках утворених національних держав й складала національні меншини як різновид етнічної меншини; **2) регіональними меншинами** є групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, або ж,

завдячуючи етнічним і політичним рухам, заново хочуть відкрити і оживити “призабуті” етнічні традиції й культуру, а також окремі образи минулого. До таких меншин, зокрема, належать баски й каталонці в Іспанії, валлійці й шотландці у Великобританії тощо;

3) емігрантський тип меншини добре знайомий і українській науковій літературі. Серед емігрантських етнічних меншин виділяються поселенські та заробітчанські. Перші утворюються із іммігрантів, які прибули, чи то прибувають до тієї чи іншої країни на постійне місце мешкання, другі – із іммігрантів, які прибувають з метою працевлаштування;

4) щодо колоніального типу етнічних меншин, то їх приклади легко віднайти у багатьох поліетнічних країнах світу: індіанці у Північній Америці, древні жителі Австралії, полінезійське населення Австралії, пігмеї та бушмени Африки. Згідно з визначенням Ф. Гекманна, “колоніальні меншини – це нащадки древнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені їхньої успадкованої економічної основи життя й соціальна структура та культура котрих була вкрай зруйнована”;

5) нові національні меншини виникли у результаті чисто колоніального поділу територій та встановлення кордонів без врахування етнічної специфіки. Для розуміння структури та функцій етнічної меншини (у соціологічних студіях вони є чи не найважливішими), необхідно чітко уявляти собі її якісні характеристики та механізм відтворення. Крім того, варто пам’ятати, що терміном “етнічна меншина” визначається статус груп населення в ієрархії поліетнічного суспільства та їхнього місця у системі міжетнічної взаємодії у двох головних напрямках: меншина – домінуюча більшість; меншина – меншини. Серед якісних характеристик етнічної меншини можна виділити ті, які складають її сутність й через котрі вона себе реалізує. Передусім, спільне походження. Цю ознаку можна вважати базовою, оскільки за всіх обставин вона залишається у системі етнічних характеристик. Скажімо, у складі якого б етнополітичного організму (держави) не перебували вихідці з України, вони там за певних умов (необхідних для визначення статусу меншини) складають меншину з відповідним етнонімом (самоназвою) – українська, за

країною походження, якщо не окремих даних суб'єктів, то їхніх предків. Іншими важливими індексами будь-якої етнічності є мова, релігія, культура, ціннісні орієнтації, почуття й поведінка у довколишньому середовищі. Перераховані індекси відносяться в основному до сфери духовного життя та психологічної сутності людей. Є ще одна група ознак етнічності, яка пов'язана з фізичними характеристиками людей – колір шкіри, конституція тіла. У Великобританії, наприклад, колір шкіри використовувався як етнічний індикатор у переписах населення у 1983-1984 рр., оскільки вважалося, що дискримінація здійснюється на основі кольору шкіри (чорні – білі). Щоправда, наступний перепис (1991 р.) дещо розширив діапазон етнічної класифікації, додавши такі показники, як “азійці”, “інша раса чи етнічна група”. Існування етнічної меншини пов'язане, передовсім, з можливостями збереження себе як певної цілісності та розвитку тих аспектів етнокультурного буття, за якими (якщо відсутні чіткі фізичні ознаки) ця меншина вирізняється з-поміж інших. Самовідтворення етнічної меншини відбувається за таких умов: **1)** наявність природного приросту; **2)** збільшення кількості (або ж фіксація стабільності складу) у результаті зростання рівня етнічної самосвідомості серед населення й ідентифікації себе з тією чи тією меншиною; **3)** безперервність процесу міжпоколінної передачі етнічної інформації, що забезпечує тяглість етнічності; **4)** наявність інституційної наповненості меншин, наявність у них інституцій (організацій культурного, політичного, соціального плану, засобів масової інформації, культурно-мистецьких, навчальних закладів, які готують кадри для етнічних меншин, тощо), власне, тих структур, які сприяють зміцненню зв'язків у середині меншини й забезпечують її життєдіяльність. Крім цього, у фаховій науковій літературі вживають такі назви меншин, пов'язані з етнічним походженням (за алфавітом): **безправна меншина** – зазвичай мігрантського походження, що позбавлена можливості користуватися своїми етнічними атрибутами та власністю, яка їй належала раніше; **виселена меншина** – мігрантська етнічна спільнота, яка примусово витіснена із своєї етнічної батьківщини; **глобальна меншина** – домінантна нація у світовій ієрархії етнічних спільнот; **емігрантська меншина** –

меншина у поліетнічній країні, яка утворилася у висліді переселення частини населення з іншої країни на постійне місце проживання й яка такою оцінюється ззовні – з погляду країни виходу переселенців; **етнічна псевдоменшина** – несправжні, уявні, сконструйовані, вигадані, тимчасові етнічні спільноти, які виникають у період політичної кон'юнктури й для яких етнічні чи то національні маркери не виступають усталеними та зникають зі зміною політичної ситуації; **етнокультурна меншина** – меншинна група населення, яка має своєрідні культурні характеристики, зміст котрих визначається етнічним походженням і які виявляються у процесі взаємодії з іншими; **етнонаціональна меншина** – термін (до певної міри компромісний, умовно сконструйований), який використовується для означення меншинної групи населення, що має як суто етнічні, так і національні риси, зокрема, елементи політичної волі до формування власних управлінських структур й прагнення відігравати помітну роль у політичному житті країни проживання; **іммігрантська меншина** – меншина у поліетнічній країні, яка утворилася у висліді переселення частини населення з іншої країни на постійне місце проживання й яка такою оцінюється з погляду країни поселення; **колонізована меншина** – це нащадки древнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені успадкованих ними основ економічного життя й соціальна структура та культура котрих були знищені; **національна меншина** – частина народу, яка мешкає відірвано від його основного масиву в інонаціональному середовищі, але представники якої відчувають з ним зв'язок через культуру, мову та деякі інші риси національної специфіки; **“помітна меншина”** – це термін, яким користуються, здебільшого, у Канаді, щоб виокремити меншини, котрі не відносяться до домінуючої більшості й відрізняються від неї зовнішнім виглядом (зазвичай колір шкіри, конституція тіла), за винятком автохтонного населення (у Канаді, США – індіанці; в Україні – росіяни, білоруси); **регіональна меншина** – групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, що була властива їм до утворення

національних держав, або ж, завдячуючи етнічним та політичним рухам, прагнуть відродити забуті етнічні традиції й культуру, або ж їх окремі елементи й поширити їх на територію свого проживання, певною мірою уособлюючись; **самоврядна національна меншина (СНМ)** – інституція, яка вперше була заснована в Угорщині для захисту культурної автономії меншин. СНМ обираються меншинами, які мають право узгодження позицій стосовно явищ, що є для них найважливішими: культура, освіта, мова та засоби масової інформації. Що ж до інших справ, які безпосередньо їх стосуються, то СНМ надаються консультативні права. Ці органи можуть, у свою чергу, засновувати культурні й освітні інституції. СНМ існують як на локальному, так і на національному рівнях. Подібного роду утворення з'явилися у нових державах, які виникли на території колишньої Югославії після її розпаду. Ефективність такого менеджменту дає позитивні результати – міжетнічна взаємодія у цих країнах реалізується на безконфліктному рівні; **“спеціальна меншина”** – поняття, яке застосовується у законодавстві й політичних практиках Республіки Македонія та означає необхідність наявності у понад 50 відсотків представників меншини у виборному органі (парламенті) для обрання на ту чи ту позицію у парламенті вихідця цієї меншини.

МЕРЕЖА СЕМІОТИЧНА – система символів та знаків (кодів), органічно пов'язаних між собою, передусім у зразках культури, ціннісних орієнтаціях індивідів, за допомогою яких можна відрізнити одну етнічну спільноту від іншої.

МЕРЕЖІ ЕТНІЧНІ – існування етнічних утворень в одному просторі, що спонукає до формування у групі (принаймні, у її еліті) відчуття колективізму, усвідомлення спільного походження, культурної спорідненості.

МЕРЕЖІ ЕТНІЧНІ СОЦІАЛЬНІ – мережі, які формуються на основі довіри між членами однієї й тієї ж етнічної спільноти. Вони зазвичай властиві іммігрантському компоненту країни проживання. Завдяки циркуляції

інформації по цих мережах вдається більш успішно адаптуватися у новому суспільстві, забезпечити адекватні ніші у його соціальному житті.

МЕТАЕТНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ – метарівень аналізу досліджень етнічності; довідник на базі здійснених досліджень етнічності.

МЕТАФОРА ЕТНІЧНА (від грецьк. *metaphora* – перенесення) – спосіб розкриття сутності етнічного явища через слова та словосполучення, які схожі до звичних чи такі, що контрастують з тими, які найчастіше вживаються для характеристики цього явища.

МЕТИСИЗАЦІЯ (від франц. *metis* – змішаний) – фізичне змішання різних популяцій, що належать, як до одних і тих же, так і до різних етнічних спільнот. Нащадки від змішаних шлюбів називаються метисами. В Америці метисами називають нащадків від змішаних шлюбів європеїдів та індіанців, а у Бразилії – від шлюбів між португальцями та індіанцями. Чимала кількість метисів проживає у таких країнах, як Венесуела, Колумбія, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор.

МІГРАНТИ (від латин. *migrare* – пересуватися, переміщатися) – особи, які переміщуються до іншої (нової) країни на різні терміни перебування у ній; **законні (визнані законом) мігранти** – особи, які переселилися до іншої країни на підставі (не порушуючи) законів країни поселення; **нерегулярні (нелегальні) мігранти** – особи, які прибувають до іншої країни, обминаючи закони країни поселення; **кочівники (номади)** – особи, які мігрують з одного місця на інше й живуть в основному за рахунок великої рогатої худоби, інколи за рахунок мисливства або риболовлі; **поселені (поселенські) мігранти** – особи, які прибули до іншої країни у чітко визначене місце поселення; **таємні мігранти** – особи, які прибули до іншої країни, обминаючи закони країни поселення, й приховують своє іммігрантське походження; **транзитні мігранти** –

особи, які прямують до певної країни й у силу тих чи тих обставин змушені на деякий час зупинитися у третій країні, а згодом перебираються до бажаного місця поселення.

МІГРАЦІЯ – процес переселення, територіального переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання з обов'язковим перетином адміністративних або державних кордонів. *Демографи пропонують вирізняти такі види міграції: **вимушена міграція** – переселення людей з незалежних від них причин; **внутрішня міграція** – переміщення населення в середині країни між адміністративними одиницями (областями, провінціями), населеними пунктами (містами, селами); **добровільна міграція** – переселення людей з доброї волі з метою поліпшення умов свого життя; **екологічна міграція** – переміщення людей, яке відбувається у результаті природних чи техногенних катастроф, опустелювання тощо; **економічна міграція** – переміщення людей під тиском соціально-економічних обставин, які привели до погіршення їх становища, або ж у результаті сформованої ідеї можливостей покращення життя поза межами країни проживання; **еміграція** – виїзд осіб із країни постійного місця проживання в інші країни з різних мотивів; **зворотна міграція (рееміграція)** – процес повернення людей до попереднього місця проживання; **зовнішня (міжнародна) міграція** – переміщення людей через кордони держав; **імміграція** – в'їзд особи у певну країну з метою проживання в ній; **інтелектуальна міграція (“brain-drain”)** – переселення висококваліфікованих спеціалістів, учених, митців; **“кліматична міграція”** – переселення людей, пов'язане зі зміною кліматичних умов, у яких вони мешкали; **колонізація** (від латин. *colonia* – виселки, поселення на чужій території) – вид міграції, пов'язаний з розширенням етнічної території за рахунок заселення пустельних земель, або земель, які слабо заселені, з метою їх господарського освоєння та налагодження життєдіяльності; **незворотна міграція** – переселення людей з метою постійного проживання у тій чи тій державі, у тому чи тому населеному пункті; **нелегальна***

(незаконна, нерегульована) міграція – переміщення людей з порушенням правил в'їзду в країну, перебування в ній та здійснення економічної діяльності. На Заході надають перевагу вживанню терміну “нерегульована міграція”, аргументуючи таку позицію тим, що нелегальну імміграцію зв'язують з криміналітетом, що *апріорі* є образою гідності людини й роздмухуванням расової та етнічної ворожнечі; **постійна (довгострокова) міграція** – згідно з рекомендаціями ООН, переселення людей з метою проживання на території іншої країни на термін понад один рік; однак, зазвичай, кожна країна цей термін визначає сама; **репатріація** – повернення мігрантів до країни походження з наступним набуттям її громадянства за спрощеною процедурою; йдеться передовсім про осіб, групи населення, котрі у примусовому порядку були виселені з місць свого постійного проживання; **тимчасова міграція** – процес переселення людей з терміном перебування на новому місці певний час, після закінчення якого мігранти повертаються до попереднього місця помешкання; **трудова міграція (маятникова, сезонна, довгострокова)** – міжпоселенські переміщення людей з метою працевлаштування.

МІД Маргарет (Margaret Mead) – американський етнограф (1901-1978 рр.); навчалася в університеті Де По (штат Індіана); ступінь бакалавра та магістра отримала в Колумбійському університеті; ступінь доктора філософії здобула у 1929 р. у тому ж університеті; проводила польові дослідження у Полінезії та на Самоа; працювала в Американському музеї природничої історії. Поле професійної діяльності: культурологія, дитяча психологія з точки зору етнопсихологічної школи, соціалізація дітей у примітивних культурах.

Вибрані праці: *Культура и мир детства: Избранные произведения.* – М., 1988; *The Changing Culture of an Indian Tribe.* – New-York, 1932; *Mind Self and Society: From the Standpoint of Social Behaviorist.* – New-York, 1934; *The School in American Culture.* – New-York, 1951; *Anthropology: A Human Science.* – New-York, 1964; *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap.* – New-York, 1970.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ (МОМ) – організація, заснована у 1951 р., яка опікується

врегулюванням проблем сучасних міграцій та мігрантів. Штаб-квартира МОМ знаходиться у Женеві (Швейцарія).

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП) – спеціалізована установа ООН (міжнародна організація), яка займається питаннями регулювання трудових відносин, зокрема за участю мігрантів. Штаб-квартира МОП знаходиться у Женеві (Швейцарія).

МІЖНАРОДНА РОБОЧА ГРУПА мас-медіа проти расизму та ксенофобії – спільний проект Міжнародної федерації журналістів та Європейської федерації журналістів по подоланню виявів расизму у засобах масової інформації.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ про економічні, соціальні і культурні права – міжнародно-правовий документ у сфері міжнародного захисту прав людини, зокрема культурних, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1996 р.

МІЖПОКОЛІННА ТРАНСЛЯЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ – передача до наступних поколінь етнічної спільноти різними способами (через усну й написану історію, енциклопедії, засоби масової інформації, Інтернет, художню літературу тощо) інформації про події, факти у життєдіяльності своєї спільноти.

МІСЦЕРОЗВИТОК (етносу) – у пасіонарній теорії етногенезу це – унікальна сукупність ландшафтів, у якому утворився етнос. Дослідники етнічності із різних галузей знань довели, що ландшафт (екогеографічне довкілля) справляє помітний вплив на формування етнічних спільнот, передусім етносів і субетносів. Це з особливою силою виявляється в етнокультурницьких традиціях, звичаєвій обрядовості, менталітеті, чим певною мірою детермінується розвиток самих етнічних спільнот. Етнополітологія (І. О. Кресіна) свого часу запропонувала спеціальний метод для вивчення цього явища – метод

біогеографічного та біоенергетичного детермінізму (біогеодетерміністський) метод.

МІТЧЕЛ Клайд (J. [James] Clyde Mitchell) – британський етнолог, соціальний антрополог й етносоціолог (1918–1995 рр.); працював у Родезійському інституті Лівінгстона; був ректором університету Салісбері (нині Хараре); очолював знамениту Лондонську школу економіки й політичних наук. Поле професійної діяльності: кланові стосунки в районі озера Тонга; танцювальне мистецтво жителів замбійських гірських районів; соціальні процеси в британському суспільстві; соціальні аналітичні мережі.

Вибрані праці: The Kaleda Dance: Aspects of Social Relationships among Urban Africans in Hothorn Rhodesia. – Manchester, 1956; The Yao Village: A study in the Social Structure of a Malawian Tribe. – Manchester, 1971; Social Networks in Urban Situations: Analyses of Personal Relationships in Central African Towns. – Manchester., 1969; Configurational Similarity in Three Class Contexts in British Society // Sociology. – Vol. 19. – 1985.

МОБІЛІЗАТОР ЕТНІЧНИЙ (від франц. *mobiliser* – приводити у рух) – дія, яка спричинює й стимулює етнічну мобільність індивіда.

МОБІЛІЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ – діяльність, спрямована на інтенсифікацію використання етнічного фактора різними політичними силами, зокрема у виборчих кампаніях, у кампаніях тиску на владу для досягнення своїх інтересів, у боротьбі між собою за зайняття більш престижних ніш у політичній ієрархії суспільства, для досягнення своїх групових інтересів. Мобілізація етнічності спільноти відбувається навколо того чи того етнічного маркера, наприклад, мови, звичаїв, елементів етнокультури, кольору шкіри тощо. Мобілізація етнічності найбільш очевидно виявляється під час загострення міжетнічних, міжнаціональних відносин. Приклади інтенсивної мобілізації етнічності можна віднайти у Квебеці (Канада), Шотландії (Великобританія), Ірландії, Каталонії (Іспанія) тощо, що пов'язано передусім з рухами за автономію, чи утворення самостійного етнополітичного організму (держави); в Україні мобілізація етнічності відбувається навколо питання про мови.

МОВА – система звукових та графічних знаків, що функціонує як засіб людського спілкування. Мова є чи найхарактернішим маркером етнічної належності. Процеси відродження етнічності, зазвичай, починаються з відродження мови, або, принаймні, стимулювання її розвитку. Такий стан був властивий, наприклад, процесам відродження кельтської нації в Уельсі, рухам у Південній Франції у 1970-х р., коли реанімувалася окситантська мова, націоналістичним рухам у Країні Басків, утвердженню незалежності Фінляндії у ХІХ столітті, що було пов'язано з підвищенням статусу фінської мови до рівня офіційної національної мови. *Найбільш поширеними різновидами мови є такі:*

етнічна мова – мова, яка є одним із головних маркерів етнічної спільноти й яка є основним засобом спілкування у середині цієї спільноти. Найчастіше її ідентифікують з тим чи тим народом, тією чи тією національністю;

державна мова – термін, який з'явився з формуванням націй-держав (політичних націй) й яким визначають мову, що закріплена традицією або законодавством тієї чи тієї держави, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, засобах масової інформації;

мажоритарна мова (від латин. *maior* – більший) – зазвичай, мова титульної етнічної спільноти, яка за своєю чисельністю (у переважних випадках) переважає усі інші спільноти того ж самого етнополітичного організму (держави); найчастіше саме ця мова є державною мовою;

міноритарна мова (від латин. *minores* – менший) – мова малочисельної етнічної спільноти (етнічної, національної меншини);

офіційна мова – мова, яка використовується державою й її агентами (представниками) у державницьких цілях та у комунікації з громадянами; мова (мови), прийнята для спілкування у міжнародних організаціях;

рідна мова – мова, яку людина засвоює від раннього дитинства без спеціального навчання, перебуваючи у тому чи тому мовному середовищі. У певних ситуаціях цей термін співпадає з терміном “етнічна мова”;

“мова ворожнечі” – самовисловлювання з елементами заперечення;

національна мова – мова, яка є засобом письмового й усного спілкування національної спільноти;

мова міжнаціонального спілкування – мова, яка у багатонаціональній, поліетнічній державі використовується у ролі мови-посередника.

МОДЕЛЮВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

– вибудовування системи передбачення змін у міжетнічних стосунках та їх впливу на загальну ситуацію у цих стосунках, а також формування відповідних умов для досягнення бажаного результату.

МОДЕЛЬ Раша (Georg Rasch) застосовується для аналізу даних тверджень, щоби здійснити заміри спроможностей, установок та характеристик особистості. Скажімо, для оцінки спроможностей читання у студентів, базуючись на питаннях щодо тих чи тих тверджень про сам процес читання. Модель найчастіше застосовується у психометрії, пов'язаної з теорією техніки вимірювання у психології та освіті. Модель була розроблена данським математиком і статистиком Георгом Рашем. Модель Раша дозволяє моделювати функції особистості та предмета, власне логістичну функцію різниці між особистістю та предметом. У ході вимірювання можна з'ясувати кількісні характеристики, властиві особистості чи предметові. Скажімо, в освітніх тестах параметри предмета співвідносяться зі складнощами самого предмета, а у випадку з особистістю мова йде про рівень її спроможності, її здібностей. Залежність між параметрами особистості та предмету виражається у формулі: чим вищий рівень спроможності особистості у контексті складнощів предмета, тим вища ймовірність коректної (правильної) відповіді на питання про предмет. За моделлю Раша, якщо розміщення особистості на латентній прямій дорівнює складнощі предмета, то коректність відповіді буде дорівнювати 0,5. Модель Раша, власне, репрезентує структуру, у якій дані повинні вибудуватися у такому порядку, щоби результат вимірювання можна було отримувати із самих даних. Іншими словами, модель забезпечує дослідника критеріями успішного вимірювання. Вона є моделлю для ідеального стандарту. Модель Раша часто застосовується для опису мережі даних. Використання моделі пов'язано передусім зі звичними предметами, які тестуються, тому

вона часто застосовується у таких освітніх тестах, які включають правильні-неправильні відповіді. Модель Раша у частині оцінювання дихотомічних даних корелює зі Шкалою Торстоуна і останній часто вживав її, оскільки концептуально вона близька до закону компаративного судження (LСJ). Значимість моделі Раша для вимірювання соціальних явищ пов'язана з наступним: Раш застосовував її радше для вимірювання індивіда, аніж властивостей груп, населення; підхід Раша передбачав, що наукова гіпотеза включає у себе судження, які є кількісними і які піддаються вимірюванню, але за умов їх операціоналізації у конкретному експериментальному контексті. Модель застосовується для вимірювання сутності етнічних характеристик особи чи групи осіб.

МОДУСИ ЕТНІЧНОСТІ (від латин. *modus* – міра, спосіб, образ, вигляд) – це мережа (поле) позицій суб'єктів етнічності, які виявляються в етнокультурних практиках, котрі легко упізнаються й дозволяють розрізнити їх (практики) належність тій чи тій спільноті; прикладами таких практик є практики, що зв'язані з рівнем володіння рідною мовою й характером її використання, з рівнем безпосередньої включеності у етнокультурне виробництво та в етнічні організації, з рівнем силового поля виявлення етнічної ідентичності, з рівнем релігійної віри та участі у релігійних практиках (наприклад, відвідування церкви).

МОЙНІХЕН Даніель Патрік (*Daniel Patrick Moynihan*) – американський політолог, етнолог, іммігрантознавець (1927–2003 рр.); закінчив Вищу школу ім. Бенджаміна Франкліна у Гарлемі (Нью-Йорк); навчався в Університеті Тафта і Лондонській школі економіки; політичну кар'єру розпочав з 1950 р. в офісі губернатора Гаррімана; був Послом США в Індії, Послом США в ООН, сенатором від Нью-Йорка (1977–2001 рр.). Поле професійної діяльності: дослідження проблем іммігрантів у великих містах, міжетнічна взаємодія; етнічні аспекти соціальних процесів; сутність етнічності в американських контекстах. Вибрані праці: *Beyond the Melting Pot.* – New-York, 1963; *The Negro Family. The Case for National Action.* – New-York, 1965; *Ethnicity: Theory and Experience* (ed.,

---

with Nathan Glazer). – Cambridge, 1975; *Family and Nation: Goakin Lectures*. – New-York, 1986; *On the Law of Nations*. – New-York, 1990; *Pandaemonium: Ethnicity in International Politics*. – New-York, 1994; *Miles to Go: A Personal History of Social Policy*. – New-York, 1996.

МОНОКУЛЬТУРИЗМ (від грецьк. *monos* – один та латин. *cultura* – культура) – концепція, що пропагує культурну однорідність суспільства як продуктивну ідею сучасного розвитку.

МОНОПОЛІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *monos* – один; *poleo* – продаю) – етнічний атрибут, який маніфестується виключно однією етнічною спільнотою, котра проголошує ексклюзивне право власності на нього.

МОСС Марсель (Marcel Mauss) – французький етнограф, антрополог, соціолог (1872–1950 рр.); вивчав філософію в університеті м. Бордо, який закінчив у 1893 р.; у Парижі вивчав порівняльні релігії та санскрит; працював у ліцеї; з 1901 р. – керівник кафедри історії релігій та нецивілізованих народів у Практичній школі вищих досліджень; з 1931 р. – керівник кафедри соціології у Коледжі де Франс. Поле професійної діяльності: примітивні суспільства та культури; структурна антропологія; магія та сакральне у житті народів; засновник Інституту етнології.

Вибрані праці: *Физическое воздействие на индивида коллективно внушенной мысли о смерти // Человек*. – 1992. – № 6; *Общества, обмен, личность*. – М., 1996; *Социологическая оценка большевизма // Новое и старое в теоретической социологии*. – Москва, 1999; *Социальные функции священного: Избр. произведения*. – СПб., 2000; *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*. – Paris, 1898; *La sociologie: objet et method*. – Paris, 1901; *De quelques formes primitives de classification*. – Paris, 1902.

МУЗИКА ЕТНІЧНА – музика, характерна для тієї чи тієї етнічної спільноти, що відтворює певні аспекти її життєдіяльності, насичена етнічно маркованими почуттями.

МУЛАТИ (від латин. *mulus* – змішаний) – нащадки від змішаних шлюбів білих та негрів.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ (полікультурність) (від латин. *multis* – множинний та *cultura* – культура) – відображення існування та взаємодії у суспільстві різних культур та субкультур упродовж історії. Ідеологія, яка орієнтує на рівноправне потрактування усіх культур, котрі існують у суспільстві; багато європейських держав ідеологію мультикультуралізму поклали в основу політики культурного плюралізму, що у багатьох поліетнічних країнах стає частиною державної політики у сфері етнонаціонального розвитку. У рамках такої політики формується спеціальний напрямок – менеджмент культурного розмаїття.

Н

НАПОВНЕНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНА – наявність організацій та структур (етнічних, релігійних, професійних тощо), навчальних закладів, преси, художніх колективів, які забезпечують існування, відродження та відтворення етнічних спільнот.

НАРОД (від грецьк. *ethnos*) – цим терміном означають: **1)** сукупність людей, яким притаманні однакові характеристики (наприклад, територія, мова, культура, історичне минуле); **2)** усе населення тієї чи іншої країни; **3)** групу людей, об'єднаних однаковою діяльністю чи інтересами на визначений, зазвичай, короткий час. Народ – складне етносоціологічне та політико-правове поняття, яке має низку тлумачень: *політико-правове*: все населення (спільність громадян) певної країни як державно-правового утворення, іноді ототожнюється із політичною (громадянською) нацією (скажімо, “народ України”, “американський народ”, “російський народ”); *соціальне*: сукупність нижчих прошарків суспільства в контексті соціального конфлікту; *етнічне*: як аналог етносу у публіцистиці та політичній риториці (“український народ”, “угорський народ”), або історичних дослідженнях не етнологічного спрямування (“велике переселення народів”, “опір болгарського народу турецьким завойовникам”); **корінний народ** – аборигенний народ, який веде племінний образ життєдіяльності; народ (етнос), що історично склався і проживає на конкретній території. У міжнародно-правових документах та практиках під корінними народами, або “споконвічними народами” розуміють лише етнічні спільноти, які не мають імміграційного походження і проживали на своїх землях до приходу переселенців з інших районів. Термін “корінний народ”, що застосовувався переважно в етнографічній літературі як синонім поняття “автохтонні” чи “аборигенні” народи, у другій половині 20-х рр. ХХ ст. набув у

колишньому СРСР важливого політико-правового значення. Це було викликано необхідністю обґрунтування прав національностей на ту чи ту форму реалізації національного суверенітету (щоправда, лише формального) на своїй етнічній території в умовах багатонаціональної федеративної держави. З утворенням на території колишнього СРСР незалежних національних держав поняття “корінний народ” на певний час зникає з правових документів. Зокрема, у Декларації прав національностей (1991 р.) і в Законі “Про національні меншини України” (1992 р.) цей термін відсутній. Він знову з’являється у Конституції України (ст. 11, п.3 ст. 92, п. 3 ст. 119). Певні характеристики корінних народів в Україні мають кілька етнічних спільнот: кримські татари, гагаузи, кримські караїми і кримчаки. Водночас у міжнародних документах поняття “корінний народ” має дещо інше значення, близьке до терміну “аборигенні народи”. Прикладом можуть бути спеціальні резервації аборигенів Австралії, індіанців США, спеціальний статус території саамів у Фінляндії тощо. Оскільки етносів, які б відповідали визначенню корінного народу у міжнародних документах, в Україні немає, на думку експертів, дане поняття потрапило у вітчизняні правові документи безпідставно. У випадку надання деяким етносам України статусу корінного народу на них мають бути поширені права, передбачені для цієї категорії етнічних спільнот міжнародними документами: право на самовизначення у формі національно-територіальної автономії; забезпечення у межах її території права власності на землю, надра, водні та інші природні ресурси; формування альтернативних, побудованих за етнічним принципом, владних структур тощо.

НАРОДНІСТЬ – людська спільнота, яка склалася історично на основі змішання племен у період розкладу первіснообщинного ладу й має свою мову, територію, має певні спільні елементи культури, початки економічних зв’язків та спільної господарської діяльності. Формування народності починається з консолідацією племінних союзів. Найпершими народностями були давньо-єгипетська, давньоеллінська; пізнішими народностями стали давньоруська, польська, французька тощо, ті, що

склалися у період феодалізму. Народності були перехідними етносоціальними спільнотами між племенами та націями.

НАСИЛЬСТВО ЕТНІЧНЕ – дії проти особи або групи, які завдають моральної чи то фізичної шкоди й причиною яких є етнічне походження. Зазвичай, етнічне насильство базується на етнічній ненависті й подеколи стимулюється політичними лідерами та лідерами етнічних рухів з метою зайняття престижних ніш у суспільному житті, або територій, населених представниками інших етнічних спільнот. Формами етнічного насильства є: *етнічний тероризм, етнічно мотивований тероризм, етнічна зверхність, расистська зверхність, расистський тероризм* (у формах расизму та ксенофобії), *погроми, праворадикальний екстремізм*. Питання етнічного насильства досліджували єврейський соціолог Людвіг Гумплович; у новітній час – Амі Хуа, Кевін Б. МакДоналдз. Приклади етнічного насильства: дії Ку Клукс Клану у США, дії хорватських усташів, заворушення в Кондопазі (Карелія, Росія, 2006 р.), геноцид узбеків у м. Ош (південь Киргизстану, червень 2010 р.).

НАСИЛЬСТВО МІЖЕТНІЧНЕ – дії особи або групи одного етнічного походження щодо особи або групи іншого етнічного походження, які порушують їх права, завдають шкоди їх іміджу, спричинюють тілесні та розумові травми. **Насильство структурне** – цілеспрямоване (зазвичай штучне) утримування етнічних спільнот у визначених секторах ділової активності, сегментах ринку праці, на спеціальних територіях поселення.

НАТИВІЗМ – філософське поняття для означення поглядів, згідно з якими у розумові людини існують вроджені ідеї. Нативізм, за Євою Новицькою, відтворює реанімацію власної культури; цей термін вживають також, коли йдеться про політику захисту та піднесення значення традиційної культури.

НАУЛКО Всеволод Іванович – український історик, етнограф, етнолог (1933 р.). Народився у м. Тараща Київської області. Освіта та професійна кар'єра: закінчив географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1956 р.); працював на Київській військово-картографічній фабриці; в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; навчався в аспірантурі інституту етнографії ім. Міклухо-Маклая АН СРСР; кандидатська дисертація захищена у тому ж Інституті, присвячена питанням етнічного складу населення України (історичні науки); докторська дисертація присвячена динаміці етнічних процесів в Україні; працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; викладав у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка; нині завідує відділом в Інституті української археографії і джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, працює професором Київського славістичного університету; член-кореспондент НАН України (1997 р.); обирався членом Академічної ради асоціації етнології та фольклору Європи. *Поле професійної діяльності:* етнонаціональні процеси в Україні та світі; динаміка етнонаціонального складу населення України; культура і побут населення України; етносоціологічні дослідження; українська діаспора.

Вибрані праці: *Етнічний склад населення УРСР.* – Київ, 1965; *Географічне розміщення народів в УРСР.* – Київ, 1966; *Развитие межэтнических связей на Украине.* – Київ, 1975; *Культура и быт украинского народа.* – Київ, 1977; *Хто і відколи живе в Україні.* – Київ, 1988; *Етнонаціональні процеси в Україні.* – Київ, 2001 (у співавт.).

НАЦІОНАЛІЗМ (від франц. *nationalisme*) – це: **1)** концепція, чи доктрина, яка базується на комплексі уявлень і переконань, що відтворює ототожнення з певною національною спільнотою; різновид політичної ідеології, у якій нація розглядається як найважливіша цінність; **2)** світоглядний принцип, специфічний стан свідомості представників того чи того етносу. Націоналізм розвивається у контексті конкретних історичних умов і має свої особливості у кожній країні. *Дослідники розрізняють кілька типів націоналізму, серед них: автономістський націоналізм* – націоналізм, який

передбачає автономне (самостійне) існування етнічної спільноти (етносоціального організму); **авторитарно-колективістський націоналізм** – вид націоналізму, який поширюється на структурований етнічний колектив з чітко авторитарною ієрархією; **“агресивний націоналізм”** – вид націоналізму, який передбачає (або пов’язаний з ними) войовничі, агресивні дії; **анархічний націоналізм** – тип націоналізму, прихильники якого переконані, що члени етнічної спільноти живуть у природній гармонії та взаємній симпатії; **бездержавний націоналізм** – форма націоналізму, яка не пов’язана на даний момент з існуванням держави й інспірує рухи за влаштування держави для своєї етнічної спільноти (як у межах держави помешкання, так і за її межами); **буржуазний націоналізм** – термін, який притаманний марксистсько-ленінській теорії й використовувався у Радянському Союзі для означення ідеології, руху (найчастіше в Україні) за визнання, збереження, розвиток культурницьких та історичних традицій, звичаїв, мови українського народу; за побудову власної держави етнічних українців; **“вторинний націоналізм”** – тип націоналізму, який “виростає” на основі історичного націоналізму й відрізняється від останнього певними особливостями, котрі визначаються умовами формування та функціонування етнічної спільноти (нації); **гегемоністський націоналізм** – тип націоналізму, який сповідує ідею про домінування принципів, зокрема й етнічних, на яких базується своя спільнота, над принципами інших спільнот; **громадянський націоналізм** – націоналізм, в основі якого лежить ідея про активну участь громадян у процесі прийняття політичних рішень; **гуманістичний націоналізм** – концепція, яка акцентує увагу на гуманних (“людяних”) аспектах націоналізму; **державницький націоналізм** – націоналізм, який став державницькою ідеологією; **“діаспорний націоналізм”** – націоналізм, який характерний для діаспорних частин етнічних спільнот, переважно українського походження; **еконаціоналізм** – тип націоналізму, зв’язаний з природоохоронними діями. Сповідники цього типу націоналізму розглядають природу не як самоцінність, а як засіб для досягнення

цілей людства (нації). Вони вважають, що здорова природа сприяє благополуччю нації і процвітанню національної держави. Дехто із них стверджує, що винуватцями усіх екологічних проблем є “прийшли” етноси; **економічний націоналізм** – форма націоналізму, яка базується на виключній ролі економічного розвитку й зосереджує зусилля на просуванні економіки своєї нації-держави, не беручи до уваги необхідність взаємодії з іншими націями-державами; **експансіоністський націоналізм** – різновид концепції націоналізму, який стимулює проникнення носіїв своєї етнічності на нові території, покликаючись на те, що територія розселення своєї нації, її ресурси – недостатні; **етнічний (“етнічно-генеалогічний”) націоналізм** – концепція націоналізму, яка акцентує увагу на чиннику успадкованості етнічності, на прагненні об’єднання осіб одного етнічного походження й недопущенні у свою спільноту осіб іншого етнічного походження; його різновиди – *глобалістський, діаспорний, іредентистський*; **етноцентричний націоналізм** – концепція націоналізму, в основі якої лежить підкреслена увага до етнічних якостей своєї спільноти; **західний (раціональний) націоналізм** – термін поширюється на Англію, Нідерланди, Францію, США, Швейцарію і його значення ґрунтується на концепції індивідуальної свободи та раціонального космополітизму, тому він не надто концентрує увагу на значенні історичного минулого; **інтегральний націоналізм (за українським соціологом О. Бочковським, “всенационалізм”)** – концепція, що, зокрема, вибудовувалася на таких принципах, як: нація – найвища цінність; об’єднання індивідів у спільноти на біологічних ознаках; раціональне підпорядковується емоціональному; непересічна роль лідера; інтерпретація війни та насильства як вияву вищої форми біологічної життєздатності людської спільноти (нації); **іредентизм** (від італ. *irredentismo* – такий, що знаходиться під чужим владцтвом) – форма націоналізму, котра концентрує увагу на приєднанні територій, на яких мешкають або ж колись мешкали особи одного етнічного походження; **історичний націоналізм** – націоналізм, ідеї якого зародилися у Німеччині та деяких європейських країнах

на початку XIX століття й який передбачав формування рухів з їх прагненнями до політичної та соціальної свободи; **консервативний націоналізм** – цей тип націоналізму обстоює ідею органічної інтегральної природи націй, як також їх еволюції; **культурний (цивілістський) націоналізм** – форма націоналізму, яка пропагує спільні культурні цінності, позитивно сприймає ідею асиміляції представників різного походження у свою націю; **ліберальний націоналізм** – тип націоналізму, прихильники якого фундамент нації-держави схильні шукати в інституалізованих формах сучасної спільної життєдіяльності індивідів одного й того ж етнічного походження; **маргінальний націоналізм** – тип націоналізму, який базується не на одному чітко визначеному принципові, а на принципах, властивих кільком типам націоналізму; **націоналізм “рісорджіменто”** – тип націоналізму, який отримав свою назву від назви епохи відродження, властивого для Італії XIX століття; **націонал-сепаратизм** (від франц. *separatisme*, від латин. *separatus* – окремих) – ідеологія, рух етнічних спільнот у поліетнічній державі, спрямований на створення самостійної держави, або ж, принаймні, заснування національно-територіальної автономії. **невдалий націоналізм** – націоналістична ідеологія, що не привела до повстання власної держави; **нерозвинений націоналізм** – форма націоналізму, яка практикується на території балканських та східноєвропейських країн, характерною рисою якого є брак культурницьких то освітніх ресурсів; **партикулярний націоналізм** – тип націоналізму, який веде до появи великої кількості етнополітичних організацій на основі прив'язаності індивідів до своїх ідентичностей, які визначають їх належність до тієї чи іншої спільноти; **підсвідомий націоналізм** – націоналістична ідеологія, яка практикується індивідом на підсвідомому рівні; **політичний націоналізм** – тип націоналізму, прихильники якого пропагують ідею політичної спільноти освічених індивідів, об'єднаних спільними законами та культурницькими й звичаєвими традиціями; **поліцентричний націоналізм** – тип націоналізму, який не акцентує увагу лише на одному якомусь об'єкті, а прагне поширити свою ідеологію на різні етнічні спільноти; **посткомуністичний**

націоналізм – тип націоналізму, який практикується на теренах колишніх комуністичних режимів; **початковий націоналізм** – початкові фази націоналізму, власне, ті, коли націоналізм зароджується; **радикальний націоналізм** – тип націоналізму, в основі якого лежить ідея “обраного народу”, котрий за усіма своїми якостями вивершується над іншими народами й має особливу історичну місію; **релігійний націоналізм** – форма націоналізму, яка опирається на релігійний чинник; **реформаторський націоналізм** – тип націоналізму, який виявляється переважно у країнах Азії й концентрує свої зусилля на відродженні держав, котрі у порівнянні із західними державами знаходяться на нижчому економічному, технічному рівні розвитку; **розвинений націоналізм** – форми націоналізму, які практикувалися на території Італії та Німеччині; **свідомий націоналізм** – націоналістична ідеологія, яка практикується індивідом усвідомлено; **сепаратистський націоналізм (ситуативно сепаратистський)** – тип націоналізму, пов’язаний з прагненнями етнічних спільнот заснувати свої власні нації, відколовшись від більшої політичної одиниці; **“соціологічний націоналізм”** – таким терміном західні дослідники називають націоналістів, котрі формують асоціації, культурні групи, групи тиску, групи, які організують акції, що збуджують національну свідомість й сприяють її підйому; **“сучасний націоналізм”** – сучасні інтерпретації націоналізму, зазвичай, у країнах, де існують усталені етнополітичні організми; **східний (“органічний”, “містичний”) націоналізм** – концепція, яка поширюється на країни Центральної та Східної Європи й базується на ідеї природного походження етнічних спільнот й підкреслює неперехідне значення міфології у творенні націй; **традиційний націоналізм** – націоналізм, який зародився на територіях західноєвропейських країн й ідеологія якого реалізується у створенні для етнічної спільноти власної нації-держави; **транснаціоналізм** – соціальний рух, соціальна ідеологія, які базуються на підкресленні взаємопов’язаності усіх народів та на втраті значення кордонів між країнами. Діаспори, скажімо, китайська, є історичними предтечами транснаціоналізму, а в сучасних умовах вони перетворюються у

транснаціональних політичних акторів; у межах транснаціоналізму як самостійне явище виділяється *культурний транснаціоналізм* – ідеологія (рух), яка обстоює важливість для сучасного розвитку транскордонних зв'язків у галузі культури, необхідність інтенсифікації обмінів та міжкультурного діалогу; **успішний націоналізм** – націоналістична ідеологія, яка привела до повстання окремого етнополітичного організму; **фашизм** (від італ. *fascismo* від *facso* – пучок, зв'язка, об'єднання) – форма націоналізму, ідеологія якої концентрується на авторитаризмі, спонукаючи до національних революцій, стимулює національний колективізм, пропагує ідею тоталітарної держави, просуває експансіоністські плани, при цьому не відмовляється від ідей культурного та етнічного націоналізму; **“чорний націоналізм”** – форма націоналізму, яка властива афроамериканцям Сполучених Штатів Америки.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ – термін, похідний від слова “нація”, який найчастіше вживається у трьох значеннях: **1)** для означення належності особи до певної етнічної спільноти (у даному випадку нації); **2)** для означення сукупності різних форм соціально-етнічних спільностей (скажімо, коли говорять, що в Україні проживають представники майже 130 національностей, то йдеться і про українську етнонацію, і про структуровані національні, етнічні меншини, і про нечисельні етнічні групи); **3)** для відтворення стосунків між особою та державою її походження, характерною особливістю яких є те, що держава походження певною мірою перебирає на себе захист людини, що фіксується у різного роду актах й у функціонуванні таких органів як змішані міжурядові комісії із захисту прав національних меншин (для української практики – наприклад, змішана міжурядова українсько-угорська комісія, така ж українсько-словацька тощо); **периферійна національність** – етнічна спільнота, яка є політично підлеглою іншій спільноті у межах більшого співтовариства.

НАЦІЯ (від латин. – *natio*) означає історичну спільність людей, яка характеризується певними маркерами, серед

котрих – назва, територія, мова. Оскільки сам термін в латинській мові має різні значення, то й інтерпретації поняття “нація” – неоднозначні. Аналіз спроб подати визначення цього явища засвідчує, що їх автори великою мірою виходили (що цілком закономірно) із етимології самого слова. Найбільш поширені його значення такі: народжений (від народження), рід, плем’я, народ. І, безумовно, перші інтерпретації явища “нація” прив’язувалися до родової спільності, що, зрештою, передбачало такі маркери спільності, як одне й те ж походження; зрозуміла для усіх членів спільноти мова; зосередження на визначеній території, у межах якої відбувається взаємодія між ними; культурно-інформаційне поле з кодами і символами, які читаються усіма, що принаймні забезпечує суспільне порозуміння. Власне, йдеться про природну, не агреговану, визначену системою об’єктивних обставин, суспільних явищ, з якими людина стикається від дня свого народження і які впродовж певного часу (все життя, його частину) детермінують її дії та вчинки, сутність феномену. Звичайно, у часовому просторі ця система трансформується, вона видозмінюється також під тиском волі, знань й цілепокладання людини від покоління до покоління (зазвичай, цілі визначаються лідерами спільноти, чи то політичними, чи то соціальними, чи то інтелектуальними з вагомим інформаційно-культурницьким та знаннєвим багажем). Сьогодні дія останніх чинників є визначальною у наповненні сутності спільноти людей, їх дій, вчинків та характеру стосунків між ними. Власне, у сучасних людських спільнотах велику роль відіграє уявне, набуте, часто-густо насаджене тими ж лідерами з метою досягнення групових інтересів. Як і раніше існувала, так і нині існує необхідність певним чином зв’язати різні аспекти одного й того ж явища парасольковим терміном та наповнити його тим чи тим змістом. Така необхідність об’єктивно закономірна й коріниться у прагненні створити поле зрозумілого сприйняття й усвідомлення природного і людського довкілля та реагування на нього. *У фаховій літературі зустрічаються такі різновиди назв націй: багатоетнічна громадянська нація* – соціальна спільнота (до певної міри штучно створений конструкт), у рамках якої об’єднані представники різних культур та

етнічних спільнот; **домінуюча нація** – це автономна етнодержавна, зазвичай гомогенна; **етнічна нація (етнонація)** – нація, у якій системоутворюючу роль відіграють такі чинники, як спільні територія, мова, культура, етнічні маркери; вона є вищою формою етносу й для перспектив її існування важливими виступають етнічна самосвідомість та національна ідентичність; **залежна нація** – соціальний конструкт, значною мірою сформований завдяки політичній волі лідерів етнополітичних утворень й його існування великою мірою залежить від рівня взаємодії (конфліктної чи безконфліктної) об'єднаних у ньому частин; **ідеологічно сконструйована нація** – етнополітичний організм, єдність якого базується скоріше на ідеології чи на міфі, ніж на природних, об'єктивних маркерах, котрі, серед іншого, є властивими нації; **мультидержавна нація** – транснаціональна етнічна спільнота, яка складається з двох чи більше етнонацій й прагне до їх об'єднання у межах одного етнополітичного організму; **нація-державна** – соціальне утворення на етнокультурницьких засадах тієї чи іншої людської спільноти, яке офіційно конституювалося у державу; **політична нація** – близьке за своїм змістом до нації-держави утворення, у якому громадянська належність визначає сутність явища; **розділена нація** – нація, частини якої в силу певних обставин (найчастіше у результаті політичних, наприклад, розділення свого часу Німеччини, Кореї) опинилися у різних етнополітичних організаціях; **титульна нація** – нація у багатонаціональній державі, що є її основним структуроутворюючим компонентом й назвою якої іменується етнополітичний організм (ЕПО), який в етносоціологічній та етнополітичній літературі називається державою. **Теорії націй**. Оскільки все людство не може бути однорідним й воно поділене на групи, котрі розміщуються, зазвичай, у певних географічних та ландшафтних межах, то з'являються різні підходи до використання та інтерпретації терміну “нація”. Ці підходи кладуться в основу теоретичного осмислення феномену “нація”. Отже, сьогодні найбільш поширеними є два підходами: **1)** той, що базується на даності певних маркерів; він отримав назву примордіалістський (а звідси й **примордіалістська** теорія нації); **2)** той, що зв'язує появу

націй з процесом модернізації, у більш вузькому розумінні цього терміну, з індустріалізацією – **модерністська** теорія нації. У наш час на авансцену політичного життя виходить третя, **конструктивістська**, теорія нації. Перша теорія сформувалася на основі досвіду утворення територіально-політичних об'єднань (держав) у країнах Західної Європи за умов, коли державні кордони у своїй більшості співпадали з етнічними межами і етнічний чинник відігравав системоутворюючу роль у вибудовуванні нації. Визначальними маркерами у цьому випадку були етнокультурні (соціокультурні) – територія, мова, культура, етнічні характеристики, менталітет. Довгий час ця теорія була превалюючою у філософській, політологічній та соціологічній думці; вона має поширення і сьогодні, прибравши назву “етнонація”. Ключовими моментами у віднесенні тієї чи іншої спільноти людей до етнонації залишаються спільні етнічне походження, культура, мова, сама ж етнонація виростає із народності, а для перспектив її існування надзвичайно важливими є етнічна самосвідомість та національна ідентичність. Етнонація, згідно з цією теорією, є вищою формою існування етносу й поряд з іншими такими ж може входити до більших системних утворень (етнополітичних організмів – держав). Прикладом такої ситуації був колишній Радянський Союз, на території якого нараховувалося кілька етнонацій, як, до речі, і нинішньої Росії. Суть другої теорії визначається роллю націоналізму у націє- та державотворчих процесах. За відомим теоретиком націоналізму Е. Гелнером, останній є продуктом індустріального суспільства, оскільки необхідними факторами його виникнення є високий рівень розвитку культури, її доступність широким масам населення (а це певною мірою веде до культурної одноманітності), активний економічний розвиток, що стимулює соціальну мобільність й породжує культурну стандартизацію. Це означає, що для того, щоб повстала нація, необхідне поширення єдиної мови, єдиної освітньої системи зі спільною версією історичного минулого, уніфікованих ціннісних принципів, і зазвичай спільної релігії. У цій теорії нація виступає як співгромадянство, відома нині як *політична нація*, для якої, крім названих вище чинників,

великої ваги набирають такі фактори, як суверенізація та спільна політична воля до спільної діяльності впродовж тривалого часу – одні з головних атрибутів держави. Новітні, конструктивістські, інтерпретації націоналізму формують підстави для трактування націй як “уявних спільнот”. Згідно з конструктивізмом, нація виступає як певний соціальний конструкт, члени якого, не знаючи один одного особисто, все ж таки розглядають себе як спільність з єдиною долею і на цій основі вибудовують своє майбутнє. Важливо, що у цьому конструкті взаємодіють люди, які мають різну уяву про свою етнічність. Власне, таку ситуацію у певних цілях можуть використовувати політичні, етнічні й адміністративні лідери. Приклади вольового конструювання націй знаходимо в історії колишнього Радянського Союзу: аварська нація була створена із кількох десятків народів; нації утворювали і у Середній Азії у результаті національно-територіального розмежування. Отже, в історії і сучасності в основі творення націй знаходиться націоналізм, найбільш поширеними формами якого є дві – той, що базується на етнічних якісних і кількісних маркерах, і той, сутність якого визначається політичними чинниками (політичною волею). Звідси – два підходи, дві найпоширеніші теорії нації й два терміни: етнонація (з прагненнями до державності й самовизначення) та політична нація (з її індустріально-модернізаційними та конструктивістськими інтерпретаціями). Усвідомлення такої ситуації важливо для розуміння змісту понять, які вкладаються у термін “нація” як у наукових дослідженнях, так і у публічному використанні. Сьогоднішні західні практики свідчать, що націями називають державницькі утворення (співгромадянства), у радянській й пострадянській традиції найчастіше нації – це етносоціальна спільність (руські, татари, башкири у Російській Федерації; українці в Україні). Основним маркером у першому випадку виступає етнічна ідентичність, у другому – громадянська ідентичність. Останні у сьогоднішньому рухливому світі нації все більше стають багатокультурними, багатоетнічними. У контексті наукових теорій та аналітико-політологічних інтерпретацій термін “українська нація” вживається у все ж тих двох значеннях – етнонація і політична нація (нація-держава). Формування української нації у її

етнічному вимірі пов'язується з становленням козацтва та процесом національно-визвольної боротьби (XVI-XVII ст.); згодом на її становлення визначальний вплив мало “національно-культурне відродження” (XVIII ст.), що сприяло формуванню української національної свідомості у середовищі освіченої російськомовної еліти Малоросії, яка не сприйняла ідею розбудови російської нації; у першій половині XIX ст. до цього процесу долучилася інтелегенція Галичини, яка відмовилася стати частиною польської нації. Ці тенденції посилювалися наприкінці 10-х та у 20-х рр. XX ст. з окресленим прагненням вибудування своєї власної держави (Українська Народна Республіка). Після отримання Україною незалежності (1991 р.) інтенсифікувалися процеси формування української етнонації (консолідація українців, трансформація етнічної самосвідомості у національну свідомість, вибудування української державності). Оскільки в Україні мешкають громадяни не лише українського етнічного походження, але й представники інших етнічних спільнот, то об'єктивною закономірністю її етнонаціонального розвитку стало творення української політичної нації. Поєднання ідей етнічної та громадянської нації знайшло своє закріплення у Конституції України (1996 р.) і таким чином етнонім “український народ” став одночасно і політонімом. В Основному Законі проголошено, що Конституція приймається від імені “українського народу – громадян всіх національностей”, а звідси етнічні спільноти стають складовою частиною української громадянської (політичної) нації й загальнонаціональна ідентичність визначається громадянством. Основним структуроутворюючим компонентом української політичної нації є українці (*українська етнонація*).

НЕВДОВОЛЕННЯ ЕТНІЧНЕ – стан у середовищі представників тієї чи тієї спільноти, зазвичай меншинної, спричинений незабезпеченням умов її розвитку у поліетнічному суспільстві, її дискримінацією.

НЕГРИТЮД – ідеологія, яка акцентує увагу на розвитку негритянських культурницьких традицій й утвердження

їх як панівних на африканському континенті та завоювання гідних ніш у міжнародному контексті.

НЕДОВІРА ІНТРАЕТНІЧНА (внутрішньоетнічна) – підозра до дій представників своєї етнічної спільноти, особливо до лідерів спільноти, етнічних рухів. Така ситуація виникає тоді, коли нижчі верстви виключаються із діалогу “верхи – низи”, або ж коли етнічні еліти одноосібно користуються результатами, здобутими спільними зусиллями.

НЕДОВІРА МІЖЕТНІЧНА – підозра до дій представників однієї етнічної спільноти до таких іншої; зазвичай виникає у міжетнічній взаємодії у стані відносин “домінантність – підлеглість”.

НЕЙТИВІЗМ (від англ. *native* – рідний, притаманний тільки певній особі, спільноті) – ідеологія, яка просуває інтереси певної спільноти на території її проживання й виступає проти іммігрантів чи специфічних етнічних спільнот, які розглядаються як ворожі чи чужі місцевій культурі й такі, що не можуть бути асимільовані.

НЕЙТИВІСТ – особа (*екзоетнік*), яка виступає проти спільного проживання на одній території представників інших етнічних спільнот, а особливо іммігрантів.

НЕНАВИСТЬ ЕТНІЧНА (ворожнеча) – неприйняття, негативне, упереджене ставлення й такого ж плану дії до представників тієї чи іншої спільноти, які базуються на етнічних ознаках.

НЕОГЕНЕЗ – етногенез нового й новітнього часу, який має місце на території Африки й у якому беруть участь як представники етносів, які вже склалися (зазвичай європейські переселенці), так і місцевих етнічних спільнот.

НЕПОТИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *peros* – рід) – генетичний нахил людини до родинного відбору й вибудовування на цій основі спільноти та стосунків у її середовищі, обмежуючи спілкування з представниками інших спільнот.

НЕЧИСЕЛЬНІ НАРОДИ – невеликі за кількістю членів етноси (менше 50 тисяч осіб), які не мають вагомого потенціалу свого зростання. Термін “нечисельні народи” використовується лише на пострадянському просторі.

НІГЛІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *nihil* – ніщо) – заперечення будь-якої етнічності, крім своєї власної, та її значення як для окремої особи, так і для людської спільноти взагалі. Це явище властиве крайньо радикальним націоналістичним рухам.

НОРМА ЕТНІЧНА – вимога до особистості та специфічних малих груп (сім'я, рід, община) з боку етносу в цілому, пов'язаної зі зразками етнічних суджень, або пропозицій поведінки, дій, вчинків, які є доцільними і обов'язковими з точки зору етносу.

О

ОБ'ЄКТ ЕТНІЧНИЙ – будь-яка одиниця виміру (індивід, колектив чи річ), якій властиві етнічні маркери.

ОБЛАСТІ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ – території, які заселені сукупністю людей, котрі мають спільні риси, однаковим чином культивують звичаї, обряди, підтримують достатньо усталені історичні, культурні, суспільно-громадські зв'язки. Ці особливості визначаються специфікою природно-географічних умов регіону, його історичним розвитком, взаємозв'язками з іншими народами. Етнографічне районування дозволяє визначити типологічні риси тих або тих явищ культури і генетичні зв'язки між ними. З цього погляду територія України поділяється на ряд основних зон: Середнє Подніпров'я, Полісся, Поділля, Слобожанщина і Полтавщина, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття, Південь.

ОБЛАСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ – території, заселені різними етносами, які, тривалий час перебуваючи у подібних ландшафтно-природних умовах, у постійній взаємодії, прибирають спільні риси господарювання, спільні характеристики життєдіяльності та культури.

ОБРАЗ СВІТУ ЕТНІЧНИЙ – сприйняття та відтворення представниками того чи іншого етносу елементів (частини) довколишнього світу або найбільш загальних уявлень про цей світ; відтворення у масовій свідомості представників певного етносу найбільш загальних уявлень про довколишній світ і соціальну дійсність, усвідомлення своєї ролі у взаємовідносинах з іншими народами. Психологія етнічного образу є конкретно-наукове знання про те, як у процесі своєї діяльності представники певного етносу вибудовують образ світу, у якому вони живуть, діють. Етнічний образ світу стає основою, підґрунтям етнічної картини світу, яка

фактично є невербалізованим, імпліцитним вираженням розуміння членами кожного суспільства, зокрема і етнічної спільноти, “правил життя”, що диктуються їм соціальними, природними та “надприродними” силами. Етнічний образ світу досліджує *когнітивна антропологія*, об’єктом вивчення якої є система організації елементів культури, а не самі по собі елементи культури. Відмінності між образами світу у традиційній свідомості різних етносів є тим більшими, чим далі віддалені їх мови одна від одної, оскільки граматична будова мови нав’язує спосіб членування і опису довколишньої дійсності і суджень про неї.

ОБРАЗА ЕТНІЧНА – психологічний (зазвичай пригнічений) стан індивіда, носія тієї чи іншої етнічності, який зумовлений несправедливими діями щодо нього довкілля, передусім владного.

ОБЩИНА – в історико-етнологічному значенні господарський і соціально-побутовий колектив у докласовому суспільстві (первісна община) і докапіталістичному класовому суспільстві (сусідська або селянська община).

ОДЕЖА ЕТНІЧНА – вбрання, яке змайстроване на основі етнічних мотивів, традицій, звичаїв, за котрими можна розпізнати належність вбраної особи до тієї чи тієї спільноти. Сьогодні таке вбрання використовується у різного роду шоу, під час мистецьких фестивалів з тим, щоб відтворити атмосферу, властиву тому чи тому народові, підкреслити етнічне походження особи, наголосити на своєму етнічному походженні.

ОДИНИЦЯ ЕТНІЧНА – індивід, колектив, річ, визначальними характеристиками яких є етнічні маркери. Нейтральний термін, який використовується для фіксації етнічних властивостей індивіда, колективу, речі.

ОЙКУМЕНА ЕТНІЧНА – частина суші, території, яка населена представниками тієї чи тієї етнічної спільноти, котрі у межах поселення пов'язані спільною життєдіяльністю.

ОМБУДСМЕН ЕТНІЧНИЙ (від швед. *ombudsman* – представник) – посадова особа, на яку покладені функції контролю за дотримання прав та інтересів представників етнічних спільнот (етнічних меншин).

ОНОМАСТИКА (від грецьк. *onomastiki* – мистецтво давати імена) – галузь лінгвістики, яка вивчає власні імена (зокрема, пов'язані з етнічністю), історію їх виникнення, їх трансформацію впродовж тривалого вживання.

ОПЦІЯ ЕТНІЧНА (вибір етнічний) – термін, який у науковий обіг увела англійський соціолог Мері Вотерс для означення своєї концепції, за якою етнічна ідентичність є явищем флексибільним (рухливим), символічним і достатньо непередбачуваним (мається на увазі залежність від модусів поведінки індивіда – її носія), і не завжди передається у спадок як щось раз і назавжди визначене. Дослідниця стверджує, що з досягненням етнофором статусу середнього класу, особливо у приміських поселеннях, етнічність, а отже і етнічна ідентичність, стає опцією стилю життя.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. *organon* – інструмент) – добровільне неурядове об'єднання громадян того чи іншого етнічного походження, що формується на приватній основі й передбачає їх об'єднання з метою збереження етнокультурної спадщини, підтримки й розвою своєї етнічності через обмін етнічною інформацією, здійснення різноманітних етнокультурних заходів й участь у них осіб одного й того ж етнічного походження, а також осіб, які поділяють цінності цієї етнічної спільноти. Етнічні організації існують у кожній поліетнічній країні світу. В Україні на початок ХХ ст. їх налічувалося на різних рівнях (від місцевого до всеукраїнського) понад 1200; **етнічно гомогенна (однорідна) організація** – структуроване об'єднання

людей, члени якого належать тільки до однієї (тієї ж самої) етнічної спільноти; **етнічно змішана організація** – організація, члени якої є вихідцями із більш, ніж однієї етнічної спільноти; **етноспецифічна організація** – організація, яка формується на основі одного якогось етнічного маркера; **етнолінгвістична** – об'єднання громадян, які поділяють одну й ту ж мову; **етнорелігійна організація** – об'єднання громадян, які поділяють одну й ту ж релігію; **легальна етнічна організація** – об'єднання громадян, яке діє у межах національного законодавства й діяльність якого гарантується державою та її конституцією, або ж спеціальними законами, котрі стосуються прав людини у різних сферах суспільного життя; **нелегальна етнічна організація** – об'єднання на етнічній основі громадян, діяльність якого порушує чинне законодавство й державні регулятивні норми; **туземна (місцева) етнічна організація** – етнічна організація, що утворена із місцевого населення з метою допомоги постійним мешканцям чітко визначеної території, на якій вони народилися; **таємні товариства ультранаціоналістичні** – радикальні японські товариства, які діяли у Бразилії у різний час.

ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ – міжнародна регіональна організація (утворена у серпні 1975 р.), яка зокрема опікується й питаннями національних меншин для чого заснована така інституція як Верховний Комісар ОБСЄ у справах національних меншин.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОТЕСТАРНА (від латин. *potestas* – влада) – термін, який використовується у російській етнології для визначення організації влади у додержавних суспільствах.

ОРІЄНТАЦІЯ БІОЛОГО-КУЛЬТУРНА – парадигма, яка підкреслює філогенетичну (ідентифікаційну) базу (природу) етнічності.

ОСВІТА МІЖКУЛЬТУРНА – освітні заходи, які передбачають ознайомлення представників різних етнічних спільнот з культурами одне одного, виховання можливостей сприйняття відмінних культур та формування до них толерантного ставлення. Поширена у поліетнічних країнах Європи та Північної Америки, останнім часом вибудовується і в Україні.

ОСВІТА МУЛЬТИКУЛЬТУРНА (багатокультурна) – система заходів, спрямованих на підтримку й поширення культурного плюралізму, утвердження необхідності та потреб формування окремого простору, у рамках якого групи можуть розвивати їх власну культуру, і у цьому зв'язку наголошення на важливості навчання мовами меншин, вивчення їх культури та історії, за можливістю, в окремому доквіллі.

ОСЛОВСЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка (лютий, 1998 р.) – документ, розроблений Фондом міжетнічних відносин, у якому пояснюється зміст мовних прав національних меншин та їх застосування у різних ситуаціях й який певною мірою складає основу для розробки державної політики та законів у частині, що стосується мови.

П

ПАЇН Еміль Абрамович (Паин Эмиль Абрамович) – російський політолог, етнограф, етносоціолог (1948 р.); закінчив історичний факультет Воронежського державного університету; аспірантуру Московського державного університету імені М. В. Ломоносова; у 1984 р. захистив кандидатську дисертацію (історичні науки); докторську дисертацію – у 2004 р. (політичні науки); працював соціологом у Всеросійському науково-дослідному інституті праці та управління у сільському господарстві; старшим науковим співробітником Центрального науково-дослідного і проектного інституту із забудови сільських населених пунктів; завідувачем сектору соціологічних досліджень Центрального науково-дослідного і проектного інституту по міському будівництву; з 1993 р. – керівник Центру етнополітичних та регіональних досліджень. Поле професійної діяльності: етнополітичні процеси, національна політика, етноконфліктологія, природа етноконфесійного екстремізму.

Вибрані праці: *Этносоциальные факторы в развитии сельских населенных пунктов.* – М., 1983; *Сохранение исторического и культурного наследия в градостроительстве.* – М., 1990; *Национальная политика России: история и современность.* – М., 1997; *Этнополитический маятник: динамика и механизмы этнополитических процессов в постсоветской России.* – М., 2004; *Между империей и нацией: Модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России.* – М., 2004; *The New Russian Diaspora – Russian Minorities in the Former Soviet Republics* // M.E.Sharpe. – New-York, London, 1994.

ПАЛЕОЕТНОГЕНЕЗ (від грецьк. *paios* – старий, древній; *ethnos* – плем'я, народ; *yenisi* – народження) – формування етносів різних метаєтнічних спільнот (груп етносів), які склалися у результаті їх тривалої взаємодії або ж політичних зв'язків; **активний палео-етногенез** – процес, у ході якого індивіди свідомо і безпосередньо беруть участь у створенні окремих спільнот з метою вирішення політичних проблем; **етнокультурна форма палеоетногенезу** –

процес, у якому наголос робиться на елементах етнічної культури; **етномовна форма палеоетногенезу** – у цій формі палеоетногенезу великого значення набирає мова як критичний фактор для підтвердження етнічної належності індивіда; **етнополітична форма палеоетногенезу** – форма палеоетногенезу, яка передбачає повстання окремого етнополітичного організму; **етнорасова форма палеоетногенезу** – процес формування етнічних спільнот на основі расових чинників; **пасивний палеоетногенез** – процес накопичення елементів самосвідомості й переростання її в ідентичність, яка виявляється у ході взаємодії з довколишнім середовищем, й який зазвичай не завершується створенням окремої етнічної спільноти.

ПАМ'ЯТЬ ЕТНІЧНА – структурована на основі етнічних чинників та про довколишній світ. Важливою функцією етнічної пам'яті є те, що її носії здатні відтворювати минуле через збереження міфів, фольклору, традицій, звичаїв, обрядів. Етнічна пам'ять активізується у періоди етнічного відродження, вона є одним із основних його атрибутів; **етносоціальна пам'ять** – пам'ять про своє етнічне походження, минуле, про функціонування корпоративних організацій, членом яких був (є) індивід, у тому чи тому етнічному докільлі; вона є вагомим чинником у консолідації спільноти на мікро- та макрорівнях; **сконцентрована етнічна пам'ять** – пам'ять, яка формується й реалізується в обмеженому етнічному полі, концентруючись на певних об'єктах; **розділена етнічна пам'ять** – пам'ять, яка реалізується у кількох етнічних полях, утворених у результаті поділу етнічної спільноти й перебування її частин у різних етнополітичних організаціях.

ПАНАМЕРИКАНІЗМ – ідеологія, яка пропагує ідею історичної, економічної, культурної спільності народів та країн Північної й Південної Америки.

ПАНЕТНІЧНИЙ – прикметник, який вказує на те, що дана організація, рух чи характеристика стосується і об'єднує

кілька етнічних спільнот й розширює межі їх функціонування.

ПАНІДІАНІЗМ – ідеологія, яка прагне об'єднати індіанців, зазвичай Американського континенту, на основі їх культурницьких та звичаєвих традицій.

ПАНІСЛАМІЗМ – ідеологія, яка обстоює ідею єдності мусульман усього світу й необхідності їх концентрації на одній території, у межах одного етнополітичного організму.

ПАНСЛАВІЗМ – ідеологія, яка пропагує ідею єдності й переваг над іншими слов'ян й більш тісної їх взаємодії у всьому світі.

ПАНЧУК Май Іванович – вітчизняний історик, політолог, етнополітолог (1937 р.); закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; докторську дисертацію захистив у 1983 р.; навчався в аспірантурі Київського університету і працював в Київському технологічному інституті харчової промисловості, в Інституті історії партії при ЦК Компартії України, Інституті історії АН УРСР, зав. відділом національних меншин та заступником директора з наукової роботи Інституту політології і національних відносин НАНУ, завідувачем відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (з 1999 р.). Поле професійної діяльності: історія України, політологія, етнополітологія, етнонаціональні меншини.

Вибрані праці: *В авангарді боротьби за возз'єднання*. – К., 1985 (у співавт.); *Хотинське повстання*. – К., 1989 (у співавт.); *Національні відносини в Україні*. – К., 1994 (у співавт.); *Національні меншини України в 20-30-х роках ХХ ст. Історико-картографічний атлас*. – К., 1995. (у співавт.); *Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект*. – К., 2000 (у співавт.); *Крим в етнополітичному вимірі*. – К., 2005 (у співавт.); *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. – К., 2008 (у співавт.); *Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості*. – К., 1911.

ПАРАДОКС ЕТНІЧНИЙ (від дав. грецьк. *parathoksos* – неочікуваний, дивний; від грецьк. *parathokeo* – здаюсь) –

результат дії чи процесу, який суперечить логіці їх розвитку й виходить за межі передбачуваності.

ПАРК Роберт Е. (Robert E. Park) – американський соціолог, один із основних засновників Чиказької соціологічної школи (1864–1944 рр.), доктор філософії; навчався у Мічиганському університеті (філософія); здобував магістерський ступінь у Гарвардському університеті (психологія та філософія); навчався у Берліні, Страсбурзі (Франція) та Гайльдерберзі (Німеччина), де вивчав філософію та соціологію; працював асистентом філософії у Гарвардському університеті; в Інституті Таскіджі (південь США); професором соціології Чиказького університету; викладав в Університеті Фіска. Поле професійної діяльності: міська соціологія; расові відносини у великому місті; соціальні проблеми суспільного розвитку; асиміляційні процеси в іммігрантському доквілі; екологічна соціологія.

Вибрані праці: *Masse und Publikum. Eine methodologische und soziologische Untersuchung (Ph.D. thesis) publ. – Berlin, 1904; The Man Farthest Down: a Record of Observation and Study in Europe with Booker T. Washington. – New York, 1912; Introduction to the Science of Sociology. – Chicago, 1921; The Immigrant Press and Its Control. – New-York, 1922; Race and Culture. – Glencoe Ill., 1950; Human Communities: the City and Human Ecology. – Glencoe, Ill., 1955; Human Migration and the Marginal Man // The Classic Essays on the Culture of Cities. – New-York, 1969.*

ПАРОХОЛІЗМ ЕТНІЧНИЙ – обмеженість інтересів етнічних спільнот, індивідів, лідерів етнічних рухів (організацій), пов'язаних зі здобуттям відповідного статусу у суспільстві проживання; ворожість щодо людей не своєї етнічної групи.

ПАРТИКУЛЯРИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *particula* – невелика частина; *particularus* – частковий) – процес обособлення етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві й вибудовування своїх власних структур й відносин, які забезпечують їх відносно незалежне існування.

ПАРТИТАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *partitio* – частина, відтинок) – поділ етнічної спільноти на сфери

політичного постійного чи тимчасового (наприклад, під час виборчих кампаній) впливу з метою досягнення цілей, які ставить перед собою та чи та політична сила.

ПАСІОНАРІЙ (від латин. *passio* – пристрасть) – (за Л. Гумільовим), особа, пасіонарний імпульс котрих перевищує величину імпульсу інстинкту самозбереження.

ПАСІОНАРНІСТЬ – термін, який ввів російський етнолог Лев Гумільов для означення біохімічної енергії живого організму біосфери, що визначає здатність етнічних спільнот до активних дій, успадковану кількісну характеристику, яка визначає здатність індивіда чи групи індивідів до надзусиль, наднапруження для досягнення поставленої мети. Пасіонарність формується у висліді могутніх викидів біохімічної енергії космосу. Л. Гумільов розглядає етнос як біосферний, несоціальний феномен людської поведінки. Пасіонарні поштовхи сприяють виникненню нових етносів та формуванню етнічних систем, які набрали назву “суперетноси”. Пасіонарність, згідно з вченням Л. Гумільова, – потенціал діяльності та прогресу.

ПАТРІОТИЗМ (від грецьк. *patris* – батьківщина) – моральний та політичний принцип, соціальне почуття, виявом якого є любов до батьківщини й готовність підкорити свої особисті інтереси її інтересам; **етнічний патріотизм** – лояльне, віддане ставлення до своєї етнічної спільноти (етнічності) й здійснення дій, спрямованих на її підтримку й розвиток. Етнічний патріотизм виявляється на кожному рівні етнічної ієрархії: **суперетнічний патріотизм** – це рівень суперетносів, мегаетносів, етнічних систем; **етнічний патріотизм** – рівень етносів; **субетнічний патріотизм** – рівень субетносів. Об'єднуючим маркером на будь-якому рівні є відчуття належності до того чи того компонента етнічної ієрархії й реалізується у висловах “ми”, “наше”, “наші”; **суперпатріотизм** – гіперболізована (штучно акцентована) демонстрація лояльності до країни проживання, часто-густо пов'язана з кон'юнктурою.

ПЕННІНКС Рінус (*Marinus Johannes Antonius Penninx*)

– голландський соціолог, етносоціолог, культуролог (1948 р.); закінчив класичну гімназію у Веерті; ступінь бакалавра отримав з культурної антропології у Католицькому університеті Ніджмена (1969 р.), а магістра – з культурної антропології у Державному університеті м. Лейдена (1973 р.); наукову ступінь Ph. D. здобув в Амстердамському університеті (географія) – тема: формування меншин; працював науковим співробітником Фундації міжнародного співробітництва (Гаага); дослідником Наукової ради державної політики (Гаага); старшим співробітником Департаменту досліджень та розвитку Міністерства соціальної політики, охорони здоров'я та культури; доцентом Департаменту методології соціальних досліджень в університеті Врідже (Амстердам); професором етнічних студій та проблем меншин того ж університету; директором Інституту дослідження міграції та етнічних студій Амстердамського університету; працює професором етнічних студій в Амстердамському університеті. 1999–2009 рр. – Європейський співголова міжнародного етнічного центру “Ментрополіс”; з 2004 р. є координатором Мережі “Міжнародні міграції, інтеграція та соціальна взаємодія”.
Поле професійної діяльності: соціальні процеси; етнічні проблеми у Нідерландах, Європі та у світі; соціологія міжетнічних відносин; мігрантознавство; політика стосовно національних меншин.

Вибрані праці: *International Migration in Western Europe since 1973: Developments, Mechanism and Control // International Migration Review.* – 1986. – № 20(76); *Newcomers, Immigrants and their Descendants in the Netherlands 1550-1995.* – Amsterdam, 1997; *Immigrant Integration: The Dutch Case.* – Amsterdam, 2000; *Migration and the City: Social Cohesion and Integration Policies // Migration.* – 2001. – № 28 (1); *Western Europe and its Islam.* – Leiden, 2001; *Citizenship in European Cities.* – Ashgate, 2004; *Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges.* – Strasbourg, 2005; *The Dynamic of International Migration and Settlement in Europe: A State of the Art.* – Amsterdam, 2006; *European Research on International Migration and Settlement of Immigrants: A State of the Art and Suggestions for Improvement // Migration in a Globalised World. New Research Issues and Prospects.* – Amsterdam, 2010.

ПЕРЕДУМОВА ЕТНІЧНА – критерій, необхідний для визначення належності особи до тієї чи тієї етнічної спільноти.

“ПЕРЕМИЩЕНІ ОСОБИ” – особи, які примусово були вивезені з місць постійного місця проживання під час другої світової війни, зазвичай, до Німеччини, Австрії, Франції, Італії, а згодом переселялися до США та Канади. У США вони відомі як “*displaced persons*”. Серед них багато було українців.

ПЕРЕССІНІ Мауро (Mauro Peressini) – канадський антрополог, етнолог, етносоціолог (1957 р.); доктор філософії; працює куратором колекцій із країн Південно-Східної Європи та Латинської Америки у Канадському музеї цивілізацій; навчався в університеті Монреалю за фахом “антропологія”; перебував у польових експедиціях у мексиканському штаті Гуерреро. Поле професійної діяльності: загальні принципи формування націй-держав; ідеологія націоналізму; культурна складова людських цивілізацій; багатокультурність у Канаді; етнонаціональна ідентичність у канадському контексті.

Вибрані праці: *Migration, famille et communauté. Les Italiens du Friouli a Montreal, 1945-1980.* – Montreal, 1990; *A Hard Look at the Concept of Group Identity and Its Impact, for Better or Worse, on Today’s World // The UNESCO Courier.* – 1993. – June; *The Mediterranean Reconsidered: A Multidisciplinary View.* – Montreal, 2005.

ПЕРЕСУДИ ЕТНІЧНІ – викривлене уявлення про характер, поведінку, спосіб життя інших етнічних спільнот, які зумовлюються етноцентризмом, етнічними стереотипами.

ПЕРСИСТЕНТ (від латин. *persiste* – виявляти, наполягати) – (ізоляти, статичні етноси, релікти) етнічні системи, які пройшли усі фази етогенезу й зайняли своє місце в етнічній ієрархії й перебувають у стадії етнічного гомеостазу.

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНЕ – сукупність політичних, економічних, правових, ідеологічних та інших проблем, які виникають у ході взаємодії між етнічними спільнотами, що проживають у межах одного етнополітичного організму.

“ПЛАВИЛЬНИЙ КАЗАН” – концепція етносоціального розвитку, яка була однією з панівних у США наприкінці XIX – на початку XX ст. і згідно з якою усі етнічні спільноти (зазвичай, це спільноти іммігрантського походження) “переплавляються” у єдину американську націю; **“міський плавильний казан”** – “переплавлення” іммігрантів у великих містах Америки, яке відбувалося значно швидшими темпами, ніж в інших місцях проживання вихідців із різних країн світу; **“потрійний плавильний казан”** – концепція, згідно з якою іммігранти у США “переплавляються” за трьома найпоширенішими на той час (кінець XIX – на початку XX ст.) віросповіданнями: *протестант – католик – іудей*.

ПЛЕМ’Я – невелика за чисельністю людська спільнота (сукупність родів), яка сформувалася на основі родинності по крові й спільної території – наприклад, племена на території, на якій утворилася Київська Русь, індіанські племена у Сполучених Штатах Америки.

ПЛЮРАЛІЗМ (від латин. *pluralis* – множинний) – цим терміном користуються для того, щоб відтворити різноманітність поглядів, позицій, явищ, структур, речей; **корпоративний плюралізм** – плюралізм (зокрема етнічний), який допускається у межах великих об’єднань, однак регулюється регламентом їх діяльності; **культурний (етнокультурний) плюралізм** – ситуація, коли малочисельним групам у рамках етнополітичного організму створені умови для розвитку своїх культур; концепція, яка зародилася у Сполучених Штатах Америки та Канаді на початку XX ст., а нині поширена й у інших поліетнічних країнах, і передбачає створення умов для рівноправного розвитку культур етнічних спільнот, що складають етнонаціональну структуру того чи іншого суспільства. Згідно з концепцією культурного плюралізму, держава через свою етнополітику сприяє діяльності культурницьких центрів етнічних спільнот, фінансує школи з етнічними мовами навчання, видає навчальну й художню літературу мовами етнічних спільнот. Все це забезпечує умови взаємодії з культурою титульної етнічної спільноти (етнос, нація). У

висліді культурного плюралізму у країні формується атмосфера взаємної довіри до культур представників різних народів, утверджується як переважаюча тенденція інтегративного розвитку тієї чи тієї поліетнічної країни. За багатьма показниками Україна впроваджує політику культурного плюралізму, про що свідчить діяльність громадських організацій етнічних меншин, функціонування шкіл з різними мовами навчання, розвиток зв'язків носіїв інших, ніж українська, етнічностей з країнами свого походження, фінансування етнокультурних програм для тих чи тих спільнот; **новий плюралізм** – ідеологія, яка була властива білим етнічним групам населення США у середині ХХ століття, що висували вимоги рівноправного визнання усіх етнічних спільнот в американському суспільстві; **нормативний (конституційно-правовий) плюралізм** – ідеологічні засади плюралізму, зафіксовані у відповідному законодавстві та інших нормотворчих актах; **політичний плюралізм** – реалізація інтересів різних груп через тиск партій, лобі, засобів масової інформації на відповідні органи влади, які приймають рішення; **релігійний плюралізм** – наявність й функціонування у суспільстві етнорелігійних громад; **“сильний плюралізм”** – ідеологія руху афроамериканців та інших меншин у США, що наполегливо вимагає реалізації їх прав та передбачає автономний статус; **“слабкий плюралізм”** – ідеологія, яка передбачає лояльне ставлення до акультурації та асиміляції іммігрантів; **структурний плюралізм** – існування у суспільстві різних організаційно-структурних об'єднань етнічних спільнот; **територіальний плюралізм** – існування у межах одного етнополітичного організму територій, які певною мірою відрізняються своїми ландшафтними характеристиками, етнографічною культурою; **ціннісний плюралізм (етичний, моральний плюралізм)** – точка зору, згідно з якою існують різні цінності, котрі можуть бути коректними й фундаментальними, однак вони перебувають у конфлікті одна з іншою; **плюралістичне суспільство** – суспільство, яке складається із різноманітних етнічних спільнот, котрі співіснують й взаємодіють у межах одного етнополітичного організму.

ПОГРАНИЧЧЯ ЕТНІЧНЕ – територія поблизу кордонів (як мінімум двох держав; зазвичай до ста кілометрів), на якій проживають носії різних етнічностей, або ж представники одного і того ж етносу по обидва боки кордону, що перебувають у постійній взаємодії. Прикладами етнічного пограниччя є українсько-угорське, українсько-польське, українсько-словацьке пограниччя тощо. На етнічному пограниччі у результаті міжетнічної взаємодії формуються специфічні ідентичності, які у літературі називають *пограничними ідентичностями*. Етнофори пограниччя є часто носіями двох, трьох, а іноді й більшої кількості ідентичностей.

ПОГРОМ (від рос. *громити*) – дії, які часто-густо є результатом етнічної поляризації й виявляються у неофіційних чи то спонтанних (але завжди кимось спонсорованих матеріально й стимульованих морально) нападах на певну етнічну спільноту; **антиєврейські (єврейські) погроми** – масові насильницькі акції, які здійснюються щодо євреїв як національної й релігійної меншини.

ПОДІЛ ПРАЦІ КУЛЬТУРНИЙ – стан, коли етнічні спільноти відіграють чітко окреслені економічні й соціальні ролі на ринку праці, які визначаються культурницькими характеристиками членів цих спільнот.

“ПОЗИТИВНІ ДІЇ” (“дискримінація навпаки”) – урядові програми у поліетнічних країнах, які передбачають спеціальні (спрощені) умови вихідцям із етнічних і расових груп населення доступу до соціальних, культурних надбань суспільства (квотне забезпечення робочими місцями, квоти для вступу до вищих навчальних закладів), до участі у вирішенні проблем їх розвитку, до представництва в органах законодавчої та виконавчої влади, особливо на регіональному та локальному рівнях. Такі програми активно застосовувалися у США у 1960-х–1980-х рр. під час загострення проблем етнонаціонального розвитку.

ПОЛЕ В ЕТНОЛОГІЇ – за Л. М. Гумільовим, гіпотеза, яка пояснює феномен єдності етнічних систем, координованої дії елементів, із яких цей феномен складається.

ПОЛІЕТНІЧНИЙ КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД – устрій, який будується на плюралістичній політиці, закріпленій у правових документах, що визнає автономні статуси етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві.

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ – відображення співіснування різноманітних культур та субкультур, які перебувають у постійній взаємодії.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ. Цей термін у зарубіжній та вітчизняній політологічній й соціологічній науці використовується переважно для характеристики ситуацій, коли національні меншини через свої громадські організації або лідерів висувають певні політичні вимоги щодо владних структур, інтенсифікують (у рамках своєї етнічної спільноти й поза нею, але експлуатуючи етнічний чинник) пошуки впливу на прийняття політичних рішень, особливо, у сфері етнонаціонального розвитку; це стосується квотного представництва в органах законодавчої й виконавчої влади на усіх рівнях; ініціювання або участь в ініціюванні законодавчих актів щодо їх правового статусу, вирішення виконавчою владою проблем, пов'язаних з їх етнічністю і взаємодією з іноетнічним довкіллям. Політизація етнічності виявляється у різних формах: **1)** засновуються політичні партії, політизовані рухи, асоціації на етнічній основі; **2)** створюються квазі адміністративно-управлінські структури, які прагнуть перебрати на себе функції, у тому числі й адміністративні, що їх зазвичай мають виконувати органи державної влади й місцевого самоврядування. Процеси політизації етнічності особливо інтенсифікуються під час загострення проблем етнонаціонального розвитку, у ході етнополітичного і етнокультурного відродження.

ПОЛІТИКА (від грецьк. *polis* – місто, громада) – вправність общини поліса (міста) у Древній Греції в управлінні містом, а згодом і мистецтво управління у межах держави. Сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між соціальними групами, сутність якої полягає у визначенні форм завдань, цілей та змісту діяльності держави. У політологічній теорії та практиці зустрічаються такі терміни, які відтворюють сутність політики у різних сферах, зокрема і у царині етнонаціонального розвитку суспільства: **екзоетнічна політика** – політичні дії не членів тієї чи іншої етнічної спільноти, які стосуються цієї спільноти; **етнокультурна політика** – система заходів, які здійснюються урядом (державою) для реалізації культурних прав як окремих представників етнічних спільнот, так і спільноти в цілому, котрі спрямовані на збереження та розвиток культурного різноманіття поліетнічного суспільства, забезпечують взаємодію культур різних компонентів етнонаціональної структури суспільства проживання. У поліетнічних країнах їх уряди розробляють низку заходів на підтримку культурного розмаїття (*культурний плюралізм*). В останні роки тут сформувалася система етнокультурного менеджменту як складова етнокультурної політики, яка передбачає такого роду заходи, як дослідження ролі культур етнічних спільнот та іммігрантів у формуванні етнокультурного простору країни (США, Канада), фінансування проведення фестивалів етнічної музики, мистецтва (Бельгія), державна підтримка вивчення мов етнічних спільнот (Фінляндія). В Україні також здійснюються певні кроки у цьому напрямку: питання розвитку етнічних культур включаються до спеціальних державних програм, як от “Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2010 р.”; **інтеграціоністська політика** – політика, яка передбачає етнічну акомодацию й безконфліктне співіснування представників різних етнічних спільнот у межах одного й того ж етнополітичного організму; **національно орієнтована політика (політика, прив'язана до системи національного походження)** – політика, яка практикувалася у Сполучених Штатах Америки у повоєнний час й

базувалася на Законі Маккарена-Уолтера про імміграцію від 1952 р. та передбачала різке (квотне) обмеження доступу іммігрантів у країну; **патерналістська політика** – політика, що обмежує соціальні й економічні статуси та ролі, які могли б займати та відігравати члени етнічних спільнот у США; **плюралістична політика** – політика, яка враховує наявність у суспільстві різноманітних етнічних спільнот й вибудовує рівноправне до них ставлення з боку владних структур та формує умови для їх розвитку; **політика апартеїду** – політика, яка передбачає роздільне проживання етнічних спільнот та їх чітко виражену дискримінацію за расовими, національними, етнічними та релігійними ознаками; **політика виключення** – політика, яка передбачає системне й систематичне виключення тієї чи іншої етнічної спільноти із повноправної участі у соціальному житті суспільства за етнічними ознаками; **політика включення** – політика, яка спрямована на залучення представників етнічних спільнот (дуже часто іммігрантського походження) до активної участі у суспільних процесах країни проживання; **політика резервації** – політика, що обмежує географічні ареали, у яких могли б поселитися представники тієї чи тієї етнічної спільноти, наприклад індіанці у США.

ПОЛІТИКА ДЖІМА КРОУ – названа за словами пісні “Джим Кроу” про мандруючого негра-пісняра. Основним її змістом була етнорасова сегрегація, тобто обмеження соціального статусу та ролі членам етнічних та расових спільнот у США (1890-1964 рр.)

ПОЛІТИКУМ ЕТНІЧНИЙ (етнополітикум) – сукупність політичних діячів, вихідців із тієї чи тієї етнічної спільноти, яким властиві чітко виражені етнічні характеристики й котрі претендують на презентацію її інтересів в усіх сферах суспільної життєдіяльності, передусім, у політичній. Такого роду претензії з особливою силою виявляються під час президентських, парламентських виборів та виборів до органів місцевого самоуправління.

“ПОЛОНІЗАЦІЯ” (від польськ. *polonizacja*) – процес запозичення або ж насильницького насадження польської культури, польської мови, польського способу життєдіяльності на територіях, де мешкає непольське населення й які контролюються Польщею. Термін з’явився у XVI ст. Процес “полонізації” мав місце на західноукраїнських землях, які входили до складу Польщі (після підписання Ризького мирного договору, 1921 р.). Він виявлявся передусім у переході на навчання польською мовою у школах, в обмеженні функціонування української мови, у наданні переваг польській культурі над іншими. Великою мірою “полонізація” тут відбувалася у насильницький спосіб, як, до речі, на білоруських та литовських землях: на цих землях створювалися інститути польської адміністрації, культурна політика спрямовувалася на уніфікацію культур з чітко вираженим польським домінуванням; економічна політика також була підпорядкована інтересам польського капіталу, що створювало дискримінаційні умови розвитку місцевого населення.

ПОЛЯРИЗАЦІЯ ЕТНІЧНА (від франц. *polarisation* – перше джерело; від грецьк. *polos* – вісь, полюс) – процес ескалації напруги між етнічними спільнотами, у результаті чого виникають окремі групи чи спільноти як у територіально-географічному, так і у психологічному плані; зазвичай цей процес спричинюють економічні фактори (змагання за зайняття більш високого соціально-економічного статусу у суспільстві).

ПОПОК Андрій Андрійович – український історик, діаспорознавець, етнополітолог (1966 р.); закінчив Київське вище військово-морське політичне училище, аспірантуру в Інституті соціології НАН України, факультет вищих керівних кадрів та докторантуру Національної академії державного управління при Президентові України; захистив кандидатську дисертацію на тему “Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець XIX-XX ст.)” у 2002 р. (історичні науки); докторську дисертацію на тему “Формування та реалізація державної політики щодо закордонного українства” у 2010 р.

(державне управління); працював у Державному комітеті України у справах національностей та міграції начальником Управління; заступником Голови Державного комітету України у справах національностей та релігій; доцентом, професором, нині – віце-президент Національної академії державного управління при Президентові України. Поле професійної діяльності: міжетнічна взаємодія, міграційні процеси, етнополітологія, закордонне українство, державна політика щодо закордонного українства, державне регулювання міжетнічних стосунків.

Вибрані праці: *Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан (у співавт.)*. – К., 1998; *Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку (у співавт.)*. – Київ-Рівне, 1999; *Українські поселення на Далекому Сході: історико-соціологічний нарис* – К., 2001; *Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії (у співавт.)*. – К., 2003; *Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії*. – К., 2004; *Закордонне українство як об'єкт державної політики*. – К., 2007; *Закордонне українство (у співавт.)*. – К., 2011;

ПОПУЛЯЦІЯ (від латин. *populus* – населення, народ) – група людей, яка населяє певну територію і пов'язана між собою більш тісними родинними зв'язками, ніж з представниками інших груп.

ПОРНОГРАФІЯ ЕТНІЧНА – вид порнографії, котра свою увагу фокусує на виконавцях-вихідцях із расових і етнічних груп, експлуатації міжрасових, міжетнічних сексуальних дійств. З цією метою її антрепринерами досить вправно використовуються етнічні і расові стереотипи, які вихідців із тих чи тих етнорасових спільнот представляють такими, котрим властива висока ступінь сексуального драйву. Скажімо, “азіатські жінки завжди бажають сексу й вони у ньому покірні”, “чорні чоловіки – це володарі могутніх форм, що підкреслюють їх надсексуальність”, тощо.

ПОРТЕР Джон (Porter John) – канадський етносоціолог, відомий дослідник соціальної стратифікації (1921–1979 рр.); доктор філософії; навчався у Вищій школі у Ванкувері; закінчив Лондонську школу економіки (1949 р.); працював у Карлтонському університеті: професором, керівником департаменту, деканом, віце-

президентом університету з наукової роботи; професор на запрошення Гарвардського університету (США) та Торонтського університету; викладав політичні науки, соціологію; впродовж 15 років очолював проект “Вертикальна мозаїка”. Поле професійної діяльності: дослідження класової структури суспільств ХХ-го століття; питання сучасних демократичних суспільств; етнічний чинник у суспільних процесах; іммігранти у соціальній структурі канадського суспільства; проблеми мультикультуралізму.

Вибрані праці: The Vertical Mosaic: An Analysis of Social Class and Power in Canada. – Toronto, 1965; The Measure of Canadian Society: Education, Equality and Opportunity. – Toronto, 1979.

ПОХОДЖЕННЯ ЕТНІЧНЕ – належність до певної етнічної спільноти за народженням. Етнічне походження виступає важливим етнічним маркером особи. Воно не набувається, а встановлюється за народженням, тому, на відміну від інших етнічних маркерів, не втрачається. Щоправда, за певних умов носії цього маркера можуть відмовлятися від нього, або приховувати його. Така ситуація складалася в іммігрантському середовищі в Америці у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., передусім серед українців, коли заради соціальної мобільності у новому етнічному доквілі вони приховували своє етнічне походження, чи модифікували свої прізвища, зазвичай на польський лад. В умовах етнічного ренесансу етнічне походження ставало базовою ознакою, яка давала можливість маніфестувати свою належність до тієї чи тієї етнічної спільноти.

ПОЧУТТЯ ЕТНІЧНІ – емоційне ставлення індивідів до своєї етнічності, до своєї культури, історичного минулого своєї етнічної спільноти.

ПОШТОВХ ПАСІОНАРНИЙ – (за Л. Гумільовим), мутація, яка виникає під впливом специфічного виду космічного випромінювання і яка призводить до появи пасіонарності та може стимулювати початок етногенезу.

ПРАКТИКИ ЕТНІЧНІ (від грецьк. *praksis* – дія, вчинок) – дії та вчинки, спрямовані на підтримку й просування інтересів етнічної організації (етнічної спільноти) без застосування насильницьких методів.

ПРЕДСТАВНИК (ДЕЛЕГАТ, ОРАТОР) ЕТНІЧНИЙ – етнічний актор, котрий сприяє утвердженню відчуття спільності етнофорів.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЕТНІЧНЕ – наявність вихідців із тих чи тих етнічних спільнот у органах законодавчої та виконавчої влади, управлінських структурах, керівних органах громадських організацій.

ПРЕСА ЕТНІЧНА (від стар. нім. *pressa*; від латин. *pressure* – машина, за допомогою якої видрукують літери; засіб інформації) – це періодичні засоби масової інформації, які у переважній більшості є друкованими органами громадських організацій національних меншин (частогусто видаються мовами етнічних спільнот), або ж такі, у яких переважає етнічна тематика, інформація про життя етнічних спільнот, проблеми етнонаціонального розвитку поліетнічних країн.

ПРИГНІЧУВАЧ ЕТНІЧНИЙ – екзоетнічний актор, який є прихильником і промоутером політики підлеглості одних етнічних спільнот іншим.

ПРИМИРЕННЯ ЕТНІЧНЕ – встановлення безконфліктних відносин між етнічними спільнотами, які в силу різних обставин певний час перебували у стані ворожнечі

ПРИМОРДІАЛІЗМ – система теоретико-концептуальних підходів у трактуванні таких явищ, як нація, націоналізм, етнос, що базується на твердженні про історичну (природну) даність властивих для етносів та націй характерних рис, які визначають їх сутність.

ПРИМУС (ПРИМУШУВАННЯ) ЕТНІЧНИЙ – вплив етнічних компонентів, котрі визначають поведінку індивіда в етнічному колективі; серед таких компонентів відчутним чином на поведінку та на особистісний вибір людини впливає релігія.

ПРИТУЛОК (ЗАЗВИЧАЙ ПОЛІТИЧНИЙ) – дозвіл на проживання у тій чи тій державі особам, котрі у силу різних обставин, зокрема, пов'язаних і з етнічними чинниками, змушені шукати собі прихисток поза межами держави, громадянами якої вони є.

ПРОБЛЕМА НІКАБІВ – ситуація, що останнім часом виникла у кількох європейських країнах навколо питання носіння у школах хусток для жінок (нікабів), які є традиційним елементом культурницької традиції вихідців із мусульманських країн.

ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНІ (від грецьк. *provlita* – те, що потребує свого вирішення) – проблеми, що виникають у суспільстві, яке не забезпечує права етнічних спільнот, зокрема їх етнокультурного розвитку, або ж етнічні спільноти, які зазвичай через своїх лідерів, висувають перед суспільством такі запити, які воно не спроможне задовольнити.

ПРОКСЕМА (від англ. *proximity* – близькість) – відстань у спілкуванні між людьми, за якої індивід не відчуває дискомфорту.

ПРОНИКНЕННЯ ЕТНІЧНЕ – процес, за якого одна етнічна спільнота, передусім через культуру, проникає у ментальну царину іншої спільноти, домінує в ній й впливає на її розвиток.

ПРОСТІР – арена дій, загальний контейнер для об'єктів, які досліджуються, сутність тієї чи тієї системи; трьохвимірна протяжність, у якій з'являються ті чи ті об'єкти, або події, займаючи ті чи ті позиції, розгортаючись у тому чи тому напрямку. Дослідники простору концентрують увагу,

передусім, на його якісних характеристиках, згідно з чим, простір у соціогуманітарних науках визначається як: **1)** суспільство в цілому, яке організоване у соціально-культурному плані (за Е. Дюркгаймом); **2)** континум соціальних позицій і каналів мобільності (за П. Сорокіним); **3)** діючий, визначальний чинник суспільного життя (за представниками географічної школи); **4)** спільні уявлення усіх членів суспільства про його структуру (за соціологією Т. Парсонса); **5)** арена культурно-історичної динаміки й водночас елемент світовідчуття та світоуявлення (за концепцією ноосфер – них підходів). Для дослідження етнічності важливими є такі види простору: **соціальний простір** – фізичний чи то віртуальний простір, місце зібрання й взаємодії людей (парки, вулиці, громадські місця, маркети, спортивно-розважальні заклади тощо); місце практикування соціального життя та дій; **етнічний простір** – окреслені географічні межі території, на якій розміщена та чи інша етнічна спільнота (етнічна група, етнікос, етнос); **етнічно маркований соціальний простір** – простір, у якому існують різні групи з різноманітними етнічними характеристиками, що впливають на соціальні відносини; **етнокультурний простір** – це територія, сфера взаємодії культур різних етносів, які, зазвичай, проживають у межах одного етнополітичного організму; **етнолінгвістичний простір (етномовний простір)** – територія, на якій існують різні мови, носіями яких є вихідці із різних етнічних спільнот; **етнорелігійний простір** – територія, на якій існують різні релігії, пов'язані з тими чи тими етнічними спільнотами.

ПРОТЕКТИВІЗМ ЕТНІЧНИЙ – етнічна ідеологія, яка стверджує, що кожна етнічна спільнота має право захищати свої права, котрі їй були надані, або завойовані нею у попередні періоди її існування.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від франц. *protectionnisme*; від латин. *protecto* захист, покровительство) – просування владними акторами, вихідцями із тієї чи тієї етнічної спільноти, інтересів своєї етнічної спільноти, зокрема, і за рахунок інших спільнот. Це явище достатньо очевидно

виявляється в умовах етнополітичного, етнокультурного відродження, коли активізується діяльність етнічних організацій й посилюється змагання між етнічними спільнотами за престижний статус у суспільному розвитку поліетнічної країни. Останнім часом у науковий обіг входить термін **“етнічне антрепренерство”**, близький за своїм значенням до терміну “етнічний протекціонізм”. Формування “антрепренерства (консолідації та просування) етнічної ідентичності” як явища у сучасних етнополітичних контекстах почалося нещодавно. Сутність цього феномену можна пояснити таким чином: оскільки етнічність може слугувати у якості культурного капіталу (звичайно за умови, якщо носії етнічності акцентують увагу на її престижності у соціальних контекстах, позиціонують себе хранителями певних традицій, звичаїв, норм, цінностей, професіоналізму й розуміються на шляхах творення на їх основі значимих й корисних для довкілля явищ, процесів, предметів), то такого роду культурний капітал можна вдало використати для доступу до ресурсів, які зміцнюють позиції спільноти у соціально-культурному середовищі, передусім, на регіональному рівні. Цей феномен поки що не освоєний українськими дослідниками етнічності, але він вже починає виявлятися у повсякденних практиках, щоправда, в обмежених сферах (скажімо, “етнічний бізнес”, деякі види культурницької та громадської діяльності іммігрантів, репатріантів).

ПРОТЕСТ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *protest*) – етнічні практики, які підтримують, стимулюють зусилля етнічних організацій (етнічних спільнот у цілому) добиватися нових прав.

ПРОФАЙЛІНГ ЕТНІЧНИЙ – під цим терміном дослідники й практики етнічності, базуючись на визначеннях міжнародних організацій, діяльність яких пов’язана з вирішенням етнічних та расових проблем, пропонують розуміти: **1)** будь-яку акцію, ініційовану поліцією, яка ґрунтується передусім на ознаках раси, етнічності, чи то національного походження, а не на поведінці особи, чи інформації, котрі дозволяють поліції ідентифікувати особу

як таку, що втягнута у кримінальну діяльність; **2)** расово ненависницькі дії мають місце тоді, коли правосуддя під тиском обставин за расою чи етнічністю неадекватно визначає, з ким і яким чином варто поводитися у надзвичайних ситуаціях); **3)** використовується расовий чинник у якості головного у рішенні про те, зупиняти чи не зупиняти, затримувати чи не затримувати особу. Власне, у вузькому розумінні терміну “етнічний профайлинг” має місце тоді, коли поліцейський чиновник зупиняє, задає питання, заарештовує особу на підставі її раси чи етнічності; у широкому розумінні феномен “етнічного профайлингу” виникає тоді, коли поліція поряд з іншими фактами постійно й обов’язково використовує чинник етнічності чи раси як чинник, який спонукає до злочину, й на цій основі приймає рішення. Пересічній людині у силу необізнаності з етнічної проблематикою, не легко фіксувати випадки поліцейського профайлингу, скажімо, щодо представників “помітних меншин”, тобто кольорового населення. Однак такі випадки наводяться у доповідях Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації. У практиці поліцейських Нью-Йорка, наприклад, застосовуються як відкриті, так і приховані форми етнічного профайлингу. Метью Хоган, відслідковуючи такі випадки, у своїх Інтернет публікаціях (наприклад, “Етика етнічного профайлингу”), зазначає, що етнічний профайлинг не завжди погана річ, коли він застосовується справедливо й з врахування чутливості моменту. Однак на практиці з’являється чимало ситуацій, у яких без очевидних на те підстав ображається гідність представників кольорового населення: звернення поліцейського у супермаркеті на кшталт “Вибачте, мем, оскільки серед афроамериканців достатньо високий рівень злочинності, то ми будемо наглядати за Вами досить уважно”; “Вибачте, сер, оскільки афроамериканці, які мандрують країною, дуже часто нелегально перевозять наркотики, то ми будемо їхати за Вами до тих пір, поки Ви зробити щось погане. Щоб ми могли Вас схопити”.

ПРОЦЕСИ ЕТНІЧНІ (від латин. *processus* – рух вперед) – зміни різних компонентів етносу, передусім мови,

окремих елементів духовної та матеріальної культури, самосвідомості, які відбуваються у ході історичного розвитку; будь-які процеси, що мають стосунок до етнічності, або ж етнічно марковані. Серед етнічних процесів вирізняються такі: **деетнізація** – процес втрати етнічної традиції, що приводить до зникнення етносу як спільноти; при цьому окремі його представники можуть переходити у інший етнос, сприймаючи його етнічну традицію. Цей термін використовується у пасіонарній теорії етногенезу. Процес деетнізації, зазвичай, починається з втрати мови, згодом втрачається етнічна самосвідомість й завершується цей процес втратою етнічної ідентифікації. Деетнізація може здійснюватися як добровільно, так і примусово. У першому випадку вона є частковою, бо у цій ситуації етнофори, інтегруючись у нове етнічне довкілля, втрачають лише певні ознаки своєї етнічності; у другому випадку вони змушені під асиміляційним тиском відмовлятися від своїх етнічних маркерів. Термін “деетнізація” у науковий обіг ввів американський етнолог й етносоціолог Фред Ріггс (1985 р.), а на пострадянському просторі російський філософ П. М. Корявцев; **етнізація** – зростання впливу етнічних чинників на розвиток суспільства, проникнення етнічності у ті чи ті сфери його життя. Цей процес активізувався у середині 1960-х рр. у США, а згодом і у Канаді, коли тут загострилися проблеми відносин між афроамериканцями, вихідцями із Латинської Америки та владою, яку в основному представляли білі. В Україні цей процес розгортається після проголошення нею незалежності, коли представники етнічних спільнот отримали можливість вільно маніфестувати свою етнічність, підтримувати й розвивати її. Виявами етнізації є такі приклади: представництво вихідців із етнічних спільнот в органах державного управління та місцевого самоврядування; діяльність громадських організацій національних меншин; пропагування через радіо, телебачення, культурно-мистецьку діяльність своєї етнічності; **етнічна асиміляція** (від латин. *assimilio* уподібнюю) – двосторонній процес у міжетнічній взаємодії, який веде до культурної гомогенізації етнічних спільнот й формування спільної етнічної ідентичності й у ході якого нівелюються культурні та інші відмінності тієї чи іншої

спільноти і поглинаються спільнотою з більш сильним етнічним полем; **асиміляція “носиленого тиску”** (“*pressure cooking assimilation*”) (від латин. *assimilare* – відтворювати подібне, уподібнюватися) – концепція прискореної асиміляції іммігрантів, передусім із Західної Європи, яка була поширена у США під час першої світової війни й яку стимулювали настрої про нібито загрозу з боку європейських іммігрантів для Сполучених Штатів; **етнічна гомогенізація** (від грецьк. *omios* – однаковий) – процес формування етнічно однорідних сімей, колективів, спільнот; вибудовування моделей життєдіяльності, які фактично базуються на одній етнічній основі. Такий процес має місце у етнічно однорідних країнах, до яких сьогодні умовно можна віднести лише кілька, – наприклад, Південну Корею, Північну Корею, або ж в етнічних спільнотах в умовах етнокультурного ренесансу; **етнічна дивергенція** (від латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) – поділ етнічної системи й поява нових систем такого типу шляхом відділення від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи то шляхом подрібнення цієї спільноти на кілька; **етнічна дисперсизація** (від латин. *dispergere* – поширювати, розсіювати) – відділення від первинної етнічної спільноти відносно невеликих етнічних структур й розселення їх поза межами своєї етнічної території. Така ситуація складається у результаті міграційних процесів, коли частина представників того чи того етносу полишає межі своєї території й поселяється в іноетнічному докільлі, утворюючи там свої ареали. Процеси етнічної дисперсизації мають місце на макрорівні (поселення поза межами своєї етнічної батьківщини) і на мікрорівні (розсіяне розселення у країні нового перебування, поза межами основного ареалу – угорці, наприклад, компактно проживають у Закарпатті, але певна їх частина мешкає, скажімо, у Криму); **етнічна диференціація** (від латин. *differere* – розрізняти) – процес формування маркерів, за допомогою яких розрізняють одну етнічну спільноту від іншої. Серед основних маркерів – мова, елементи побуту, звичаєва культура, обрядова активність, подеколи релігія. Етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапаративногенних тенденцій в етнонаціональному розвитку поліетнічних

країн. Міжетнічна, міжкультурна взаємодія послаблює дію силового поля етнічної диференціації; **етнічна ідентифікація** (від латин. *identifico* – ототожнення) – психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. Це процес усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної групи, котрий виявляється у власній концепції “Я” щодо стосунків з іншими. Він допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності. Витоки етнічної ідентифікації знаходяться у минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо). А елементи етнічної ідентифікації включають у себе ступінь віднесення всіх процесів ототожнення суб’єкта з своїм етносом. До етноідентифікаційних маркерів етнічного розвитку спільноти належать *расово-біологічний* (родові корені), *клімато-географічний* (історична територія) та *соціокультурний* (історичне минуле, етнічні символи культури тощо). Індивідуальна етнічна самоідентифікація людей із різними етнічними коренями визначається місцем проживання й етнічним довкіллям, мовою спілкування, сімейними та культурними традиціями. В аспекті групової свідомості етнічну ідентифікацію треба досліджувати як процес самопізнання. У структурі етнічної ідентифікації саме цінності займають особливе місце, оскільки вони представляють частину світогляду спільнот і виступають своєрідною системою, яка забезпечує ідентичність. Етнодиференціюючі ознаки ідентичності – це “зворотній бік” самоідентифікації, оскільки через її критерії відбувається світосприйняття “не-нас”. Засвоюючи “об’єктивну ідентичність”, індивід реалізує власну “суб’єктивну” сутність. Для етнічної ідентифікації важливе значення мають різні символи: будівлі, етноніми, право, прапори, репрезентативні постаті. Етнічна ідентифікація має два напрями спрямованості: зовнішню і внутрішню. Перший напрям спрямований на фіксацію свого місця у системі суспільних відносин, ставлення до подій свого життя. Другий надає відчуття впевненості, безперервності і протяжності у процесі психологічної цілісності. Етнічна

ідентифікація може виявлятися у будь-яких формах, що включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, різні ступні засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. Існує три форми ідентифікації: звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою, включення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, національної), зарахування індивідом себе до реальної соціальної групи; **внутрішньоетнічна консолідація** (від латин. *consolidatio* – злиття, об'єднання) – процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, у ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи); **етнічна парціація** (від латин. *partitio* – поділяю) – поділ єдиного етносу на кілька більш менш рівних частин, при цьому нові частини не ототожнюють себе повністю з старим етносом; **етнічна сепарація** (від латин. *separato* – відділяю) – відділення від основного етносу невеликої його частини, яка згодом перетворюється в окремих самостійний етнос; **етнічна сецесія** (від латин. *secession* – вихід із структури, організації) – вихід тієї чи іншої етнічної спільноти (етносоціального організму) із складу федерації або конфедерації; **етногенетична міксація** (від англ. *to mix* – змішуватися) – один із типів етнотрансформаційних процесів, власне, процес взаємодії різнорідних етнічних спільнот або їх частин. У результаті такої взаємодії виникає нова етнічна спільність з новою етнічною самосвідомістю, яка відрізняється від тих, що були характерні для етнічних спільнот, котрі перебували у взаємодії; **етногенетичні процеси** – процеси, у результаті яких виникають нові етнічні спільноти; **етнодемографічні процеси** – зміни кількісного, вікового, гендерного складу населення у середині етнічних спільнот; **етноеволюційні процеси** – процеси, які відбуваються у середовищі тієї чи іншої етнічної спільноти й викликають зміни у змістові етнічності, однак не ведуть до зміни етнічної належності її членів; **етноконвергенція** (від латин. *convergo* – зближую) – процес наближення, проникнення різних етнічностей одна в одну (інколи й їх злиття) у результаті їх взаємодії, незважаючи навіть на кордони між державами. Процес етноконвергенції інтенсифікується з активізацією відносин між представниками різних

етнічних спільнот, особливо коли створюються умови для міжкультурного діалогу. Останні великою мірою залежать, зокрема, від етнополітики держави та вправності етнокультурного менеджменту. В умовах сучасних глобалізаційних процесів етноконвергенція прискорюється і у міжнародному плані – розгортання відносин між державами стимулює взаємодію етнічностей та культур; **етнооб'єднавчі процеси** – процеси, у результаті яких об'єднуються частини етносів у один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно; **етнороздільчі процеси** – процеси, які розділяють той чи той етнос, ту чи ту етнічну спільноту; **етнотрансформаційні процеси** – процеси, які ведуть до зміни етнічної належності осіб, до зникнення тих чи тих етнічних спільнот, до появи нових спільнот; **інтеграція** (від латин. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) – соціальний, економічний та політичний процес, завдяки якому відмінні ідентичності різних груп, до певної міри зберігаючись й сприймаючись іншими, вливаються у головне русло суспільства. Розрізняють такі види інтеграції: **міжетнічна інтеграція** – вид об'єднавчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування у них низки спільних духовно-культурних ознак, але не викликає зміни етнічної самосвідомості. Міжетнічна інтеграція, згідно з концепцією американського етнопсихолога Дж. Беррі, є однією з форм або стратегій акультурації (інші стратегії акультурації – асиміляція, сегрегація і маргіналізація). В контексті вироблення засад цивілізованого співжиття різних етнічних спільнот в одній країні міжетнічну інтеграцію слід розглядати як найбільш доцільну стратегію акультурації. Міжетнічна інтеграція вимагає від груп етнічних меншостей поступової адаптації до основних цінностей домінуючого суспільства, а більшість має адаптувати соціальні інститути (освіту, культуру, управління, судову справу тощо) для їх кращої відповідності потребам поліетнічного суспільства. Інтеграційна стратегія найбільш придатна для реалізації тільки у такому мультикультурному суспільстві, в якому відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена символічна дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними

культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, очевидно виявляється ідеологія толерантності. Міжетнічна інтеграція складається із таких видів: **комунікативно-мовна інтеграція**, тобто відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; **політико-правова інтеграція**, тобто формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; **соціально-економічна інтеграція**, тобто досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентоздатності та соціальної мобільності; **культурно-семіотична інтеграція** – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що веде до формування нових спільнот на базі спільних символічних рис, набутих у висліді міжетнічної взаємодії; **стимулятивна інтеграція** (від латин. *stimulus* – загострений кий) – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державними структурами суспільства проживання завдяки різним спеціальним програмам та заходам; **факультативна інтеграція** – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство проживання; **міжетнічна інтеграція** (від латин. *integrare* – з'єднувати, поєднувати) – вид об'єднавчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у рамках поліетнічної країни і у результаті чого у них формуються спільні духовно-культурні ознаки, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти; **міжетнічна консолідація (етногенетична консолідація)** – злиття кількох близьких за мовою, культурою невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту.

ПСИХІЧНИЙ СКЛАД (психічні властивості) ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ (від грецьк. *psikhi* – душа) – сукупність психічних рис, індивідуальні особливості психічної діяльності етнічно маркованої конкретної людини. Психічний склад спільноти виявляється у способі сприйняття й відтворення представниками етнічної

спільноти (нації) довкілля та реагування на явища довколишнього світу. До психічних властивостей відносяться: *психічні (особистісні) риси* (темперамент, характер, мотивації); *здібності* (спеціальні та часткові); *психічні стани* (емоційні та функціональні); *властивості свідомості та самосвідомості*; *соціально-психологічні якості особистості* (соціальні установки і міжособистісні відносини).

ПСИХОЗ ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *psikhi* – душа; *ethnos* – народ) – культурно обумовлений синдром, який властивий представникам конкретної етнічної спільноти. Наприклад, тайдзін-кефусе: “японський” синдром, котрому притаманний страх можливості образити довколишніх своєю поведінкою, або ж викликати у них відразу своїм поглядом, неприємним запахом, неналежним виразом обличчя.

Р

РАДА ЄВРОПИ – заснована 1949 р. європейська організація з метою налагодження міждержавного й міжпарламентського співробітництва, базується на засадах плюралістичної демократії, поваги прав людини та верховенства закону.

РАДИКАЛІЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *radix* – корінь; *ethnos* – народ) – крайня, беззастережна відданість поглядам, ідеям своєї етнічної спільноти, яка стимулює рішучі дії щодо захисту своїх прав і просування інтересів своєї етнічної спільноти.

“РАДЯНСЬКИЙ НАРОД” – уявна етнонаціональна спільність, штучно ідеологічно сконструйована на теренах колишнього Радянського Союзу, до якої були включені усі існуючі на той час на цій території спільноти. Вона виявилася не структурованою й нестійкою і, як результат, відійшла у минуле після розпаду Радянського Союзу.

РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ про захист прав національних меншин – офіційний юридичний документ Ради Європи, прийнятий її Парламентською Асамблеєю 1 лютого 1995 р. і присвячений питанням захисту прав національних меншин. Положення Рамкової конвенції базуються на Віденській декларації глав держав та урядів країн-членів Ради Європи, Європейській конвенції про захист прав та основних свобод людини, а також інших документах ООН, ОБСЄ, зокрема, Копенгагенському документі (1990 р.), у яких містяться зобов'язання держав стосовно дотримання прав національних меншин.

РАСА (можливо, від латин. *radix* – корінь) – система людських популяцій, яка характеризується подібністю комплексів певних успадкованих ознак.

РАСИЗМ – ідеологія, яка пропонує ієрархію груп, що базується на расових характеристиках, котрі легітимізують виключення та дискримінацію щодо расових груп як неповноцінних. Расизм пропагує перевагу однієї раси над іншою; **відвертий (очевидний) расизм** – неприкриті цілеспрямовані дії щодо представників расових спільнот, у яких реалізується зверхність та дискримінація; **“еколого-довколишній расизм”** – цілеспрямована, структурована расова дискримінація, яка виникає при посиленні регулятивних заходів й виявляється у виключенні представників меншинних груп із керівних органів громадських, державних, приватних організацій, котрі приймають регуляторні рішення щодо природного довкілля; **завуальований расизм** – публічно не маніфестована форма расизму; ним просякнута уся структура суспільства, тому він, зазвичай, застосовується на підсвідомому рівні як даність цього суспільства; **інституційний расизм (структурний, державний, системний расизм)** – расизм (дискримінація), який практикується урядами, корпораціями, освітніми інституціями або ж іншими великими організаціями, що мають вплив на життя індивідів; **Лессе-Фер расизм (символічний расизм)** – ідеологія, яка звинувачує меншини у їх бідному економічному становищі, розглядаючи його як результат культурної відсталості; **науковий расизм** – наукове (нерідко псевдонаукове) обґрунтування існування расизму, підкреслення значення расових категорій, расової переваги, особливо у середині расової ієрархії; **“расизм без огляду на колір шкіри”** – ідеологія, яка просувається переважно представниками білої раси, котрі вважають, що після прийняття цивільного законодавства (переважно, у США) у 1960-х рр. расизму більше не існує й усі мають однакові можливості надавати й отримувати послуги чи брати участь у діях без огляду на колір шкіри, що є, на думку критиків, спробами підтримати привілеї білих; **“реверсний расизм”** – у його найпростішій формі – це практика стимулювання членів історично занедбаних груп за рахунок членів тих груп, які історично перебували у кращому становищі.

РАСОВА ДИСКРЕДИТАЦІЯ – формування ворожого індивідові образу й завдання “психічної шкоди” на основі його расового походження, викликані висловлюваннями ненависті.

РАСОВІ ОЗНАКИ – особливості фізичної статури людей, які передаються у спадок.

“РЕАКТИВНІ” ТЕОРІЇ ЕТНІЧНОСТІ – теорії, центр уваги у яких зміщується на занедбане, скривджене становище іммігрантів у приймаючій країні, закликають не надавати великої ваги обтяжливим обставинам, оскільки вони є тимчасовим, а сконцентруватися на змаганні за гідні ніші у суспільному житті.

РЕАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНА (від латин. *realitas* (від *res*) – річ) – в марксистсько-ленінській концепції етнічно марковане довкілля.

РЕГІОНАЛІЗМ (від латин. *regio* – країна, область) – концепція, яка обґрунтовує формування нового рівня територіальної організації держави, що передбачає досить широку самостійність регіональних інститутів у вирішенні питань суспільного розвитку, зокрема етнонаціонального. Регіоналізм з’являється у середині ХІХ ст. й набирає свого поширення у другій половині ХХ ст. Проблема регіоналізму є важливою для багатьох країн світу, особливо для поліетнічних, і до того ж для тих, на території яких етнічні спільноти мають компактні поселення, зокрема для Іспанії (Каталонія), Україна (Крим), Великобританія (Уельс, Шотландія). У таких країнах час від часу постає питання не лише про надання регіонам більшої самостійності, але й їх автономізації, автаркізації, сепарації. У сучасній інтерпретації йдеться про так званий *конституційний регіоналізм*, який уособлює модель політичної і адміністративної децентралізації влади. Це означає доповнення традиційної адміністративно-територіальної структури унітарної держави автономним регіональним рівнем управління.

РЕГІОН ЕТНІЧНИЙ (ЕТНОРЕГІОН) – місцевість, частина території країни, яка населена переважно або досить відчутно представниками тієї чи тієї етнічної спільноти, можливо, кількох таких спільнот; етнічний чинник у такій місцевості відчутно впливає на специфіку її розвитку.

РЕЗЕРВАЦІЯ (від латин. *reservo* – зберігаю, а пізніше від англ. *reservation* – наперед визначена незаселена територія). Термін “резервація” вживається у двох значеннях: **1)** територія-заповідник для збереження від вимирання та асиміляції корінних народів, для збереження самобутності їх етносів, мови, культурницьких традицій, звичаїв, обрядовості; **2)** територія, яка відводиться для насильницького поселення корінних мешканців країни, або ж інших груп населення. Резервації існують сьогодні у Бразилії, Канаді, США, де мешкають індіанці, в Австралії – для аборигенів; у ПАР резервації існували для африканців до 1994 р., а після відміни апартеїда вони були ліквідовані. Сьогодні резервації – це адміністративно-територіальні утворення з певним ступенем самоуправління.

РЕЙТИНГОВА ШКАЛА – це набір категорій, вибудованих таким чином, щоб можна було отримати інформацію про кількісне й якісне ставлення опитуваного до того чи того явища. Із десяти (1-10) запропонованих тверджень особа обирає одне під тим чи тим номером, що відтворює, на її думку, її ставлення до якості продукту (явища): однозначно не погоджуюсь; не погоджуюсь; погоджуюсь; однозначно не погоджуюсь.

РЕКРУТУВАННЯ ЕТНІЧНЕ (від франц. *recruiter* – набирати військо) – процес приєднання до своєї етнічної спільноти інших при одночасному обмеженні включення у свій склад чітко визначених спільнот.

РЕНЕСАНС ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ (франц. *renaissance*; італ. *renascimento* – відродження) – процес відновлення, зміцнення й розвою етнічності людської спільноти, яка претендує на вагомі ролі у політичному й соціальному

житті суспільства, а у випадку з титульними спільнотами – на створення (якщо вона відсутня) своєї державності.

РЕПАТРІАНТ (від латин. *repatriare* – повернення на батьківщину) – особа, яка після певного часу перебування за межами країни громадянства, постійного проживання чи походження повертається до неї. В Україні репатріантами є частини кримських татар, вірменів, болгар, поодинокі українці, котрі після отримання Україною незалежності повернулися на свою батьківщину.

РЕПРОДУКЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНА (від англ. *reproduction* – відтворення, розмноження) – засоби, завдяки яким етнічна спільнота забезпечує тяглість своєї культури, самоутвердження та визнання іншими. Інструментами етнокультурної репродукції виступають розмовна й писемна мова, символи, міфи, пам'ять, релігійні практики, ритуали, усна й писемна історія.

РЕСУРС ЕТНІЧНИЙ (від франц. *ressource* – засіб, джерело) – база для організаторів етнічних рухів (особи, які усвідомлюють й маніфестують своє етнічне походження); чинник етнополітичної підтримки, який за певних обставин мобілізується лідерами.

РЕСУРСИ ЕТНІЧНІ – у контексті концепції етнічної економіки такими виступають можливості забезпечити представників меншості, зазвичай іммігрантської, місцем роботи, підібрати житло, облаштуватися на новому місці, визначитися з тактикою та стратегією дій в іноетнічному докільлі.

РИЗИКИ ЕТНІЧНІ (від грецьк. *risikon* – скала, небезпека) – ризики, пов'язані з негативним впливом етнічного фактора на політичний, соціальний та культурний розвиток поліетнічного суспільства.

РИТУАЛ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *ritualis* – обрядовий) – сукупність звичаєвих дій, які у символічній формі

відтворюють зв'язок індивіда, етнічних спільнот з найбільш вагомими для них явищами, цінностями, довкіллям, зазвичай, усталеними й такими, що мають давні традиції, укорінені у древній історії етнічних спільнот (племен, етносів, субетносів тощо). Західні дослідники, передусім психологи та психотерапевти, звертають увагу на лікувальні властивості етнічного ритуалу. Серед тих народів, які активно використовують етнічний ритуал саме у таких цілях, – це народи традиційних суспільств (аборигени, корінні народи), японці (у них ця процедура прибрала назву “японська тиха терапія”) та деякі інші народи. Сутність лікувальних можливостей етнічного ритуалу пов'язується зі “зміною стану свідомості”, що можна досягнути завдяки етнічному ритуалу.

РІВНІСТЬ ЕТНІЧНА – однакові можливості доступу до соціальних, культурних надбань суспільства проживання, соціальної мобільності, участі представників різних етнічних спільнот у прийнятті рішень.

РІГГС Фред Уоррен (*Riggs Fred Warren*) – американський етнолог, етнополітолог (1917-2008 рр.); доктор філософії; навчався у Нанкінському університеті (міжнародні відносини та філософія); бакалаврську ступінь отримав в університеті штату Іллінойс, магістерську – в Школі Флетчера права та дипломатії; працював професором в університеті штату Індіана; в університеті штату Гавайї; викладав в університетах Єгипта, Ефіопії, Саудівської Аравії, Судану, Танзанії; активно працював у Комітеті концептуального й термінологічного аналізу (СОСТА). Поле професійної діяльності: компаративна публічна адміністрація; проблеми термінології у соціальних науках; глобалізаційні процеси; підготовка словників з соціальних наук; вперше підготував глосарій з етнічності. Вибрані праці: *Ethnicity, Nationalism, Race, Minority: A Semantic // Onomastic Exercise/International Sociology (Part One)*. 6:3. *Part Two IS* 6:4. July 4-7, 1990; *Ethnicity: INTERCOCTA Glossary – Concepts and Terms Used in Ethnicity Research*. – Paris, 1985; *Modes of Ethnicity // Europa Ethnica*. – Vienna, 1988. – № 4; *The Para-Modern Context of Ethnic Nationalism // Of Fears and Foes*, edited by Jose V. Ciprut . – Westport, 1994; *Turmoil among Nations. A Conceptual Essay: Ethnonationalism, Authoritarianism, Anarchy and Democracy // Paper presented at the International Studies Association Conference in Chicago, Feb. 22-25, 1995*;

Migration and Ethnonationalism. Presented at a panel of the section for "Ethnicity, Nationalism and Migration" at the ISA conference in San Diego, April 1996; The Modernity of Ethnic Identity and Conflict // International Political Science Review. – 1998. – Vol. 19. – № 3; Diasporas and Globalization for use at the International Studies Association Conference, March, 2000.

РІД – група родичів по крові, які ведуть своє походження по одній лінії й дотримуються чіткої екзогамії.

“РІЗНОМАНІТНІСТЬ У ЄДНОСТІ” – варіант концепції культурного плюралізму розвитку поліетнічного (полікультурного) суспільства, згідно з якою розмаїття етнічностей та культур не заважає зміцнювати єдність суспільства й вибудовувати безконфліктні міжетнічні відносини. Поширена у Канаді та деяких поліетнічних країнах Європи.

РОЗВИТОК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ – процес, який спонукає формування нових кількісних й якісних характеристик (елементів) самобутньої культури етнічних спільнот.

РОЗВИТОК ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ – зміни, які відбуваються у середині людської спільноти (передусім у їх соціальних аспектах) під значним впливом етнічних чинників, що веде до трансформації спільноти.

РОЗМАЇТТЯ ЕТНІЧНЕ – наявність у рамках одного етнополітичного організму або структурованої людської спільноти з окресленими географічним межами груп населення чи окремих осіб, які є носіями різних етнічностей.

РОЗМЕЖУВАННЯ ЕТНІЧНЕ – рівень встановлення парасольковою етнічною спільнотою етнічних кордонів для своєї спільноти.

РОЗМИТА ЗОНА – ареал, де перехрещуються (зливаються) дві або більше батьківщин етнічних спільнот.

РОЗСЕЛЕННЯ ЕТНОСУ – особливості територіального розміщення етносу як в ареалах його компактного проживання, так і поза їх межами, а також у районах змішаного поселення.

РОЗЧЕПЛЕННЯ ЕТНІЧНЕ – втрата чітко окресленої цілісності етнічної спільноти у результаті послаблення під тиском цілеспрямованих дій (політики) етнічної згуртованості, стимулювання сепаратистських рухів; найбільш очевидно виявляється у поліетнічних країнах Південно-Східної Азії.

“РОСІЙСЬКОМОВНЕ НАСЕЛЕННЯ” – умовна (збірна) назва осіб неросійської національності (етнічності), котрі проживають на території Російської Федерації та у “ближньому зарубіжжі” й для яких російська мова стала рідною, або ж вони вживають її частіше, ніж іншу.

“РУМУНІЗАЦІЯ” – процес насадження румунської культури та мови, румунського способу життєдіяльності, стимулювання асиміляції місцевого населення на територіях, які перебували під юрисдикцією Румунії. Передусім це стосувалося українських земель, що входили до складу Румунії (до 1940 р.): тут закривалися українські школи, на навчання румунською мовою перейшов Чернівецький університет. Певні рецидиви “румунізації” мали місце і у пізніші часи – під тиском обставин українці змушені були “румунізувати” свої прізвища, щоби не зазнавати дискримінації за національною ознакою, наприклад, при вступі до вищих навчальних закладів, при намаганні обійняти державні посади; була заборонена Українська греко-католицька церква; на офіційному рівні стимулювалася асиміляція українців.

“РУСИФІКАЦІЯ” – процес опанування російською мовою (російською ідеологією) носіями інших мов (культур) під тиском цілеспрямованої політики витіснення інших мов (культур) й зміцнення російської мови (російської ідеології).

РУХИ ЕТНІЧНІ – рухи, метою яких є завоювання престижних ніш у суспільному житті країни проживання для етнічних спільнот й учасниками яких є вихідці з тих чи тих спільнот.

“РУХ НЕЗНАЙОК” – цей рух був властивий для США кінця 1850-х рр., який сформувався на базі шовіністичних організацій 1830-х р., котрі виступали проти допуску іммігрантів у країну й не надавали їм жодної допомоги у їх адаптації до нових умов життя; тим, хто звертався до них за допомогою з тим чи тим питанням, учасники цього руху відповідали “не знаю”.

РУЧКА Анатолій Олександрович – український філософ, соціолог, етносоціолог (1940 р.); закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), аспірантуру Інституту філософії АН УРСР; захистив кандидатську дисертацію у 1971 р., докторську дисертацію у 1990 р.; працював науковим співробітником у тому ж Інституті; з 1991 р. працює в Інституті соціології НАН України – завідувач відділу соціології культури та масової комунікації, заступник директора з наукової роботи, головний науковий співробітник; професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного університету культури і мистецтв. Поле професійної діяльності: соціологія як наукова дисципліна; соціологія культури; соціологія етнічності; соціокультурні ідентичності; методологія дослідження етнокультурних феноменів.

Вибрані праці: Досвід вивчення морально-ціннісних орієнтацій // Філософська думка. – 1972. – № 2 (у співав.); Очерки истории социологической мысли. – К., 1992 (у співав.); Культурно-комунікаційні орієнтації населення України // Ефір і закон. – К., 1996; Динаміка ціннісних пріоритетів населення України: 1991-2000 роки // Політичний портрет України. – 2001. – № 23; Соціальний моніторинг культурних практик населення України за період 1994-2000 рр. // Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики. – Вип. 10. – К., 2001; Проблеми ідентичності в етнонаціональному просторі сучасного суспільства // Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики. – Вип. 13. – Київ-Запоріжжя-Одеса, 2002; Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень // Культура – суспільство – особистість. – К., 2006; Інкультурація як процес трансмісії культури // Українське суспільство. Динаміка соціальних змін. – К., 2007; Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009.

С

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНА – свідомий акт етнічного самовизначення людини, процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною спільнотою. Етнічна самоідентифікація має зовнішню і внутрішню спрямованість. У першому випадку йдеться про з'ясування сутності особи, свого місця у суспільно-громадських стосунках через ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. У другому випадку вона відбиває почуття послідовності, тяглості, належності до єдиної психологічної цілісності. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості, та якості, які повторюються у людях тієї чи тієї спільноти. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування тощо. Процес етнічної самоідентифікації на особистісному рівні протікає не у “чистому” вигляді, а разом з іншими процесами: трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Почуття етнічної належності в сучасних індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері особистісно-психологічного комфорту, які створюються у результаті виконання соціальних ролей.

САМОНАЗВА ЕТНІЧНА – термін, яким називає себе та чи та етнічна спільнота.

САМОСВІДОМІСТЬ ЕТНІЧНА – усвідомлення індивідом належним себе до певної етнічної спільноти та своєї відмінності й спорідненості у процесі порівнянні себе з іншими етнічними спільнотами. Етнічна самосвідомість формується на основі засвоєння елементів культури, звичаїв, традицій, котрі є якісними характеристиками етнічних спільнот; вона складає основу їх формування й великою мірою нею визначається рівень стійкості тієї чи тієї етнічної спільноти. Головними ознаками етнічної

самосвідомості є усвідомлення спільного етнічного походження, спільних етнопсихологічних рис, спільності етнічної культури. Етнічна самосвідомість є одним із основних критеріїв виокремлення тієї чи тієї етнічної спільноти у поліетнічному суспільстві. Етнічну самосвідомість можна розглядати на психологічному й ідеологічному рівнях: *перший* – це складова повсякденної свідомості, яка включає у себе когнітивні уявлення, стереотипи, установки тощо; *другий* – це ідеологеми, які формуються й пропагуються цілеспрямовано, передусім інтелігенцією.

СВІДОМІСТЬ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА – усвідомлення емоційного і символічного значення мови тими, хто розглядає ту чи ту мову своєю власною мовою; різновидністю етнолінгвістичної свідомості є **позитивна етнолінгвістична свідомість** – це “голос з середини”, який засобами мови відтворює емоційний стан душі.

СВІДОМІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА – свідомість, яка відтворює сукупність економічних, соціальних, політичних, моральних, естетичних, релігійних тощо поглядів, уявлень, котрі характеризують рівень розвитку нації. Національна свідомість формується на основі багатьох факторів, пов'язаних зі специфікою етнокультурного розвитку етнічної спільноти, яка має свою державність; **структурована національна свідомість** сприяє згуртуванню етнічної спільноти (нації); національна свідомість великою мірою базується на явищі націоналізму, який, взагалі, складає фундамент будь-якої нації;

СЕГМЕНТАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. *segmentum* – частина) – фрагментарне розміщення невеликих етнічних спільнот або їх частин у поселенському контексті того чи того етнополітичного організму. Приклади етнічної сегментації дає поселенська структура деяких етнічних спільнот України, передовсім розселених компактно (скажімо, угорці на Закарпатті, румуни на

Буковині), китайці чи то італійці у певних кварталах Нью-Йорку).

СЕГРЕГАЦІЯ (від латин. *stgregatio* – відділення) – процес встановлення законом чи звичаєм окремих освітніх інституцій, окремих можливостей для організації культурного дозвілля та відпочинку, а, за можливості, навіть створення окремих робочих місць для людей, котрі, зазвичай, пов'язуються з расою, належністю до касты чи етнічністю. Розрізняють *сегрегацію де-юре* і *де-факто* та *адміністративну сегрегацію*. Сегрегація була особливо поширена у Середні віки та у Новий час в германських і англосаксонських країнах, а також у їх колоніях, й була політикою примусового відділення (ізоляції від інших) певної групи населення. У деяких країнах сегрегація була узаконена. Так, у США до 1964 р. існував закон Джима Кроу, до 1965 р. такого роду закон діяв в Австралії. Сьогодні сегрегація частково зберігається на Кубі (так званий туристичний апартеїд – місцеві мешканці позбавлені права користуватися окремими видами сервісу, які доступні лише іноземцям), в Китаї є така форма сегрегації як *селянська сегрегація* (селянам ускладнюється поселення у містах). **Автосегрегація** – відмежування релігійної чи етнічної спільноти від решти суспільства, створення самостійних територіальних одиниць, у яких члени відмежованої групи великою мірою на свій лад облаштовують свою життєдіяльність, підтримують свої етнокультурницькі традиції і звичаї. Прикладом таких одиниць можуть слугувати (на макрорівні) ендогамні шлюби і сім'ї.

СЕКСУАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНА – етнічно маркована історичним і культурницьким досвідом сукупність біологічних, психофізіологічних, душевних та емоційних реакцій, переживань, вчинків людини, пов'язаних з виявом й задоволенням потягу сексуального характеру.

СЕМІОЛОГІЯ (семіотичні дослідження) (від др. грецьк. *simion* – знак, ознака) – наука, яка досліджує динаміку символів та знаків, розшифровує їх значення та їх ролі у комунікативних процесах.

СЕМІТСЬКІ МОВИ – група споріднених мов, частина афразійської сім'ї, якими розмовляє населення Близького Сходу, Північної Африки та країн Африканського Рогу.

СЕПАРАТИЗМ (франц. *separatisme* від латин. *separatus* – окремий) – рух, який виходить із принципу самовизначення народів і стверджує, що суверенітет на певній території стає легітимним лише тоді, коли він спирається на консенсус людей, котрі проживають на цій території. Зазвичай, сепаратисти розглядають державу як інституцію (форму) національної самоорганізації, у якій етнічна гомогенність й культурний консенсус складають ідеологічну основу для політичного й територіального відділення частини держави та утворення нового етнополітичного організму (держави).

СЕРЕДОВИЩЕ ЕТНІЧНЕ – сукупність етнічних компонентів, природних і соціально-побутових умов, які, з одного боку, впливають на етнізацією людини, а, з другого, є її маркерами.

СИГНІФІКУЮЧІ ПРАКТИКИ (від латин. *significatum* – значущий) – способи та механізми, за допомогою яких здійснюється представлення ідентичності у доколишньому світі та визнання її людським докіллям.

СИМВОЛ ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *simvolio* – знак, щось зведене в одне ціле) – знаковий чи образний засіб вираження етнічної належності, який містить закодовано-змістовну інформацію про те чи те явище. Коди етнічного символу зрозумілі для представників однієї й тієї ж етнічної спільноти; вони не завжди розшифровуються вихідцями із інших спільнот. Кодування особливо властиве культурним явищам, що ускладнює їх розуміння носіями інших культурницьких традицій.

СИМВОЛІКА ЕТНІЧНА (сукупність символів) – речові, графічні, звукові умовні знаки або умовні дії, пов'язані з походженням людини чи явища, що відтворюють їх

етнічну сутність; а у випадку з людиною, ще й нагадують про її етнічне минуле та етнічне довкілля. Оскільки сама культура, зокрема етнічна, певною мірою наповнена символами, то вони виступають своєрідними культурними кодами, проникнення у сутність яких дає змогу зрозуміти єство етнічності. Етнічні символи виконують функцію закріплення стереотипізованих уявлень про довколишній світ з акцентуацією на його етнічних рисах. Джерелами, які формують етнічну символіку, можуть бути природознавчі та суспільствознавчі уявлення представників етнічних спільнот про матеріально-господарську та духовну діяльність, а також результати цієї діяльності. Прикладами етнічної символіки є, скажімо, уявлення про колір офіційного прапора України, що еволюціонувала (етнічна символіка) у національну символіку; обрядові пісні, особливо у локальному етнокультурному просторі; музичні інструменти, як от бандура для українців; рослини, кактус пейот для індіанців Америки. Етнічна символіка за певних умов відіграє консолідуючу роль у згуртуванні представників того чи того етносу; ця роль стає очевидною, коли людина чи група людей потрапляє в іноетнічне довкілля. Підтвердження цьому знаходимо, простежуючи історію переселення українців за океан й прагнення їх до адаптації у нових соціокультурних умовах.

СИНДРОМ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ (від грецьк. *sinthromō* – на рівних, у злагоді) – соціопсихологічний стан індивіда (зазвичай іммігрантів, які прибували до Америки), спрямований на досягнення й закріплення передовсім соціального успіху в іноетнічному довкіллі.

СИСТЕМА СЕМІОТИЧНА – сукупність символів та знаків, які використовуються представниками тієї чи тієї етнічної спільноти для визначення певного об'єкту або комунікації як у середині певної спільноти, так і за її межами.

СИСТЕМИ ЕТНІЧНІ (від грецьк. *sistema* – зібраний разом) – спільноти людей, які об'єднані біологічними чинниками, формами пристосування до ландшафту, подібним

стереотипом поведінки, спільним походженням й синхронною історією, які усвідомлюють свою єдність й на основі компліментарності підтримують її, виокремлюють себе із великої кількості собі подібних, деколи протиставляючи себе іншим. Етнічна система є результатом еволюції етнічної одиниці більш низького порядку (субетнос) або ж деградації системи більш високого рівня (етнос).

СИСТЕМИ ПОЛІЕТНІЧНІ – системи, у яких етнічні спільноти займають визначені ніші чи сектори ділової активності (одні й ті ж, або різні), розвивають одну й ту ж ділову активність (щоправда, на чітко визначених територіях), або ж можуть займати різні ніші, котрі доповнюють основні ніші ділової активності.

СИТУАЦІЯ ЕТНОКОНФЛІКТНА – ситуація, яка виникає у ході міжетнічної взаємодії й спричинюється зіткненням інтересів.

СИТУАЦІЯ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА – стан функціонування та взаємодії мов етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві.

СИТУАЦІЯ ЕТНОМОВНА – існування й функціонування мов етнічних спільнот у межах етнополітичного організму (усього ЕПО, або його частинах – регіонах); їх взаємодія, використання в офіційному та побутовому спілкуванні. Етномовна ситуація формується під впливом багатьох чинників, зокрема, кількості носіїв тієї чи тієї мови, історичної тяглості ролі тієї чи тієї мови у суспільному розвитку країни, статусу мови (державна, офіційна, регіональна, міноритарна), можливостей оволодіння мовами, політики держави у мовній сфері.

СІОНІЗМ (іврит – *цййонут* – від назви гори Сіон в Єрусалимі) – єврейський релігійно-націоналістичний рух, який обстоює ідею існування єдиного єврейського народу, виключної ролі євреїв у світовій історії, необхідності концентрації євреїв на одній території (у межах одного

етнополітичного організму). Розрізняють такі форми сїонїзму: **соціалїстичний** (економїка держави Ізраїль має будуватися на принципах соціалїзму); **христїянський** (поява держави Ізраїль – це звершення бїблейських передбачень); **мусульманський** (спївчуття сїонїстському руху деякими мусульманськими лїдерами), **ревїзїонїстський** (в основї цієї форми сїонїзму лежить вимога перегляду засад соціалїстичного сїонїзму); **релїгїйний** (сїонїзм має стати основою відродження їудаїзму); **полїтичний** (головна мета – побудова єврейської держави). Остання форма сїонїзму є найбільш поширеною; її засновником був Теодор Герцль. Ідеї полїтичного сїонїзму реалїзувалися у створенні держави Ізраїль (14 травня 1948 р.).

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО – напрямок суспільної й філософської думки в Росїї у серединї ХІХ столїття, яка обґрунтовувала самобутність шляху історичного розвитку Росїї, що, нїбито, радикально відрїзнявся від захїдноєвропейських традицій. Ідеологами слов'янофїльства були О. Хом'яков, Ю. Самарїн, І. Беляєв.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЕТНІЧНИЙ – етнічно маркованї сегменти населення цієї чи іншої країни, які об'єдналися в один, за Юліаном Бромлеєм, етносоціальний або етнополїтичний організм.

СКРИПНИК ГАННА АРКАДІЇВНА – український етнолог, мистецтвознавець, історик (1949 р.); закінчила Немирївське педучилище; працювала учителем у Кокчетавській обл., Казахстан; вчилася у Кустанайському педінституті, закінчила історичний факультет Київського педінституту; навчалася в аспїрантурі в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського НАН України; працювала молодшим, науковим, старшим науковим співробітником цього Інституту; керівником відділу “Український етнологічний центр”, заступником директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського; з 2000 р. – директор Інституту; академік НАН Україна; голова Асоціації етнологів,

президент Національної асоціації українців. Поле професійної діяльності: етнографія; етнічна культура українського народу; українська етнологія; етнодемографічні процеси в українському суспільстві; етнопсихологічні аспекти розвитку українського народу; головний редактор журналів “Народна творчість та етнографія”, “Студії мистецтвознавчі”.

Вибрані праці: Етнонаціональні аспекти наукового доробку Івана Дзюби // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3; 3 історії угорської етнографії та українсько-угорських наукових зв'язків // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 4; Польська етнологія на межі тисячоліть // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 1.

СМАК НАЦІОНАЛЬНИЙ – специфічна форма сприйняття, розуміння краси, ціннісних норм поведінки, специфічний спосіб оцінки довколишнього світу, вияв специфічних рис у художньо-мистецькій діяльності, які базуються на етнічних ознаках нації й ними визначаються.

СМІТ Ентоні Д. (Anthony D. Smith) – британський соціолог, етносоціолог, націєзнавець, засновник міждисциплінарного підходу дослідження націоналізму (1933 р.); ступінь бакалавра отримав в Оксфорді з класичних мов та філософії; ступінь магістра та докторську ступінь з соціології отримав у Лондонській школі економіки; професор цієї ж школи; викладав у Європейському інституті; віце-президент Асоціації досліджень етнічності та націоналізму. Поле професійної діяльності: теорія нації, націоналізм, культурницькі основи націй, етносимволізм, ідентичність, етнічний ренесанс.

Вибрані праці: Національна ідентичність. – К., 1994; Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К., 2004; Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К., 2006; Культурні основи націй: ієрархія, завіт та республіка. – К., 2010; Theories of Nationalism. 2nd ed. – Oxford, 1983; The Ethnic Origins of Nations. – Oxford, 1987; National Identity. – Oxford, 1991; Myths and Memories of the Nation. – Oxford, 1999; The Nation in History. – Oxford, 2000; Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity. – Oxford, 2003; Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. – Oxford, 2009.

СОЛІДАРНІСТЬ МІЖЕТНІЧНА (від латин. *solidus* – справжній, міцний) – спільні дії представників різних етнічних спільнот з метою досягнення певних цілей, які стосуються усіх учасників цих дій, або ж підтримка дій

представників однієї етнічної спільноти вихідцями із інших спільнот, зазвичай спрямованих проти політики владних структур.

СОЦІОКУЛЬТУРНА АНТИТЕЗА (від дав. грецьк. *antithesis* – риторичне протиставлення) – компаративістська дія, побудована на протиставленні культурницьких якостей (характеристик) представника (представників) тих чи тих соціокультурних систем, яка реалізується у формулах “я – ти”, “ми – вони”, “свої – чужі”.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ЛІНГВІСТИКА – термін, який вживається для означення широкого спектру питань, які стосуються вивчення мови у її соціокультурному контексті.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, яка вивчає зв'язок між мовою та соціальними умовами її функціонування, соціальної диференціації мови, вплив соціальних факторів на розвиток мови, соціальні аспекти багатомовності.

СПАДЩИНА ЕТНІЧНА – накопичені впродовж тривалого часу елементи духовної й матеріальної культури, звичаї, обряди, ціннісні орієнтації тієї чи іншої спільноти з чітко вираженими етнічними характеристиками, які знаходять застосування у сучасних практиках. За умов етнічного відродження, яке властиве для поліетнічних країн світу (Україна не є винятком) зростає зацікавленість представників різних етнічних спільнот своїм минулим, походженням і етнічна спадщина відіграє важливу роль у формуванні чи розвої етнічної самосвідомості. Сьогодні у світі існує велика кількість державних інституцій, громадських рухів та організацій, які опікуються етнічною спадщиною у своїх країнах. Скажімо, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України інтенсивно вивчає різні аспекти етнічної спадщини українського народу; у США функціонують чимало організацій, як от Рада етнічної спадщини, музеї етнічної спадщини у багатьох американських містах; в Інформаційному центрі

бібліотечних архівів, філії якого знаходяться по усіх США. У Європі існує мережа етнічної спадщини, яка постійно організовує конференції з проблем збереження етнічної спадщини. Прикладом збереження етнічної спадщини українців та їх нащадків у Канаді є “Село української культурної спадщини (музей просто неба)” у місцині Калина Кантрі (80 км. від м. Едмонтон, провінція Альберта), де можна познайомитися з життям, зокрема побутом, елементами етнокультури, українських іммігрантів періоду 1892-1930 рр.

СПАЗМ ЕТНІЧНИЙ (від дав. грецьк. *σπασο* – витягувати) – соціально-політичні конвульсивні (алогічні) дії, які породжуються у висліді неврахування правил етнічного представництва.

СПІВІСНУВАННЯ МІЖЕТНІЧНЕ – наявність у межах одного географічного простору представників різних етнічних спільнот, які можуть вступати у контакти, спілкування, не породжуючи конфліктних ситуацій.

СПІВРОБІТНИЦТВО ЕТНІЧНЕ – пристосування до нового етнічного середовища й взаємодія з ним, у процесі яких етнічність не виступає детермінантним чинником.

СПІЛЬНОТА (спільність) (від англ. *community* – спільність) – термін, яким об’єднують різні сукупності людей, для котрих властиві певні подібні (однакові) риси життєдіяльності, свідомості та поведінки (реакції на довколишнє середовище): **етнічна спільнота** – сукупність людей, об’єднавчим моментом для котрих виступає, передовсім, їх однакове етнічне походження та подібні етнокультурні практики. Термін “етнічна спільнота” походить від слова “етнос” і охоплює етнічні групи вищого рівня етносоціальної ієрархії – субетноси та етноси, вищі етнічні спільності (наприклад, мовні спільності, суперетноси). Тобто поняття “етнічна спільнота” охоплює найбільш вагомі та насичено виражені етнічні одиниці. Можна назвати шість основних атрибутів етнічної спільноти: групова власна назва, міф про спільних предків; спільна історична пам’ять; один або

більше елементів відрізняючої спільної культури; зв'язок з конкретним рідним краєм; чуття солідарності у значній частини населення. В процесі історичного розвитку етнічні спільноти змінюються в етнокультурному та етносоціальному вимірах, проте залишаються здатними до тривалого збереження своїх конституюючих ознак, репродукування своєї самобутності. Етнічні спільноти залежно від історичної долі, чисельності, геополітичного розташування, економічної функції, своєї соціальної структури і місця в інших політичних, етнічних, соціальних, культурних системах здатні в процесі своєї еволюції виступати як об'єкти і суб'єкти *асиміляції*, брати участь в *етнічних міксаціях*, мати статус державної і титульної нації або, навпаки, національної меншини; часто усі ці процеси можуть відбуватися з однією і тією ж етнічною спільнотою протягом різних історичних періодів або на теренах різних державних утворень. У соціогуманітарній науці виділяють такі види етнічних спільнот: **дисперсна етнічна спільнота** – спільнота, представники якої проживають на різних територіях й на жодній із них вони не складають більшості у поліетнічному доквіллі; **етнічна спільнота з невизначеним статусом** – спільнота, яка не володіє критеріями віднесення її до певного типу (національна спільнота, етнос тощо); **етноконфесійна спільнота** – спільнота, яка виникає на основі поєднання (збіг) етнічних та релігійних маркерів; **етнолінгвістична спільнота** – етноспецифічна сукупність людей, яка базується на лінгвістичних маркерах й яка включає носіїв літературної мови, а також діалектів; **етнонаціональна спільнота** – цей термін вживається для означення сукупності людей, у яких маркери належності до тієї чи тієї нації при збереженні суто етнічних характеристик є превалюючими; **етнонаціональна транснаціональна етнічна спільнота** – бездержавницька ТЕС, яка має, принаймні, одне автономне утворення (у колишньому Радянському Союзі – українці, вірмени; пуерто-ріканська спільнота); **етнорасова спільнота** – етноспецифічна спільнота, що базується на расових ознаках, які поділяють її члени; **етносектантська спільнота** – етноспецифічна, зазвичай малочисельна відокремлена (замкнута) сукупність людей, яка базується на

прихильниках тієї чи іншої непоширеної у суспільстві віри; **етносоціальна спільнота** – спільнота, усі члени якої проживають в одній і тій же країні й поділяють спільні соціальні цінності; **“зanedбана етнічна спільнота”** – спільнота, яка впродовж тривалого часу перебуває у дискримінованому стані, обмежена у доступі до соціальних та культурних надбань; **“заплямована спільнота”** – етнічна спільнота (зазвичай, іммігрантського походження), на яку спрямовано найбільше негативу у процесі адаптації її представників у новому етнокультурному довкіллі, що, зрештою, перешкоджає її інтеграції у суспільство проживання; **іммігрантська спільнота** – спільнота, що утворилася із іммігрантів, які прибули до іншої країни для реалізації своїх інтересів; **інтеркультурна спільнота** – спільнота, яка інкорпорувала в себе культури чи елементи культур різноманітних етнічних спільнот; **історико-культурна спільнота** – сукупність людей, у яких у результаті спільної історичної долі, соціально-економічного розвитку й взаємодії формуються подібні культурно-побутові особливості; **компактна етнічна спільнота** – спільнота, представники якої сконцентровано проживають на одній і тій же території й відіграють помітну роль у етнонаціональному розвитку цієї території; **контактуючі етнічні спільноти** – спільноти, які перебувають у постійному контакті у результаті їх суміжного проживання; **метаєтнічна спільнота** – група етносів, які склалися у результаті їх етногенетичної близькості, тривалої взаємодії та політичних зв'язків; **метаєтнополітична спільнота** – вид етносоціальної спільноти, характерною ознакою якої є чітко виражений політичний компонент (прагнення до утвердження себе як політично структурованої одиниці); **мігрантська етнічна спільнота** – спільнота, яка сформувалася на базі мігрантів, котрі тривалий час проживали на території тієї чи тієї країни і трансформувалися із суто емігрантської у етнічну спільноту; **міжетнічна спільнота** – сукупність вихідців з різних, зазвичай близьких за своїм походженням, спільнот, які виникають у результаті взаємодії у рамках одного етнополітичного організму; **оригінальна етнічна спільнота** – спільнота, що

сформувалася із осіб, які постійно проживають на даній території; **резидентська етнічна спільнота** – спільнота, що сформувалася із осіб, які у різний час і різними шляхами прибули на територію їх сучасного розселення та проживання; **розсіяна етнічна спільнота** – частини територіально визначеної спільноти, які перебувають у різних країнах поза межами своєї етнічної батьківщини; **сегментальна етнічна спільнота** – етнічна субсистема, яка розглядається як частина етнічної спільноти; **субетнічна спільнота** – етнічне утворення, яке є складовою частиною етнічної спільноти; **територіально визначена етнічна спільнота (ТВС)** – місце розселення й проживання осіб певного етнічного походження, яке обирається самими особами, або надається їм іншими; **“чужа спільнота”** – спільнота, члени котрої проживають на певній території, на яку прибувають вихідці із інших країн й ця спільнота є чужою для прибульців.

СПІЛЬНОТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЕТНІЧНА (ТЕС) – сукупність людей, які поділяють одну й ту ж мову й спілкуються нею незалежно від меж етнонації чи то нації-держави; **бездержавницька транснаціональна етнічна спільнота** – ТЕС, яка не має жодної незалежної етнонації (курдська спільнота, ромська спільнота); **біфуркована транснаціональна етнічна спільнота** – ТЕС, що складається з двох чи більше етнонацій, які прагнуть до об'єднання (Корея, Ірландія, Папуа – Нова Гвінея); **державницька транснаціональна етнічна спільнота** – ТЕС, яка включає у себе принаймні одну незалежну етнонацію (китайська спільнота, єврейська спільнота, українська спільнота); **іредентична транснаціональна етнічна спільнота** – спільнота, яка прагне змінити міжнародні кордони (мусульманська спільнота Пакистану та Кашміру); **транснаціональна етнічна спільнота, яка претендує на особливий статус**, – ТЕС, що вимагає зміни існуючих кордонів свого проживання; **транснаціональна полідержавна етнолінгвістична спільнота** – сукупність людей, які поділяють одну і ту ж мову, але проживають у різних державах; **транснаціональна релігійна**

етнолінгвістична спільнота – спільнота людей, які поділяють одну і ту ж релігію (євреї, бахаї, сікхи, мормони тощо).

СПЛАВ ЕТНІЧНИЙ – продукт (результат) міжетнічної взаємодії, який може бути конкретним, або ж абстрактним, людського характеру (змішання людей різного етнічного походження), або ж пов'язаний з речами.

СПОРІДНЕНІСТЬ (РОДИННІСТЬ) ЕТНІЧНА – близька історична або ж культурна схожість (подібність) між двома чи більше етнічними спільнотами. Її можна розпізнати за мовою, усними і письмовими переказами про історію етнічних спільнот, елементами культури, мімікою, жестами, реакцією на ті чи ті явища довколишнього світу. Прикладами спорідненості є спільноти, які складають українці, росіяни, білоруси в Україні.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЕТНІЧНА – норми, котрі забезпечують справедливість і рівноправність в етнічних контактах.

СПРИЙНЯТТЯ (ВІДЧУТТЯ) ЕТНІЧНЕ – рівень, до якого етнічний процес приваблює увагу стороннього (незацікавленого) спостерігача; **амбівалентне (суперечливе) ендосприйняття** – стан, коли індивіду властиві почуття і гордості, і сорому за свою культуру, а також відчуття і відторгнення, і сприйняття своєї культури іншою культурою; **етнічне екзосприйняття** (від грецьк. *ekso* – з-зовні, поза) – сприйняття культур носіями культурницьких традицій, які не поділяють одні й ті ж етнічні маркери; **етнічне ендосприйняття** (від грецьк. *endos* – усередині, з середини) – сприйняття культур носіями культурницьких традицій, які поділяють одні й ті ж етнічні маркери; **ендосприйняття, марковане почуттям переваги (етнічний ендоцентризм)** – ситуація, коли носій тієї чи іншої культурницької традиції вважає свою культуру універсальною й такою, що переважає інші культури.

СПЮРК – термін, яким визначають вірменські спільноти, які існують поза межами своєї етнічної території.

СТАРОСОЛЬСЬКИЙ Володимир – український соціолог, правник, громадсько-політичний діяч (1878-1942 рр.); закінчив Ярославську гімназію (Польща); навчався на юридичних факультетах Краківського, Львівського, Віденського університетів; отримав ступінь доктора права у Львівському університеті (1903 р.); навчався у Берлінському, Грацькому (Австрія) та Гайдельберзькому (Німеччина) університетах; професор Українського державного університету у м. Кам'янець-Подільський; дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка. Голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939 рр.); в.о. Міністра закордонних справ Української Народної Республіки (1919–1920 рр.). Поле професійної діяльності: теорія нації; методологічні проблеми розвитку соціогуманітарних наук; концептуальні засади розвитку української нації.

Вибрані праці: Причинки до теорії соціології // Часопис правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5; Національний і соціальний момент в українській історії. – Відень, 1915; Теорія націй. – Відень, 1921; Нью-Йорк, 1966; Київ, 1998; Методологічна проблема в науці про державу // Ювілейний збірник в честь проф. Станіслава Дністряньського. – Прага, 1925; Політичне право. – Петенсбург; Новий Ульм, 1950; Das Majoritätsprinzip. – Wien, Leipzig, 1916; Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken. – Berlin, 1929.

СТАТУС (від латин. *status* – стан) – абстрактний термін, який означає сукупність стабільних значень параметрів об'єкта або суб'єкта, тобто їх стан; становище, позиція, ранг у будь-якій ієрархії, структурі, системі; сукупність прав та обов'язків, якими визначається становище особи, державного органу, міжнародної організації, держави у міжнародних організаціях, що характеризують їх правове становище; **етнічний економічний статус** – етнічний соціальний статус, відтворений в економічних ролях членів тієї чи іншої етнічної спільноти, що дозволяє їм брати активну чи пасивну участь у економічному житті спільноти й суспільства в цілому й тим чи тим чином впливати на їх розвиток; **етнічний статус** елемент соціального статусу, який визначає місце індивіда, групи, спільноти в структурі міжетнічних

відносин. Етнічний статус є складовою становища етнічної групи у суспільстві, а індивід має конкретний етнічний статус в силу своєї належності до етнічної спільноти. Зміст етнічного статусу відтворюється в етнічній самосвідомості людини. Етнічний статус сприяє розвитку високої самооцінки; він має спільні риси з соціальним статусом і в той же має час суто етнічні. В останніх відтворюються рівень тягlosti етнічної культури, тривалість історичного розвитку, ступінь поширеності національної мови, рівень ідентифікації зі своєю етнічною спільнотою; **етнополітичний статус** – становище тієї чи іншої етнічної спільноти у суспільстві, яке дозволяє їй відігравати ті чи ті політичні ролі й брати участь на тому чи тому рівні у політичному житті поліетнічного суспільства; **етносоціальний статус** – позиція, яку займає та чи інша етнічна спільнота в соціальній стратифікації того чи іншого поліетнічного суспільства; **статус етнічної спільноти** – стан у взаємодії етнічних спільнот у межах тези “більшість – меншість”.

СТЕРЕОТИП ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *stereos* – твердий, просторовий; *tipos* – “відбиток”) – спрощений усталений образ носіїв тієї чи тієї етнічності (групи, окремої особи), через який докiлля сприймає їх у процесі взаємодії з ними; схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи спільноти, який легко розповсюджується на всіх її представників; схематизована програма поведінки, яка є типовою для представників будь-якої етнічної спільноти. В етнічному стереотипі, зазвичай, зафіксовані оцінювальні думки про моральні, розумові, фізичні якості представників різноманітних етнічних спільнот. Уперше термін “стереотип” у 1922 р. використав американський журналіст і соціолог У. Ліпман, роблячи наголос на впорядкованій, детермінованій культурою “картинки світу” у голові людини. Етнічний стереотип слід розглядати як невід’ємний компонент буденної свідомості, адже він виконує важливу функцію, визначаючи поведінку людини і допомагаючи орієнтуватися у незвичайній обстановці та зберегти високу самооцінку. Етнічний стереотип в силу

обмеженості інформаційного поля може виявитися хибним і формувати помилкові знання людей про етнічні спільноти. Серед найбільш суттєвих властивостей етнічного стереотипу виділяють: **1)** їх емоційно-оцінювальний характер; **2)** стійкість та ригідність до нової інформації, щоправда, стійкість стереотипів є відносною: при зміні відносин між групами або при надходженні нової інформації їх зміст і навіть спрямованість може змінюватися; **3)** узгодженість, тобто висока ступінь єдності уявлень членів групи як про власну етнічну групу (автостереотипи), так і інші етнічні групи (гетеростереотипи); **екзоетнічний стереотип** – етнічний стереотип, який використовується екзоетніками (носіями тієї чи тієї етнічності) для характеристики етнічних **акторів** (наприклад, “сепаратист”); **етнічний автостереотип** – уявлення членів етнічної спільноти про самих себе, самооцінка себе у контексті взаємодії з іншими, зазвичай іноетнічним довкіллям; **гетеростереотипи** – сукупність уявлень про риси і особливості інших етнічних груп. Гетеростереотипи можуть суттєво відрізнятися від власних уявлень іншого етносу про себе.

СТЕРЕОТИП ПОВЕДІНКИ ЕТНОСУ – система зразків поведінки, яка формувалася впродовж тривалого часу у процесі адаптації етнічної спільноти до довколишнього середовища й передається від покоління до покоління через сигнальну спадковість. Стереотип поведінки етносу має свою структуру: між колективом та індивідом; індивідів між собою; внутрішньоетнічних груп між собою; між етносом та внутрішньоетнічними групами. Стереотип поведінки етносу включає також навички адаптації у ландшафтному середовищі (за пасіонарною теорією етногенезу). У стереотипі поведінки етносу виділяють дві частини: *статистичну* (унікальна для кожної етнічної системи) та *динамічну* (залежить від фази розвитку етногенезу).

СТРАТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНА (від латин. – *stratum* – шар, прошарок, верства; *grafo* – пишу) – позиція, яку займає та чи та етнічна спільнота у соціально-економічній ієрархії конкретного суспільства. Етнічна стратифікація

визначається прибутками, рівнем соціального самопочуття й певною мірою – етнічним походженням. Однією з основних ознак наявності стратифікації у суспільстві є нерівноправність становища етнічних спільнот.

СТРЕС АКУЛЬТУРАЦІЙНИЙ – такого типу стрес, під час якого стресогенні фактори з'являються у процесі акультурації й супроводжується погіршенням стану душевного здоров'я (тривожність, депресія), відчуттям маргінальності й відчуження тощо. Акультураційний стрес може бути вислідом неуспішної адаптації індивіда (етнофора) у новому етнокультурному докільлі, відторгнення його приймаючим суспільством. Досить часто він виявляється у процесі міжетнічної, міжкультурної взаємодії, коли соціальна, етнокультурна, етнопсихологічна дистанція між контактуючими індивідами – носіями різних традицій є надто відчутною.

СТРУКТУРА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА (від латин. *structura* – взаєморозміщення, устрій) – це сукупність етнічних спільнот, які перебувають у стійких й упорядкованих зв'язках між собою та представляють усталені компоненти населення країни, для котрих властиві своєрідні етнокультурні характеристики.

СТРУКТУРА ЕТНОРЕГІОНАЛЬНА – структура розселення етнічних спільнот на території певної поліетнічної країни. Зазвичай, на їх території утворюються етнічні ареали з відчутною, або домінуючою присутністю однієї чи то кількох етнічних спільнот. Така ситуація характерна для сучасної України: тут вирізняються три групи регіонів, де частка тих чи тих етнічних спільнот становить від 0,2 відсотка у населенні тієї чи тієї області. Перша з них – це області Сходу (Донецька, Луганська, Харківська), області Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська) та дві області Центральної України – Дніпропетровська, Запорізька. Друга – західні області (Закарпатська, Чернівецька), області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), північні області (Житомирська, Київська). Третю групу утворюють: західні

області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), Сумська та Чернігівська (Північний Схід України). У першій групі кількість етнічних спільнот варіюється від 12 до 18, у другій – від 6 до 9, у третій – від 3 до 5. Звернемо увагу на кілька характерних особливостей кожної із визначених груп: **1)** в усіх групах найчисельнішими є українці (за винятком Автономної Республіки Крим, де частка етнічних українців становить 24,3%) до 97,8% (Тернопільська область); **2)** у першій групі фіксується висока питома вага представників російської етнічної меншини – (від 14,1% (Миколаївська та Херсонська області) до 58,3% (Автономна Республіка Крим), а українці становлять тут, відповідно, від 24,3% (АРК) до 82% (Херсонська область); **3)** частка росіян у другій групі значно нижча – від 2,5% (Закарпатська область) до 7,5% (Кіровоградська), натомість українців – вагомо вища – (від 80,5% (Закарпатська область) до 93,1% (Черкаська область); **4)** третя група відзначається найвищим рівнем концентрації українців – від 97,8% (Тернопільська область) до 88,8% (Сумська область) та помітно меншою кількістю росіян – від 1,2% (Тернопільська) до 9,4% (Сумська область).

СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА ЕТНІЧНА – наявність у суспільстві різних етнічних організованих спільнот, які проживають на спільній території й перебувають у постійній взаємодії одна з одною. Етнічна структура суспільства – значно ширше поняття, ніж етнонаціональна структура, яка включає у себе не лише етнонацію, національні меншини (етнічного й іммігрантського походження), але і субетноси, малочисельні етнічні групи.

СУБКУЛЬТУРА (від латин. *sub* – під, *cultura* – культура) – сукупність норм, цінностей, символів групи людей, об'єднаних (у нашому випадку) за етнічними ознаками, яка існує незалежно (дещо відокремлено) від культури суспільства проживання.

СУБПАСІОНАРІЙ – особа, пасіонарний імпульс котрої менше ніж імпульс інстинкту самозбереження.

СУБСИСТЕМА ЕТНОКУЛЬТУРНА (від латин. *subsistema* – сукупність підоб'єктів) – низка невеликих етнічних спільнот, які існують у рамках більшої (інколи етнічних мегасистем), котрі зберігають свою культурну самобутність, не вступаючи у конфліктну взаємодію з цими більшими, мегасистемами.

СУБСТРАТА (від латин. *sub* – під; *stratum* – шар, пласт, матеріальна основа) – вплив мови корінного населення на “чужу” мову, який відбувається, зазвичай, у результаті підкорення чи то етнічної асиміляції й веде до втрати місцевої мовної традиції; у новоутворенні залишаються лише поодинокі її елементи. Цей процес подібний до того, який має місце у такому типові міжетнічної взаємодії, в основі котрої лежить парадигма “домінантності – підлеглості”.

СУБСТРАТ ЕТНІЧНИЙ – (за Л. Гумільовим) сукупність етносів, на основі якої утворюється новий етнос.

СУВЕРЕННІСТЬ (від франц. *souverain* – вищий, верховний) – умови реалізації найвищої влади. Сувереном може виступати як особа, так і колективна ідентичність. В сучасну епоху цей термін, зазвичай, застосовується до держави і означає правову й політичну свободу від зовнішнього контролю.

СУРЖИК (від старорусь. “*сурожь*” – суміш різних зерен з житом) – мова, яка є сумішню кількох мов і не є літературним варіантом мови. Синонімами суржику виступають такі форми мов (переважно в усному мовленні): *арго, жаргон, креол, лінгва франка*. Побутове мовлення, в якому об'єднані лексичні та граматичні елементи різних мов. Поширеним варіантом суржику в Україні є українсько-російський суржик.

СУПЕРСТРАТА – вплив мови “прийшлого” населення на мову місцевого населення у результаті його підкорення, культурного панування певної етнічної меншості, яке неповністю було асимільовано “прийшлими”. При цьому мова місцевого населення не втрачається, однак іншомовні елементи глибоко проникають у його мову. Подібні процеси мають місце і у більш широкому етнічному контексті: у висліді міжетнічної взаємодії етнокультурницькі традиції формуються нові компоненти (“насаджені”), котрі стають складовою етнічності місцевого населення. Приклади такої ситуації можна фіксувати у західних регіонах України, які свого часу входили до складу різних етнополітичних організмів (держав).

СУСОКОЛОВ Олександр Олександрович (Сусоколов Александр Александрович) – російський соціолог, етносоціолог, етнолог (1948 р.); кандидат історичних наук; заступник завідувача кафедри економічної соціології Державного університету “Вища школа економіки” (м. Москва); закінчив Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова, філософський факультет. *Поле професійної діяльності:* етносоціологія, соціологія освіти, методи соціологічних досліджень, соціальна антропологія.

Вибрані праці: *Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования.* – М., 1984 (у співавт.); *Межнациональные браки в СССР.* – М., 1987; *Национально-смешанные браки и семьи в СССР.* – М., 1990; *Устойчивость этноса и концепции развития национальной школы России.* – М., 1994; *Культура и обмен: Введение в экономическую антропологию.* – М., 2006; *Ислам и экономика в России // Журнал социологии и социальной антропологии.* – 2009. – № 1.

СФЕРА ЕТНІЧНА – сфера життєдіяльності людини, людських спільнот, пов’язана з практикуванням етнічності, підтриманням й розвитком рис, властивих цій людині чи спільноті.

СЮРВАЙВЕЛІЗМ (від англ. *survive* – виживати) – термін, який в етнології та етносоціології використовується для фіксації збереження маркерів етнокультурної своєрідності вихідців із різних країн у поліетнічному суспільстві в умовах їх цілеспрямованої асиміляції приймаючим суспільством, у якому вони поселяються.

Т

ТАБОРИ ДЛЯ ІНТЕРНОВАНИХ ЯПОНЦІВ – табори, у яких певний час утримувалися японці, котрі проживали у Канаді у період Другої світової війни як такі, що несли загрозу канадському суспільному ладу.

ТЕМПЕРАМЕНТ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *temperans* – помірний) – зовнішній вияв елементів національного характеру (темп мовлення, рухи, жести тощо), який реалізується у процесі міжетнічного спілкування.

ТЕРМІН ЕТНІЧНИЙ – термін, яким визначається етнічно марковане явище, процес, подія.

ТЕОРІЯ КУЛЬТУРНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ – запропонована американським етносоціологом М. Хехтером. Згідно з нею представники тих чи тих етнічних спільнот мають схильність до певного виду розумової чи фізичної діяльності й, займаючись саме нею, досягають помітних успіхів. Останній пов'язаний з етнокультурними та етнопсихологічними характеристикам груп чи індивідів. Характерні приклади культурного поділу праці: овочевий бізнес у Нью-Йорку зосереджений у корейських іммігрантів, вихідці із Японії найчастіше зустрічаються у банковому секторі, кримські татари України найбільш успішні у сфері обслуговування.

ТЕОРІЯ ПРЯМОЛІНІЙНОСТІ – теорія, яка стверджує, що усі етнічні американці повинні позбутися своєї етнічності й інтегруватися та асимілюватися в американське суспільство, в американську культуру. Ця теорія лягла в основу екзоетнічної політики, яка формує позиції етнічної акультурації.

ТЕОРІЯ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ – теорія (запропонована американським етнологом Л. Хансеном), згідно з якою іммігранти першого покоління (на прикладі Сполучених Штатів Америки) намагаються зберегти й розвивати етнокультурні цінності, звичаї, котрі вони привезли з собою на нове місце поселення; іммігранти другого покоління, прагнучи інтегруватися у суспільство проживання, соціально мобілізуватися й зайняти більш престижне, ніж їх попередники соціальне становище, відмовляються від цінностей своїх батьків, принаймні не маніфестують їх відверто; представники третього покоління, певною мірою просунувшись по соціальній драбині, знову повертаються до свого етнічного коріння й етнокультурні цінності їх предків стають важливим атрибутом їх життя.

ТЕРИТОРІЯ ЕТНІЧНА – територія переважного розміщення того чи того етносу (етнічної спільноти). Зазвичай, вона включає ареал його формування і компактного розселення, а також і ті місцини, де відбувається його змішання з представниками інших етносів. Доведено, що особливості розміщення етносу та природні умови, передусім ландшафт, впливають на його життєдіяльність, зокрема його культуру, побут, традиції, звичаї.

ТЕРОРИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *terror* – страх, боязнь, силова дія) – агресивні дії, які скоюються носієм тієї чи іншої етнічності й умотивовані впливом етнічного чинника та наносять фізичну шкоду (часто-густо зі смертельними випадками).

ТЕСТ “КУНА-МАКПАРТЛЕНДА” – метод, який застосовується у етосоціології для з’ясування рівня етнічної ідентичності і полягає у максимальній нейтральності питання, що ставиться респонденту з метою забезпечення адекватної відповіді, яка не нав’язується через оціночну позицію, що міститься у питанні, а визначається самим респондентом.

“ТЕСТ НА ІНТЕГРАЦІЮ” – перевірка адаптивних можливостей іммігрантів та рівня опанування ними

вимогами, які висуває до іммігрантів суспільство, що їх приймає.

ТЕСТУВАННЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНЕ – форма виміру схильності індивіда до сприйняття й практикування своєї етнічності та змісту ставлення до інших етнічностей.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ МІЖЕТНІЧНА (від латин. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей. Поява й функціонування поняття “міжетнічна толерантність” пов’язані з поліетнічним, полікультурним довкіллям, структуризація якого визначається наявністю різноманітних етнокультурних спільнот та політикою владних органів щодо цього феномену. Парасольковим терміном й поняттям, від яких походить “міжетнічна толерантність”, безумовно, виступає багатогранне поняття “*толерантність*”, а поштовх поширенню цього терміну в теорії і практиці дало прийняття Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності 16 листопада 1995 р. Високий рівень міжетнічної толерантності – шлях до безконфліктного типу етнонаціонального розвитку поліетнічного суспільства.

ТІШКОВ Валерій Олександрович (Тишков Валерій Александрович) – російський етнолог, соціальний антрополог (1941 р.). Академік РАН (2008 р.), віцепрезидент Міжнародного союзу антропологічних та етнологічних наук. Закінчив Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова аспірантуру Московського державного інституту ім. В. І. Леніна; кандидат історичних наук (1969 р.); доктор історичних наук (1979 р.); працював викладачем доцентом, деканом Магаданського державного педагогічного інституту; науковим співробітником Інституту Загальної історії АН СРСР; завідувач сектором Америки Інституту заступник директора Інституту етнографії АН СРСР; з 1989 р. – директор Інституту етнографія АН СРСР (нині Інститут

етнології та антропології РАН). Міністр у справах національностей Російської Федерації (1992 р.). Поле професійної діяльності: теорія етносу; міжнаціональні відносини в Росії; етнонаціональні процеси в Росії та у світі; національно-державне будівництво в Росії.

Вибрані праці: *Освободительное движение в колониальной Канаде*. – М., 1978; *История Канады*. – М., 1982; *История и историки*. – М., 1985; *Очерки теории и политики этничности в России*. – М., 1997; *Политическая антропология: курс лекций*. – Нью-Йорк, 2000; *Этническое и религиозное многообразие – основа стабильности развития российского общества*. – М., 2008; *Этнология и политика. Научная публицистика*. – М., 2001; *Общество в вооруженном конфликте. Этнография чеченской войны*. – М., 2001; *Реквием по этносу: исследование по социально-культурной антропологии*. – М., 2003; *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame*. – London, 1997; *Chechnya: Life in a War-Torn Society*. – Berkley-LA-London, 2004.

ТОМАС Вільям Ісаак (William Isaac Thomas) –

американський соціолог, етносоціолог, іммігрантознавець (1863–1947 рр.); доктор філософії; вивчав класичні та модерні мови, а також соціологію та етнологію; здобув ступінь бакалавра з літератури та класичних мов в Університеті штату Теннессі; працював ад'юнкт-професором англійської та модерних мов у цьому ж університеті; викладав грецьку, латинську, німецьку та французьку мови; був професором англійської мови, професором соціології в Оберлінському коледжі (штат Огайо); викладав у Новій школі соціальних досліджень (Нью-Йорк), у Гарварді. Поле професійної діяльності: соціологія міграції; соціолінгвістика, автобіографічний метод у соціальних дослідженнях та іммігрантознавстві; символічний інтеракціонізм.

Вибрані праці: *Source Book for Social Origins. Ethnological Materials, Psychological Standpoint, Classified and Annotated Bibliographies for the Interpretation of Savage Society*. – Chicago, Ill., London, 1909; 1918-1920 (with Florian W. Znaniecki): *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group: Volume 1: Primary-group Organization*. – Chicago, Ill.; *Volume 2: Primary-group Organization*. – Chicago, Ill.; *Volume 3: Life Record of an Immigrant*. Boston, Mass.; *Volume 4: Disorganization and Reorganization in Poland*. Boston; *Volume 5: Organization and Disorganization in America*. Boston, 1918-1920.

ТОПОНІМ (від грецьк. *topos* – місце; *онома* – назва) – назва місцевості, яка часто-густо переноситься на населення цієї місцевості і не пов'язується з його етнічною належністю.

ТРАДИЦІЯ (від латин. *Trader* – передавати) – набір уявлень, звичаїв, навиків та практичної діяльності, які передаються від покоління до покоління й котрі виступають певним регулятором суспільних стосунків; **“винайдення” традиції**, за Ериком Гобсбаумом, “низка практик ритуального або символічного характеру, зазвичай обумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв’язок з минулим”. **“Винайдені”** традиції є таких типів: **встановлені** – символізують суспільну єдність чи членство в групі; **системновартностні** – мають на меті долучити якусь групу до певної системи вартостей, переконань, кодів і конвенцій; **установчі** – є підставою для заснування або легітимації інституцій, їх статусу та авторитету; **етнічна традиція** – у пасіонарній теорії етногенезу ієрархія стереотипів та правил поведінки, культурних канонів, політичних та господарських форм, світоглядних установок, характерних для даного етносу, які передаються із покоління в покоління. Накопиченою етнічною традицією визначається своєрідність кожного етносу; саме етнічна традиція є єдиним унікальним диференціальним маркером для самоідентифікації етносу.

ТРАЙБАЛІЗМ (від англ. *tribe* – плем’я) – відносно проста людська структура, яка базується на усталеній, міцній культурній чи то етнічній ідентичності зі збереженням важливих соціальних відмінностей між індивідами.

ТРАНСКУЛЬТУРАЦІЯ (від латин. *trans* – через; *cultura* – культура) – термін, який використовується для опису явища злиття (зрощення) та конвергенції культур. Термін “транскультурація” ввів у науковий вжиток кубинський антрополог Фернандо Ортіц у 1940-му році. Основна ідея його концепції полягає у тому, що цим терміном передається процес постійного творення нового культурного феномена, який Ф. Ортіц назвав **“неокультурацією”**. Транскультурація часто настає у висліді колоніальних завоювань чи підкорень інших народів, принаймні, історія відносин між аборигенним

населенням та американцями чи то європейцями у різних кутках світу дає чимало прикладів саме такої транскультурації. Нинішні концептуальні конструкти транскультурації пов'язуються з прагненням народів вирішувати конфлікти й стабілізувати відносини між культурами, народами на тривалий час. Оскільки транскультурація, з одного боку, етнічно маркована, а з іншого, сама впливає на стан та якісні характеристики етнічності, то часто-густо як синонім до терміну “транскультурація” використовують термін “*етно-конвергенція*”. Коли мова йде про транскультурацію, то в одному ряді з нею розглядаються такі феномени, як війна, етнічний конфлікт, крос-культуралізм, міжетнічні (міжрасові) шлюби, мультикультуралізм, расизм та інші явища. Тобто ті, у яких зустрічаються й у різних формах взаємодіють дві і більше культур. У цьому розумінні транскультурація є одним із аспектів глобальних процесів, які мають місце у сьогоdnішньому світі.

ТРАНСКУЛЬТУРНІ РІЗНОМАНІТНОСТІ – відмінності в культурі між частинами одного й того ж етносу, які перебувають у різних етнополітичних організаціях.

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМ – соціальний рух, соціальна ідеологія, які базуються на підкресленні взаємопов'язаності усіх народів та на втраті значення кордонів між країнами. Діаспори, скажімо, китайська, є історичними предтечами транснаціоналізму, а в сучасних умовах вони перетворюються у транснаціональних політичних акторів; **економічний транснаціоналізм (глобалізація)** – економічний процес, який передбачає глобальну реорганізацію продуктивних процесів, у якому різні стадії виготовлення будь-якого продукту можуть мати місце у різних країнах з метою мінімізації витрат (коштів); **культурний транснаціоналізм** – ідеологія (рух), яка обстоює важливість для сучасного розвитку транскордонних зв'язків у галузі культури, необхідність інтенсифікації обмінів та міжкультурного діалогу.

ТРОЩИНСЬКИЙ Володимир Павлович – український історик, етнополітолог, етносоціолог (1951 р.); закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1973 р.); докторська дисертація “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище” (1994 р.); працював в Інституті історії АН УРСР, в Інституті соціально-економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, в Інституті соціології НАН України, в Національній академії державного управління при Президентові України (з 2000 р.); професор, завідувач кафедри, декан факультету вищих керівних кадрів, перший віцепрезидент Національної академії державного управління при Президентові України. Поле професійної діяльності: еміграція, українська діаспора, етнополітологія, етносоціологія, державне управління.

Вибрані праці: Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994; Енциклопедія української діаспори. В 7 томах. Т. 4 (Австралія-Азія-Африка). – К., 1995 (у співавт.); Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан. – К., 1998 (у співавт.); Українці в світі. – К., 1999; Украинцы в дальнем зарубежье. – М., 2000 (у співавт.); Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. – К., 2003 (у співавт.); Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. – Т. 5 : Українці за межами УРСР. – К., 2003 (у співавт.); Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. – К., 2003 (у співавт.); Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб. – К., 2003 (у співавт.); Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К., 2004 (у співавт.); Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства: навч. посіб. – К., 2010 (у співавт.); Закордонне українство: підручник. – К., 2011 (у співавт.); Zlovestne tvare neofasizmu. – Bratislava, 1987.

ТУЗЕМНЕ (аборигенне, автохтонне, корінне, перше) НАСЕЛЕННЯ – групи людей, які найперше з’явилися на певній географічній території і мають з нею історичні стосунки через своїх предків впродовж поколінь.

ТУРНВАЛЬД Ріхард (Richard Thurnwald) – австрійський етнолог та етносоціолог (1869–1954 рр.); доктор філософії; вивчав юриспруденцію й спеціалізувався з державного права; працював у Музеї етнографії помічником наукових співробітників; проводив польові етнологічні дослідження на островах Тихого океану, які були колоніями Німеччини; читав лекції на запрошення у Йельському університеті; був професором у Гарварді,

надзвичайним професором в Університеті Берліна; працював у Вільному університеті Берліна. Поле професійної діяльності: культурна динаміка острівних народів; опис звичаїв та традицій різних народів; етносоціологічні засади людських суспільств.

Вибрані праці: *Die menschliche Gesellschaft in ihrer ethno-soziologischen Grundlagen. – Band 1: Repräsentative Lebensbilder von Naturvoelkern. – Berlin, 1931; Band 2: Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft und Buenden im Lichte der Völkerforschung. 1932; Band 3: Werden, Wandel und Gestaltung der Wirtschaft im Lichte der Völkerforschung. 1932; Band 4: Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung. 1935; Band 5: Werden, Wandel und Gestaltung des Rechtes im Lichte der Völkerforschung. 1934; Völkerkunde von Afrika. Mit besonderer Berücksichtigung der kolonialen Aufgabe. Essen, 1940.*

ТУРНЕР Віктор (Victor Witter Turner) – американський етнолог й етносоціолог, представник символічної антропології (1920–1983 рр.); доктор філософії; вивчав поезію та класичні мови в Університетському коледжі Лондона; навчався в Манчестерському університеті; професійну діяльність розпочав у Манчестерській школі антропології; основні наукові дослідження проводив у Південній Африці; згодом працював у Мексиці, Бразилії та Ірландії; працював науковим співробітником у Стенфордському університеті, професором антропології та соціальної думки у Чиказькому університеті. Поле професійної діяльності: дослідження ритуалів й символіки племені німбу у сьогднішній Замбії; процеси змін, закономірності розвитку конкретних місцевостей у контексті надрегіональних та глобальних ситуацій; динаміка суспільних процесів у Південній Африці.

Вибрані праці: *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life. 1957; The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual. – Ithaca and London, 1967; The Ritual Process: Structure and Antistructure. – New-York, 1969; Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society. – Ithaca and London, 1974; From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play. – New-York, 1982; The Anthropology of Performance. – New-York, 1986; Vom Ritual zum Theater. Der Ernst des menschlichen Spiels. – Frankfurt/Main, 1995; Das Ritual: Struktur und Anti-Struktur. – Frankfurt/Main, 2005.*

ТЯГЛІСТЬ (безперевність) ЕТНІЧНА – збереження та розвиток етнічних маркерів у життєдіяльності людської спільноти впродовж тривалого часу. Детермінантну роль у процесові тяглості відіграє етнічна самосвідомість індивідів, які складають ту чи ту етнічну спільноту.

У

УГОДА ЕТНІЧНА – етнічні практики, які мають на меті досягнення взаємної адаптації між етнічними організаціями та тими, хто править суспільством, у якому вони проживають.

УКАЗ ПРО ТОЛЕРАНТНІСТЬ – указ російського уряду від 1905 р., за яким на теренах Південно-Західного краю (на той час ці землі входили до складу Російської імперії) дозволялося його мешканцям безперешкодно користуватися не тільки російською мовою, але й мовами інших етнічних спільнот.

“УКРАЇНІЗАЦІЯ” – комплекс заходів, які здійснювалися в Україні у рамках державної політики (1920-ті–1930-ті рр.) у галузі міжнаціональних відносин, спрямований на залучення кадрів корінної національності до управління державою та участі у громадському житті; переважного використання української мови у сфері освіти, культури, науки, а також поширення меж її застосування. Ці дії відбувались в Україні у рамках загальної для СРСР політики “коренізації”. Ця політика була зумовлена наміром компартії досягти стабілізації становища у національних республіках політичним шляхом. Необхідною умовою для цього було урахування національних особливостей та інтересів неросійських народів. Перші кроки у цьому напрямі робились ще у роки громадянської війни, але офіційне проголошення цього курсу відбулося на XII з’їзді РКП (б) у квітні 1923 р. У процесі здійснення “українізації” можна виділити кілька етапів. У 1923-1925 рр. заходи відбувались досить повільно внаслідок здебільшого антиукраїнських настроїв у керівництві України. Ситуація зазнала змін після призначення на посаду Генерального секретаря КП(Б)У Л. Кагановича. Етап найбільшої активності у проведенні “українізації” – 1925-1929 рр., що завершився після повороту, який стався на рубежі 20-30-х рр. у внутрішній

політиці країни. У наступні роки дії у рамках “українізації” тривали, але втратили динамізм. 1933 р. (після того, як найактивніші діячі були звинувачені у “національному ухилі”) “українізація” припинилась. Незважаючи на складнощі та відверту заідеологізованість процесу “українізації” чисельність українців серед членів КП(б)У зросла у 2,5 рази; відчутно збільшилася кількість українців-керівників як у державному, так і у господарському апараті. Станом на 1927 р. відбулась майже суцільна “українізація” діловодства у державних установах. Ще відчутніші зміни сталися в освіті. Наприкінці 1920-х рр. кількість шкіл з українською мовою навчання становила 81% (у 1922 р – 50%), вузів – 54% (у 1922 р. – 10%). У ці роки швидкими темпами зросли чисельність та тираж україномовних газет. На початку 1930-х рр. вони становили, відповідно, 76% (у 1924 р. – 37,5%) та 88,5% (у 1924 р. – 16,8%). Зміни торкнулись й інших галузей державного життя України. Найбільш активними діячами “українізації” були М. Скрипник, О. Шумський, В. Чубар. Паралельно з політикою “українізації” здійснювалась державна політика стимулювання розвитку представників інших етнічних спільнот, які мешкали на території України. Одночасно у ці роки відбулася ціла низка політичних процесів проти активних діячів українського національного руху, нищівного удару було завдано по українській інтелігенції.

УКРАЇНСЬКІСТЬ – якісні характеристики особи, групи людей, за якими визначається їх належність до української етнічної спільноти чи той факт, що вони є носіями української етнічності; українськість визначається за такими маркерами, як мова, елементи культури, звичаї, менталітет.

УПЕРЕДЖЕННЯ ЕТНІЧНЕ – стримане, відсторонене, негативне ставлення до представників іншої етнічної спільноти, яке базується на негативних стереотипах про ту чи ту спільноту.

УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ВІДНОСИНАМИ – специфічний вид діяльності держави, який передбачає низку спеціальних заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на розвиток етнонаціональних відносин з метою досягнення певних цілей, наприклад, безконфліктного розвитку суспільства в етнонаціональній сфері.

УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН у справах біженців – інституція, створена Генеральною Асамблеєю ООН 1 січня 1951 р. з метою правового захисту та надання матеріальної допомоги біженцям. Штаб-квартира знаходиться у Женеві (Швейцарія).

УСТАНОВКА ЕТНІЧНА – психологічний стереотип сприйняття й інтерпретації довколишньої реальності та формування свого ставлення до неї через призму етнічності й етнічної належності. Вона фокусує у собі переконання, погляди, думки, судження про себе та про інших, про явища довколишнього світу, які базуються на етнокультурних чинниках своєї спільноти.

Ф

ФАВОРИТИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *favere* – сприяти) – прихильне, доброзичливе ставлення ззовні до тієї чи іншої етнічної спільноти чи окремого її представника; створення умов просування вихідців із етнічних спільнот у соціальній, політичній, культурних сферах суспільного розвитку.

ФАКТОР (чинник) ЕТНІЧНИЙ (латин. *factor* – виробник; той, що робить) – будь-яке явище суспільного життя, що має вплив на ту чи іншу галузь суспільного розвитку під тиском етнічних характеристик.

ФАНАТИЗМ ЕТНІЧНИЙ (від франц. *fanatique* – надихнутий богом) – агресивна форма вияву етнічності (почуттів, орієнтацій, дій), яка спрямовується на іншу етнічність.

ФЕДЕРАЛІЗМ (від латин. *foederato* – об'єднання, союз) – державницький устрій, який характеризується конституційним поділом влади між центральним або загальнонаціональним урядом і низкою субнаціональних урядів; федеральний устрій передбачає як існування регіональної різноманітності й самобутності (етнічну, мовну, культурну), так і політичну єдність держави.

ФЕДЕРАЦІЯ – форма державного облаштування, при якій її частини є державними утвореннями і мають певну юридично визначену політичну самостійність.

ФЕНОМЕН ЕТНІЧНИЙ (від грецьк. *phenomenon* – те, що з'являється, явище) – істота, об'єкт, суб'єкт, процес, явище або якість (якісна характеристика), яким властиві етнічні риси.

ФЕСТИВАЛЬ ЕТНІЧНИЙ (від латин. *festivus* святковий) – масове святкування, показ, перегляд досягнень музичного, театрального, естрадного, циркового, мистецтва, кіномистецтва тієї чи тієї етнічної спільноти. Його можуть представляти як свої етнофори, так і етнофори, вихідці із інших спільнот.

ФЕСТИВАЛЬ “КРАЇНА МРІЙ” – щорічний міжнародний музичний етнофестиваль, започаткований відомим українським співаком Олегом Скрипкою.

ФІЛІЯ (від грецьк. *filia* – любов, дружба) – система почуттів любові, дружби, яка спирається на тяжіння за принципами подібності, або комбінація таких психотипів, для котрих властива повна тотожність функцій. Скажімо, риси філії щодо росіян великою мірою притаманні грекам, французам (“русофілія”).

ФІРС Реймонд (Sir Raymond William Firth) – новозеландський етнолог, етносоціолог (1901–2002 рр.); доктор філософії; студював науки з народного господарства у Новій Зеландії та у Лондонській школі економіки; проводив польові дослідження на Соломонових островах у полінезійському анклаві; очолював Департамент антропології у Сіднейському університеті (Австралія); працював асистентом у Лондонській школі економіки, доцентом, професором, завідувачем кафедри антропології. Поле професійної діяльності: примітивні суспільства Полінезії; суспільні процеси на островах Тихого океану; моделі соціальної організації суспільств; прихильник соціального структуралізму та теорії дії; соціальна адаптація й мобільність.

Вибрані праці: *The Korekore Pa // Journal of the Polynesian Society*. – 1925. – 1–18; *Primitive Economics of the New Zealand Maori*. – London, 1929; *Elements of Social Organization*. – London, 1951; *Man and Culture: An Evaluation of the Work of Malinowski*. – 1957; *An Appraisal of Modern Social Anthropology // Annual Review of Anthropology*. – 1975. – № 4; *The Creative Contribution of Indigenous People to Their Ethnography // Journal of the Polynesian Society*. – 2001. – № 110(3).

ФІШМАН Джошуа А. (Joshua Aaron Fishman) – американський соціолінгвіст, етнолог (1926 р.); доктор філософії; навчався у Пенсільванському університеті, отримав ступінь бакалавра з історії та магістра з психології; працював психологом-вихователем у Єврейському комітеті освіти Нью-Йорка; викладав соціологію мови у Міському коледжі Нью-Йорка; був призначений доцентом з предмету “людські стосунки та психологія” у Пенсільванському університеті; згодом став професором психології та соціології в Університеті Єшіва у Нью-Йорку, де він був також деканом Школи соціальних та гуманітарних наук й академічним віце-президентом; був ад’юнкт-професором з багатомовної й багатокультурної освіти в Школі освітніх проблем Університету Нью-Йорка, науковим співробітником Центру поглиблених досліджень з наук, що вивчають поведінку Стенфордського університету, Інституту поглиблених досліджень Принстонського університету. Поле професійної діяльності: мультилінгвізм; двомовне навчання та освіта меншин; соціологія та історія мови ідиш; мовне планування; мова і націоналізм, мова і релігія, мова та етнічність.

Вибрані праці: *Yiddish in America: Socio-Linguistic Description and Analysis.* – Bloomington, 1965; *Language Loyalty in the United States; the Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups.* – The Hague, 1966; *Sociolinguistics: a Brief Introduction.* – Rowley, Mass., 1970; *Language in Sociocultural Change. Essays by Joshua A. Fishman.* Ed. Anwar S. Dil. – Stanford, 1972; *Language and Nationalism: Two Integrative Essays.* – Rowley, Mass., 1973; *Bilingual Education: an International Sociological Perspective.* – Rowley, Mass., 1976; *Advances in the Study of Societal Multilingualism.* – The Hague, 1978; *Bilingual Education for Hispanic Students in the United States.* – New-York, 1982; *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity.* – Berlin & New-York, 1985; *Language and Ethnicity.* – Amsterdam & Philadelphia, 1991; *The Multilingual Apple: Languages in New-York (with Ofelia Garcia).* – Berlin, 1997.

ФЛЕНСБУРЗЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ – рекомендації, які підготовлені Центром етнічних досліджень у м. Фленсбург (Німеччина) й стосуються реалізації прав національних меншин.

ФОБІЯ (від грецьк. *phobos* – страх) – ірраціональний страх, який не контролюється; патологічний вияв страху на той чи той подразник; ненависне ставлення до носіїв іншої

етнічності. Прикладами фобії у сфері етнічності є “русофобія”, “українофобія”, “юдофобія” тощо.

ФОНД МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН – неурядова організація, яка була заснована 1993 року з метою надання спеціалізованої допомоги Верховному комісарові ОБСЄ з питань національних меншин.

ФОЛЬКЛОР ЕТНІЧНИЙ (від англ. *folklore* – народна творчість) – творчість представників етнічних спільнот, у якій відтворюються їх життя, ідеали, погляди на довколишній світ (поезія, народна музика, театр, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво).

ФРАКЦІЯ ЕТНІЧНА – етнічна субсистема, що розглядається як частина етнічної спільноти.

ФРАТРІЯ (від грецьк. *fratria* – братство) – форма соціальної організації в Афінах та інших державах. Термін “фратрія” у науковий обіг був введений американським вченим – істориком і етнографом Л. Морганом для характеристики організованого життя у північноамериканських індіанців. Головною функцією фратрії було регулювання шлюбних відносин. У Росії, наприклад, фратрії існують у малочисельних фіно-угорських народів Сибіру – хантів і манси.

ФУНКЦІЯ ЕТНОСОЦІАЛЬНА – вияв впливу якостей (етнічних характеристик) людської спільноти на її соціальний статус у суспільстві.

ФУНКЦІЯ МОВИ ЕТНІЧНА – функція, за допомогою якої ідентифікуються члени тієї чи тієї етнічної спільноти, рівень їх згуртування й відмежування від інших лінгвокультурних спільнот.

ФУНКЦІЯ СИГНІФІКАТИВНА (від латин. *significatum* – значущий) – функція, за допомогою якої визначається (розпізнається) та чи та етнічна спільнота, встановлюються розподільчі межі між етнічними спільнотами.

Х

ХАЙФЕНЕЗАЦІЯ ЕТНІЧНА ВЕРТИКАЛЬНА – мультиетнічна ідентичність, котра базується на основі вибіркових чи всеохоплюючих відносин, у яких передбачається, що членство (партнерство) обох сторін будується синхронно. Носій такої ідентичності може, скажімо, претендувати на субідентичність у рамках більшого соціального колективу (наприклад, “італоамериканець” може входити до групи американців італійського походження).

ХАЙФЕНЕЗАЦІЯ ЕТНІЧНА ГОРИЗОНТАЛЬНА – мультиетнічна ідентичність, яка базується на парасолькових категоріях того ж самого ієрархічного рівня: скажімо, особа в один і той же час у результаті міжетнічного шлюбу може бути італійцем, китайцем, протестантом та католиком.

ХАРАКТЕР НАЦІОНАЛЬНИЙ (від грецьк. *karakter* – властивий; чеканний штемпель, печатка) – сукупність специфічних психологічних рис, особливостей сприйняття довколишнього світу та реакції на його явища, які певною мірою стають властивими тій чи тій етносоціальній спільноті (нація, національна меншина). Термін “національний характер” є описовий і з’явився він у літературі про подорожі, автори якої прагнули показати специфіку способу життя того чи того народу. Виділяються такі маркери: темперамент, соціальні орієнтації, елементи культури, моральні принципи, ставлення до праці тощо. Національний характер формується впродовж тривалого часу. Національний характер кожного народу має свої особливості і набір маркерів, які від народу до народу можуть відрізнятися. Щоб зрозуміти природу національного характеру, його зміст, ватро вивчати історію цього народу, суспільний лад, його культуру, психіку індивідів, які складають групу (народ). Останнє важливо тримати у полі зору тому, що

національний характер – набір властивостей не стільки особи, як цілої групи людей (людської спільноти).

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНІЧНА – фіксація властивостей індивіда, речі, явища, пов'язаних з етнічним походженням. Етнічна характеристика включає найбільш усталені властивості, які утримуються впродовж довгого часу й мало піддаються змінам під впливом різного роду факторів. Це, передусім, мова, етнічні символи, етнічні автостереотипи.

ХЕСЛІ Вікі Л. (Vicki L. Hesli) – американський політолог, етнополітолог (1953 р.); закінчила Університет штату Міннесота, отримавши ступінь бакалавра з політичних наук (1974 р.); наукову ступінь Ph. D. отримала у 1985 р. в Університеті штату Міннесота (політичні науки); викладач Корпусу миру США у Вищій школі математики у Західному Самоа; викладач політичних наук в Аугсбургському коледжі (штат Міннесота); викладач, дослідник в Університеті штату Міннесота; професор Університету штату Кент (політичні науки); директор навчальних програм, директор партнерської програми Університету штату Айова та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор Університету штату Айова, політичні науки (з 1989 р.).
Поле професійної діяльності: політичні процеси в США, Росії, Україні; виборчий процес у країнах пострадянського простору; етнічні спільноти України у суспільних процесах; компаративна політика;

Вибрані праці: *Public Opinion and Regime Change*. – Boulder, 1993; *Research Note: Social Distance from Jews in Russia and Ukraine // Slavic Review*. – 1994. – Vol. 53. – № 3; *Public Support for the Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns // Europe-Asia Studies*. – 1995. – Vol. 47. – № 1; *Comparing Citizen and Elite Belief Systems in Post-Soviet Russia and Ukraine // Public Opinion Quarterly*. – 1995. – Vol. 59. – № 1; *Public Behavior and Political Change in Post-Soviet States // Journal of Politics*. – 1995. – Vol. 57. – № 4; *The Renaissance of National and the Disintegration of the State // Global Social and Political Changes in the World*. – Moscow, 1997; *Social Identity in Russia, Ukraine and Lithuania // Post-Soviet Affairs*. – 1998. – Vol. 14. – № 3; *Government and Politics in the Post-Soviet Region*. – Boston, 2007; *National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies*. – 2009. – № 1.

ХИМЕРА (від грецьк. *khimaira* – потвора) – негативний етнічний контакт, який приводить до зникнення етнічної традиції і у висліді самих етносів (етнічних спільнот).

ХОЛОКОСТ (від англ. *holocaust*, із давньогрецьк. *olokaustos* – всеспалення) – систематичне переслідування й винищення німецькими нацистами та їх колабораціоністами з інших країн єврейського народу й представників національних меншин (особливо, під час Другої світової війни).

Ц

ЦЕНТР ЕТНІЧНИЙ – наукове чи то етнокультурологічне об'єднання, яке займається дослідженням етнічних проблем в усіх їх виявах, або ж здійснює діяльність, спрямовану на збереження й розвиток культури, традицій, звичаїв того чи того етносу.

ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА ІНІЦІАТИВА (ЦЄІ) – регіональне об'єднання країн Центральної та Східної Європи, у спектрі діяльності якої перебувають і питання етнічних та національних меншин. Штаб-квартира ЦЄІ знаходиться у м. Трієсті (Італія).

ЦІННІСТЬ ЕТНІЧНА – комплекс правил, які регламентують поведінку індивіда у суспільстві з врахуванням етнічних традицій й базуються на світовідчутті, властивому тій чи тій етнічній спільноті. Ідеї про облаштування суспільства є головною етнічною цінністю; серед інших етнічних цінностей – виробничі відносини, ставлення до захисту особи й етнічної спільноти в цілому тощо. Основні етнічні цінності часто-густо оформлюються у вигляді законів. Існує шкала етнічних цінностей, яка вибудовується на розумінні піклування про матеріальне благополуччя держави, сім'ї, неухильне дотримання ритуалів, виконання суспільних зобов'язань. Визначальна роль у збереженні етнічних цінностей належить еліті етнічних спільнот.

ЦИВІЛЬНО-ЕТНІЧНА ДИХОТОМІЯ (від грецьк. *thikhotomia*: *thikhi* – надвоє, навпіл; *tomi* – поділ) – термін, який, зазвичай, стосується означення сегмента неєврейського походження громадян Ізраїлю, носіїв арабської культури або ж арабської мови (арабського походження).

Ч

ЧЕРНИШ Наталія Йосипівна – український соціолог, націєзнавець, етосоціолог (1948 р.); закінчила історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка (нині Львівський національний університет імені Івана Франка); працювала асистентом у Львівському політехнічному інституті; у 1976 р. закінчила аспірантуру кафедри філософії ЛДУ імені І. Франка, у тому ж році захистила кандидатську дисертацію; доцент кафедри філософії, завідувачка соціологічної лабораторії; у 1991 р. захистила докторську дисертацію з соціології; професор кафедри теорії та історії культури, етнології; з 2002 р. завідує кафедрою історії та теорії соціології. Перебувала на стажуванні та читала лекції в Університеті Альберти (Канада), Університеті Мічигану, Канзаському університеті (США). Поле професійної діяльності: історія світової та української соціологічної думки; теоретична соціологія; етносоціологія; етнонаціональні процеси в Україні; регіональні ідентичності.

Вибрані праці: *Регіоналізм в сучасній Україні: нові тенденції та явища // Ставропігон. Політологічний центр "Генега". Щорічник. – Львів, 1997; Політичні трансформації в Україні у 90-х роках // Польща-Німеччина-Україна в Європі. – Жешув, 1998; Соціокультурний підхід у соціогуманітарних науках: Обмін сенсами // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4 (у співавторстві); Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994 – 2004 рр.) // Україна молода. Спеціальний випуск. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – К.-Львів, 2007; Поколінневі моделі групових ідентичностей львів'ян та донеччан (1994 – 2004) // Україна молода. Спеціальний випуск. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – К.-Львів, 2007; Dynamika rozwoju tożsamości w Ukrainie. Przykład Lwowa i Doniecka, 1994-2000 // Nowa Ukraina. Rozłam pogranicza. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2006. – № 2; Specyfika stosunku ludności Ukrainy do żydów: przeszłość i teraźniejszość, problemy i perspektywy // Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie / Pod red. Ireneusza Krzemińskiego. – Warszawa, 2004; A Brief History of Russian Soviet and Post Soviet Sociology. – Lawrence, 1999.*

ЧЕРНОВА Катерина Олексіївна – етносоціолог (1963 р.); доктор соціологічних наук; старший науковий співробітник Київського національного університету імені

Тараса Шевченка, професор кафедри соціології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; навчалася у державному педагогічному університеті ім. М. О. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Поле професійної діяльності: проблеми міграції, міжнаціональні відносини, українська діаспора, етноси, етносоціологія.

Вибрані праці: Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні. – К., 1996 (у співавт.); Етнічний довідник: у трьох частинах. – Ч. 1: Поняття та терміни. – К., 1997 (у співавт.); Енциклопедія Етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи. – Частина перша. Особа, нація, культура. – Книга перша. “А-Є”. – К., 2000 (у співавт.); Етносоціологія: терміни та поняття. – К., 2003 (у співавт.); Етнонаціональна структура українського суспільства. – К., 2004 (у співавт.); Українська діаспора як соціокультурна система. – К., 2007; Соціологія. Підручник для соціогуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К., 2010 (у співавт.).

ЧИННИК ЕТНІЧНИЙ – ідеали, ідеї, передумови, очікування, які мотивують етнічні рухи.

ЧИСТКИ ЕТНІЧНІ – заходи, спрямовані на переслідування, винищення меншинних етнічних спільнот домінуючою спільнотою з метою досягнення етнічної гомогенності у межах території, яку контролює більшість.

“ЧОРНИЙ КАПІТАЛІЗМ” – термін, яким в американській економічній науці та етносоціології визначають концентрацію у певному виді зайнятості афроамериканців.

ЧУЖИНЕЦЬ ЕТНІЧНИЙ – особа, яка: **1)** є членом іноетнічної спільноти, що вступає на ринок робочої сили іншої спільноти; **2)** є іммігрантом.

ЧУТТЄВІСТЬ ЕТНІЧНА – психологічний стан особи, на формування якого вирішальний вплив справляють етнічні чинники.

Ш

ШИРОКОГОРОВ Сергій Михайлович (Широкогоров Сергей Михайлович) – російський етнограф, етнолог, антрополог, один із творців теорії етносу (1887–1939 рр.); вищу освіту отримав у Парижі: навчався у Сорбоні (філологічний факультет) та у Вищій школі політичної економії й в Антропологічній школі; у Росії навчався на фізико-математичному факультеті Санкт-Петербурзького університету; з 1910 р. брав участь в експедиціях у Східному Сибіру та на Далекому Сході; став учасником створення історико-філологічного факультету і Далекосхідного університету; викладав у цьому університеті спецкурси на основі результатів експедицій; викладав у навчальних закладах у Шанхаї, Аомині та Пекіні; публікував свої праці російською, англійською, німецькою та французькою мовами. Поле професійної діяльності: етнографічні польові дослідження; етнос та його теорії; соціальна організація народів; етнічні ритуали.

Вибрані праці: Опыт исследования основ шаманства у тунгусов // Ученые записки историко-филологического факультета в г. Владивостоке. – 1919. – Вып. 1; Место этнографии среди наук и классификация этносов. – Владивосток, 1922; Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений // Известия Восточного факультета Государственного Дальневосточного университета. LXVII. – Шанхай, 1923; Христианская миссия и восточные цивилизации // Вестник Азии; Anthropology of Northern China // Royal Asiatic Society., 1923. – Extra vol. 11; New Contribution to the Problem of the Origin of Chinese Culture // Anthropos., 1931. – № 26; Ethnos: An outline of theory. – Peiping: Catholic University Press, 1934; Ethnography and “Missionaries” Work // Folklore Studies. – 1939. – X 11.

ШКАЛА ГУТТМАНА (Louis Guttman), яка названа за її винахідником Луїсом Гуттманом, твердження вибудовує таким чином, що індивід, погоджуючись з першим твердженням, автоматично погоджується і з наступним. Відповіді ранжуються за таким принципом – від найменш гострих до найбільш гострих: Ви готові допустити іммігрантів на поселення у Вашій країні; Ви готові допустити іммігрантів на поселення у Вашій

комуні; Ви готові допустити іммігрантів на поселення з Вами по сусідству; Ви готові допустити іммігрантів у якості найближчого сусіда; чи дозволили б Ви одружитися Вашій дитині з іммігрантом (вийти заміж за іммігранта). Шкала найефективніше працює у конструюванні соціальних дистанцій, організаційних ієрархій та еволюційних стадій.

ШКАЛА ЛАЙКЕРТА (*Rensis Likert*). Ця шкала названа за іменем психолога Ренсіса Лайкерта; це психометрична шкала, яка, зазвичай, використовується в опитувальниках. Респонденти, відповідаючи на питання, окреслюють рівень погоджуваності з твердженням, що міститься у питанні. Важливим моментом у цій шкалі є те, що шкала Лайкерта – це сума відповідей на питання відносно того чи того твердження, котрі подеколи самі по собі іменуються шкалою. Найчастіше використовуються п'ять рівнів відповідей, подеколи – сім-дев'ять, або і десять. Зформатизована й найбільш вживана шкала складається із наступних відповідей щодо тверджень про той чи той об'єкт: цілком не погоджуюсь; не погоджуюсь; ані погоджуюсь, ані не погоджуюсь; погоджуюсь; цілком погоджуюсь. Шкала Лайкерта представляє біполярний шкальний метод, яким вимірюється позитивна чи негативна відповідь стосовно твердження. Деколи використовується шкала із чотирьох відповідей; це метод примусового вибору, оскільки відповідь “як погоджуюсь, так і не погоджуюсь” відсутня.

ШКАЛА САМООЦІНКИ РОЗЕНБЕРГА (*Morris Rosenberg*) названа за іменем її автора Морріса Розенберга й широко використовується у дослідженнях з соціальних проблем, особливо коли йдеться про визначення позиції самого респондента стосовно того чи того явища, або особистих якостей. В неї включені десять відповідей на твердження за шкалою – від “повністю погоджуюсь” до “повністю не погоджуюсь”: в цілому я задоволений собою; деколи я думаю, що я не такий вже і позитивний (добрий); я відчуваю, що у мене є певна кількість гарних якостей; я здатний робити речі так добре, як це робить більшість людей; я відчуваю, що у мене не так багато якостей, якими можна пишатися; я

відчуваю, що у цей момент я ні на що не здатний; я відчуваю, що я людина не кращих якостей, щонайменше однаковий, як і всі інші; я хотів би, щоб я себе поважав більше; поступово я схиляюсь до відчуття, що я невдаха; у мене позитивне ставлення до самого себе.

ШКАЛА СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ Е. БОГАРДУСА

(Emory S. Bogardus) – це тестова психологічна шкала, розроблена американським психологом й соціологом Еморі С. Богардусом для емпіричного вимірювання готовності (бажання) людей брати участь у соціальних контактах різної міри близькості з членами різних соціальних груп, зокрема расових та етнічних. Згідно з цією шкалою респондентам ставляться питання, пов'язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових, чи то етнічних спільнот. Шкала має діапазон від 1.00 до 7.00, де 1.00 означає, що між групами, чи то індивідуумами не існує жодної соціальної дистанції. Серед питань, які з'ясовуються за цією шкалою (я допускаю представників інших соціальних, у нашому випадку, расових та етнічних, у якості...), такі: 1. близьких родичів-членів сім'ї (1 пункт); 2. моїх близьких особистих друзів (2.00); 3. сусідів на тій же вулиці (3.00); 4. колег по роботі (4.00); 5. громадян моєї країни (5.00); 6. лише як відвідувачів моєї країни (6.00); 7. взагалі не допускаю у мою країну (7.00). Шкала успішно застосовувалася Е. Богардусом у 1925, 1946, 1956, 1966 рр. Українські дослідники активно користуються шкалою Богардуса, зокрема у соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України "Українське суспільство".

ШКАЛА ТЕРСТОУНА (Louis Leon Thurstone)

– це шкала інтервалів, які здаються рівними, названа за іменем її винахідника Луїса Терстоуна. Вона була першою формальною технікою у психології, за допомогою якої вимірювався рівень ставлення до релігії. Згодом її застосування було перенесено і на інші явища суспільного життя. Вона складається із тверджень про окреме явище, де кожне твердження має свою цінність (під чітко визначеним номером) щодо того, наскільки те чи те явище викликає (або не викликає) до себе прихильність.

Дослідження за цією шкалою здійснювалися, зазвичай, у три етапи: **1)** на першому етапі обиралося широке поле суджень, які виражали установку, яка цікавила дослідника. Таким судженнями були: судження із публікацій, думки колег та близьких, групові дискусії на задану тему. Далі іде відбір недвозначних суджень; при цьому вони не містять спеціальних термінів: виключаються судження, які містять такі слова, як “усі”, “завжди”, “ніхто”, “ніколи”; **2)** на другому етапі експертами (представниками цільової групи) здійснюється відбір, який дозволяє визначити (згідно шкали) значення для кожного судження (відповідно, позитивне – негативне), котрі розділені суб’єктивно рівними інтервалами. Бракуються ті судження, котрі різко відрізняються одне від одного. На цьому етапі допускається, що дисперсія процесу розрізнення стимулів розподілена за нормальним законом і це дає можливість вибудувати шкалу інтервалів; **3)** на третьому етапі отримана досить зручна “лінійка” для вимірювання потрібної характеристики. Потім респондентам дається 11 суджень (А – К) для того, щоби вони обрали ті, з якими вони не згодні, а далі вираховується середньо арифметичне.

ШКАЛА F – це тест, який розроблений для вимірювання авторитарної особистості. Латинська літера “F” реферує до початку слова “fascism”. Шкала вимірює відповіді на деякі компоненти авторитаризму, включаючи конвенціоналізм, авторитарне підпорядкування, авторитарну агресію, забобони, стереотипи, владу, деструктивізм, цинізм, прожектерство тощо.

ШЛЕПАКОВ Арнольд Миколайович – український історик-міжнародник, іммігрантознавець, політолог (1930–1966 рр.); закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1952 р.); кандидатську дисертацію захистив у 1995 р., докторську – у 1966 р.; працював науковим співробітником, завідувачем відділу нової і новітньої історії Інституту історії АН УРСР; професором Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка; заступником директора Інституту історії АН УРСР.

Ініціатор створення Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та його директор; член-кореспондент АН УРСР (1969 р.), академік АН УРСР (1982 р.); ректор Української академії зовнішньої торгівлі. Поле професійної діяльності: американістика; тенденції та закономірності міграційних процесів; українська діаспора; національні процеси у сучасному світі.

Вибрані праці: *Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.)*. – К., 1960; *Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма*. – М., 1966; *Биография статуи Свободы. Исторический очерк*. – М., 1969; *США: социальная структура общества и его национальный состав*. – К., 1976; *США: “похищение умов” в прошлом и настоящем*. – М., 1983; *Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків*. – К., 1990.

ШЛЮБ МІЖЕТНІЧНИЙ – шлюб, який укладається між представниками різних етнічних спільнот.

ШОА – термін (мовою іврит), який використовується євреями для визначення політики нацистів, що передбачала знищення єврейського народу.

ШОВІНІЗМ (від франц. *chauvinisme* – войовничий патріотизм) – ідеологія (часто-густо політика), яка, беручи в основу те чи те (етнічне) явище, той чи той (етнічний) чинник, концентрує вагу на його винятковості й на цій основі вибудовує позицію держави, групи, колективу у своїй взаємодії з іншими. Найбільш поширеними формами шовінізму є такі: **джінгоїзм** – націоналістична (у негативному сприйнятті), мілітаризована форма шовінізму. Термін вживається переважно в англійській мові; **етнічний шовінізм** – різновид шовінізму, який базується на підкресленні виняткового значення етнічних чинників; близький до явища етноцентризму; **національний шовінізм** – різновид шовінізму, який сповідує національну винятковість, протиставляє інтереси однієї нації інтересам іншої, поширює національне чванство, розпалює національну ворожнечу й ненависть.

ШТЕПА Сергій Олександрович – український політолог, етносоціолог (1977 р.); кандидат політичних наук; професор, завідувач кафедри соціальних та публічних

комунікацій, заступник директора Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; закінчив факультет міжнародних відносин Славистичного університету; аспірантуру в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (нині Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України). Поле професійної діяльності: етнополітичні процеси в Криму, сучасні виборчі технології, етносоціологія.

Вибрані праці: Законодавчі засади етнонаціональної політики України: перспективи для Криму // Вісник Київського університету. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 52-53; Сучасна етнополітична ситуація в Криму: характерні риси й перспективи розвитку // Вісник Київського університету. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 56-57; Автономна Республіка Крим // Етносоціологія. Терміни та поняття. – К., 2003; Голосування етнічне // Етносоціологія. Терміни та поняття. – К., 2003; Етнополітичні проблеми Криму: Роль Верховної Ради України в їх розв'язанні. – К., 2005; Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства. – К., 2010; Зарубіжне українство. Підручник (у співав.). – К., 2011.

ШУЛЬГА Микола Олександрович – український філософ, соціолог, етносоціолог, етнопсихолог (1943 р.); доктор соціологічних наук; професор, заступник директора Інституту соціології НАН України; закінчив історичний факультет Ростовського державного університету. Поле професійної діяльності: соціальні процеси в українському суспільстві: мігрантознавство; міжетнічні відносини; мовні проблеми у етнонаціональному розвитку України; етносоціологічні дослідження.

Вибрані праці: Личность и этнос. – Киев, 1992; Этническая самоиндефикация личности. – К., 1996; Еміграція євреїв у контексті загальної міграційної ситуації в Україні / М. Шутьга, Н. Паніна, Є. Головаха, Й. Зісельс // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2; Соціальний ареал життя особистості / ред. : М. Шутьга. – К., 2005; Евристичний потенціал категорії “стиль життя особистості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1.

Щ

ЩЕРБА Галина Іванівна – український соціолог, етносоціолог, економіст (1953 р.); кандидат філософських наук; працює доцентом у Львівському національному університеті імені Івана Франка; закінчила економічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка; аспірантуру Інституту соціології АН СРСР (м. Москва). Професійне поле діяльності: етносоціологія, дослідження Лемківщини, еміграція, українська діаспора, соціологія пограниччя та транскордонного співробітництва.

Вибрані праці: Структурна трансформація територіальних суспільних систем. – Львів, 2007; Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління // Зб. наук. праць ДонДУУ. Серія “Спеціальні та галузеві соціології”. – Т. IX. – Вип. 4(94). – Донецьк, 2008 (у співавт.); Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki. – Zeszyt Nr 14. – Rzeszów, 2009, Zeszyt Nr 15. – Rzeszów, 2009. – Zeszyt Nr 16. – Rzeszów, 2010 (у співавт.); Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie środkowej i wschodniej. – Lublin, 2010 (у співавт.); Młodzi w społeczeństwie zmiany – studia polsko-ukraińskie. – Kielce, 2010.

Я

ЯДРО ЕТНІЧНЕ (від латин. *nucleus* – концентрація чогось в одному місці) – згуртована самосвідома сукупність людей одного й того ж походження, на базі якої формується та чи та етнічна спільнота, котра складає її основу, як також виступає державотворчим чинником.

“ЯЗИЧНИЦТВО” (від давньоруської *язык – народ*) – загальна назва для усіх релігій, міфологічних та світоглядних систем, які формуються у межах одного народу або групи споріднених народів, які з точки зору монотеїстичних релігій (наприклад, християнство, іудаїзм) є *“інородними релігіями”*. Терміном *“язичництво”* визначають політеїстичні, пантеїстичні, генотеїстичні релігії, вірування. До них, зокрема, відносять: релігійні вірування, обряди та свята первісних народів (анімізм, культ пращурів, тотемізм, шаманізм); подеколи усі інші нехристиянські релігії (індуїзм, брахманізм, конфуціанство); нові релігійні рухи, які спрямовані на відродження дохристиянських обрядів (асатра, вікка, рідновірство); поклоніння не Богові, а чомусь або комусь іншому – у цьому розумінні синонімом терміну *“язичництва”* виступає термін *“ідолопоклонство”*. Характерними ознаками язичництва є такі: язичництво – це цілісний спосіб життя; культ героїзму; божественне у язичництва – іманентне, постійно присутнє у способі життя та довкіллі; язичництво – внутрішньоорієнтоване. Прикладами язичництва є День долі (1 січня), Навруз (22 березня – свято весни і початку нового року у іранських, кавказьких та тюркських народів), Сабантуй (22 червня – день літнього сонцестояння у тюркських та іранських народів), Новоліття (20 вересня – день осіннього сонцестояння у слов'янських язичників), День Рогатого Бога Британії (18 жовтня). Язичництвом називають також поклоніння окремим богам: Аполлону, Гефесту, Зевсу тощо (у греків); Венері, Марсу, Юпітеру тощо (у римлян); Локі, Одіну, Тору (у скандинавських народів); Дажбогу, Перуну, Світовиду (у слов'янських

народів). На території нинішньої України язичництво існувало у різних формах й у різні часи, попри усілякого роду оголошення його поза законом (як це зробив князь Володимир у 988 р.) та заборони, до чого тривалий час прагнула православна церква . Останніми десятиліттями язичництво відроджується і в Україні (скажімо, Братство українських язичників, Об'єднання рідновірів України). У європейській мовній та релігійній традиціях язичництво називають “поганством”.

ЯКІСТЬ ЕТНІЧНА – характеристика індивіда чи то групи з акцентуацією на етнічних маркерах, яка свідчить про рівень спорідненості з тією чи тією етнічною спільнотою та позитивним чи негативним ставленням його (чи групи) до своєї етнічності й про рівень прагнення до збереження й розвою своєї етнічності.

ЯРЛИК ЕТНІЧНИЙ – назва тієї чи іншої етнічної спільноти, носія тієї чи тієї етнічності, яка вживається представником іншої етнічної спільноти, зазвичай, з негативним відтінком у розмовному варіанті (“кацапи” – росіяни, “хохли” – українці, “пшеки” – поляки тощо).

АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ

<i>Термін</i>	<i>Літера</i>	<i>Сторінка</i>
“brain-drain” (інтелектуальна міграція)	М	214
“optinal ethnicity” (“етнічність за вибором)	Е	106
“pressure cooking assimilation” (асиміляція “посиленого тиску”)	П	266
аберація етнічна	А	8
аборигени	А	8
аборигенне (туземне) населення	Т	308
абсорбція етнічна	А	8
абстрактна багатокультурність	Б	35
автаркізація етнічна	А	9
автоетнонім	А	9
автонегативізм	А	9
автонім	А	10
автономізація	А	10
автономістський націоналізм	Н	226
автономія	А	10
автономна етнічна держава (вільна держава)	Д	77
автономна національність	А	18
авторитарно-колективістський націоналізм	Н	227
авторська інтерпретація теорії етносу	Е	132
автосегрегація	С	283

автохтонне (туземне) населення	Т	308
автохтонне населення	А	10
адаптація	А	15
адекватна (нормальна) ідентичність	І	156
адстрату	А	19
аккретація культурна	А	20
акомодація етнічна (приспосовання етнічне)	А	20
активізм етнічний	А	21
активісти	А	21
активний етногенез	Е	107
активний палеоетногенез	П	244
áктор екзоетнічний	А	21
áктор етнічний	А	22
акультуратор етнічний	А	22
акультураційний стрес	А	22
акультурація	А	22
акультурація туземного походження	А	23
акція етнічна	А	24
алія	А	24
аллохтонне населення	А	25
амбівалентна ідентичність	І	155
амбівалентне (суперечливе) ендосприйняття	С	294
амбівалентність	А	25
американоцентризм (американська винятковість)	Е	143
американська винятковість (американоцентризм)	Е	143
“американська мозаїка”	А	25
“американська симфонія”	А	26

аморфна етнічність	Е	104
аналіз етносемантичний	А	26
анархічний націоналізм	Н	227
англоконформізм	А	26
анекдот етнічний	А	26
анклав етнічний	А	26
антагонізм етнічний	А	27
антиєврейські (єврейські) погроми	П	253
антипатія етнічна	А	27
антисемітизм	А	27
антисистема етнічна	А	27
античний антисемітизм	А	27
антрепринерство етнічне	А	28
антропогенез	А	28
антропологія	А	28
апартеїд	А	29
ареал етнічний	А	31
артефакт етнокультурний.	А	31
архетипи етнічні	А	32
асимілятор етнічний	А	32
асиміляція “посиленого тиску” (“pressure cooking assimilation”)	П	144
асиміляція мовна	А	32
аутсайдер етнічний	А	32
афіліація етнічна	А	32
африканіте	А	33
афроцентризм	Е	143
багатоетнічна громадянська нація	Н	232

багатоетнічність (поліетнічність; мультиетнічність)	Б	34
багатокультурна (мультикультурна) освіта	О	243
багатокультурність (мультикультуралізм)	Б	34
база етносу когнітивна	Б	39
баланс етнічних інтересів	І	163
бездержавний націоналізм	Н	227
бездержавницька транснаціональна етнічна спільнота	С	293
безетнічна особа	Б	40
безпека етнічна	Б	40
безперевність (тяглість) етнічна	Т	309
безправна меншина	М	210
біетнічність	Б	41
біетнор	Б	41
біженець	Б	42
бізнес етнічний	Б	42
білінгвізм	Б	42
біографія етнічна	Б	43
біологічна або фізична антропологія	А	29
біологічна природа етнічності	Е	104
біфуркована транснаціональна етнічна спільнота	С	293
“бунтівна ідентичність”	І	155
буржуазний націоналізм	Н	227
валентність етнічної ідентичності	В	47
вертикальна етнічність	Е	104
вертикальна мозаїка	В	47

верховний комісар з питань національних меншин (ВКНМ)	В	48
верховний комісар ООН з прав	В	48
вибір етнічний (опція етнічна)	О	241
визнані законом (законні) мігранти	М	213
визначеність етнічної ідентичності	В	53
виключеність етнічна (етнічний ексклюзивізм)	В	53
вимір соціального життя етнічний	В	53
вимоги етнічні	В	53
вимушена міграція	М	214
“винайдення” традиції	Т	306
“випукла етнічність”	Е	104
відвертий (очевидний) расизм	Р	273
віденська декларація про багатокультурність та багатоетнічність у центральній, східній та південно-східній Європі	В	53
відкритий міжетнічний конфлікт	К	185
відновлення етнічне	В	54
відносини міжетнічні	В	54
відокремлення етнічне	В	54
відродження етнічне (етнічний ренесанс)	В	54
відродження національне	В	59
відчуття (сприйняття) етнічне	С	294
“візантійці”	В	59
віктимізм етнічний	В	59
вільна держава (автономна етнічна держава)	Д	77
віртуальна етнічність	Е	104
віталізм	В	60

влада етнічна	В	60
влада етнічна політична	В	60
власність етнічна	В	60
властивості етнографічні	В	60
внутрішньоетнічна (інтраетнічна) недовіра	Н	237
внутрішньоетнічна консолідація	П	268
внутрішня міграція	М	214
войовнича етнічність	Е	104
войовничість етнічна	В	60
ворожнеча (ненависть етнічна)	Н	237
“всенационалізм” (за українським соціологом О. Бочковським, інтегральний націоналізм)	Н	228
встановлені традиції	Т	306
вторинний етногенез	Е	107
“вторинний націоналізм”	Н	227
Гаазькі рекомендації щодо освітніх прав національних меншин та пояснювальна записка	Г	62
гармонія етнічна	Г	62
гастарбайтер	Г	62
гегемоністський націоналізм	Н	227
геногеографія	Г	63
геноцид	Г	63
географічний нігілізм	Г	64
геоетнічна периферія	Г	64
геоетнічний інтерес	Г	64
геоетнічний колектив	Г	65
геоетнічний регіон	Г	65
геоетнічні дослідження	Г	65

гетеростереотипи	С	297
гетто	Г	65
гібридна ідентичність	І	155
гідність етнічна	Г	66
глобалізація (економічний транснаціоналізм)	Т	307
глобальна меншина	М	210
глобальні діаспори	Д	92
гніздова (ієрархічна) етнічна ідентичність	І	156
голосування етнічне	Г	68
гомеостаз (етнічний)	Г	68
гордість етнічна	Г	68
горизонтальна етнічність	Е	104
громадянин	Г	68
громадянство	Г	68
громадянська (цивільна) ідентичність	І	155
громадянський націоналізм	Н	227
група	Г	69
гуманістичний націоналізм	Н	227
гумор етнічний	Г	72
густологія етнічна	Г	72
двомовність	Д	74
деетнізація	П	265
декатегоризація ідентичності	Д	74
декларація прав національностей України	Д	74
декларація принципів толерантності	Д	76
декультурація	А	24
делегат (представник) етнічний	П	260

депортація	Д	76
депревація етнічна	Д	76
держава	Д	77
державна мова	М	218
державний (інституційний) расизм	Р	273
державницька транснаціональна етнічна спільнота	С	293
державницький націоналізм	Н	227
державність національна	Д	79
деривація етнічна	Д	79
“дерусифікація”	Д	79
“джерела толерантності”	Д	80
джінгоїзм	Ш	327
дивергенція етнічна	Д	81
диглосія	Д	81
динаміка етнічності	Е	104
дискорд етнічний	Д	82
дискримінація	Д	82
“дискримінація навпаки” (“позитивні дії”)	П	253
“дискримінація навпаки” (“реверсна дискримінація”)	Д	83
дискурс етнічний	Д	84
диспаритет етнічний	Д	84
дисперсизація етнічна	Д	84
дисперсна етнічна спільнота	С	291
диспозиція етнічна	Д	84
дистанція етнокультурна	Д	84
дистанція етнопсихологічна	Д	85
дистрибуція етнічна	Д	86

диференціація горизонтальна етнічна	Д	86
дифунізм	Д	86
дихотомія етнічна	Д	86
діакрітика етнічна	Д	86
“діалектичний пучок (жмут, віхоть, кластер)”	Д	86
діалог міжетнічний	Д	86
діаспора	Д	88
“діаспорний націоналізм”	Н	227
діаспорний соціум (вживається у соціології)	Д	92
діаспорні мережі	Д	91
добровільна міграція	М	214
довгострокова (постійна) міграція	М	215
довкілля (середовище) етнічне	Д	92
домінантна етнічна	Д	92
домінантна етнічність	Е	104
домінантність-підлеглість	Д	93
домінуюча нація	Н	233
домовленості етнічні	Д	93
досвід етнічний	Д	93
дослідження етнічності	Д	93
доступ до національності (громадянства)	Д	93
“дружба народів”	Д	94
дуалізм культурний	Д	94
дуалістична теорія етносу	Е	131
думка національна	Д	94
евгеніцист	Е	95
еволюційно-історична теорія етносу	Е	131

еволюціонізм	Е	95
егоїзм етнічний	Е	95
екзогамія	Е	95
екзоетнік	Е	95
екзоетнічна політика	П	255
екзоетнічний стереотип	С	297
екзонім	Е	96
екзостереотип етнічний	Е	96
екзофілія етнічна	Е	97
екзофобія етнічна	Е	97
екзоцентризм етнічний	Е	97
екологічна (“музейна”) багатокультурність	Б	36
екологічна міграція	М	214
“екологія мови”	Е	97
“еколого-довколишній расизм”	Р	273
еконаціоналізм	Н	227
економіка етнічна	Е	97
економічна міграція	М	214
економічний націоналізм	Н	228
економічний транснаціоналізм (глобалізація)	Т	307
експансіоністський націоналізм	Н	228
еліта етнічна	Е	97
еліта супернаціональна	Е	97
елітна ідентичність (ідентичність етнічних еліт)	І	156
емігрантська меншина	М	210
еміграція	М	214
емський указ	Е	98

енграма	Е	98
ендогамія	Е	98
ендоетнонім	Е	98
ендосприйняття (культурна амбівалентність)	А	25
ендосприйняття, марковане почуттям переваги (етнічний ендоцентризм)	С	294
енциклопедії культури і етнічності	Е	99
епітет етнічний	Е	100
епітет етнорольовий	Е	100
ергологія	Е	100
есенціалізація етнічної належності	Е	101
“есенціалістська” (“усталено необхідна”) багатокультурність	Б	36
етикет етнічний	Е	101
етикет національний	Е	101
етичний (ціннісний) плюралізм	П	252
етікон	Е	101
етнаркія (гегемонічна етнодержава)	Е	101
етнархія	Е	101
етнізація	П	265
етнізм	Е	102
етнізоване гетто	Г	66
етнікос	Е	102
етнікон	Е	102
етніцизація	Е	102
етніцизм	Е	102
етніцист	Е	103
етнічна автономія	А	10

етнічна адаптація	А	15
етнічна антропологія	А	29
етнічна асиміляція	П	265
етнічна ворожість	К	183
етнічна гомогенізація	П	266
етнічна група	Г	69
етнічна демографія	Е	103
етнічна демографія	Е	103
етнічна дивергенція	П	266
етнічна дискримінація	Д	82
етнічна дисперсизація	П	266
етнічна диференціація	П	266
етнічна ідентифікація	П	267
етнічна ідентичність	І	156
етнічна картографія	Е	109
етнічна компетентність	К	174
етнічна компетенція	К	175
етнічна конфронтація	К	184
етнічна маргіналізація	М	202
етнічна меншина	М	207
етнічна мова	М	218
етнічна напруга	К	183
етнічна нація (етнонація)	Н	233
етнічна неприязнь	К	183
етнічна парціація	П	268
етнічна псевдоменшина	М	211
етнічна сепарація	П	268

етнічна сецесія	П	268
етнічна спільнота	С	290
етнічна спільнота з невизначеним статусом	С	291
етнічна статистика	Е	103
етнічна традиція	Т	306
етнічне	Е	103
“етнічне антрепренерство”	П	263
етнічне дистанціювання (етнокультурна дистанція)	К	182
етнічне екзосприйняття	С	294
етнічне ендосприйняття	С	294
етнічний (“етнічно-генеалогічний”) націоналізм	Н	228
етнічний автостереотип	С	297
етнічний антагонізм	К	184
етнічний геноцид	Г	64
етнічний економічний статус	С	295
етнічний ексклюзивізм (виключеність етнічна)	В	53
етнічний ендоцентризм (ендосприйняття, марковане почуттям переваги)	С	294
етнічний патріотизм	П	247
етнічний простір	П	262
етнічний ренесанс (відродження етнічне)	В	54
етнічний сплав (композиція етнічна)	К	175
етнічний статус	С	295
етнічний шовінізм	Ш	327
етнічність	Е	104
“етнічність за вибором” (“optinal ethnicity”)	Е	106
етнічно гетерогенна держава	Д	78
етнічно гомогенна (однорідна) організація	О	241

етнічно гомогенна держава	Д	78
етнічно змішана організація	О	242
етнічно маркований соціальний простір	П	262
етнічно плюралістична держава	Д	78
“етнічно-генеалогічний” (етнічний) націоналізм	Н	228
етнобарби	Е	107
етногафічна група	Г	70
етногенез	Е	107
етногенетична консолідація (міжетнічна консолідація)	П	270
етногенетична міксація	П	268
етногенетична міксація	Е	108
етногенетична спільність	Е	108
“етногенетичне дерево”	Е	108
“етногенетичний кущ”	Е	108
етногенетичні процеси	П	268
етногенетичні процеси	Е	108
етногеографія	Е	108
етногравітація	Е	109
етнографічна ситуація	Е	109
етнографія	Е	109
етнодемографічні процеси	П	268
етнодемографічні процеси	Е	109
етнодемографія	Е	110
етнодержавознавство	Е	110
етнодинаміка	Е	110
етнодисперсна група	Г	71
етнодіагностика	Е	110

етноеволюційні процеси	П	268
етноегрегор	Е	111
етноейдема	Е	111
етноекологія	Е	111
етнокінетика	Е	111
етнокітч	Е	112
етноклас	Е	112
етнокологія	Е	112
етноконвергенція	П	268
етноконфесійна група	Г	71
етноконфесійна спільнота	С	291
етнократизм	Е	112
етнократія	Е	113
етнократологія	Е	113
етнокультурна дистанція (етнічне дистанціювання)	К	182
етнокультурна компетентність	К	174
етнокультурна компетенція	К	175
етнокультурна меншина	М	211
етнокультурна політика	П	255
етнокультурна форма палеоетногенезу	П	244
етнокультурне відродження (ренесанс)	В	59
етнокультурний (культурний) плюралізм	П	251
етнокультурний простір	П	262
етнокультурологія	Е	113
етнолект	Е	113
етнолігвістична група	Г	70
етнолігвістична спільнота	С	291

етнолінгвістика	Е	113
етнолінгвістична (етномовна) компетентність	К	174
етнолінгвістична (етномовна) компетенція	К	175
етнолінгвістична організація	О	242
етнолінгвістичний простір (етномовний простір)	П	262
етнологія	Е	114
етнологія політична	Е	114
етнометодологія	Е	115
етномовна (етнолінгвістична) компетентність	К	174
етномовна (етнолінгвістична) компетенція	К	175
етномовна форма палеое	П	245
етномовний простір (етнолінгвістичний простір)	П	262
етномузикологія	Е	115
етнонаціональна меншина	М	211
етнонаціональна спільнота	С	291
етнонаціональна структура суспільства	Е	115
етнонаціональна транснаціональна етнічна спільнота	С	291
етнонація (етнічна нація)	Н	233
етнонім	Е	115
етноніміка	Е	115
етнооб'єднавчі процеси	П	269
етнопедagogіка	Е	119
етнополе	Е	118
етнополітика	Е	119
етнополітикум (політикум етнічний)	П	256
етнополітична форма палеоетногенезу	П	245
етнополітичний менеджмент	Е	123

етнополітичний статус	С	296
етнополітологія	Е	125
етнопсихіатрія	Е	126
етнопсихолінгвістика	Е	126
етнорасова спільнота	С	291
етнорасова форма палеоетногенезу	П	245
етнорегіон (регіон етнічний)	Р	275
етнорегіоналізм	Е	127
етнорегіональна структура країни	Е	117
етнорелігійна організація	О	242
етнорелігійний простір	П	262
етнороздільчі процеси	П	269
етнорольовий епітет	Е	127
етнос	Е	127
етносектантська спільнота	С	291
етносемантика	Е	134
етносеміотика	Е	134
етносимволізм (переніалізм)	Е	134
етносимволісти	Е	134
етносиндром	Е	134
етносоціалізація	Е	135
етносоціальна пам'ять	П	245
етносоціальна спільнота	С	292
етносоціальний організм (ЕСО)	Е	135
етносоціальний статус	С	296
етносоціологічні дослідження	Е	137
етносоціологія	Е	136

етноспецифічна організація	О	242
етносуїцид	Е	141
етносфера	Е	141
етнотип	Е	141
етнотрансформаційні процеси	П	269
етнофеноменологія	Е	142
етнофілізм	Е	142
етнофобія	Е	142
етнофор	Е	142
етнохоронім	Е	143
етноцентризм	Е	143
етноцентрична ідентичність	І	156
етноцентричний націоналізм	Н	228
етноцид	Е	144
ефемерна етнічність	Е	104
єврейські (антиєврейські) погроми	П	253
європейська ідентичність	І	156
Європейська комісія по боротьбі з расизмом та нетерпимістю	Є	145
Європейська конференція організацій громадянського суспільства у сфері збереження культурної спадщини	Є	145
Європейська соціальна хартія	Є	145
Європейська хартія регіональних та міноритарних мов	Є	145
євроцентризм	Е	143
жарт етнічний	Ж	149
життя етносу духовне	Ж	149
завуальований расизм	Р	273

“закарбована ідентичність”	I	156
закони щодо регулювання етнонаціонального розвитку	З	150
законні (визнані законом) мігранти	М	210
законодавче регулювання етнічних процесів	З	151
залежна нація	Н	233
“занедбана етнічна спільнота”	С	292
занепад етнічний	З	151
“заплямована спільнота”	С	292
західний (раціональний) націоналізм	Н	228
зближення націй	З	151
зворотна міграція (рееміграція)	М	214
згуртованість етнічна	З	151
“земля батьків”	З	152
зконструйова етнічність	Е	104
сконцентрована етнічна пам’ять	П	245
злагода етнічна	З	152
злочинні угруповання етнічні	З	152
змагальність етнічна	З	152
змішані етнічні шлюби	З	152
змішані комісії з питань національних меншин	З	153
зовнішня (міжнародна) міграція	М	214
зони (середовища) етноконтактні	З	154
“зросійщення”	З	154
“зчеплення етнічне”	З	154
йєрида	Й	155
ідентифікація етнічна	I	158
ідентичність	I	155

ідентичність етнічних еліт (елітна ідентичність)	I	156
ідеологема етнічна	I	159
ідеологічно сконструйована нація	H	233
ідеологія етнічна	I	159
ідея національна	I	159
ідіома етнічна	I	159
ієрархічна (гніздова) етнічна ідентичність	I	156
ієрархічна структура етносу	E	129
ім'я етнічне	I	160
іммігрантська меншина	M	211
іммігрантська спільнота	C	292
імпульс етнічний	I	160
індеанізм	I	160
індекс етнічний	I	160
індикатор етнічний	I	160
індиферентність етнічна	I	160
ініціатива етнічна	I	160
інкультурація	I	161
інородці	I	162
інсайдер етнічний	I	162
інстинкт етнічний	I	162
інститут дослідження різноманітності в ЗМІ (Лондон)	I	162
інституційна наповненість	I	163
інституційний расизм (структурний, державний, системний расизм)	P	273
інституціональний міжетнічний конфлікт	K	185
інституція етнічна	I	163

інтегральний націоналізм (за українським соціологом О. Бочковським, “всенационалізм”)	Н	228
інтеграціоністська політика	П	255
інтеграція	П	269
інтеграція	І	163
інтелектуальна міграція (“brain-drain”)	М	214
інтерактивна акультурація	А	23
інтереси етнічні	І	163
інтереси національні	І	163
інтеркультуралізм	І	164
інтеркультурна спільнота	С	292
інтернаціоналізм	І	164
інтраетнічна взаємодія	В	48
інформація етнічна	І	164
“іншування”	І	164
іредента	І	165
іредентизм	Н	228
іредентизм	І	165
іредентична транснаціональна етнічна спільнота	С	293
ісламофобія	К	192
історико-культурна спільнота	С	292
історичний націоналізм	Н	228
історія етнічна	І	165
“камуфляж етнографічний”	К	168
канадизація	К	168
“канадська мозаїка”	К	169
кар’єра етнічності	К	167
карта етнолінгвістична	К	169

картина світу етнічна	К	169
каталізатор (каталіст) етнічний	К	168
категоризація етнічна	К	169
категоріальне етнічне маркування	М	203
категорія етнічна	К	169
катоїконім	К	168
квебекський етнонаціоналізм	К	170
квієтизм етнічний	К	170
квота етнічна	К	170
“кишеня етнічна”	К	171
клан	К	172
клас поліетнічний	К	173
класифікація етносів	Е	129
“класична етнічність”	Е	105
“класичний тип американця”	К	172
“класичний” расовий антисемітизм	А	27
кліка етнічна	К	173
“кліматична міграція”	М	214
коди етнокультурні	К	173
коеволюція	К	173
коетнічність	Е	105
колонізація	М	214
колонізована меншина	М	211
“кольорова дискримінація”	Д	82
компактна етнічна спільнота	С	292
компетентність	К	174
компетенція	К	174

комплементарність	К	175
композиція етнічна (етнічний сплав)	К	175
компоненти етнічні	К	175
комунікативно-мовна інтеграція	П	270
комунікація міжетнічна	К	175
конвіксія	К	176
конкурентна ідентичність	І	156
консенсус етнічний	К	176
консервативний націоналізм	Н	229
консолідація етнічна	К	177
консорція	К	177
конституційно-правовий (нормативний) плюралізм	П	252
конструктивістська теорія етносу	Е	131
конструктивістська, теорія нації	Н	234
контакти етнічні	К	177
контактуючі етнічні спільноти	С	292
контракультурація	А	24
контркультура	К	177
контроль культурний	К	177
“контрукраїнізація”	К	177
конфедерація	К	177
конфлікт	К	178
конфлікт етнічний	К	178
конфлікт етнополітичний	К	178
конфлікт етнотериторіальний	К	178
конфлікт масових дій (“маніфестуючий” міжетнічний конфлікт)	К	185
конфлікт міжетнічний	К	179

концепція “третього компоненту” (“третьої сили”)	К	186
концепція двох культур	К	186
концепція кордонів Ф. Тернера	К	186
кордони етнічні	К	186
корінне (туземне) населення	Т	308
корінний народ	К	186
коріння етнічне	К	187
корпоративістська поліетнічна держава	Д	79
корпоративна багатокультурність	Б	36
корпоративний плюралізм	П	251
косметика етнічна	К	188
космополітизм	К	188
кочівники (номади)	М	213
країна поліетнічна (країна з поліетнічним складом населення)	К	189
креолізація	К	191
критерії етнокультурні	К	191
кроскультурне етнопсихологічне дослідження	К	192
ксенофобія	К	192
ксеноцентризм	К	192
культура егоцентрична	К	193
культура етнічна	К	193
культура міжетнічного спілкування	К	193
культура національна	К	193
культурна адаптація	А	17
культурна амбівалентність (ендосприйняття)	А	25
культурна антропологія	А	29

культурне привласнення	А	18
культурне розмаїття	К	194
культурний (етнокультурний) плюралізм	П	251
культурний (цивилістський) націоналізм	Н	229
культурний імперіалізм	К	194
культурний транснаціоналізм	Т	307
культурно-семіотична інтеграція	П	270
кухня етнічна	К	196
лакуна екзоетнічна	Л	197
лакуна ендоетнічна	Л	197
лакуна етнографічна	Л	197
латентний міжетнічний конфлікт	К	185
легальна етнічна організація	О	242
легітимація ідентичності	І	163
Лессе-Фер расизм (символічний расизм)	Р	273
ліберальний націоналізм	Н	229
лідер етнічний	Л	198
лідери-акомодалісти	Л	198
лінгвістична або мовна антропологія	А	29
лінгвогенез	Л	198
лінгвокультурна (мовно-етнічна) адаптація	А	18
лінгвокультурологічна компетентність	К	174
лінгвокультурологічна компетенція	К	175
лінгвокультурологія	Л	198
логіка етнопсихологічного дослідження	Л	199
лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками	Л	199

людина етнічна	Л	199
мадяризація	М	200
мажоритарна мова	М	218
майноризація (“меншинізація”)	М	200
макроетноніми	Е	115
макрокосм етнічний	М	200
“малоросійськість”	М	201
“маніфестуючий” міжетнічний конфлікт (конфлікт масових дій)	К	185
маргінал етнічний	М	202
маргіналізація	М	202
маргінальний націоналізм	Н	229
маргінальність етнічна	М	203
маркер етнічний	М	203
маркування етнічне	М	203
мафія етнічна	М	203
маятникова (трудова міграція)	М	215
мезоетногенез	М	204
менеджмент етнічний	М	204
менеджмент етнополітичний	М	204
менталітет етнічний	М	205
ментальність етнічна	М	205
меншина	М	205
“меншинізація” (майноризація)	М	200
мережа семіотична	М	212
мережі етнічні	М	212
мережі етнічні соціальні	М	212
метаетнічна спільнота	С	292

метаєтнічні дослідження	М	213
метаєтнополітична спільнота	С	292
метафора етнічна	М	213
метисизація	М	213
мігранти	М	213
мігрантська етнічна спільнота	С	292
міграція	М	214
міжетнічна взаємодія	В	48
міжетнічна інтеграція	П	269
міжетнічна інтеграція	П	270
міжетнічна консолідація (етногенетична консолідація)	П	270
міжетнічна спільнота	С	292
міжетнічні війни	К	185
міжкультурна адаптація	А	18
міжкультурна ефективна взаємодія	В	52
міжкультурна компетентність	К	174
міжкультурна компетенція	К	175
міжнародна (зовнішня) міграція	М	214
Міжнародна організація з міграції (МОМ)	М	215
Міжнародна організація праці (МОП)	М	216
Міжнародна робоча група	М	216
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права	М	216
міжпоколінна трансляція етнічної інформації	М	216
мікроетноніми	Е	115
міноритарна мова	М	218
“містичний” (східний) націоналізм	Н	230

місцева (туземна) етнічна організація	О	242
місцерозвиток (етносу)	М	216
“міський плавильний казан”	П	251
мобілізатор етнічний	М	217
мобілізація етнічності	М	217
“мобілізована діаспора”	Д	92
мобілізуюча етнічність	Е	105
мова	М	218
“мова ворожнечі”	М	218
мова міжнаціонального спілкування	М	219
мовно-етнічна (лінгвокультурна) адаптація	А	18
модель Раша (Georg Rasch)	М	219
моделювання етнонаціонального розвитку	М	219
модерна етнічність	Е	105
модерністська теорія нації	Н	234
модуси етнічності	М	220
модуси етногенезу	Е	107
мозаїчна багатокультурність	Б	37
моноетнічна держава	Д	79
монокультуризм	М	221
монополія етнічна	М	221
моральна етнічність	Е	105
моральний (ціннісний) плюралізм	П	252
“музейна”(екологічна) багатокультурність	Б	36
музика етнічна	М	221
мулати	М	221
мультидержавна нація	Н	233

мультиетнічність (багатоетнічність)	Б	34
мультиідентичність	І	156
мультикультуралізм (багатокультурність)	Б	34
мультикультуралізм (полікультурність)	М	222
мусульманський сіонізм	С	287
“наднаціональне громадянство”	Г	69
наповненість інституційна	Н	223
народ	Н	223
народність	Н	224
насильницький міжетнічний конфлікт	К	186
насильство етнічне	Н	225
насильство міжетнічне	Н	225
нативізм	Н	225
науковий расизм	Р	273
націоналізм	Н	226
націоналізм “рісорджіменто”	Н	229
націонал-сепаратизм	Н	229
національна дискримінація	Д	82
національна етнічність	Е	105
національна ідентичність	І	152
національна меншина	М	211
національна мова	М	218
національний шовінізм	Ш	327
національність	Н	231
національно орієнтована політика (політика, прив’язана до системи національного походження)	П	255
національно-культурна автономія	А	10
національно-персональна автономія	А	11

національно-територіальна автономія	А	12
нація	Н	231
нація-держава	Н	233
“небезпечна багатокультурність”	Б	37
“невдалий націоналізм”	Н	229
невдоволення етнічне	Н	236
невизначеність етнічної ідентичності	І	158
неврегульована (нелегальна) міграція	М	215
негативна етнічна ідентичність	І	156
негритюд	Н	236
недовіра інтраетнічна (внутрішньо етнічна)	Н	237
недовіра міжетнічна	Н	237
незаконна (нелегальна) міграція	М	214
незалежна етнічна держава	Д	79
незворотна міграція	М	214
нейтивізм	Н	237
нейтивіст	Н	237
нелегальна (незаконна, невідрегульована) міграція	М	214
нелегальна етнічна організація	О	242
нелегальні (нерегулярні) мігранти	М	213
ненависть етнічна (ворожнеча)	Н	237
неогенез	Н	237
неетнічність	Е	105
непотизм етнічний	Н	238
нерегулярні (нелегальні) мігранти	М	213
нерозвинений націоналізм	Н	229
нечисельні народи	Н	238

нігілізм етнічний	Н	238
новий антисемітизм	А	27
новий плюралізм	П	252
номади (кочівники)	М	213
норма етнічна	Н	238
нормальна (адекватна) ідентичність	І	156
нормативний (конституційно-правовий) плюралізм	П	252
об'єкт етнічний	О	239
області історико-етнографічні	О	239
області історико-культурні	О	239
образ світу етнічний	О	239
образа етнічна	О	240
община	О	240
одежа етнічна	О	240
одиниця етнічна	О	240
однорідна (етнічно гомогенна) організація	О	241
ойкумена етнічна	О	241
омбудсмен етнічний	О	241
ономастика	О	241
опція етнічна	О	241
оратор (представник) етнічний	П	260
організація етнічна	О	241
Організація з безпеки і співробітництва в Європі	О	242
організація потестарна	О	242
організована етнічність	Е	105
“органічний” (східний) націоналізм	Н	230
оригінальна етнічна спільнота	С	292

орієнтація біолого-культурна	О	242
освіта міжкультурна	О	243
освіта мультикультурна (багатокультурна)	О	243
ословські рекомендації	О	243
офіційна мова	М	218
очевидна етнічність	Е	105
очевидний (відвертий) расизм	Р	273
палеоетногенез	П	244
пам'ять етнічна	П	245
панамериканізм	П	245
панетнічний	П	245
панівний етноклас	Е	112
панідіанізм	П	246
панісламізм	П	246
панславізм	П	246
парадокс етнічний	П	246
парохолізм етнічний	П	247
партикуляризм етнічний	П	247
партикулярний націоналізм	Н	229
партитація етнічна	П	247
пасивний етногенез	Е	107
пасивний палеоетногенез	П	107
пасіонарій	П	248
пасіонарна теорія етносу	Е	131
пасіонарність	П	248
патерналістська політика	П	255
патріотизм	П	248

первинний етногенез	Е	107
передумова етнічна	П	249
“переміщені особи”	П	250
переніалізм (етносимволізм)	Е	134
пересуди етнічні	П	250
периферійна національність	Н	231
персистент	П	250
перше (туземне) населення	Т	308
питання національне	П	250
підлегла етнічність	Е	105
підсвідомий націоналізм	Н	229
“плаваюча етнічність”	Е	105
“плаваюча” ідентичність	І	156
“плавильний казан”	П	251
плем’я	П	251
плюралізм	П	251
плюралістична політика	П	256
плюралістичне суспільство	П	252
побутовий антисемітизм	А	27
пограниччя етнічне	П	253
погром	П	253
подвійна (потрійна...) етнічність	Е	105
поділ праці культурний	П	253
позитивна етнічна ідентичність	І	156
“позитивні дії” (“дискримінація навпаки”)	П	253
поле в етнології	П	254
поліетнічна держава	Д	79

поліетнічний конституційний лад	П	254
поліетнічність (багатоетнічність)	Б	34
полікультурність	П	254
полікультурність (мультикультуралізм)	М	222
політизація етнічності	П	254
політизована етнічність	Е	105
політика	П	255
політика апартеїду	П	255
політика багатокультурності	Б	38
політика виключення	П	256
політика включення	П	256
політика джіма кроу	П	256
політика резервації	П	256
політико-громадянська ідентичність	І	156
політико-правова інтеграція	П	270
політикум етнічний (етнополітикум)	П	256
політична нація	Н	233
політичний націоналізм	Н	229
політичний плюралізм	П	252
політичний сіонізм	С	287
поліцентричний націоналізм	Н	229
“полонізація”	П	257
поляризація етнічна	П	257
“помітна меншина”	М	211
популяція	П	258
порнографія етнічна	П	258
поселені (поселенські) мігранти	М	213

поселенські (поселені) мігранти	М	213
постійна (довгострокова) міграція	М	215
посткомуністичний націоналізм	Н	229
“потрійний плавильний казан”	П	251
походження етнічне	П	259
початковий націоналізм	Н	230
почуття етнічні	П	259
поштовх пасіонарний	П	259
практики етнічні	П	260
представник (делегат, оратор) етнічний	П	260
представництво етнічне	П	260
преса етнічна	П	260
пригнічувач етнічний	П	260
примирення етнічне	П	260
примордалістська теорія етносу	Е	132
примордіалізм	П	260
примордіалістська теорія нації	Н	233
примус (примушування) етнічний	П	261
пристосування етнічне (акомодація етнічна)	А	20
притулок (зазвичай політичний)	П	261
проблема нікабів	П	261
проблеми етнічні	П	261
проксема	П	261
“пролетарська діаспора”	Д	92
проникнення етнічне	П	261
простір	П	261
просторово-територіальна ідентичність	І	156

протективізм етнічний	П	262
протекціонізм етнічний	П	262
протест етнічний	П	263
протоетнос	Е	130
профайлинг етнічний	П	263
процеси етнічні	П	264
психічний склад (психічні властивості) етнічної спільноти	П	270
психоз етнічний	П	271
психологічна етнічність	Е	106
рада Європи	Р	272
радикальний націоналізм	Н	230
радикалізм етнічний	Р	272
“радянський народ”	Р	272
рамкова конвенція про захист прав національних меншин	Р	272
раса	Р	272
расизм	Р	273
“расизм без огляду на колір шкіри”	Р	273
расова дискредитація	Р	274
расова дискримінація (непряма)	Д	82
расова дискримінація (пряма)	Д	83
расовий антисемітизм, чи то “класичний”	А	27
расовий геноцид	Г	64
расові ознаки	Р	274
раціональний (західний) націоналізм		228
“реактивний етніцизм”	Е	103
“реактивні” теорії етнічності	Р	274

реальність етнічна	Р	274
“реверсна дискримінація” (“дискримінація навпаки”, “реверсний расизм”)	Д	83
“реверсний расизм”	Р	273
“реверсний расизм” (“реверсна дискримінація”)	Д	83
регіон етнічний (етнорегіон)	Р	275
регіоналізм	Р	274
рееміграція (зворотна міграція)	М	214
резервація	Р	275
резидентська етнічна спільнота	С	293
рейтингова шкала	Р	275
реїфікаційна етнічність	Е	107
рекатегоризація ідентичності	І	158
рекрутування етнічне	Р	275
релігійна ідентичність	І	157
релігійний націоналізм	Н	230
релігійний плюралізм	П	252
релігійний сіонізм	С	286
ренесанс етнополітичний	Р	275
ренесанс (етнокультурне відродження)	В	59
репатріант	Р	276
репатріація	М	215
репродукція етнокультурна	Р	276
ресурс етнічний	Р	276
ресурси етнічні	Р	276
реформаторський націоналізм	Н	230
ризики етнічні	Р	276
ритуал етнічний	Р	276

рівність етнічна	Р	277
рід	Р	278
рідна мова	М	218
“різноманітність у єдності”	Р	278
родинність (спорідненість) етнічна	С	294
розвинений націоналізм	Н	230
розвиток етнокультурний	Р	278
розвиток етносоціальний	Р	278
розділена етнічна пам’ять	П	245
розділена нація	Н	233
розірвані (розсипані) зони	З	154
розмаїття етнічне	Р	278
розмежування етнічне	Р	277
розмита (розсіяна) ідентичність	І	157
розмита зона	Р	278
розселення етносу	Р	279
розсипані (розірвані) зони	З	154
розсіяна (розмита) ідентичність		157
розсіяна етнічна спільнота	С	293
розчеплення етнічне	Р	279
“російськомовне населення”	Р	279
“румунізація”	Р	279
“русифікація”	Р	279
“рух незнайонок”	Р	280
рухи етнічні	Р	280
самоврядна національна меншина (СНМ)	М	212
самоідентифікація етнічна	С	281

самоназва етнічна	С	281
самосвідомість етнічна	С	281
свідомий націоналізм	Н	230
свідомість етнолінгвістична	С	282
свідомість національна	С	282
сегментальна етнічна спільнота	С	293
сегментарна ідентичність	І	157
сегментація етнічна	С	282
сегментована автономія	А	13
сегрегація	С	283
сезонна (трудова міграція)	М	215
сексуальність етнічна	С	283
семіологія (семіотичні дослідження)	С	283
семіотичні дослідження (семіологія)	С	283
семітські мови	С	284
сепаратизм	С	284
сепаратистський націоналізм (ситуативно сепаратистський)	Н	230
середовища (зони) етноконтактні	З	154
середовище (довкілля) етнічне	Д	92
середовище етнічне	С	284
сигніфікуючі практики	С	284
“сильний плюралізм”	П	252
символ етнічний	С	284
символіка етнічна (сукупність символів)	С	284
символічна етнічність	Е	106
символічна ідентичність	І	157
символічний расизм (Лессе-Фер расизм)	Р	273

синдром досягнення успіху	С	285
система семіотична	С	285
системи етнічні	С	285
системи поліетнічні	С	286
системний (інституційний) расизм	Р	273
системновартні традиції	Т	305
ситуативна етнічність	Е	106
ситуативно сепаратистський (сепаратистський) націоналізм	Н	230
ситуація етноконфліктна	С	286
ситуація етнолінгвістична	С	286
ситуація етномовна	С	286
сінофобія	К	192
сіноцентризм	Е	143
сіонізм	С	286
склад населення етнічний	С	287
“слабкий плюралізм”	П	252
слов’янофільство	С	287
смак національний	С	288
солідарність міжетнічна	С	288
соціалістичний сіонізм	С	287
соціальна адаптація	А	18
соціальна антропологія	А	29
соціальна або соціокультурна антропологія	А	29
соціальний простір	П	262
соціально-економічна інтеграція	П	270
соціетальна ідентичність	І	157
соціобіологічна теорія етносу	Е	132

соціокультурна антитеза	С	289
соціокультурна ідентичність	І	157
соціокультурна лінгвістика	С	289
соціолінгвістика	С	289
“соціологічний націоналізм”	Н	230
спадщина етнічна	С	289
спазм етнічний	С	290
“спеціальна меншина”	М	212
співіснування міжетнічне	С	290
співробітництво етнічне	С	290
спільність (спільнота)	С	290
спільнота (спільність)	С	290
спільнота транснаціональна етнічна (ТЕС)	С	293
сплав етнічний	С	294
“спляча етнічна культура”	К	193
“спляча етнічність”	Е	106
спорідненість (родинність) етнічна	С	294
“справедлива багатокультурність”	Б	37
справедливість етнічна	С	294
сприйняття (відчуття) етнічне	С	294
спюрк	С	295
статус	С	295
статус етнічної спільноти	С	296
статусна етнічність	Е	106
стереотип етнічний	С	296
стереотип поведінки етносу	С	297
стигматизована етнічність	Е	106

стимулятивна інтеграція	П	270
стратифікація етнічна	С	297
стрес акультураційний	С	298
структура етнонаціональна	С	298
структура етнорегіональна	С	298
структура суспільства етнічна	С	299
структурний (інституційний) расизм	Р	273
структурний плюралізм	П	252
структурована національна свідомість	С	282
субетнічна спільнота	С	293
субетнос	Е	130
субідентичність	І	157
субкультура	С	299
субпасіонарій	С	300
субсистема етнокультурна	С	300
субстрат етнічний	С	300
субстрата	С	300
суверенність	С	300
сукупність символів (символіка етнічна)	С	284
суперетнос	Е	130
суперечливе (амбівалентне) ендосприйняття	С	294
суперпатріотизм	П	248
суперстрата	С	301
суржик	С	300
“сучасний націоналізм”	Н	230
сфера етнічна	С	301
східний (“органічний”, “містичний”) націоналізм	Н	230

сюрвайвелізм	С	301
табори для інтернованих японців	Т	302
таємні мігранти	М	213
таємні товариства ультранаціоналістичні	О	242
темперамент етнічний	Т	302
теорія “єдиного єврейського етносу”	Е	132
теорія Арутюнова – Чебоксарова	Е	132
теорія інструменталізма етносу	Е	132
теорія культурного поділу праці	Т	302
теорія Пітера ван ден Берга	Е	132
теорія прямолінійності	Т	302
теорія третього покоління	Т	303
територіальний плюралізм	П	252
територіально визначена етнічна спільнота (ТВС)	С	293
територіально визначена етнічність	Е	106
територія етнічна	Т	303
термін етнічний	Т	302
тероризм етнічний	Т	303
тест “Куна-Макпартленда”	Т	303
“тест на інтеграцію”	Т	303
тестування етнопсихологічне	Т	304
тимчасова міграція	М	215
титульна нація	Н	233
толерантний етноцентризм	Е	143
толерантність міжетнічна	Т	304
топонім	Т	305
традиційний націоналізм	Н	230

традиція	Т	306
трайбалізм	Т	306
транзитні мігранти	М	213
трансетнічна взаємодія	В	52
трансетнічна ідентичність	І	157
транскультурація	Т	306
транскультурні різноманітності	Т	307
транснаціоналізм	Н	230
транснаціоналізм	Т	307
транснаціональна етнічна спільнота, яка претендує на особливий статус	С	293
транснаціональна ідентичність	І	157
транснаціональна полідержавна етнолінгвістична спільнота	С	293
транснаціональна релігійна етнолінгвістична спільнота	С	293
транспарентна етнічність	Е	106
трудова міграція (маятникова, сезонна, довгострокова)	М	215
туземна (місцева) етнічна організація	О	242
туземне (аборигенне, автохтонне, корінне, перше) населення	Т	308
тяглість (безперевність) етнічна	Т	309
угода етнічна	У	310
указ про толерантність	У	310
“українізація”	У	310
українськість	У	311
упередження етнічне	У	311
управління верховного комісара оон у справах біженців	У	312

управління етнонаціональними відносинами	У	312
успішний націоналізм	Н	231
“усталено необхідна” (“есенціалістська”) багатокультурність	Б	36
установка етнічна	У	312
установчі традиції	Т	306
фаворитизм етнічний	Ф	313
фактор (чинник) етнічний	Ф	313
факультативна інтеграція	П	270
фанатизм етнічний	Ф	313
фашизм	Н	231
федералізм	Ф	313
федерація	Ф	313
феномен етнічний	Ф	313
фестиваль “країна мрій”	Ф	314
фестиваль етнічний	Ф	314
філія	Ф	314
фленсбурзькі рекомендації	Ф	315
фобія	Ф	215
фольклор етнічний	Ф	316
фонд міжетнічних відносин	Ф	316
фракція етнічна	Ф	316
фратрія	Ф	316
функція етносоціальна	Ф	316
функція мови етнічна	Ф	316
функція сигніфікативна	Ф	316
хайфенезація етнічна вертикальна	Х	317
хайфенезація етнічна горизонтальна	Х	317

характер національний	X	317
характеристика етнічна	X	318
химера	X	319
холокост	X	319
християнський антисемітизм	A	27
християнський сіонізм	C	287
центр етнічний	Ц	320
центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ)	Ц	320
цивілістський (культурний) націоналізм	H	229
цивільна (громадянська) ідентичність	I	155
цивільно-етнічна дихотомія	Ц	320
“цифрові діаспори”	D	92
ціннісний плюралізм (етичний, моральний плюралізм)	P	252
цінність етнічна	Ц	320
чинник (фактор)етнічний	F	313
чинник етнічний	Ч	322
чистки етнічні	Ч	322
“чорний капіталізм”	Ч	322
“чорний націоналізм”	H	231
“чужа спільнота”	C	293
чужинець етнічний	Ч	322
чуттєвість етнічна	Ч	322
шкала f	Ш	326
шкала Гуттмана (Louis Guttman)	Ш	323
шкала Лайкерта (Rensis Likert)	Ш	324
шкала самооцінки Розенберга (Morris Rosenberg)	Ш	324
шкала соціальної дистанції Е. Богардуса	Ш	325

(Emory S. Bogardus)

шкала Терстоуна (Louis Leon Thurstone)	Ш	325
шлюб міжетнічний	Ш	327
шоа	Ш	327
шовінізм	Ш	327
ядро етнічне	Я	330
“язичництво”	Я	330
якість етнічна	Я	331
ярлик етнічний	Я	331

ЛІТЕРАТУРА

- **Арутюнов С. А.** Народы и культуры: развития и взаимодействие. – Москва : Наука, 1989.
- **Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М.** Этносоциология перед вызовом времени // Социологические исследования. – 2008. – № 7.
- **Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А.** Этносоциология : учебное пособие для вузов. – Москва : Аспект Пресс, 1999.
- **Барт Ф.** Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. – Москва : Новое издательство, 2006.
- **Бацевич Ф. С.** Словник термінів міжкультурної комунікації. – Київ : Довіра, 2007.
- **Беликов В. И., Крысин Л. П.** Социолінгвістика. – Москва, 2002.
- **Бергер П.** Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – Москва : Медиум, 1995.
- **Бромлей Ю. В.** Очерки теории этноса. – Изд. 2-е доп. / послесл. Н. Я. Бромлей. – Москва : ЛКИ, 2008.
- **Бромлей Ю. В.** Типологизация этнических процессов // Проблемы типологизации в этнографии. – Москва : Наука, 1979.
- **Бромлей Ю. В.** Этносоциальные процессы : теория, история, современность. – Москва : Наука, 1987.
- **Варзар І. М.** Політична етнологія: пропедевтичний курс. – Київ : ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2011.

- **Вебер М.** Отношения этнической общности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Том VIII. – № 2.
- **Винер Б. Е.** Постмодернистский конструктивизм в российской этнологии // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Том VIII. – № 3.
- **Волков В. В.** Понятие “этническое меньшинство” в современной латвийской социологии // Социологические исследования. – 2009. – № 1.
- **Воробьев В. В.** Лингвокультурология. Теория и методы. – Москва : Университет дружбы народов, 1997.
- **Воропаєва Т. С.** Українці та росіяни в контексті ментальних і ідентифікаційних характеристик // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Том 2. – Ч. I. – 2010. – № 12(199).
- **Галушко Кирилл.** Украинский национализм: лик без для русських. – Киев : Темпера, 2010.
- **Гарфинкель Г.** Исследования по этнометодологии. – Санкт-Петербург : Питер, 2007.
- **Гнатюк Ольга.** Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – Київ : Критика, 2005.
- **Гобсбаум Е.** Вступ : винаходження традицій // Винайдення традиції. – Київ : Ніка-Центр, 2005.
- **Головаха Є., Горбачик А.** Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005-2007-2009. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010.
- **Губогло Н. М.** Современные этноязыковые процессы в СССР. – Москва : Наука, 1984.
- **Гумилев Л. Н.** Этногенез и биосфера Земли. – Санкт-Петербург, 2001.
- **Даниленко О. А.** Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к

формированию социокультурных идентичностей. – Вильнюс : ЕГУ, 2007.

- **Данилюк Іван.** Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір. – Київ : САММІТ-КНИГА, 2010.
- **Довідник** міжетнічної толерантності / за редакцією доктора політичних наук А. М. Круглашова. – Чернівці : Букрек, 2011.
- **Дробижева Л. М.** Социальная и культурная дистанция: Опыт многонациональной России. – Москва : Институт социологии РАН, 1998.
- **Дробижева Л. М.** Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. – Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 2003.
- **Дробижева Л. М.** Социология межэтнической толерантности. – Москва : Изд-во Института социологии РАН, 2003.
- **Дробижева Л. М.** Методологические проблемы этносоциологических исследований // Социологический журнал. – 2006. – № 3-4.
- **Евтух В. Б.** Историография национальных отношений в США и Канаде (60-е – 70-е годы). – Київ : Наукова думка, 1982.
- **Евтух В. Б.** Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция. – Київ : Наукова думка, 1991.
- **“Екологія мови”** в контексті проблеми розмаїття культур і ЗМІ. – Київ : Айва Плюс ЛТД, 2008.
- **Енциклопедія** української діаспори. Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга. А-К. – Нью-Йорк – Чикаго : Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Америці, 2009.
- **Енциклопедія** української діаспори. Том 4 (Австралія. Азія. Африка). – Київ-Нью-Йорк – Чикаго-Мельборн, 1995.

- **Ермолаев В. Ю.** Толковый словарь понятий и терминов теории этногенеза. – Москва, 1989.
- **Етнічний довідник** : у трьох частинах. Частина перша / за редакцією В. Євтуха. – Київ : Фенікс, 1997.
- **Етнічні спільноти України** : Довідник / за редакцією В. Євтуха. – Київ : Фенікс, 2001.
- **Етнонаціональна структура українського суспільства** : довідник. – Київ : Наукова думка, 2004.
- **Етнополітичні процеси в Україні**: регіональні особливості. – Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011.
- **Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?** – Київ : ІПіЕНД, 2002.
- **Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства. Навчальний посібник.** – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.
- **Етносоціологія. Терміни та поняття** : навчальний посібник. – Київ : Фенікс, 2003.
- **Етносоціологія**: довідник. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011.
- **Євтух В. Б.** Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.
- **Євтух В. Б., Троцинський В. П., Аза Л. О.** Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навч. посіб. – Київ : Вид. полігр. центр “Київський університет”, 2003.
- **Євтух О. В.** Міжетнічна взаємодія: об’єктно-предметне поле дослідження // Нова парадигма. – 2010. – Випуск 95.
- **Євтух В. Б.** Етнічна меншина : поняття, характеристика та функції // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1.

- **Євтух В. Б.** Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – Київ: Фенікс, 1997.
- **Євтух В. Б.** Етносоціологія: проблеми формування понятійно-термінологічного апарату // Проблеми розвитку соціологічної теорії. – Київ, 2002.
- **Євтух В. Б.** Про національну ідею, етнічні меншини, міграції ... – Київ: Стилос, 2000.
- **Жайворонок Віталій.** Знаки української етнокультури: словник-довідник. – Київ: Довіра, 2006.
- **Жайворонок Віталій.** Українська етнолінгвістика: нариси. – Київ: Довіра, 2007.
- **Закарпаття** в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПіЕНД, 2008.
- **Злочини** на ґрунті ненависті. Новий кримінальний феномен світового суспільства. – Львів: Астролябія, 2011.
- **Картунов О. В.** Вступ до етнополітології. – Київ, 1999.
- **Касьянов Г.** Теорії нації та націоналізму. – Київ: Либідь, 1999.
- **Кисла Г. О.** Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Збірник наукових праць. – Випуск 3. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010.
- **Ключ до розуміння** розмаїття. Проект Східноєвропейського інституту розвитку “Діалог зі ЗМІ – ключ до діалогу культур: підтримка розмаїття і відповідальності медіа” за підтримки програми МАТРА-КАП Посольства Королівства Нідерландів. – Київ: Східноєвропейський інститут розвитку, 2008.
- **Коростелина К.** Система соціальних ідентичностей: опыт анализа этнической ситуации в Крыму. – Симферополь, 2002.
- **Кочетков В. В.** Психология межкультурных различий. – Москва: ПЭР СЭ, 2002.

- **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітологічний аналіз. – Київ : Вища школа, 1998.
- **Крисаченко В. С.** Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. – Київ : НІСД, 2005.
- **Крысько В.** Этническая психология. – 4-е изд – Москва : Академия, 2008.
- **Крюков М. В.** Этничность, безэтничность, этническая непрерывность // Расы и народы : ежегодник. – Москва : Наука, 1989.
- **Крячко В. І.** До поняття операціоналізації базових понять у дослідженні міжетнічної взаємодії // Міжнародний науковий форум. Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – № 8.
- **Лебедева Н. М., Татарко А. Н.** Этническая идентичность, статус группы и тип расселения как факторы межгрупповой интолерантности // Психологический журнал. – Том 26. – № 3.
- **Лупул Тарас.** Політизація як інституційний фактор сучасного процесу канадського націєтворення. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010.
- **Макар Віталій.** Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. – Чернівці : Прут, 2006.
- **Максимов Никита.** Геногеографія – путь в наше прошлое // Знание – сила. – 1999. – № 11-12.
- **Малий** етнополітичний словник. – Київ : МАУП, 2005.
- **Малиновська О. А.** Міграція та міграційна політика. Навчальний посібник. – Київ : Центр учбової літератури, 2010.
- **Малиновська О.** Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – Київ, 2004.
- **Міграція і толерантність в Україні :** зб. статей / за ред.

Я. Пилинського. – Київ : Стилос, 2007.

- **Мовна ситуація** в Україні: між конфліктом і консенсусом. – Київ : ІПіЕНД, 2008.
- **Монолатій Іван.** Міжгрупові інтеракції в етнополітичному дискурсі. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2011.
- **Монолатій Іван.** Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2007.
- **Мукомель В. И.** Грани интолерентности (мигрантофобии, этнофобии // Социс. – 2005. – № 2 (250).
- **Мухтерем В.** Міжетнічна толерантність як феномен поліетнічного українського суспільства // Віче. – 2005. – № 4.
- **Нагорна Лариса.** Регіональна ідентичність: український контекст. – Київ : ІПіЕНД, 2008.
- **Нагорна Лариса.** Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – Київ : ІПіЕНД, 2011.
- **Наулко В. И.** Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 6.
- **Наулко В. І.** Етнічний склад населення УРСР : статистично-картографічне дослідження. – Київ, 1965.
- **Национально-гражданские** идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / [Е. Головаха, Е. Иващенко, В. Середа, Н. Панина, О. Стегний] ; под редакцией Л. Дробижевой, Е. Головахи. – Киев : Институт социологии НАН Украины; Институт социологии РАН, 2007.
- **Націоналізм.** Антологія / за ред. О. Проценко та В. Лісового. – Київ, 2000.
- **Низамова Л. Р.** Сложносоставная концепция современной этничности: пределы и возможности теоретического

- анализа // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – Том XII. – № 1.
- **Орбан-Лембрик Л.** Психологія етнічних спільностей і груп // Соціальна психологія. – 2006. – № 4(18).
  - **Павленко В. М., Тяглін С. О.** Етнопсихологія : навчальний посібник. – К. : Сфера, 1999.
  - **Перепис населення 2001** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>
  - **Петров В. Н.** Этнические мигранты и полиэтническая принимающая среда: проблемы толерантности // Социологические исследования. – 2003. – № 7.
  - **Проект толерантності “Шлях до порозуміння”** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fri.net.ua/loadpsb.php?id=454>
  - **Ручка А.** Шляхи і чинники формування спільної ідентичності українського суспільства: позиція фахівців // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9.
  - **Саган О. Н., Пилипенко Т. І.** Європейські пріоритети державної етнонаціональної політики України. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин. – Київ, 2008.
  - **Свод этнографических понятий и терминов. Материальная культура.** – Выпуск 3 / отв. ред. С. А. Арутюнов. – Москва : Наука, 1989.
  - **Сикевич З. В.** Социология и психология межэтнических отношений. – СПб : Издательство Михайлова В. А., 1999.
  - **Скляр В.** Етномовні процеси в українському просторі: 1989-2001 рр. – Харків : ЕКСЛЮЗИВ, 2009.
  - **Смит Э.** Национализм и модернизм : критический обзор современных теорий наций и национализма. – Москва : Праксис, 2004.

- **Солдатова Г. У.** Психология межэтнической напряженности. – Москва : Смысл, 1998.
- **Тавадов Г. Т.** Этнология : учебник для вузов. – Москва : Проект, 2002.
- **Тишков В. А.** Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии. – Москва : Наука, 2003.
- **Тишков В. А.** Очерки теории и политики этничности в России. – Москва : 1977.
- **Українське суспільство.** 1992–2010. Соціологічний моніторинг. – Київ : Інститут соціології НАН України., 2010.
- **Херст Ханнум.** Автономия. Суверинитет. Самоопределение. – Москва : Наука, 2007.
- **Цапок Сергій.** Етнодемографічна картина сучасного світу. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007.
- **Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А.** Народы, расы, культуры. – Москва : Наука, 1985.
- **Шестаковський О. П.** Поширеність та особливості сприйняття етнічної дискримінації в Україні // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Випуск 16. – Харків, 2010.
- **Шульга Н. А.** Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2002.
- **Шульга Н. А.** Этническая самоидентификация личности. – Київ : Інститут соціології НАН України, 1996.
- **Этническая толерантность** в поликультурных регионах России. – Москва : Институт этнологии и антропологии РАН, 2002.
- **Этничность** на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы. – Киев : Феникс, 1997.

- **Этнопсихологический** словарь. – Москва : МПСИ, 1999.
- **Этнос.** Нация. Общество : этнологический словарь. – Москва, 1996.
- **Achieving** Social Cohesion in Multicultural Europe. Concepts, Situation and Developments. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2006.
- **Barth Frederick**, ed. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. – Boston : Little Brown, 1969.
- **Bell Daniel.** Ethnicity and Social Change // Glazer and Moynihan, ed. Ethnicity. – Cambridge : Harvard University Press, 1975.
- **Benhabid S.** The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens. – Cambridge : Press Syndicate of the University of Cambridge, 2002.
- **Berghe Van Den P. L.** Social Trends in Ethnic Processes. – New-York : Harper and Row, 1979.
- **Bonacich E. A.** Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market // American Sociological Review, 1973. – Vol. 37. – № 4.
- **Bouchet Dominique.** Avoiding Cross Cultural Misunderstanding. – Odense : Odense University, 1996.
- **Breton R.** The Structure of Relationships between Ethnic Collectivities // The Canadian Mosaic / Edited by L. Driedger. – Toronto : Toronto University Press, 1978.
- **Brinkerhoff Jennifer M.** Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
- **Brubaker R.** Ethnicity without Groups. – Cambridge : MA: Harvard University Press, 2004.
- **Brunner Georg.** Nationalitaetenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa. – Guetersloh : Bertelsmann Stiftung, 1996.

-
- **Canadian** Ethnic Groups Bibliography. – Toronto : 1972.
  - **Coenders M., Lubbers M., Scheeper P.** Majorities' Attitudes towards Minorities in Western and Eastern Societies: Results from the European Social Survey 2002 - 2003. Report 4 for the EMCRX. – Nijmegen : University of Nijmegen, 2004.
  - **Connor Walker.** A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group is a ...// Ethnic and Racial Studies. – 1978. – Vol. 1. – N° 4.
  - **Devereux G., Romanucci-Ross L.,** eds. Ethnic Identity : Its Logical Function and its Disfunctions // G. De Vos and Ethnic Identity. – Palo Alto : Mayfield, 1975.
  - **Dinnerstein L. and Reimers D. M.** Ethnic Americans : A History of Immigration and Assimilation. – New-York : Harper and Row, 1975.
  - **Diversity and Cohesion:** New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2000.
  - **Diversity in Action.** Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe / Edited by Anna-Maria Biro and Petra Kovacs. – Budapest, 2001.
  - **Divided Society.** The Ethnic Experience in America / Edited by C.Greer. – New-York, 1974.
  - **Dun Olivia and Gemene François.** Defining “Environmental Migration” // Forced Migration Review. – Issue 31. – 2008.
  - **Elliott Anthony.** Handbook of Identity Studies. – Australia : Flinders University, 2010.
  - **Ethnic Conflict** and Indocrination. Altruism and Identity in Evolutionary Perspective / Edited by Irenaeus Eibl-Eibesfeldt and Frank Kemp Salter. – New-York, Oxford : Berghahn Books, 1998.
  - **Ethnic Conflict** and Introduction. Altruism and Identity in Evolutionary Perspective / Edited by Irenaus Eibl-Eibesfeldt and Frank K. Salter. – New-York : Berghahn Book, 1998.

-
- **Ethnic Relations** in Eastern Europe. A Selected and Annotated Bibliography // Edited by Marget Feischmidt. – Budapest, 2001.
  - **Ethnicity** : Theory and Experience / Edited by N. Glazer, D. P. Moynihan. – Cambridge : Cambridge University Press, 1975.
  - **Ethnicity**. InterCocta Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research (Pilot Edition) / Edited by Fred W. Riggs. – Hawaii, 1985.
  - **Feinstein O.** What Is Ethnic Studies? // Ethnic Studies in Michigan. – Detroit, 1977.
  - **Florea I.A.** Symbolic Ethnic Borders in the Virtual Space // http://www.urmila.de/UDG/Lehre/wso405/Florea_essay_WSO405.pdf
  - **Giesen B.** Nationale und kulturelle Identitaet / B. Giesen. – Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1996.
  - **Glazer N.** Dynamics of Ethnic Identification // American Sociological Review. – 1958. – Vol. 23. – № 1.
  - **Glazer N.** Ethnic Dilemma. 1964-1982. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983.
  - **Habermas J.** Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State /Gutman A. (ed.) Multiculturalism and “The Politics of Recognition”. – Pricenton : Princenton University Press, 1992.
  - **Harvard Encyclopedia** of American Ethnic Groups / Edited by S. Thernstrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981.
  - **Heckmann Friedrich.** Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen. – Stuttgart : Ferdinand Enke Verlag, 1992.
  - **Holly T. H.** National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Individuels // Europe-Asia Studies. – January 2009. – Vol. 61. – Issue 1.

-
- **Jewtuch W.** Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidaritaet in den Laendern Nordamerikas // Migrationsforschung. – 1989. – Heft 22.
  - **Kemenyfi Robert.** The Notion of Ethnic Space // Acta Universitatis Sapientiae, Philologica. – 2011. – 3, 2.
  - **Kim Y. Y.** Association and Dissociation: A Contextual Theory of Interethnic Communication // Theorising about Intercultural Communication |W. Gudykunst (Ed.)|. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2005.
  - **Korporowicz Leszek.** Interactive Personality as a Challenge in a World of Interacting Cultures // Florian Znaniecki's Sociological Theory and the Challenges of 21st Century. – Frankfurt am Main, 2000.
  - **Korporowicz, Leszek.** Socjologia kulturowa: kontynuacje i poszukiwania / Leszek Korporowicz. – Wyd. 1. – Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. – 182 s.
  - **“Living as Equals in Dignity”.** White Paper on Intercultural Dialogue Together. – Strasbourg : Council of Europe, 2008.
  - **Lluch Jaime.** Yow Nationalism Evolves: Explaining the Establishmntnt of New Varieties of Nationalism within the National Movements of Quebec and Catalonia (1976-2005) // Nationalities Papers. – 2010. – Volume 38. – N° 3.
  - **Managing Diversity** in Plural Societies : Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe / Edited by Magda Opalski. – Nepean, 1998.
  - **Manço A.** Competences interculturelles des jeunes issus de l’immigration. Perspectives theoriques et pratiques. – Paris : L’Harmattan, 2002.
  - **McDougall D.** The Reduction of Prejudice Through Education: Strategies for Action in Canada and Implication for Research // Canadian Ethnic Studies. – 1985. – Vol. 17. – N° 3.
  - **Measuring Identity:** a Guide for Social Scientists / ed. By Rawi Abdelal, Yoshiko M. Herrera, Alastair Iain Johnson and

- Rose McDermott. – New-York : Cambridge University Press, 2009.
- **Multikulturalitaet** und Multiethnizitaet in Mittel-, Ost- und Suedosteuropa / Herausgegeben von Ernst-Peter Brezovszky, Arnold Supan, Elisabeth Vyslonzil. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 1999.
  - **Reconciling** Migrants' Well-Being with the Public Interest. Welfare State, Firms and Citizenship in Transition. – Strasbourg: Council of Europe, 2008.
  - **Rose P. J.** They and We. Racial and Ethnic Relations in the United States. – New-York : Harper and Row, 1964.
  - **Rosen B. C.** The Achievement Syndrome : A Psycho-Cultural Dimension of Social Stratification // American Sociological Review. – 1956. – Vol. 51. – № 2.
  - **Rudling Per A.** Multiculturalism, Memory and Ritualization: Ukrainian Nationalist Monuments in Edmonton, Alberta // Nationalities Paper. – 2011. – Volume 39. – № 5.
  - **Rupersinghe Kumar, Tishkov Valery**(eds.) Ethnicity and Power in the Contemporary World. – Tokyo : United Nations University Press, 1996.
  - **Salt John.** Evolution actuelle des migrations internationales en Europe. – Strasbourg : Editions du conseil de l'Europe, 2005.
  - **Sarjveladze N., Shushania N., Melikishvili L., Baliashvili M.** Tolerance in Multiethnic Georgia (Training Methodology Manual for Educators. – Tbilisi : Publishing House "Mtsignobari", 2009.
  - **Schermerhorn R. A.** Comparative Ethnic Relations: Framework for Theory and Research. – Chicago, 1978.
  - **Shah Tabish.** Securitized Identities and Less Secure Western Multi-ethnic States: a Critical Geopolitics of the East-West Discourse – Turkey and Beyond // Nationalities Papers. – 2010. – Volume 38. – Number 3.

-
- **Smith Anthony.** National Identity. – Reno : University of Nevada Press, 1993.
  - **Smith Antony.** The Ethnic Origins of Nations. – London : Basil Blackwell, 1986.
  - **Smith Antony.** The Ethnic Revival in Modern World. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981.
  - **Stavropoulou Maria.** Drowned in Definitions? // Forced Migration Review. – Issue 31. – 2008.
  - **Van den Berghe Pierre.** The Ethnic Phenomenon. – New-York : Harper and Row, 1981.
  - **Van den Berghe P. L.** Social Trends in Ethnic Processes. – New-York : Harper and Row, 1979.
  - **Violence,** Conflict and Intercultural Dialogue. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003.
  - **Weiner Eugene** (ed.). The Handbok of Interethnic Coexistence. – New-York : Continuum, 1998.

ЗМІСТ

<i>“Щоби осягнути значущість глобального феномена...”</i>	3
А	8
Б	34
В	47
Г	62
Д	74
Е	95
Є	145
Ж	149
З	150
Й	155
І	155
К	167
Л	197
М	200
Н	223
О	239
П	244
Р	272
С	281
Т	302

У	310
Ф	313
Х	317
Ц	320
Ч	321
Ш	323
Щ	329
Я	330
АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ	332
ЛІТЕРАТУРА	379

Довідникове видання

Володимир Борисович ЄВТУХ

**Етнічність:
енциклопедичний довідник**

Відповідальні редактори – *О. Макаренко, Л. Савенкова*
Художнє оформлення і верстка – *Т. Ветраченко, Т. Меркулова*
Макет обкладинки – *Т. Ветраченко*

Підписано до друку *26 березня 2012 р.*
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 24,75. Облік видав арк. 17,25.
Наклад 300 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
www.kniga.kiev.ua